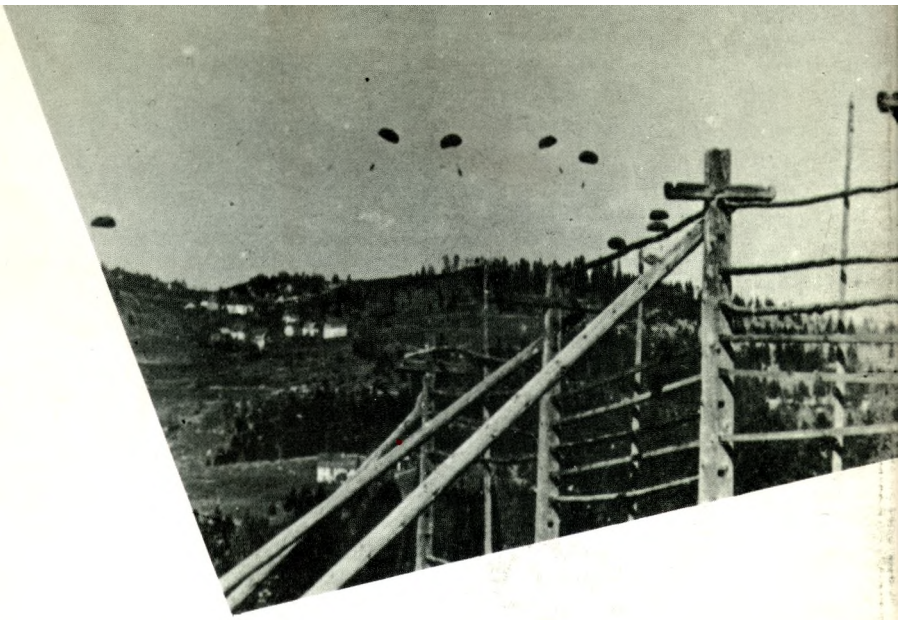

EDVIN PERVANJE
JOŽE A. HOČEVAR

ČETRTA PREKOMORSKA BRIGADA

KNJIŽNICA
NOV IN POS

KNJIŽNICA NOV IN POS 25-111

ED YIN PERVANJE - JOŽE A, HOČEVAR

CETRTA PREKOMORSKA BRIGADA

IN ZAVEZNIŠKA POMOČ

NOV IN POJ

LJUBLJANA 1969

épóminu pacilil) in umiliò

b&teeβ in b&tk

4. pmkómóiòke. biiqade

Partizanski nastopi proti okupatorju so tako bili v živem zavezniškem interesu, saj je postala Jugoslavija kmalu po zasedbi eno najbolj vročih žarišč partizanskega gibanja v Evropi. Prav zaradi tega pa so skušali zavezniki preko svojih obveščevalnih služb in misij natanko zvedeti, kaj se v Jugoslaviji dogaja. Pošiljali so svoje vojaške misije in posamezne obveščevalne oficirje, ki pa so skoraj enoglasno ugotavljali, da se na tem ozemlju dogaja nekaj več kot samo narodnoosvobodilni boj, to je revolucionarno gibanje, ki ima nedvoumen namen spremeniti socialne in nacionalne prilike v državi. Vse to je narekovalo zaveznikom veliko opreznost, saj je bilo v nasprotju s samo njihovo politiko. Toda prav veličastne vojaške zmage partizanov v Jugoslaviji so vsiljevale nujno podpiranje partizanskega gibanja. Rušenje važnih prometnih zvez ter uničevanje sovražnika je bilo v neposredno korist zaveznikov pri njihovih operacijah na Siciliji ter pri njihovem prodiranju po Apeninskem polotoku.

Zahvaljujoč neverjetni partizanski iznajdljivosti, pogumu in zgoraj navedenim dejstvom, je NOVJ uspelo organizirati na osvobojenem ozemlju v južni Italiji svojo bazo, ki je odigrala zelo pomembno vlogo ne samo pri zbiranju materiala za borce v domovini, marveč tudi v organiziranju prekomorskih brigad in drugih enot NOVJ, ki so dale znaten delež k osvoboditvi domovine.

Namen te knjige je prikazati na podlagi dokumentov in pričevanj preživelih borcev, kako je prišlo do prvih stikov med zavezniki in partizani, kako je prišlo do organizacije zavezniške pomoći, kakšna in kolilcšna je bila ta pomoč, kdo jo je pripravIjal in odpošiljal v domovino ter kakšen je bil recipročen delež partizanov za prejeti material.

Pri tem je treba zlasti poudariti, da so se že med vojno, posebej pa po njej, v svetu širili glasovi o ogromnosti zavezniške pomoći, brez katere bi partizani sploh ne mogli zmagati. Vendar dejstva govorijo drugače. Velika udarna moč jugoslovanske vojske je izvirala v prvi vrsti iz lastnega ljudstva, ki se je oboroževalo v glavnem s tem, kar je jemalo okupatorju. Seveda pa je bila v narodnoosvobodilnem boju vsakršna pomoč

dragocena, ne samo v materialnem, ampak tudi v moralnem smislu. In prav to vlogo je odigrala zavezniška pomoč NOVJ.

Nastanek in razvoj Cetrte prekomorske brigade je neposredno zvezan z omenjeno materialno pomočjo, kajti domala ves material, ki so ga zavezniki namenili partizanom, je šel skozi roke borcev te enote. Malokdo je med vojno vedel, da se v letalih, ki so odmetavala material partizanom, nahajajo tudi borci 4. prekomorske brigade NOVJ, povečini Primorci in Istrani, ki so prej okusili pregnanstvo, zapore in ponižanja v konfinaciji ali v internaciji ter v posebnih delavskih bataljonih širom po južni Italiji.

Knjiga pa ne obravnava zgolj Četrte prekomorske brigade in vprašanje materialne pomoći NOV in POJ, ampak se spušča tudi v širšo problematiko ter skuša osvetliti zlasti tište vojaške in politične dogodke, ki so afirmirali v svetu naše narodnoosvobodilno gibanje. Prav to gibanje se je postavilo v zavezniško koalicijo kot enakopraven faktor v skupnem boju proti naci-fašističnemu zavojevalcu.

RESNICA O JUGOSLAVIJI PRODIRA V SVET

Kmalu po prvem zasedanju AVNOJ v Bihaću, v začetku 1943. leta, je NOV in POJ štela nad 150 000 borcev, ki so zadrževali na teritoriju Jugoslavije nad 700 000 sovražnih vojakov. Ta faktor je narekoval zaveznikom, da je treba s tako dobro organizirano silo le vzpostaviti stike. Tudi samo zasedanje AVNOJ v Bihaću je zaveznikom dalo slutiti, da v Jugoslaviji nastaja nova oblast, ki jo je treba podrobneje spoznati, še posebej pa bi bilo treba spoznati to področje zaradi vojaških načrtov, po katerih naj bi potekale glavne vojaške -operacije bodisi v Italiji ali na Balkanu. Končno je prevladalo pri zaveznikih spoznanje, da je prisiljen sovražnik prav na ozemlju Jugoslavije zadrževati svoje elitne divizije, ki bi jih v nasprotnem primeru lahko vrgel na druge fronte.

Ko govori o Jugoslaviji, pravi tedanji britanski ministrski predsednik Winston Churchill v svojih spominih: »Maja 1943 smo se postavili na novo stališče. Kljub krvavemu spopadu med četniki in partizani in kljub temu, da se je Tito obrnil ne samo proti nemškim vsiljivcem, marveč tudi proti Mihailoviću in srbski monarhiji, smo sklenili navezati z jugoslovanskimi partizani stik prek majhnih, iz oficirjev in podoficirjev sestoječih misij. Ob koncu meseca smo prek glavnega stana za Bližnji vzhod vrgli s padalom kapetana Deackina, oxfordskega docenta, ki mi je pred vojno pet let pomagal pri mojem literarnem delu. U tri naj bi misiji pot pri Titu. Sledile so druge britanske misije in do junija smo dobili obsežen informativni material. Proti koncu meseca so me apoziorili na vprašanje, kako bi moglo

jugoslovansko odporniško gibanje dosegati kar najboljše uspehe proti Osi. Potem ko sem imel v rokah vse gradivo, sem 23. junija 1943 na Downing Streetu (sedež britanske vlade v Londonu, op. p.) predsedoval seji načelnikov štabov. V debati sem poudaril izreden pomen kar največjega podpiranja Osi sovražnega partizanskega gibanja, ki je vezalo na tem ozemlju približno 33 sovražnikovih divizij. To je po mojem mnenju bilo tako pomembno, da sem izdal navodilo, naj izločijo potrebno število letal za prevažan je naše pomoči, po potrebi tudi na račun bombardiranja Nemčije in obrambnega boja proti podmomicam.«[2]

Ceprav so imeli Angleži že od leta 1941 svoje misije pri četnikih, so prve neposredne vesti iz partizanskih vrst prispele pnavzaprav iz Slovenije. Mihailovićev predstavnik za Slovenijo, major Karei Novak, je ustanovil februarja 1943. leta pri Sv. Treh kraljih v Polhograjskih Dolomitih četniško skupino 30 mož, ki je sestavljala nekak odred. Pri sebi pa je imela tudi skupino padalcev iz Kaira, ki je vzdrževala zvezo z britanskim štabom na Srednjem vzhodu. Istega dne, to je 17. marca 1943. leta, pa so tri je angleški radiotelegrafisti pomotoma skočili s padali med partizane na Primorskem. Ostali so pri njih in prav tako vzdrževali zvezo s Kairom.[3] To so bili torej prvi uniformirani zavezniški obveščevaloi, ki so neposredno iz partizanskega tabora prek radijskih postaj ponočali zavezniškim vojaškim oblasitem na Srednjem vzhodu o partizanskih bojih.

Končno so se zavezniki le odločili za akcijo. Po nemških, italijanskih ter četniških poročilih šo ugotovili, kje se partizani približno nahajajo. Tako so 17. in 21. aprila 1943 spustili najprej dve skupini diverzantov, 19. maja pa je prispela prva angleška vojaška misija, ki jo je vodil kanadski major William Jones. Ta misija se je spustila s padali na Krbavsko polje v Liki ter ostala pri partizanih na Hrvaškem, junija 1943 pa je del misije z majorjem Jonesom na čelu prispel v glavni štab Slovenije.

[2] Churchill Winston: Druga svetovna vojna, Ljubljana 1964, str. 835, 836. (Navajava: Churchill: Druga svetovna vojna.)

[3] Ferenc Tone: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilni boj Slovenije jeseni 1943, Ljubljana 1968, str. 179. (Navajava: Ferenc: Kapitulacija Italije.)

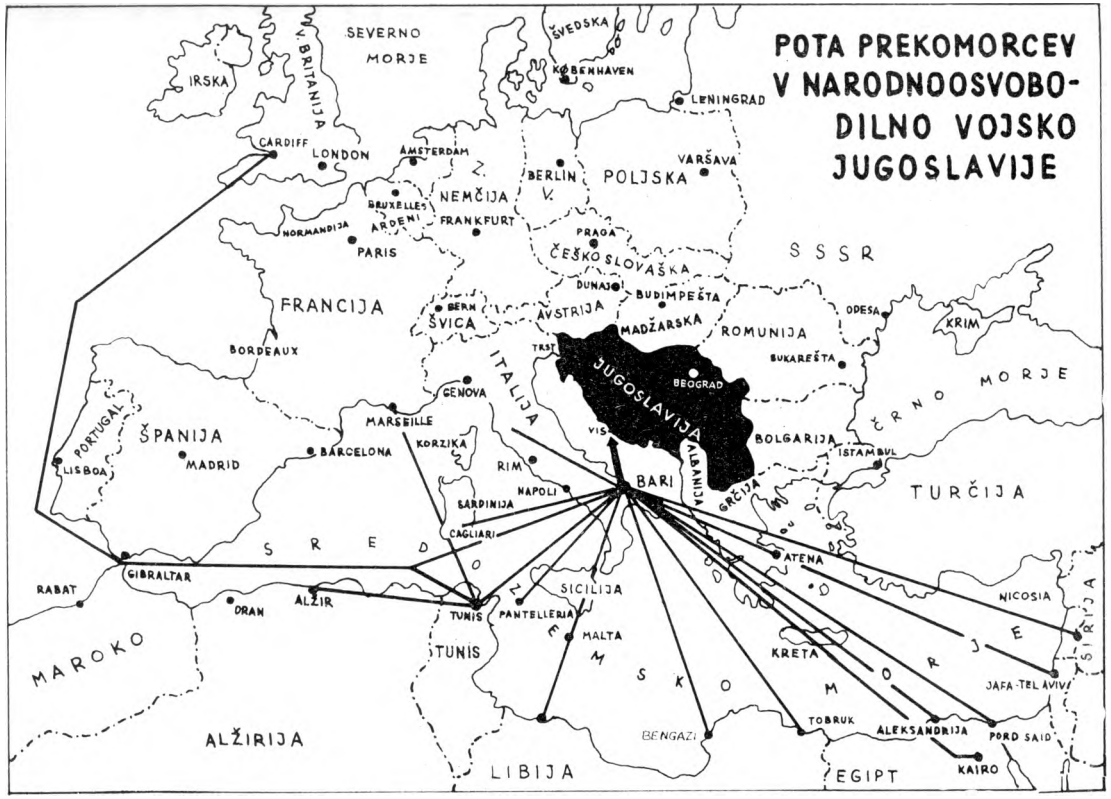
POTA PREKOMORCEV V NARODNOOSVOBODILNO VOJSKO JUGOSLAVIJE
SEVERNO MORJE
IRSKA
V. BRITANIJA
CARDIFF
LONDON
AMSTERDAM
BRUXELLES
ARDENI
NORMANDIJA
PARIS
NEMČIJA
FRANKFURT
BERLIN
POLJSKA
VARŠAVA
ŠVEDSKA
KØBENHAVEN
LENINGRAD
PRAGA
ČEŠKOSLOVAŠKA
DUNAJ
AVSTRIJA
BUDIMPEŠTA
MADŽARSKA
SSSR
ODESA
KRIM
ROMUNIJA
BUKAREŠTA
FRANCIJA
BORDEAUX
ŠVICA
BERN
TRST
JUGOSLAVIJA
BEOGRAD
ITALIJA
GENOVA
MARSEILLE
KORZIKA
ČRNO MORJE
BOLGARIJA
ISTAMBUL
TURČIJA
PORTUGAL
ŠPANIJA
LISBOA
MADRID
BARCELONA
VIS
RIM
NAPOLI
BARI
ALBANIJA
GRČIJA
SARDINIJA
CAGLIARI
SREDOZEMSKO MORJE
ATENA
GIBRALTAR
RABAT
ORAN
ALŽIR
TUNIS
SICILIJA
PANTELLERIA
MALTA
NICOSIA
SIRIJA
KRETA
JAFA-TEL AVIV
MAROKO
ALŽIRIJA
BENGAZI
TOBRUK
ALEKSANDRIJA
PORD SAID
KAIRO
LIBIJA
EGIPT

Naslednja misija, ki jo je vodil stotnik Deackin, se je spustila ponoči med 27. in 28. majem 1943 na Negobučkom polju. Zavezniki so jo poslali naravnost v vrhovni štab NOV in POJ. Ta misija je pripravila pot glavni zavezniški misiji pod vodstvom brigadirja Fitzroyja Macleana. Septembra 1943 se je s padalom spustil na osvobojeno ozemlje in odšel v vrhovni štab. Toda kljub temu, da je bila tedaj na podlagi poročil svojih miisij Britancem situacija na Balkanu povsem znana, so istočasno poslali svojo misijo enakega ranga z brigadirjem Armstrongom na čelu tudi v Mihailovićev štab. KmalU za tem pa je Churchill poslal v vrhovni štab NOV in POJ tudi svojega sina Randolpha, s čimer je pokazal celemu svetu, na katero stran se je tehtnica nagnila.

Od tedaj dalje so se zavezniške misije večale in množile; svoje misije so zavezniki imeli pri korpusih, pa tudi pri mnogih divizijah in odredih. Te misije pa so bile že specializirane in nekatere so imele nalogo infiltrirati svoje agente, diverzante, obveščevalce in defetiste prek naših meja na Madžarsko, v Avstrijo, Nemčijo, Italijo in drugam.

K partizanom pa je prišla v vrhovni štab in v nekatere korpuse tudi sovjetska misija, ki je zapustila Moskvo v začetku januarja 1944 in prek Perzije prišla v Kairo. Od tu pa je prek Barija prispela 23. februar ja 1944 v Bosanski Petrovac. Vodil jo je general Komjejev.

Takó je resnica o Jugoslaviji vse bolj prodirala v svet in zavezniki so spoznali, da moraj o izdatneje podpreti partizansko gibanje, če hočejo ustvariti na* Balkanu sovražnikom izredno težko situacijo.

ORGANIZACIJA IN POŠILJANJE PRVE MATERIALNE POMOĆI JUGOSLOVANSKIM PARTIZANOM

Tuji predstavniki, ki so prišli k enotam NOV in POJ, so si bili kmalu edini, da je svetovna javnost skorajda popolnoma neinformirana o dejanskem stanju v Jugoslaviji. Spoznali so, da se tu bije neizprosen boj proti okupa tor ju in da so edini borci prati nemškim in drugim zavoj evalcem edinole Titovi partizani, ki nameravajo svojo deželo osvoboditi. Kljub pomislekom glede revolucionarne vsebine partizamskega bojevanja, so bili mnenja, da je treba partizansko vojsko materialno podpirati, saj daje velik doprinos k uničenju skupnega sovražnika.

Toda navzlic takim priporočilom do konkretnega pošiljanja pomoči našim partizanom ni prišlo še tako hitro. Zavezniiške vlade in vojske so bile tako na Zahodu kot na Vzhodu sila oprezne. Na Zahodu so z vso resnostjo računali na kralja Petra in njegovo vlado, na Vzhodu pa je Sovjetska zveza pokazala svojevrsten odnos do Jugoslavije in se dolgo časa ni hotela vmešavati v notranje razmere v tem delu Evrope. Tako Sovjetska zveza ni do jeseni 1944 poslala jugoslovanskim partizanom skoraj nobene pomoči, po tem času pa je pomoč prišla tudi s te strani.

Vrhovni štab narodnoosvobodilne vojske (NOV) in partizanskih odredov Jugoslavije (POJ) se je namreč že meseca februarja 1942. leta sporazumel s predstavnik! Sovjetske zveze,

da pošljejo k NOVJ svoje ljudi in pa materialno pomoč. Tedaj so tudi iz Moskve poslali tole brzojavko: »Obstaja možnost, da v najbližnji prihodnosti pošljemo k vam ljudi... Javite podrobno, kje je možno, da se naša letala spustijo. Kakšne signale lahko daste, da se letalo lahko točno spusti na zemljo? Ali imate letalskega bencina?«[4] Kmalu za tem je vrhovni štab poslal zahtevane podatke v Moskvo. Po tem dogovoru bi morala Sovjetska zveza pričeti z materialno pomoć jo partizanom 23. februarja 1942. leta.

V skladu s tem je vrhovni komandant Tito poslal 22. februarja 1942 svojega sodelavca Mošo Pijadeja v Zabljak v Crni gori, karnor naj bd sovjetska letala prinašala materialno pomoč. Na ta letala pa je zaman čakal kar 37 noči.[5]

Med tem pa sta si izmenjavala brzojavke Tito in Stalin. Tito je v svojih telegramih prikazoval, v kako težkem položaju so naši borci: mnogi so težko ranjeni, mnogi so v ofenzivi dobili zmrzline na nogah, poleg tega pa razsaja še pegavec, zdravil pa ni. 29. maja je Tito prejel iz Moskve naslednjo brzojavko: »Poskušamo storiti vse, da bi vam pomagali z oborožitvijo. Toda ogromne so tehnične težave. Da bi te težave v kratkem času obvladali, ne smete računati. Prosimo vas, da to razumete. Potrudite se na vse načine, da dobite orožje od sovražnika in da orožje, ki ga limate, racionalno izkoristite.«[6] Očitno pa je bilo, da so tedaj Sovjetsko zvezo ovirali tudi drugi mednarodni sporazumi in obveznosti, da ni pomagala mladi partizanski vojski. 2e iz brzojavke, ki jo je Tito prejel v začetku marca 1942, je razvidno, kako je gledal Stalin na partizansko gibanje v Jugoslaviji: »Upoštevajte, da ima SZ dogovorjene odnose z jugoslovanskim kraljem in vlado in da bi odkriti nastop proti njim ustvaril nove težave v skupnih vojnih naporih in odnosih med SZ z ene in Anglijo ter Ameriko z druge strani. Vprašanje vaše borbe ne glejte le s svojega nacionalnega stališča, temveč z međnarodmega gledišča anglo-sovjetsko-ameriške koalicije. Vsestransko utr ju j te svoje pozicije v NOB, istočasno pa pokažite

[4] Pijade Moša: Priča o sovjetskoj pomoči za dizanje ustanka u Jugoslaviji, Beograd 1950, str. 8. (Navajava: Pijade: Priča o sovjetskoj pomoči.)

[5] Prav tam, str. 16.

[6] Prav tam, str. 15—16.

L

več politične elastičnosti in sposobnosti za manevriranje. Vsi smo navdušeni nad vašim junaškim bojem in se veselimo vaših uspehov.. ,«[7] Taki in drugačni razlogi so preprečevali, da bi jugoslovanski partizani dobivali že na samem začetku svojega bojevanja javno priznanje in pa materialno pomoč iz Sovjetske zveze. Edino materialno pomoč, ki jo je tedaj dala SZ našim partizanom, je bila v tem, da je oborožila jugoslovansko brigado, ki je bila ustanovljena na njenem teritoriju 1943. leta.[8]

Nekoliko drugačno stanje je bilo na Zapadu. Ko je prišlo proti koncu leta 1943 med zahodnimi zavezniki in partizani do stikov, so zavezniki začeli razmišljati o pomoči partizanom. Prve pošiljke orožja ter eksploziva so zavezniška letala prinesla iz Egipta že pred kapitulacijo Italije. Tako je prvo zavezniško letalo odvrglo material v Slovenskem Primorju maja 1943. leta, do kapitulacije Italije pa še dve letali, ki sta ravno tako odv-rgli tovor na Primorskem.[9]

Znano je, da so zavezniki tedaj že pripravljali invazijo v južni Italiji in so zaradi tega poslali partizanom na Primorskem eksploziv, da bi z njim uničevali komunikacijska sredstva, saj je bila Slovenija in zlasti Primorska eno izmed najvažnejših prometnih poti iz sovražnikovega zaledja proti Italiji. Tako so na področju Slovenije že pred kapitulacijo Italije odvrgla material še štiri zavezniška letala: 18., 20., 22. in 25. avgusta 1943. leta.[15]

Pred kapitulacijo Italije so zavezniki odvrgli nekaj materiala tudi v Bosni. 14. julija 1943 so *liberatorji* odvrgli pri vasi Dropiće nekaj materiala, med katerdm je bilo največ razstreliva »nobel 808«, ki so ga zavezniki pošiljali zato, da bi

[7] Pijade: Priča o sovjetskoj pomoči, str. 13—14.

[8] Brigada je bila sestavljena iz izseljencev iz Irana, deportirancev madžarske vojske ter političnih emigrantov iz Jugoslavije. Sovjetske oblasti so tedaj odredile, da mora brigada nositi oznake jugoslovanske kraljeve(!) vojske. Sele na opozorilo partizanov, da bi bilo to politično popolnoma zgrešeno, ker bi se naše ljudstvo zgražalo, če bi se na našem ozemlju prikazala brigada s kralj evimi grbi, saj so tedaj enake oznake nosili tudi Mihailovićevi četniki, šele na to opozorilo so te grbe zamenjali s peterokrako zvezdo. (Po Vladimiru Dedijerju: Dnevnik 1943—1944.)

[9] Dokument iz arhiva zavezniške vojaške misije pri glavnem štabu Slovenije, fascikel 18/III-1 v Institutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (kratica IZDG, Lj.).

[10] Prav tam.

partizani rušili proge. Venđar sanitetnih potrebšain, ki so jih partizani tedaj nujno potrebovali, ni bilo. Pri teh prvih pošiljkah pa je prišlo nekajkrat tudi do sabotaže. Nekoč je letalo odvrglo čevlje, ki so bili stari in presiti, 29. avgusta pa so Angleži vrgli šest protitankovskih pušk, a zelo malo municije in namesto dogovorjenih 400 parov oblek, samo 70. V pošiljki sta bila celo dva sodčka lopatic za pobijanje muh. Neki angleški oficir je bil tedaj močno v zadregi, ko mu je naš oficir Vladimir Dedijer dejal: »Prosili smo za protiletalske mitraljeze, dobili pa srno te lopatice za muhe, toda z nj imi borno težko sestreljevali letala.«[11]

Točnih podatkov, kakšna je bila zavezniška pomoč jugoslovanskim partizanom v tem času, ni na voljo; bila pa je razmeroma zelo majhna. Večjo veljavo je vsekakor imela v moralno političnem pogledu, saj je med borci tekla vest, da zavezniki priznavajo in pomagajo partizanskemu boju za svobodo.

Med peto ofenzivo poleti 1943. leta je prejel vrhovni štab naslednjo brzojavko generala Alexandra, komandanta angleškega glavnega štaba za Srednji vzhod: »Pošiljamo vam pozdrave in dobre želje v tem kritičnem trenutku vaše borbe proti osvajalcem vaše države. Potrebščine vam bomo pošiljali v skladu z našimi tehničnimi možnostmi. Vedite pa, da se zavezniške armade približujejo. Naši bombniki rušijo Italijo in Nemčijo. Invazija v Evropi niso več sanje. Na vzhodu zadajajo Nemcem in njihovim satelitom udarce naši ruski zavezniki. Zato bo vaša borba v prihodnjih mesecih važnejša kakor kdajkoli.«[12]

Vse to priča, da so se zavezsiki začeli dobro zavedati, kakšno veliko vlogo ima partizansko gibanje na ozemlju Jugoslavije, saj so spoznali, da so partizani zadrževali tedaj skoraj tretjino italijanske vojske, kar je pomenilo 15 do 22 divizij. Večino so jih partizani ob kapitulaciji tudi razorožili. Kljub vsemu temu pa so zavezniki z učinkovitejšo pomočjo zaradi znanih razlogov še vedno oklevali.

Kapitulacija Italije je bila mejnik v razvoju partizanskega gibanja v Jugoslaviji. Dotok novih pr osto vol jcev in mobilizi-

[11] Dedijer Vladimir: Dnevnik 1942—1943, Ljubljana 1951, str. 317, 430, 477. (Navajava: Dedijer: Dnevnik.)

[12] Prav tam, str. 476.

ranih v NOVJ je bil tako rnasoven, da je naša vojska v nekaj meseoih narasla na 95 brigad v 27 divizijah oziroma 9 korpusov, kjer je bilo okrog 320 000 borcev.[13]

Več kot mesec dni po kapitulaciji Italije pa zavezniki niso dajali nikakršne pomoči naroduoosvobođilni vojski Jugoslavije. Vojaški material in zlasti municija, ki so jo partizani odvzeli Italijanom, pa sta kmalu pošla. Naše vodstvo je zaradi tega zahtevalo od zaveznikov ponovno pomoč. Toda, kot že rečeno, so imeli tako v Londonu kakor tudi v Moskvi zadržke v zvezi z jugoslovanskimi partizani. Sele Churchillov prijatelj brigadir Maclean naj bi po kapitulaciji Italije v vrhovnem štabu narodnoosvobodilne vojske na kraju samem »ocenil relativno vrednost partizanskega doprinosa za zaveznike in bi ugotovil, kako bi jim lahko najbolj pomagali, da bi ta doprinos še povećali«.[14] Toda kljub natančnim poročil-om tega zavezniškega oficir ja je v Londonu pre vlado vaio mnenje, da daj ej o obor ožene skupine, ki nosijo naziiv »partizani« vsaj enak odpor sovražniku kakor one z imenom »četniki«. Glede Titove osebnosti pa so v javnosti krožila najrazličnejša ugibanja. Nekateri so bili celo mnenja, da sploh ne obstaja. Spet drugi so menili, da pomeni ime TITO kratico za »Tajno Internacionalno Teroristično Organizacijo«, drugi pa, da pomeni to ime samo neko dolžnost, na kateri se ljudje menjavajo. Krožila pa je tudi skoraj neverjetna vest, da Tito ni moški, marveč ženska nenavadne lepote in silne odločnosti.[15]

Brigadir Maclean je v začetku decembra 1943 poslal tedanjemu angleškemu zunanjemu ministru Anthonyju Edenu, ki se je takrat mudil v Kairu, obsežno poročilo. Eden je takrat odhajal na konferenco v Teheran. V tem poročilu ugotavlja Maclean med drugim tudi naslednje: Ce bodo zavezniki povećali dotedanje pravzaprav še malenkostne pošiljke in nudili partizanom letalsko podporo, bodo partizani še nadalje držali prikovane tako številne sovražnikove sile; će pa bi partizanske operacije tudi vzklajevali z zavezniškimi, bi bile te v nepo-

[13] Ferenc: Kapitulacija Italije, str. 133.

[14] Maclean Fitzroy: Zlatni drum, Pješak Orijenta, Rat na Balkanu. Zagreb 1953, str. 339—340. (Navajava: Maclean: Rat na Balkanu.)

[15] Prav tam, str. 281.

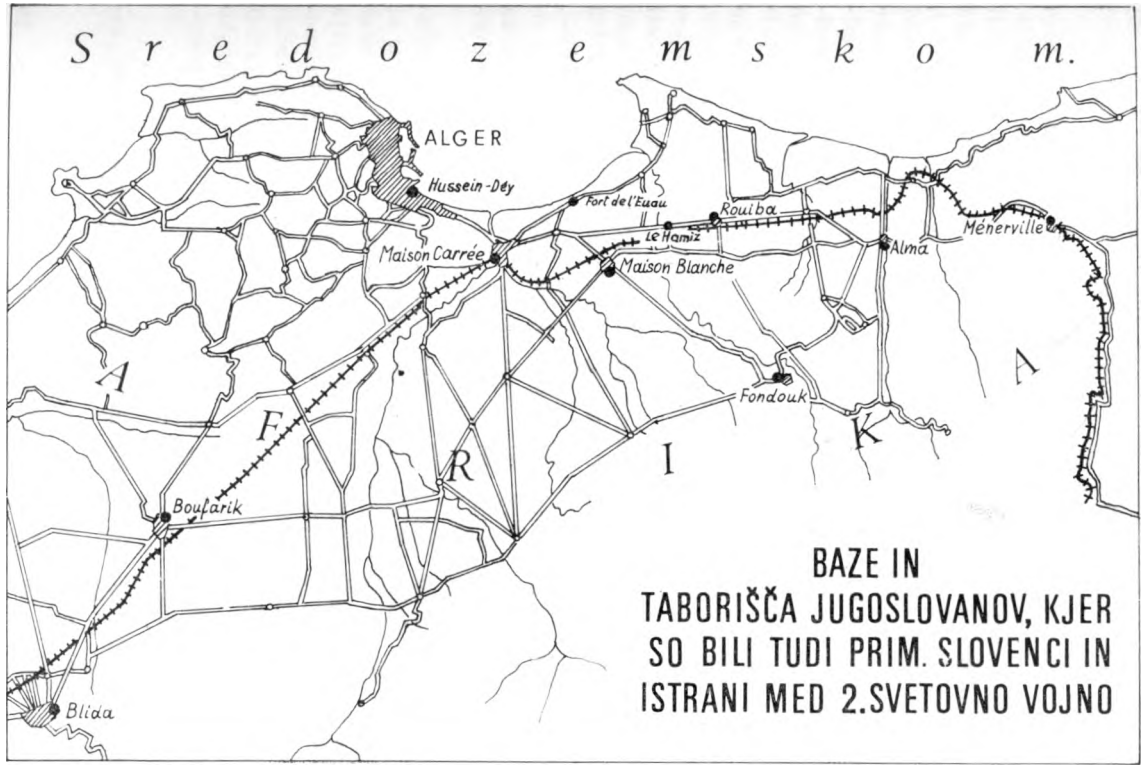

BAZE IN TABORIŠČA JUGOSLOVANOV, KJER SO BILI TUDI PRIM. SLOVENCI IN ISTRANI MED 2.SVETOVNO VOJNO

sredilo pomoč vojaškim operaci jam zaveznikov v Italiji; če bi pa z dobavami orožja ter opreme in z zračno podporo dosegli, da bi se partizani še bolje borili ali pa še bolj povečali bojne napore, bi se zaveznikom vsaka pomoč splačala. Maclean pravi dalje, da ima partizansko gibanje mnogo večji značaj, kakor se sploh v svetu misli. Ker je tak boj zelo učinkovit, bi se ob zavezniški pomoči še toliko bolj povečal. V nadaljevanju pa tudi pripominja, da bodo Tito in njegovi pristaši gotovo imeli odločilno besedo v Jugoslaviji po vojni, pa če jim zavezniki pomagajo ali ne.[16]

Kmalu po kapitulaciji Italije so tudi Američani poslali k NOVJ svojega posebnega opazovalca. Ta opazovalec je tail major OSS (Office of Strategic Service — Urad za strateško službo) Linne M. Farish. Tudi on je poslal svojim nadrejenim obsežno poročilo, ki se nanaša na razdobje od 17. septembra do 17. oktobra 1943. V tem poročilu Farish kritizira odgovorne činitelje, ker niso partizanom niti odgovorili na zahtevo, naj bombardirajo določene objekte predvsem v Dalmaciji. Graja tudi, ker niso poslali pomoči v osvobojeni Split takoj po kapitulaciji Italije. Zavzema se za to, da bi zavezniki bolje oskrbovalii partizane z obleko, hrano, zdravili ter s prevoznimi sredstvi; z orožjem, kot so: puške, lahke strojnice, protitankovski topovi, minometalci s strelivom, lahki tanki, mine in eksploziv, bombe, signalne opreme ter razni drugi predmeti. Med drugim pravi, da je ta material glede na naravo sodobnega vojskovanja po svoje preprost, količinsko majhen in nima kake posebne vrednosti. Tudi on zatrjuje, da je partizansko gibanje v Jugoslaviji mnogo večje ter vojaško mnogo bolj pomembno, kot je to znano v zunanjem svetu, in da partizani oblikujejo zase tako družbeno ureditev, ki bo imela močan vpliv na Balkanu, verj etno pa tudi na vso Evropo, in da utegne postati Jugoslavija po vojni stikališče divergentnih političnih ideologij. Farish poudarja v svojem poročilu, da je Komunistična partija odigrala vodilno vlogo pri organizaciji partizanskega gibanja. Nadalje predlaga, naj bi zavezniki pošiljali svojo pomoč po dveh poteh, in sicer po Jadranskem morju velike pošiljke iz Italije na dalmatinsko obalo, in pa z letali na izolirane točke v

[16] Maclean: Rat na Balkanu, str. 392.

notranjosti. Na koncu poročila pa pravi: »Naš edini narnen mora biti, da pravilno ocenimo možnosti partizanskega gibanja. Opazovalec je globoko prepričan, da bi bilo podcenjevanje tega gibanja najresnejša od vseh napak, ki jih je mogoče storiti.«[17]

To poročilo je Farish izročil v začetku decembra 1943 tedanjemu predsedniku Združenih držav Amerike Franclinu D. Rooseveltu, ko je odhajal v Teheran na konferenco velike trojice.

Prav Macleanovo in Farishovo poročilo sta bili osnova, po kateri so Stalin, Churchill in Roosevelt v Teheranu sprejeli sklep, da bodo jugoslovanskim partizanom nudili kar največ pomoči.

Za protiuslugo svoje pomoči pa so zavezniki izkoristili vse možnosti, ki bi jim jih lahko dali partizani. Ze oktobra meseca so poslali v Jugoslavije svojega strokovnjaka za diverzije Petra Moora, da bi z odgovornim! ljudmi pretresel možnost povećanja operacij proti železniški progi Ljubljana—Trst, ki je bila za Nemce prvorazrednega pomena, saj je vodila naravnost na italijansko bojišče. Prav tako je feldmaršal Wilson, komandant zavezniške vojske za Srednji vzhod, zaprosil Tita, naj bi partizani porušili Stampetov most na isti progi. Pri pripravah na to uspelo partizansko diverzijo je že sodeloval tudi Moore. Po uničenju tega važnega objekta je general Alexander poslal partizanom zahvalo.[18]

Kljub temu, da je že pogosteje prihajalo do takih dogovorjenih akcij med zavezniki in partizani, je bila zavezniška pomoč do konca 1943. leta precej skromna. V novembru in decembru 1943. leta so zahodni zavezniki z letali pripeljali ali odvrgli jugoslovanskim partizanom le 51,5 ton raznovrstnega materiala, in to: 42,5 ton v novembru, 9 ton pa v decembru 1943. leta.[19]

[17] Nešović Slobodan: Inostranstvo i nova Jugoslavija 1941—1945, Beograd—Ljubljana 1964, str. 82.

[18] Maclean: Rat na Balkanu, str. 175.

[19] Dokument (okr. d.) št. 17/3—14, kutija (okr. k.) 2091 in št. 6/1. Fotokopiji dokumenta se nahajata v IZDG, Lj. — Iz poročila glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 17. marca 1944 je razvidno, kdaj so prihajala zavezniška letala, ki so pripeljala material v Slovenijo v razdobju od 6. oktobra 1943 do 15. marca 1944. Po tem poročilu so letala prihajala v letu 1943 takole:

STROGO POVJERLJIVO !

STATISTIKA za novembar i decembar 1943 g.

SAMO ZA OFICIRE

ZRACNIM JEDINICAMA U TOKU NOVEMBRA POSLATA SLEDECA ROBA:

ORUZJE:

28 lakih mitraljeza
71 pusko mitraljez
201 pusaka
14 proti tank pusaka

MUNICIJA:

216 municije za protu tank puske
84.160 protusvionske municije
2.280 protiv tank municije
1.875 granata
22.[illegible]00 municije za strojnice

EKSPLOZIV:

60 anti tenk mina
19.600 (libra) eksploziva
63 kante pribora

RAZNO:

15 radio aparata
[illegible] elektricnih generatora
3 kante medikamenata
190 sanitetskog povoja
277 uniformi
147 gornjih kaputa
226 satorskih krila
260 pulovera
819 kosulja
306 rubenine
934 carapa
235 cipela
245 deka
_ hrana, benzin, sitnice, gumen[illegible] camci itd.

UKUPNA TONAZA 42.50 TONE.

ZRACNIM JEDINACAMA U TOKU DECEMBRA POSLATA SLIJEDECA ROBA:

ORUZJE:

2 bacaca
3 srednja mitraljeza
8 lakih mitraljeza
[illegible]39 puskomitraljeza
100 pusaka

MUNICIJA:

50 municije za proti tenk puske
60 bombi za bacace
51.500 protisvionske municije
300 municije anti tank.
264 granata
20.600 municije za strojnice

EKSPLOZIV:

2.300 (libra) eksploziva
6 kanta pribora

RAZNO:

1 radio aparat
2 baterije
7 kanti medikalija
400 sanitetskog povoja
30 uniformi
5 gornjih kaputa
32 kosulje
150 carapa
37 cipela
17 deka
_ hrana, benzina, sitnice gumeni camci itd.

UKUPNA TONAZA 9.- TONA;

Del statističnega poročila o odposlanem materiali! v domovino za
novembcr in december 1943

Omenjena pomoč pa je v glavnem prihajala bolj na iniciativo posameznih zavezniških, predvsem ameriških oficirjev, in ni bila rezultat dogovorov na najvišji ravni.

Drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu, kjer so bile podane osnove bodoče ureditve v Jugoslaviji in kjer je bilo med drugim določeno, da se kralj Peter ne sme vrniti v domovino, je negativno vplivalo na dotok zavezniške pomoči jugoslovanskim partizanom. Sklepi Drugega zasedanja so namreč prekrižali načrte velikih sii glede povojne ureditve Jugoslavije. Prav zaradi tega pa so partizani dobili v decembru 1943 manj mateniala po zraku in po morju kot v prejšnjem mesecu. Foleg tega so začele posamezne zavezniške komande v Italiji in Afriki zavlačevati z odpošiljanjem že obijubijenega materiala. Ko je na primer delegat štaba mornarice za artilerijska vprašanja NOVJ v začetku decembra zaprosil pristojno zavezniško komando za municijo, ni imel nobenega uspeha. Pristojni zavezniški oficir se je izgovarjal, da ne ve, če imajo ta material in da so glavna skladišča na Siciliji ter da bo dolgo trajalo, preden bo mogoče ta material dobiti.[20]

V taki situaciji so se anašli zavezniški predstavniki prd partizanskih štabih v dokaj nerodnem položaju. Bolj ko so zahtevali in dokazovali utemeljenost pomoči zaveznikov jugoslovanskim partizanom, manj je te pomoči pnihajalo.

2e omenjeni kanadski major Jones, ki je bil tedaj pri glavnem štabu v Sloveniji, je že spomladi 1943 s pomočjo radijske zveze prosil svoje nadrejene za pomoč, vendar zaman. Po vojni je izjavil naslednje: »Moja poročila so sprejemali nič kaj preveč dobre volje. Očitali so mi, da fantaziram ... Mojih predlogov

6. oktobra — 1 letalo, 19. oktobra — 1 letalo, 24. novembra — 1 letalo, 26. novembra—2 letali ln 28. novembra — 2 letali. V letu 1944—jan. 1 let.,1. februarja — 1 letalo, 10. februarja — 1 letalo, 12. februarja — 1 letalo, 19. februarja — 1 letalo, 12. marca — 1 letalo, 13. marca — 2 letali, 15. marca — 5 letal. (Dokument Iz arhiva zavezniške vojaške misije pri glavnem štabu Slovenije, ki se nahaja v IDZG, Lj. v fasciklu (okr. f.) št. 18/III-3). — To poročilo pa brž kone ni popolno, saj je iz kasnejših dokumentov razvidno, da je bilo v januarju 1944 izvršenih še pet poletov nad Slovenijo in pri tem pripeljano 7,8 ton raznega materiala. Skupno je prišlo torej 19 letal in je pripeljalo 25 ton materiala. Prav tako je prispela na otok Vis iz južne Italije od 15. oktobra do konca 1943. leta večja količina materiala, in sicer v oktobru 585, v novembru 2475, v decembru pa 2079 ton blaga. (VZI, Bgd., d. št. 10/3-14 in 10/4-14, k. 2091. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. prekomorske brigade, okr. 4. PB).

[20] VZI, Bgd., d. št. 32/1-6, k. 2091. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

takrat niso sprejeli niti v Afriki niti v Londonu. Sprva so me zavračali, češ da v svojih poročilih pretiravam ter da jim ni verjeti.«[21]

Zavezniški predstavnika v partizanih so se namreč že med vojno dobro zavedali, kaj pomeni za celotno zavezndško stvar uspešno partizansko vojskovanje. Tako je britanska misija v treh brzojavkah, ki jih je dne 13. januarja 1944 poslala svoji komandi, sporočila tole: »Tukaj čutimo, posebno major Jones, da nekdo na britanskem koncu za vira pošiljanje dobav sem. Moramo dobiti bazuke in zdravila. Vaši odgovori v redu, toda mi zaman čakamo. Isto v zadevi bombardiranja. Jones zahteva preiskavo, kdo za vira. Samo 19 poletov v sedmih mesecih... Ljudje so tu dobri, toda mi moramo dati resne dokaze dobre volje in podporo v orožju in bombardiranju. Kot predstavnik britanske vojske vas svarim, da je prestiž naše dežele omajan zaradi odlašanja materialne pomočii. Izgubljenega zaupanja tu ne bomo dobili nazaj, ražen če zavezniki ne prično z akcijami... 25 ton v sedmih mesecih, dobavljenih Sloveniji, je sramotno malo.«[22]

V brzojavki z dne 14. januarja 1944 pravi britanska misija tole: »Zavezniški odnos do partizanov v Sloveniji je na meji popolne prekinitve zaradi vašega neprimernega, nerodnega in ravnodušnega ravnanja ter nezadostne pomoči. Rezultat tega je nezaupanje, ogorčenje in popolno pomanjkanje vere v nas.

Ljudstvo, ki se že tri leta pošteno bori za skupno stvar v nepopisnih težavah, preganjanju in trpljenju, je prepričano, da je vredno boljšega ravnanja svojih zaveznikov. Za veliko ceno svojih življenj preprečuje sovražniku uporabo komunikacijskih linij. To deželo so partizani domala osvobodili. Zadržujejo mnogo sovražnikovih divizij iz drugih front. Zaveznikom so nudili vso možno pomoč in dragoceno obveščevalno službo.« V nadaljevanju omen ja angleški predstavnik, da so Slovenci dobili v šestih mesecih samo 20 pošiljk, približno 30 ton, v glavnem eksploziva, ki so ga partizani porabili neposredno v korist zaveznikov ter da so materialne zaloge, ki so jih partizani osvojili

[21] Jones William: Dvanajst mesecev med Titovimi partizani. Borec 4/1952.

[22] Dokumenti v arhivu zavezniške vojaške misije pri glavnem štabu Slo-
venije. Nahajajo se v IZDG, Lj., št. 18/III-a-ll.

STATISTIKA ZA JANUAR 1944:

AVIOONOL POSLATO U JANUARU 1944:

A-Broj uspješnih lijetova 84
B- " neuspješnih lijetova 38
C- " radio aparata bačenih 12
D- Ukupna tonaža bačene robe 116.5 tona

1) USpješni lijetovi bili su slijedeći:

Predio:	Lijet	Radio aparat:	Cipele(pari)	Tonaža:
Crna Gora	18 lijet	2	9.100	25.7 tona
Slavonija	6 "	1	1.200	6.- "
Zap.Hrvatska	6 "	-	2.400	9.4 "
Slovenija	5 "	1	240	7.8 "
Zap.Bosna	30 "	5	10.500	37.- "
Grečke-Makedonije gr[illegible]ce	5 "	1	220	8.7 "
Ist.Bosna	10 "	-	4. 700	14.- "
Vojvodina	1 "	-	-	1.9 "
Bugarska	3 "	2	200	6.- "
Ukupno:	84 lijet	12 rad.apa.	28. 560pari cip.	116.5 tona

UKUPNA ROBA POSLATA U JANUARU PREKO ZRAKOPLOVSTVA:

OPRUZJE:
2 bacača
11 lakih mitraljeza
50 pusko mitraljeza
270 pusaka
42 proti tenk.puske

MUNICIJA:
678 mina za bacače
79.876 metaka pus. municije
3.220 aniti tenk. i anti pers.mina
1.250 granata
13.000 municije 9 m/m.
3.400 " 8 "

EKSPLOZIVI:
305 mina
16320 (libra) eksploziva
48 kanti pribora
12 kanti spec.stvari

RAZNO:
12 radio aparata
17 baterija
7 električnih generatora
38 galona ulja
124 " benzina
2450 (libra) Hrane
56 kanti ili paketa
700 uniforma
975 Cornjih kaputa
20 saterskih krila
957 pulovera
1160 košulja
585 rublja
56919 čarapa
28560 pari cipela
491 deka

Biljeska: Detalji o robi poslatoj morem, nemogućno tačnije za sada dati, ona će biti poslati u posebnom popisu.

Del statističnega poročila o odposlancm materiali! v domovino januarja 1944

ob zlomu italijanske vojske, že pošle. Pravi tudi, da si kot angleški pređstavniki na vse načine prizađevajo, da bi poročali o dejstvih in potrebah ter poudarjajo, da važnost tega področja še ni dovolj cenjena. »Ves čas, odkar smo tu,« nadaljuje poročilo, »rosno manjka odločnega ukrepanja in poštenega, odkritosrčnega odnosa zaveznikov. V naših naporih, da bi zgradili medsebojno zaupanje in prijateljstvo v srcih teh ljudi do britanskega ljudstva, smo dobili malo ali nič vaše podpore in še mnogo manj pomoči. V srcih teh ljudi sta globoko zakoreninjena vdanost in prijateljstvo do britanskega ljudstva. Priložnost, da bi imeli od tega korist, smo ves čas zanemarjali in zdaj je skoraj povsem izgubljena ...« Poročilo zaključuje z mislijo, da se je zaradi takega malomarnega ravnanja sama vrednost partizanske vojske za zaveznike zelo zmanjšala ter da so nekatere možnosti popolnoma izgubljene. Poudarja tudi, da bo nadaljnje sodelovanje med glavnim štabom Slovenije in zavezniki postalo nemogoče (ter da bodo vse misije tukaj ostale brez moči, če se ne bo brž spremenil odnos do partizanov s takojšnjo učinkovito materialno pomočjo po zraku in po morju.[23]

Kakor smo vi deli, je bila torej zavezniška materialna pomoč v letu 1943 zaradi političnih vprašanj dokaj skromna. Lahko pa trdimo, da je bila v popolnem nesorazmerju z dejanskim prispevkom partizanov v skupnem boju proti sovražniku. Partizani so z rušenjem železnic, mostov in drugimi diverzijami sovražniku močno ovirali transport matemala in ljudi na druga bojišča.

[23] Dokumenti v arhivu zavezniške vojaške misije pri glavnem štabu Slovenije. IZDG, Lj., št. 18/III-a-ll.

ZAVEZNIŠKA MATERIALNA POMOČ PO MORJU

Stanje v Dalmaciji po kapitulaciji Italije

Ceprav so imeli zavezniki že pred kapitulacijo Italije pri partizanskih enotah svoje predstavnike, po kapitulaciji pa se je število teh še povećalo, dolgo niso dovolili, da bi tudi partizani poslali svoje vojaške misije k njim. Tako so obstajali le enostranski stiki.

Položaj v Dalmaoiji in na otokih pa je bil nekoliko drugačen. Na tem področju zavezniki niso imeli nobenega svojega predstavnika, zato pa se je zgodilo nekaj za tište čase popolnoma neobičajnega: dalmatinski partizani so bili prvi, ki so enostransko vzpostavili stik z zavezniško vojsko, in sicer tako, da so poslali v Italijo svojio vojaško misijo.

Po kapitulaciji Italije so partizani namreč osvobodili večji del obale in otokov in razorožili italijansko vojsko, ki se je do tedaj nahajala na tem območju. Toda Nemci nikakor niso hoteli spustiti Jadranskega morja iz svojih rok, to pa zlasti zaradi tega, ker so hoteli zagotoviti prek Jadrana nemoteno povezavo s fronto v južni Italiji ter s fronto na vzhodu. Nemci so hoteli s hitro akcijo na Jadranu tudi preprečiti partizanom, da bi razoroževali enote italijanske vojske in se tako dokopali do orožja. Poleg tega so hoteli zavarovati pomorsko zvezo z Albanijo in Grčijo ter njenimi oboki in pa s Turčijo, od koder so dovažali rudo za svojo vojno industrijo. Slednjič je sovražnik

hotel imeti Jadran tudi za to, da bi nemoteno udar jal iz Dalmacije po partizanih v notranjosti Balkana, in končno, ker se je bal zavezniške invazije na tem področju.

Zaradi vsega tega so Nemci takoj po kapitulaciji Italije z vso naglico zasedli najprej Reko, nato pa prodirali v dveh smereh: skozi Bosno in vzdolž Dalmacije, ter v težkih bojih s partizani zasedli kopno in otoke.

Partizani so se umikali, a na otokih so puščali svoje odrede, ki so kasneje nenehno napadali sovražnika in mu povzročali velike preglavice in izgube. Le otoka Vis in Lastovo Nemci niso nikoli zavzeli.

Ob kapitulaciji Italije je partizanom prišlo v roke veliko število plovnih objektov, in sicer 11 parnikov, preko 200 motornih jadrnic ter 50 drugih čolnov in plovil. Od prej pa so imeli še 40 patrolnih čolnov in 15 oboroženih ladij.[24]

Toda močan nemški prodor je spravljal partizane v zelo težak položaj. Partizansko operativno moč so namreč zelo ovirali begunci in ranjenci, ki so jih vzeli partizani v zaščito pred prodirajočimi Nemci, ustaši in četniki. Vse to veliko število neoboroženih ljudi so morali partizani prevažati z otoka na otok, da so jim reševali tako vsaj gola življenja. Poleg tega pa je začelo kmalu silno primanj kovati goriva za motorne jadrnice in druge plovne objekte, po evakuaciji Splita in drugih pristanišč pa so ostali še brez objektov za vzdrževanje in popravljanje teh plovil.

V tej izredno težki situaciji je politično in vojaško vodstvo Dalmacije sklenilo »prodreti-^ na zavezniško že osvobojeno ozemlje v južno Italijo, in sicer v Bani, ter tam po možnosti ustanoviti pomorsko oporišče, kjer naj bi omogočili stalno oskrbo partizanskih ladij z gorivom in mazivom ter tudi drugače vzdrževati partizanske plovne objekte. Poleg tega naj bi tako resili izredno kritičen problem ranjencev in beguncev ter otoškega prebivalstva, ki ni imelo več nikakršne hrane. Zraven tega pa naj bi obenem rešili tudi vprašanje bivših italijanskih vojakov, ki jih je zatekla kapitulacija v Dalmaciji in na otokih; v zameno pa naj bi se vmili v domovino Jugoslovani, ki so se

[24] Gizdić Drago: Dalmacija 1944—1945. Zagreb 1964, str. 645 (navajava: Gizdić, Dalmacija 1944—1945).

nahajali v Italiji in drugod, bodisi kot pripadniki posebnih delavskih bataljonov, interniranci, konfiniranci in zaporniki. Končno pa naj bi dosegli tudi vrnitev vseh jugoslovanskih plovnih objektov, ki so jih odpeljali Italijani ob kapitulaciji Jugoslavije v Italijo.

Prva partizanska misija pri zaveznikih

Težko in odgovorno nalogo vodje prve partizanske misije pri zaveznikih sta dobila politični komisar obalne komande dr. Sergije Makiedo in inž. Adam Armanda. Dne 2. oktobra 1943 je ta lokalna misija odplula brez vednosti in odobritve vrhovnega štaba z Visa proti Bari ju. Na krovu parnika »Bakar« je hilo še 25 težkih ranjencev, zdravnica dr. Andjelković s tremi bolničarkami ter italijanski zdravnik dr. Ubertali. Poleg njih je bilo na ladji še 125 židovskih beguncev in bivših italijanskih vojakov. Parnik je bil dobro oborožen in je imel izurjeno posadko, na ladji pa je plapolala jugoslovanska zastava s peterokrako zvezdo, ki glede na mednarodno pravo tedaj še ni bila prizmana.

»Bakar« je odplul proti Italiji, vendar ne da bi partizani pravzaprav vedeli, kakšno je stanje na morju im tudi ne, kakšen je položaj na italijanskih tleh. Zvedeli so le, da so zavezniki že osvobodili Bari, niso pa vedeli, če je pristanišče še minirano.

Dr. Sergije Makiedo je imel s seboj v angleškem jeziku napisano pooblastilo, s katerim sta on im inž. Adam Armanda pooblaščena od štaba IV. operativme cone narodnoosvobodilne vojska Jugoslavije, da stopita v stik z zavezniškimi oboroženimi silami in da soglasno rešujeta vsa vprašanja bojnih operaci j, vprašanje beguncev, repariiranja in prehrane italijanske vojske, vračanja naših internirancev, prevoza težkih ranjencev naše vojske, vrnitve našim oboroženim silam vojnih in trgovskih ladij ter drugih plovnih objektov, ki jih je odpeljala italijanska vojska, ter vsa ostala vprašanja v zvezi s pomočjo naši vojski po zakonu o posojilu im najemu na podlagi naših zavezniških odnosov.[25]

[25] VZI, Bgd., d. št. 1/1, k. 2091. Fotokopija v IZDG, Lj. V mapi 4. PB.

ŠTAB OBALSKE KOMANDE
Broj: službeno
30.septembra 1943 g.
Supetar
Jugoslavija.

KOMANDANTU SAVEZNIČKIH OKUŽANIH SNAGA
B A R I .

Prema ovlašćenju Štaba IV Operativne Zone Narodno Oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije upućuju Vam se od strane ovog Štaba opunomoćena lica ovog Štaba: MAKIEDO Dr. Sergije i ARMANDA Ing.Adam,kao oficiri za vezu.

Isti su ovlašćeni da stupe u vezu sa Saveznickim Oružanim Snagama i da saglasno riješavaju sva pitanja u vezi ratnih operacija,pitanja izbjeglica,repatriranja i ishrane talijanske vojske, vraćanja naših internirca,prenosa teških ranjenika naše vojske,vraćanja našim Oružanim Snagama od Italijana oduzetih ratnih i trgovačkih brodova i plovnih objekata,te sva ostala pitanja u vezi pomoći našoj Vojsci prema Zakonu o najmu i zajmu na bazi naših saveznickih odnosa.

Umoljava se Gosp.Komandanta da pomogne našu misiju u svim pitanja koja su od vrlo velike važnosti za našu Narodno Oslobodilačku Vojsku.

Pozdravljamo Vas sa našim borbenim pozdravom:

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

KOMANDANT:

The translation.

OFFICE
of COAST-COMMANDEMENT
No. off.
The 30.September 1943.
Supetar
Yugoslawien

TO COMMANDANT OF ALLY-ARM-STRENGTHS
B A R I .

On the base of the IV.Operative-Zone of National Liberty-Army and Partisation Yugoslawien,one directs to you from the side of this Office: MAKIEDO Dr.Sergije and ARMANDA Ing.Adam as officers for bind.

The named are procuratore to enter in the bind with Ally-Arm-Strengths and to solve united all the questions in bind wafe operations,escapes-questions,repatriations and the nourish Italiens army,return of our Interns,transportation of those heavy wounded (of our Army),return to our Army-Strengths war's and commercial ships and objects which were token away from the Italiens,and all the others questions to help our Arm in relation on law of lease and load on the base of our Ally-relations.

On pleases Sir Commandant to help our mission in all the questions which are very important for our National-Liberty-Army.

We salute You with our salute:

DEATH TO FASHISAM - LIBERTY TO PEAPLE!

COMMANDANT:

Pooblastilo dr. Sergiju Makiedu in inž. Adamu Armandu za vzpostavitev stikov z zavezniki v južni Italiji oktobra 1943

V dokumentu je še izražena prošnja zavezniškemu komandantu, naj bi pomagal naši misiji pri vseh vprašanjih, ki so pomembna za našo narodnoosvobodilno vojsko.

Parnik »Bakar« se je 3. oktobra ob 9. uri dopoldne zaustavil nekaj milj od obale v Bariju v bližini pristanišča. Po izmenjanih spoznavnih znakih se mu je približal italijanski luški čoln. Ugotovili so, da je bil pristaniški pilot Italijan, in so spoznali, da imajo Italijani še vse luške službe v svojih rokah. Ko je posadka »Bakra« to videla, se nii hotela podrediti proceduri italijanske luške kapetanije in je ravnala po svoje. Zelo so bili tudi začuđeni, ker niso opazili nikjer zaveznikov. Po prihodu v pristanišče so najprej izkrcali italijanske vojake, nato pa Zide, ki so se razbežali na vse strani. Italijanski vojaški zdravnik, ki je spremi jal naše ranjence, je brž poskrbel, da so jih prepeljali v vojaško bolnišnico v Bariju. Ko so le prišli do zavezniške komande, naši tovariši niso mogli doseči ničesar, ker so bila tu samo operativna poveljstva, pač pa so jih napotili v Brindisi, kjer se je tedaj nahajala najvišja zavezniška komanda za Italijo.

Toda izkazalo se je, da tudi ta komanda ni bila kompetentna, da bi opravljala zadeve, navedene v dokumentu. Njen komandant pa je izjavil, da v tem primeru vidi tudi določene politične komplikacije, v katere se on ne more spuščati, saj zavezniške vlade priznavajo begunsko jugoslovansko vlado in bo to prav gotovo vplivalo tudi na stališče drugih višjih vojaških poveljstev do te misije.

Ne glede na to pa je komanda v Brindisi ju le dala naši vojaški misiji posebno letalo, ki jo je odpeljalo v Alžir, kjer je bila takrat zavezniška komanda za Sredozemlje, na čelu katere je bil ameriški general, kasnejši predsednik ZDA Dwight Eisenhower. Tu je treba pripomniti, da je spadalo Vzhodno Sredozemlje pod komando Bližnjega vzhoda, ki ji je tedaj načelo val britanski feldmaršal Wilson. Meja med področjema je tekla vzdolž sredine Jadranskega morja. Tako je Italija spadala pod Eisenhowerjevo komando, medtem ko je spadai Balkan pod poveljstvo feldmaršala Wilsona.

V Alžiru je bilo naše odposlanstvo zelo dobro sprejeto, vendar pa so v razgovorih zavezniki vedno poudarjali vpra-

Stab baze NOVJ v Bariju (1944). Drugi z leve proti desni Tone Marinček, načelnik personalnega oddelka, tretji Milan Kmet, načelnik 3. oddelka, četrti Rado Pehaček, komandant baze, šesti Bude Ratković, načelnik štaba

šanje begunske vlade, s katero so imeli vsestranske diplomatske stike. Zaradi tega so bili tudi mnenja, da bi vse morebitne sporazume glede pomoći partizanom držali v tajnosti ter da bi vse delali izključno na vojaški podlagi.

Zahteve naše misije je dlje časa proučeval tudi OSS (Office of Strategic Service), urad ameriške obveščevalne službe, ki se je ukvarjal z diverzijami, sabotažami in vohunstvom na sovražnikovem ozemlju za fronto. Vendar je naše odposlance tudi ta urad pošiljal od ene komande do druge, povsod pa so natančno ugotavljali njihovo identiteto; ameriška pnotiobveščevalna služba pa je tudi raziskovala, če niso mogoče naši ljiudje dobro zakrinkani nemški vohuni.

Končno so zavezniki določili amariškega major ja Louisa Huota in poročnika Thompsona kot oficirja za zvezo, da bosta đelala na realizaciji plana »skupine Makiedo«. Major Huot je tedaj pripadal komandi na Srednjem vzhodu, ki je imela sedež v Kairu, in je bil zadolžen za vprašanja Jugoslavije. Ravno takrat se je pripravljal za odhod v Italijo, da bi začel z akcijami na področju Jadrana. Kmalu se je spoprijateljil z dr. Makiedom in dosegel od komandanta Eisenhower ja generalno pismene instrukcijo, po kateri naj bi šli Jugoslovanom na roko pri izvršitvi njihovega plana. Prav ta akt pa je v Alžiriji bil odločujočega pomena, saj so naši predstavniki v zelo kratkem času uspeli dobiti od vojaških ustanov 400 ton raznovrstnega vojaškega materiala. Na razpolago pa so jim dali tudi ladjo, ki je ta material odpeljala v Bari. V primerjavi s pomočjo, ki so jo dotedaj zavezniki odvrgli z letali, je bila ta pomoč naravnost ogromna.

V sporazumu med zavezniki in našo misijo je bilo določeno, da bodo material zavezniki dovažali do Barija, za prevoz čez morje pa morajo skrbeti partizani. In tako so kmalu nastali v zvezi s tem domala nerešljivi problemi: kje dobiti skladišča za ta materdal, saj je bilo jasno, da ladij ne bo dovolj; zavezniki bodo tako lahko rekli, kaj partizani sploh zahtevajo material, če ne vedo, kam z njim. Vse to je naši misiji rojilo po glavi, ko je skupaj z zavezniškima oficirjema odletela iz Alžira v Taranto v južni Italiji.

V Tar antu je naša misija imela uspešne razgovore z viceadmiralom Powersom, ki je našemu odposlanstvu že pred odhodom v Alžir obljubil pomoč pri vzdrževanju ladij. Ob tej priložnosti je ta oficir daroval za NOVJ 200 ton hrane in sanitetnega materiala, ki so ga prepeljali v Bari. Toda v Bariju so nateteli na resne težave. Povsod je bilo namreč čutiti prste jugoslovanskih kraljevskih predstavnikov, ki so napenjali vse sile, da bi našo delegacijo onemogočili.

Na »Bakru« so bila potrebna popravila, primanjkovalo pa je tudi goriva in maziva. Dr. Makiedo in major Huot sta odšla v luško kapetanijo v Bariju k oficirju, ki je bil za to odgovoren. Toda ta oficir, ki so mu pravili kar NOIC (Naval Officer in Charge — Pomorski poveljujoöi oficir), je bil izrazito sovražno razpoložen do partizanov in je oba odposlanca sprejel z odkritim omalovaževanjem. Srdito je odklonil vsako pomoč ter kazal odkrite simpatije do predstavnikov jugoslovanske kraljeve vojske, zraven tega pa imenoval partizane »tatove« ter »umazano, raztrgano bando beračev.«

Sele na ostro intervencijo majorja Huota in viceadmirala Powersa je NOIC dal bon za 400 ton premoga in dal nalogo tudi za popravilo ladje.[26]

Ko je piispelo v pristanišče Bari omenjenih 200 ton materiala iz Taranta, je bilo na voljo že več partizanskih ladij, med njimi tudi ladja »Makarska« in nekaj motornih jadrnic, ki so pripeljale iz Dalmacije prav tako židovske begunce ter bivše vojake italijanske vojske. Te ladje so sprejele omenjeni tovor.

Med tem pa so začeli četniki že odkrito groziti članom posadke »Bakra«, škodoželjni NOIC pa je skušal na vsakem koraku ovirati pretovarjanje. Tako je na primer prav tedaj, ko so bili partizani močno zaposleni s pretovarjanjem 200 ton materiala, poslal ponoći iz Taranta še 400 ton premoga in naročil, da morajo biti vagoni izpraznjeni do zore. Računal je, da partizani tega ne bodo zmogli. Vendar pa se je uštel, kaj ti partizani so od najvišjega oficirja do navadnega vojaka poprijeli za lopate in še pred zoro izpraznili vagone, čeprav je poleg tega še deževalo.

[23] Makiedo Sergije: Prva partizanska misija. Beograd 1963, str. 16 (navajava: Makiedo: Prva partizanska misija).

Ko je bil »Bakar« naložen, je naša misija z dr. Makiedom na čelu premestila svoje »pisame« z »Bakra« na ladjo »Makarska«, ki so jo partizani začeli uporabi jati kot plava joče skladišče premoga in drugega materiala.

Dne 15. oktobra je »Bakar« izplul iz pristamišča Bari proti domovini in tako je bila odprta pot prek Jadrana, po kateri so partizani prepeljavali material vse do konca vojne. »Bakar« je na svojem prvem potovanju prepeljal na Vis 55 288 kg hrane ter 8800 kg sanitetnega in drugega materiala, torej 64 ton materiala.[27]

S prvo pošiljko materiala iz Italije na Vis sta odpotovala tudi dr. Makiedo in major Huot, medtem ko se je inž. Armanda zdravil v Bariju, saj se je kmalu po prihodu hudo poškodoval, ko je nesrečno padel po stopnicah. Po prihodu na Vis sta Makiedo in Hout odšla na štab VIII. korpusa, od koder pa so ju poslali v Jajce, kjer se je tedaj nahajal vrhovni štab. Tu sta se pogovarjala tudi s tovarišem Titom, ki je prej ostro obsodil samovoljno počet je lokalnih političnih ter vojaških oblasti v Dalmaciji, vendar je zdaj v celoti odobril uspešno opravljeno deio dr. Makieda ter ga postavil za v. d. šefa delegacije NOV in POJ v Italiji.

Ob tej priložnosti pa je major Huot napravil dragoceno uslugo NOVJ, saj je nagovoril člana ameriške misije Farisha, da je odšel z njim v Italijo, kjer je napisal znano »Farishevo poročilo«, ki so ga iznočili Rooseveltu, ko je odhajal na sestanek velike trojice v Teheran. To poročilo, ki smo ga že omenili, je dal ameriški predsednik prebrati tudi Stalinu in je bilo, kot že rečeno osnova za sprejem sklepov na tej konferenci o vsestranski zavezniški pomoči NOVJ ter je v aktih te konference tudi omenjeno. Poleg tega pa je major Huot vzel ob povratku v Italijo tudi seznam materialnih potreb, ki ga je sesta vii vrhovni štab.

Tako se je rodila pri zaveznikih prva partizanska misija, ki je imela že na samem začetku, lahko rečemo, zavidljive uspehe, saj je predstavljala osnovo kasnejšemu predstavništvu naše narodnoosvobodilne vojske v južni Italiji.

[27] Seznam materiala, ki ga je »Bakar« peljal na prvem potovanju. VZI, Bgd., f. 12, k. 2091. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Uresničevanje programa naše misije v Bariju

Kot prvo nalogo si je zadala tedaj že uradna jugoslovanska misija v Bariju, da doseže vrnitev tistih ladij, ki so jih zaplenili Italijani ob zlomu jugoslovanske vojske. Mnogo plovnih objektov pa je bilo odpeljanih v Italijo tudi ob kapitulaciji Italije, ko si je bežeča italijanska vojska prisvojila nekatere ladje in z njimi zbežala domov.

Zanimivo je, da je bil del tega problema presenetljivo hitro in dokaj ugodno rešen. Po posredovanju majorja Huota in viceadmirala Powersa so dobili Italijani nalogo, da nemudoma izroče vse ladje jugoslovanskega izvora, in sicer v brezhibnem stanju, kajti siicer bodo šla popravila na stroške italijanske vlade, ki se je tedaj nahajala v Brindisiju južno od Barija. Ceprav sio se Itali jami močno upirali temu ukazu in poleg tega so si predstavniki jugoslovanske kraljeve vojske odločno prizadevali, da bi te ladje izročili kraljevi mornarici, ki se je prav tedaj preselila iz Egipta na Malto, vse to ni nič zaleglo. Partizani so dobili večino teh plovnih objektov.[28] Zavezniki niso vrnili le tistih ladij, ki so jih sami uporabljali, in pa onih, ki so bile tedaj v lasti jugoslovanske kraljeve mornarice. Za te ladje je tekla brezuspešna pravda vse do konca vojne.

Ko je 15. oktobra 1943 prispela v pristanišče Bari ladja »Britanija« iz Alžirije s prej omenjenimi 400 tonami materiala, je bilo že mogoče pretovoriti ves ta material na ladje, ki so jih izročili Italijani.

Po pričevanju dr. Sergi ja Makieda je po povratku v Italijo uspelo dobiti majorju Huotu še nove sodelavce, predvsem ameriške oficirje, med katerimi je bil npr. tudi John Hamilton, filmski igralec, poznan pod imenom Sterling Heidin. Vsi ti oficirji so bili naklonjeni narodnoosvobodilni vojski. S pomočjo teh sodelavcev je majorju Huotu uspelo doseči, da so zavezniki v Alžiriji in na Siciliji dali za partizane italijansko in nemško

[28] V poročilu, ki ga je dr. Sergije Makiedo poslal 20. oktobra 1943 štabu VIII. korpusa, pravi, da so do tega dne prevzeli naslednje ladje: »Sitnica«, »Galeb« ter remorker »Radnik«; motorne jadrnice: »Bog s nama«, «Marija«, »Angel«, »Jadran«, »Sv. Nikola — Cavtat«, »Sv. Nikola — Trogir«, »Jastreb«, »Hvala Bogu« in »Polača«. S tem je bilo rešeno vprašanje našega ladjevja, ki se je nahajalo v Bariju. Viceadmiral Powers pa je izročil parnike »Srbin« in »Solin«, ki sta se nahajala v pristanišču Taranto.

municijo ter orožje, ki so ga bili tam zaplenili. Huot je namreč vedel, da bo to orožje zelo koristilo partizanom, medtam ko je predstavljalo za zaveznike balast in bi ga bili gotovo uničili. Toda preden je ta material prispel v Bari, je bilo potrebno čakati precej časa.

Medtem pa naši predstavniki v Bariju niso čakali križemrok, marveč so zbirali vse, kar bi lahko koristilo partizanom v domovini. Zanimivo je tudi to, da so tedaj nabrali precej opreme in celo municije, ki je prišla partizanom v roke, mimo zavezniške uradne pomoči. Vladimir Dedijer je zabeležil tedaj v svojem dnevniku, da so že prve tedne po prihodu »Bakra« v Italijo »malone vsak hip prihajali zavezniški nižji oficirji in vojaki in nam dovažali v dar polne kamione in jeepe municije, hrane in oblek. To so jemali večinoma iz skladišč, ne da bi vprašali svojo komando. Pozneje je prišlo to na dan in so kontrolo pooštrili.«[29]

Takrat namreč fronta ni bila daleč od Barija in je vladal tudi pri zaveznikih še nered, predvsem. glede materiala, ki ga je bilo takrat v južni Italiji precej. Partizani in njihovi zavezniški sodelavci pa so ubirali tudi druge načine, da bi prišli do potrebnega materiala. S tem v zvezi pravi dr. Makiedo naslednje: »Cim so Huot, Thompson ali kateri drugi oficir za zvezo zvedeli, da katera od komand razpolaga z materialom, ki je bil za NOVJ zanimiv, smo takoj v spremstvu enega od naših oficirjev obiskali pristojnega komandanta. Po običajnem predstavljanju in uvodu smo npr. prešli na položaj v Jugoslaviji, na naše borbe in težave. Nato smo mu pojasnjevali naše konkretno deio ter pomembnost zavezniške pomoči. Pristojni komandant je te stvari navadno prvič slišal in je bil iznenađen. Za tem je sledilo vabilo, da obišče našo bazo in naše ladje. Ce je komandant vabilo sprejel, smo bili prepričani, da smo svoj cilj dosegli. To, kar so ti oficirji videli na naših ladjah, je bil žanje edinstven doživljaj. Požrtvovalnost in samoodpovedovanje, s katerim so naši tovariši delali v bazi, sta bila taka, da je to moralo zapustiti močan vtis. Nanje pa sta pozitivno delovali tudi red in čistoča na ladjah. Pričakovali so, da boda naleteli na nemarno bando gverilcev, namesto tega pa so prišli v naše

[29] Dedijer: Dnevnik 1943—1944, str. 90.

pisarne in na ladje, kjer sta vladala večji red in disciplina, kakor pri njih samih. Po takih obiskih smo navadno dobili vse, kar smo zahtevali.«[30]

Na precejšnje težave je naša misija naletela, ko je bilo treba prepeljati že odobreno trofejno orožje s Sicilije do Barija. V tem nepreglednem aparatu, preko katerega naj bi to orožje prišlo do partizanov, se je vedno znašel kdo, ki je akcijo močno oviral. Upoštevati je treba, da so bili predstavniki kraljeve vojske noč in dan na delu in da so imeli tudi med samimi zavezniki veliko prijateljev in somišljenikov. Taki oficirji so se navadno izgovarjali na to in ono, samo da nišo uresničili dane naloge. Zaradi tega je naša delegacija kmalu spoznala, da si bo morala sama pomagati, če hoče ta material odposlati v domovino. S pomočjo zveznih zavezniških oficirjev so naši predstavniki najprej ugotovili, kje se ta material na Siciliji nahaja, nato pa so najeli večje število kamionov in se odpeljali ponj. Tako je bilo v drugi polovici novembra 1943 na Siciliji nad 50 naših kamionov, s katenimi so iz notranjosti otoka prevažali trofejno orožje v pristanišča, od koder so ga z ladjami prepeljali v Bari.[31]

Dne 22. novembra 1943 je v Bari priplul iz Tunizije parnik s 553 tonami bojnega materiala za NOVJ. V dokumentih ta material ni bil specificiran. Ko je šef partizanske delegacije to blago pregledoval, je ugotovil, da je ladja pripeljala mine, razne bombe, mitraljeze tipa *breda,* protitankovske puške, okrog 15 000 navadnih pušk, večinoma nemških in v zelo slabem stanju. To orožje so naši tovariši v delavnicah v Bariju najprej očistili, namazali in šele nato ödposlali v domovino.[32]

Pri odpošiljanju čez morje v Jugoslavijo pa se je večkrat dogodilo, da so odpremili iz Barija zaprte zaboje, ne da bi prej pregledali, kaj je v njih. Tako je prišlo tudi do prve sabotaže, ki ji je po zatrdilu Vladimira Dedijera botrovai lord Harkourt. Na Siciliji so partizani prevzeli več zaprtih zabojev orožja in ga s svojimi ribiškimi ladjami prepeljali skozi nemško blokado

[30] Makiedo: Prva partizanska misija, str. 38.

[31] Zavezniki niso imeli točnih podatkov o količinah in vrstah trofejnega orožja in materiala, vendar se je takrat govorilo, da je tega orožja več tisoč ton.

[32] Poročilo delegacije št. 52 z dne 23. novembra 1943 štabu VIII. korpusa. VZI, Bgd., d. št. 14/1, k. 2091. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

v Jugoslavijo. Toda ko so na Visu odprli zaboje, so našli okrog 40 000 pušk brez zapiračev, med nj imi pa celo puške, ki so jih bile zaplenile Mussolinijeve čete Haileju Selasijeju v Abesiniji leta 1935! Ta incident pa se je zgodil prav v času, ko so se partizani pripravljali na obrambo Visa pred morebitno nemško invazijo in ko je bil ladijski prostor za vsak kilogram tovora naravnost dragocen.[33]

Kljub takim primerom pa je kazalo, da bo od tedaj dalje pomoč partizanom vedno bolj načrtno dotekala. V to so bili tudi trdno prepričani tako major Jones v Sloveniji kakor tudi Huot[34] in njegovi sodelavci. 2e oktobra 1943 je major Huot menil, da bi lahko pošiljali jugoslovanskim partizanom tedensko tudi do 1000 ton raznega materiala, samo če bi imeli na razpolago dovolj ladijskega prostora.[33] Enakega mnenja je bil tudi dr. Makiedo, ki je pisal 11. oktobra 1943 štabu obalne komande v Dalmaciji, da bo zavezniška pomoč odtlej redno dotekala glede na partizanske potrebe in v skladu z zakonom o posojilu in majemu.[33] Vendar pa ni bilo tako. Kakor je nihala splošna

[33] Dedijer: Dnevnik 1943—1944, str. 90.

[34] Med zelo zaslužnimi zavezniškimi oficirji za NOB je bil brez dvoma poleg Fitzroya Macleana že omenjeni major Louis Huot. V marsičem je bil prav od njega odvisen uspeh prve partizanske misije. Če bi dr. Makiedo tedaj naletel na kakega partizanom sovražnega zavezniškega oficirja, bi se moral gotovo vrniti praznih rok domov. Huot, ki je bil v civilu novinar, se je zlasti po srečanju s Titom silno navdušil za partizane. Poleg drugega je na zahtevo naše delegacije izrinil iz Barija polkovnika Radovića, komandanta letalstva v ministrstvu jugoslovanske begunske vlade v Kairu, ki se je tedaj začel sukati okrog partizanskih ladij in snubiti naše ljudi za kraljevo vojsko po taboriščih. Zraven tega je na svojo pest posredoval pri komandantu 12 angleških torpedovk, ki so nameravale izvajati akcije na Jadranu brez vednosti partizanov, da so prav na to posredovanje zavezniki pristali na koordinirane akcije. Ta iskrena zavzetost za partizane ni bila všeč nekaterim zavezniškim krogom in tako so nekega lepega dne novembra 1944 Huota odpoklicali v Alžir, od koder je bil premešćen na drugo delovno mesto. Major Louis Huot je bil leta 1946 v New Yorku odlikovan z Ordenom partizanske zvezde I. reda.

[35] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1950, del VIII, knjiga 1, d. št. 39 (navajava: Zbornik).

[34] Pismo dr. S. Makieda štabu obalne komande v Dalmaciji. Arhiv CK ZKJ v Beogradu, d. št. 4338. Fotokopija v IDZG, Lj. v mapi 4. PB — Zakon o posojilu in najemu = Lend Lease tet, izdan marca 1941, po katerem so ZDA dajale vojaško pomoč državam, vojskujočim se proti Nemčiji in Italiji. Skupna vrednost materiala, ki so ga ZDA dale zaveznicam, je znašala okoli 50 milijard dolarjev. Angleži so prejeli 31,5 milijarde, Sovjetska zveza 11 milijard, ostalo pa je prejela Kitajska, Francija in še nekatere druge države. (Moša Pijade: Izbrani spisi, Beograd 1965, del I., knjiga 3.)

politična situacija v zvezi z Jugoslavijo, tako je nihal tudi dotok pomoči jugoslovanskim partizanom. Tudi zakon o posojilu in najemu, ražen v nekaterih izjemah, partizanom ni koristil, ker ga žanje niso uporabljali.

Kljub vsemu temu in zlasti pa po zaslugi tistih zavezniških oficirjev, ki so odkrito simpatizirali s partizanskim bojem v Jugoslaviji, je uspelo naši delegaciji v Bariju odposlati v domovino do konca leta 1943 po morju 5239 ton materiala, in sicer orožja, municije, pogonskoga goriva, hrane, oblek in obutve, zdravil ter drugega materiala. Naše ladje so opravile 30 voženj od italijanskih pristanišč do Visa in to v stalni nevarnosti pred nemškimi pomorskimi enotami ter letalstvom, ki je patruljiralo nad morjem. Toda to ni moglo zaustaviti napredujočega sodelovanja med zavezniki in partizani, ki so si z vsakim dnem utrjevali svoje pozicije.

REORGANIZACIJA PARTIZANSKE MISIJE

Vzpostavitev rednih uradnih stikov med NOVJ in zavezniki

V skladu s pravili zavezniškega vojskovanja proti skupnemu sovražniku je vrhovni štab zahteval od zahodnih zaveznikov, da tudi oni sprejmejo partizansko misijo. Vrhovni štab je tako poslal feldmaršalu Wilsonu, komandantu zavezniškega stana za Srednji vzhod, telegram, v katerem je rečeno, naj sprejme vojaško misijo NOVJ. Vzporedno s tem je šef zavezniške misije pri vrhovnem štabu brigadir Fitzroy Maclean odpotoval v Kairo, da bi osebno pojasnil tamkajšnji komandi, kakšne razsežnosti je dobilo partizansko gibanje v Jugoslaviji in kako je pomembno za skupno zavezniško stvar. Toda ne glede na to so zavezniki s tem odlašali, kaj ti stvar ni bila lahka spričo tega, ker je Velika Britanija še vedno priznavala kralja in jugoslovansko vlado v emigraciji. Sele tik pred drugim zasedanjem AVNOJ v Jajcu je prišlo vabilo, naj jugoslovanska partizanska misija pride v Kairo. Dogovorjeno je bilo tudi, da bodo zavezniki poslali ponjo svoje letalo.

Za vodjo misije je bil določen Ivo Lola Ribar, člani pa so bili: Milentije Popović, Miloje Milojević in Vladimir Velebit. Misija naj bi odletela z Glamoškega polja, vendar je zaman čakala na dogovorjeno zavezniško letalo, ki — kakor so zatrjevali kasneje — zaradi slabega vremena ni moglo pristati. To pa je bilo zanjo usodno, saj je skušala odleteti s partizanskim letalom »Do-17«, ki ga je pa neposredno pred vzletom mitralji-

Levi Tone Marinček, oficir za zvezo GS NOV Slovenije v Bariju, Milan Kmet (desno), načelnik III. oddelka štaba baze v Bariju

ral-o in bombardiralo nemško letalo, pri čemer so bili ubiti Ivo Lola Ribar, britanska oficir ja Donald Knight in Robert Wederley ter partizanski desetar Božo Uršić. Miloj e Miloj evie in neki pastirček pa sta bila huje ranjena.[37]

Deset dni po tej katastrofi je zavezniško letalo le prišlo in odpeljalo našo vojaško misijo, ki jo je tedaj vodil dr. Vladimir Velebit. Delegacija je prispela prek Barija in Malte v Aleksandnijo. Zavezniki niso hoteli našega odposlanstva peljati naravnost v Kairo prav zaradi tega, ker so se tedaj tam nahajali tudi predstavniki kraljeve vojske. Sele po dolgem času in protestili so našo misijo pustili v Kairo, kjer je bil glavni stan zavezniške vojske na Bližnjem vzhodu. Tedaj so zavezniki tudi na široko obljubljali vsestransko pomoč partizanom.

Potem ko je prišlo do tega uradnega stika z zavezniki, je vodja dr. Vladimir Velebit sredi januarja 1944 odpotoval iz Afrike v Itali jo. V Bari ju je prevzel vodstvo vsega poslovanja predstavništva NOVJ v Italiji. Tako je to poslanstvo bilo popolmoma legalizirano in se je 8. februarja 1944 preimenovalo v »Vojaško misijo NOV Jugoslavije pri zavezmiški komandi na Srednjem vzhodu«. To je bila torej prva uradna partizanska vojaška misija pri zaveznikih.

Tako se je Makiedo va v začetku od vrhovnega štaba nedovoljena misija razrasla v pravo partizansko predstavništvo. Vrhovni štab je namreč že pred prihodom dr. Vladimira Velebita uradno imenoval 29. oktobra 1943 svoje predstavništvo v Bariju z nazivom »Delegacija NOV in POJ« in je za vršilca dolžnosti postavil prav dr. Makieda. Za namestnika je bil postavljen tedaj Miro Sardelić, ki je prispel iz vrhovnega štaba.
V taki postavi je tedaj delegacija svobodneje zadihala, saj je vedela, da je ne bodo kar tako mogli izriniti iz Italije. Pred njo pa se je odpiralo še nešteto živih problemov. Poleg zbiranja in odpošiljanja materialne pomoči partizanom v domovino ter urejanja drugih zadev, je bila njena prisotnost velikega moralnopolitičnega pomena zlasti za primorske Slovence in

[37] Natančnejši opis tega tragičnega dogodka glej v knjigah: Vladimir Velebit: Naša diplomacija. Beograd 1957, str. 958; Vladimir Dedijer: Dnevnik 1943—1944, str. 26—28 in Hafael Perhauc: Letalci prekomorci. Nova Gorica 1968, str. 24—26.

Istrane, ki so bodisi služili dtalijansko vojsko, bodisi da so bili izgnani iz domovine in poslani v posebne delavske bataljome v najbolj malarična področja južne Italije na Sitili jo in Sarđinijo, bodisi da so se tam znašli kot politični zaporniki, interniranci in konfiniranci. Ko se je namreč raznesel glas, da obstaja partizanska delegacija v Bariju, je vsa ta velika množica nara vnost drvela proti njenemu sedežu, ki je bil tedaj še na krovu ladje »Bakar« in kasneje na ladji »Makarska«. Vso to množico ljudi, ki je hotela čimprej čez morje v boj proti sovražndku, je morala ta delegacija organizirati in tudi oborožiti.

Zaradi vsega tega je v. d. delegacije dr. Makiedo preosnoval svojo misijo tako, da je ustanovil odsek za pomorstvo in ladje, tehnični odsek in pa glavno intendanturo.

V domeno plovno-pomorskega sektorja je spadalo nadzorstvo in skrb za vse ladje, ki so prihajale, odhajale ali se zadrževale na območju delovanja delegacije in so spadale pod njeno upravo, kakor tudi pristaniško poslovanje v okviru delegacije in v sodelovanju s pristojnimi zavezniškimi pomorskima oblastmi.
V dolžnost tega sektorja je spadalo tudi preskrbovanje ladij z vsem potrebnim ter evidenca in nadzor nad ladijskimi posadkami.

Tehnični odsek je imel na skrhi popravila na vseh ladjah, ki so spadala k delegaciji. Tako je moral oskrbovati ladje s tehničnimi potrebščinami, ki jih je dobival pri drugih odsekih ali pri pristojnih zavezniških oblasteh v Bariju. Poleg tega je moral imeti na skrbi tudi strokovno sodelovanje pori oskrbovanju s tehničnim materialom za tovrstne ustanove narodnoosvobodilne vojske v Jugoslaviji.

Med dolžnosti glavne intendanture je spadalo : skrb za nabavljanje, prevzemanje, evidentiranje, čuvanje in izdaj an je ter nadalnje odpošiljanje celokupnega materiala, ki bi ga delegacija prejela bodisi za njene potrebe, bodisi za odpošiljanje v domovino. Določeno je bilo tudi, da mora knjigovodstvo v vsakem trenutku imeti podatke o sprejetem, izdanem ali še razpoložljivem materialu. Poleg tega je bilo določeno, da ta odsek vodi tudi blagajniško poslovanje delegacije. V tej prvi naredbi pa je bilo tudi rečeno, da so šefd odsekov in njihovi podrejemi dolžni dati na razpolago podatke zavezniškim oficirjem, ki so-

delujejo neposredno z delegacijo, medtem ko za druge samo preko v. d. šefa delegacije.[38]

Dejavnost delegacije se je začela silno razraščati, kaj ti v Bari so začeli dotekati primorski Slovenci dn istrski Hrvati. Prav to razraščanje de javnosti delegacije je opozorilo predstavnike kraljeve vlade v emigraciji, ki je začela pošiljati sem svoje ljudi: cele skupine četnikov in drugih pristašev kraljeve vojske, ki naj bi za vsako ceno, s podkupovanjem in raznovrstnimi obljubami pridobivali naše ljudi za kraljevo vojsko. Ta naj bi se namreč formirala v Egiptu in ob prilika s kraljem Petrom na čelu vkorakala v domovino. Ti predstavniki so hoteli na vsak način našo delegacijo izriniti -iz Barija in tako prevzeti kontrolo nad položajem. Kazno je, da so dobili, kakor verno, nekaj zelo vnetih pristašev prav med zavezniškimi oficirji.

Zavezniki so tedaj dali partizanom na razpolago pristanišče v Monopoliju, ki je oddaljeno kakih 35 km jugovzhodno od Barija, in predlagali, da bi se naša delegacija tja preselila. Vodstvo delegacije pa na to ni pristalo, ker bi kraljevski predstavniki tako dosegli svoj namen. Zato je naša delegacija sprejela pristanišče v Monopoliju, vendar je naše predstavništvo ostalo v Bariju in se preselilo z ladje, kjer je imelo dotlej svoje urade, v vilo »Carbonara«, oddaljeno dober kilometer od središča mesta, medtem ko so pisarno za zvezo in sprejemno postajo preselili v ulico De Rossi v samo središče Barija.

Baza v Monopoliju je delovala samostojno, bila pa je podrejena delegaciji v Bariju. Štab te baze so sesta<vljali v. d. komandanta Jakov Odrljiin, njegov namestnik je bil Antun Jukas, politični komisar Luka Denčević, njegov namestnik pa Ivan Rakuljić. Baza v Monopoliju pa je imela tudi navtični, ekonomski in tehnični odsek, delovno in stražarsko četo ter sanitetni oddelek.[39] Pripomniti je treba, da je prav omenjena delovna četa prišla kasneje v sestav Cetrte prekomorske brigade.

Ze ob samem začetku je baza v Monopoliju polno zaživela. Delavati so začele vse službe, štab baze pa je prevzel vso skrb

[38] Odlok v. d. šefa delegacije NOV in POJ v Bariju z dne 29. oktobra 1943. Zbornik, del. VIII., knj. 1, s. 148.

[39] Odlok št. 20. VZI, Bgd., d. št. 16/1-1, k. 2091. Fotokopija v IZDG v mapi 4. PB.

okrog ladij, vzgoje pomorskih kadrov ter prevoza materiala, ki so ga dajali zavezniki. Po poročilu referenta za navtiko je baza že 15. januarja 1944 razpolagala z 31 raznovrstnimi ladjami, in sicer je bilo 11 parniikov, 14 motornih jađrnic ter 6 motornih bark z nosilnostjo 10 595 ton ah pa do 8500 ljudi. Na teh ladjah je bilo 315 članov posadke, 5 pilotov pa je bilo dodeljenih na angleške ladje, da bi jih pilotirali prek Jadrana.[40]

Vendar pa vsi plovni objekti niso bili uporabni; polovica je bila poškodovana, in sicer od mitraljiran ja in bombardiranja nemških enot, ki so napadale bežeče Italijane po razsulu njihove vojske. Sicer pa so material prevažali z jadrnicami, ki so bile manjše od pamikov, imele pa so skupaj večjo nosilnost, poleg tega pa so bile bolj okretne in se jih je dalo skriti ob obali. Ker pa je primanjkovalo plovil, so partizani organizirali popravljanje in usposabljanje ladij v naslednjih ladjedelnicah: Mola di Bari, Molfetta, Monopoli ter Manfredonia. Ražen spravljanja ladij v doke, so vse drugo opravljali partizanski strokovnjaki. Ti so delali tudi v talilnicah in strojnih delavmicah v Monopoli ju. Tam pa naši ljudje niso delali samo za potrebe NOVJ, marveč tudi za potrebe zaveznikov. V teh delavnicah so partizani imeli na razpolago celo koks ter pomožna naprave za odlivanje.[41]

V okviru delegacije pa sta deiovali proti koncu 1943 tudi dve bolnišnici, v katerih je bilo 263 ranjencev. Bolnišnici sta imeli upravnika, politkomisarja, pet zdravnikov ter 21 bolniških pomočnikov/*[2]

Tako je bilo tor ej delovanje in organizacija delegacije do prihoda uradne vojaške partizanske misije, ki je delegacijo reorganizirala in njeno delovanje posodobila.

Reorganizacija delegacije je bila takale: šef vojaške misije je postal dr. Vladimir Velebit, misija pa je imela te odseke:

1. vojaški odsek, šef katerega je bil podpolkovnik Miloje Miloj ević;

[40] Referat šefa odseka z dne 15. januarja 1944. VZI, Bgd. d. št. 1/1-13, k. 2092. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[41] Dopis zavezniške ustanove za oskrbo NOVJ «Force 133« štabu baze NOVJ v Bariju z dne 15. marca 1945. VZI, Bgd., d. št. 3/3-13, k. 2092. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

« VZI, Bgd., d. št. 22/1-8, k. 2091. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

2. sanitetni odsek, ki ga je vodil podpolkovnik dr. Djuro Masterović ;

3. odsek za preskrbo, katerega vodstvo je sprejel dr. Sergije Makiedo;

4. propagandni odsek; vodja je bil najprej dr. Dolfe Vogelnik, ker pa je ta kmalu odpotoval z dr. Vladimirjem Velebitom v London, je ta odsek kmalu prevzel dr. Vladimir Dedijer, za njim pa slovenski književnik, zdaj že pokojni Ferdo Kozak;

5. odsek za notranje zadeve — šef Miro Sardelić;

6. odsek za begunce, povezan s centralnim odborom za begunce (COZ).

Nekoliko kasne je je bil ustanovljen tudi 7. odsek za promet NOVJ v Italiji. Šef tega odseka je bil Karlo Kozulić, sedež odseka pa je bil v Monopoliju blizu Barija.[43]

Ta organizacijska oblika je obstajala vse do konca vojne, le da so se odseki vojaške misije zaradi obsežnejšega dela preimenovali v oddelke, pododseki pa v odseke.

Tako si je ta edinstvena organizacija še močneje utrjevala položaj naprarn zaveznikom. Vojaška misija je imela tudi širša pooblastila kot prejšnja delegacija in je predstavljala partizansko vojsko v Jugoslaviji, ki pa tedaj še ni bila formalno priznana kot zavezniška. Hkrati je bilo to edino predstavništvo na zavezniškem ozemlju, ki je prispelo neposredno iz borbenih položaj ev in borbenih enot, dominirajočih v državi ne le v vojaškem, marveč tudi v političnem pogledu. Pomena Jugoslavije v vojnostrateškem oziru pa so se dobro zavedali tako Angloameričani kakor tudi sami Nemci. Nemški poveljnik za jugovzhod feldmaršal Weichs je namreč že novembra 1943 sporočil Hitlerju, da je na njegovem področju najnevarnejši nasprotnik Tito, in pravi, da je Tito ustvaril na ozemlju Jugoslavije nekakšno sovjetsko državo, ki ima dobro civilno upravo.[44]

Zaradi takih momentov je tudi razumljiva razmeroma velika naklonjenost zaveznikov do partizanskega gibanja v Jugoslaviji. To naklonjenost je tedaj izkazoval sam britanski pre-

[43] VZI, Bgđ., d. št. 3/1-3, k. 2092. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[44] pregled zgodovine ZKJ. Ljubljana 1963, str. 310.

mier Winston Churchill,[45] ki je maja 1944 poklical v London dr. Vladimirja Velebita. Velebit je tja tudi odšel v spremstvu generala Macleana in dr. Dolfeta Vogelnika. Pripomniiti je treba, da tedaj niso pustili v London nobenega odposlanca iz drugih držav, ražen iz Sovjetske zveze in Združenih držav Amerike. Ta stik dr. Velebita z najvišjimi predstavniki britanske vlade je pomenil korak naprej k uradnemu priznanju narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji. Toda jugoslovanski kralj in njegova vlada sta bila še vedno napo ti.

Proti koncu 1944 se je vojaška misija preimenovala v »Predstavništvo Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) in štab baze NOV IN POJ pri zavezniški komandi za Srednji vzhod«. Organizacijskih sprememb tedaj ni bilo. Na čelo teh dveh ustanov je bil imenovan Milenti je Popović. Tako je na-rodnoosvobodilna vojska imela v Italiji svoje politično in vojaško predstavništvo. Baza v Monopoliju se je preimenovala v bazo mornarice; bila pa je neposredno podrejena štabu baze v Bari ju.[46]

Stab baze v Banju je 8. maja 1944 sporočil vrhovnemu štabu, kako je organiziran. V tem sporočilu je rečeno: »Vse službe in ustanove v Italiji sestavljajo bazo NOVJ. Komandant baze je Milentije Popović, ki edini vodi tudi zastopstvo nacionalnega komiteja. Baza je sestavni del vojaške misije generala Velebita. V Monopoliju ni baze, temveč samo en njen del.«[47]

Poleti 1944 je komandant Milentije Popović odpotoval v domovino na novo dolžnost. Tedaj je bil za komandanta baze imenovan generalmajor Brankp Poljanac, ki pa je v jeseni odpotoval na novo dolžnost v Srbijo. Za ,njim je bazo vodil do konca vojne polkovnik Rado Pehaček.

[45] Za spomenik pokojnemu premieru Winstonu Churchillu, ki so ga odkrili 1969 v Westerhamu v Veliki Britaniji, je predsednik Tito podaril marmor, iz katerega je spomenik narejen, kot priznanje za pomoč, ki jo je Churchill med vojno nudil Jugoslaviji.

[46] VZI, Bgd., d. št. 12/1-5, k. 2092. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[47] Brzojavka št. 1515, VZI, Bgd., knjiga brzojavk, k. 2125.

NAŠI RANJENCI V ITALIJI

Kadarkoli so se partizanski predstavniki obraćali po pomoč k zaveznikom, so med drugimi potrebami skoraj vedno navajali tudi zdravila in sanitetni material. Skrb za ranjene in obolele borce je bila v partizanih ena najvažnejših stvari in lahko trdimo, da je partizanska vojska prav zaradi tega postala ena naj bolj znanih na svetu. Ker pa je bilo zdravljenje ranjencev v domovini izredno težko, saj je primanjkovalo najosnovnejšega materiala, zraven tega pa so se morali ranjenci nenehno skrivati pred Nemci, ustaši ter četniki, so se partizani obrnili k zaveznikom, da bi ti sprejeli na zdravljenje najtežje ranjence in bolnike.

Prve ranjence iz Jugoslavije so sprejeli zavezniki proti koncu leta 1943, in sicer v bolnišnico v Modugnu blizu Barija. To bolnišnico so upravljali zavezniki. Toda ranjencev iz Jugoslavije je bilo vedno več, zato je bilo kmalu jasno, da bo treba ustanoviti neko posebno partizansko zdravstveno ustanovo.

Zavezniki so na to pristali in v ta namen dali na razpolago zgradbo mestne šole v mestu Grumo, nedaleč od Barija.

Toda tudi pri vprašanju ranjencev in bolniškega osebja se je kmalu zataknilo in je prišlo do resnih težav. Član štaba »Force 266«, prej »Force 133«, že znani lord Harkourt, ki je bil izrazito nerazpoložen do partizanov v Jugoslaviji in vnet pristaš kraljevine in četnikov, je takoj ob ustanovitvi bolnišnice v Grumu postavil za upravnika četniškega krvnika Vinka Cvitanovića. Prav tako pa je tudi ves personal pripadal tištim čet-

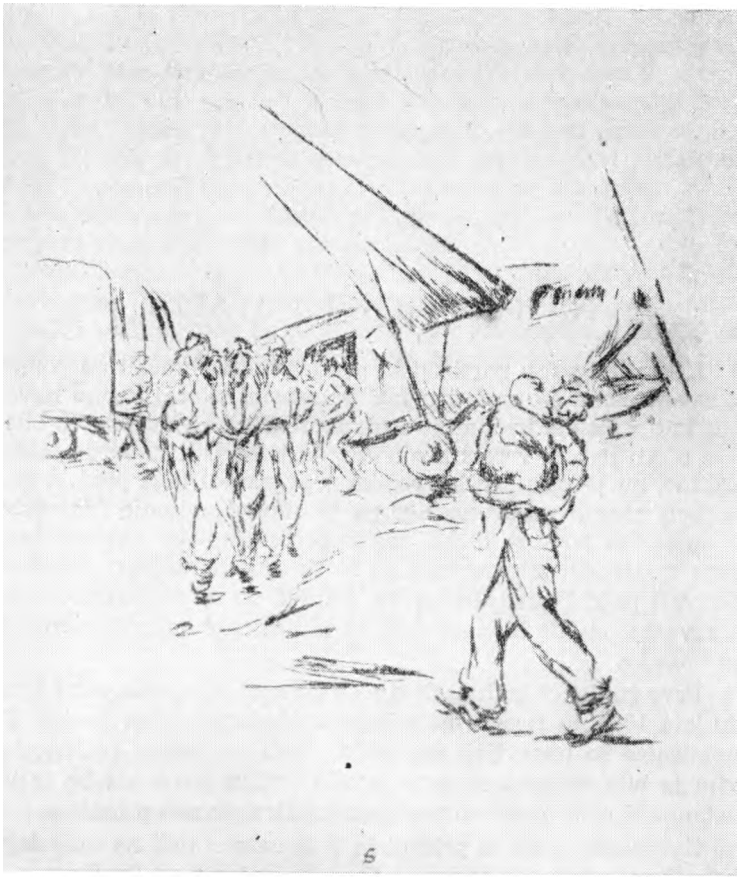

Risba Jelke Sevcr-Žugelj, objavljena na 9. str. brošure Takmičenje (Tekmovanje), ki jo je izdal štab baze v Bariju leta 1945

nikom, ki so ob kapitulaciji Italije pribežali iz Dalmacije v Italijo.

Medtem pa je naša delegacija v Bariju imenovala za upravnika bolnice dr. Bratanića, za politkomisarja Gamulino, osebje bolnišnice pa naj bi sestavljali še dr. Cvetković in 14 bolničark. Ob prihodu večjega števila ranjencev iz Jugoslavije pa je zaradi tega prišlo do hudega incidenta med dr. Bratanićem in lordom Harkourtom.

Angleška ladja je namreč 28. novembra 1943 prepeljala z otokov na Jadranu 36 ranjencev, ladja »Bakar« pa jih je prepeljala 29. novembra 70, še istega dne pa je prišlo v Italijo s parnikom »Cetina« 91 ranjencev. Ker bi morali te ranjence pustiti Ra milost in nemilost četnikom, ki so se že utaborili v bolnišnici, so partizani vztrajali na tem, da raje pošljejo ranjence nazaj v domovino, kakor da bi jih izročili četniškim klavcem. Ceprav sta se lord Harkourt in komandant major Ro-

Barletta, slikano 1. maja 1967 ob obisku 122-čIanske skupine vojnih invalidov iz Slovenije. Fotografiral vodja skupinskega izleta Albert Kiun

gers do iznemoglosti upirala, sta zaradi te odločnosti partizanov morala kloniti ter odsloviti nezaželeno osebje iz partizanske bolnišnice.[48]

Dr. Bratanić in njegov personal v bolnišnioi prav gotovo ništa mogla v takih okoliščinah uspešno delati in zato je zaprosil delegacijo, naj glede upravljanja te bolnišnice uredi z Angleži tako, da ne bo trpel ugled naše NOV in njenih ranjencev. V začetku je sicer že prišlo do sporazuma med zavezniki in delegacijo, da bo bolnišnico v Grumu vodil angleški major Forster, vendar tako, da bo za naše ranjence in personal odgovarjal dr. Bratanić in komisar Gamulina. Toda ko je vodstvo prevzel major Rogers, se tega dogovora ni hotel držati, ker je menil, da je ta bolnišnica angleška, do jugoslovanskega osebja pa je imel popolnoma gospodovalen odnos. Šele po odločnem stališču naše delegacije je bilo to vprašanje rešeno.

Dne 19. decembra 1943 je bilo v tej bolnišnioi na zdravljenju 300 jugoslovanskih vojakov in oficirjev ter kakih 50 angleških vojakov in oficirjev.[49]

Številčno stanje pa je tu močno nihalo. Tako je šio do konca leta 1943 skozi to bolnišnico 488 ranjenih in bolnih partizanov, od teh jih je 146 ozdravelo, pet pa jih je umrlo. Proti koncu leta je bilo tu že pet jugoslovanskih partizanskih zdravnikov, 7 ljudi upravnega osebja, 36 bolničark ter 36 članov delovnega osebja.[50]

Življenje v teh bolnišnicah pa se je nekoliko razlikovalo od življenja v zavezniških tovrstnih ustanovah. Poleg zdravljenja in druge vsakodnevne oskrbe so bili naši ramjenci tudi vedno na tekočem z dogodki v domovini, mnogi, posebno pa invalidi, so se politično usposabljali za kasnejše, zlasti strokovno ter intelektualno delo, ki jih je čakalo ob povratku v domovino.

Zaradi vse večjega dotoka ranjenih partizanov iz Jugoslavije je bilo v bližini Barija ustanovljenih še nekaj bolnišnic. Tako je bilo proti koncu leta 1943 v bolnišnicah v Italiji

[48] Poročilo dr. Bratanića delegaciji NOV in POJ v Bariju z dne 19. decembra 1943. VZI, Bgd., d. št. 13/1-9, k. 2109. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[49] VZI, Bgd., d. št. 13/2-9, k. 2109. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[50] VZI, Bgd., d. št. 15/1-9, k. 2109. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Evakuacija ranjencev iz Slovenije v Dalmacijo aprila 1945

ok'oli 1000 jugoslovanskih ranjencev. Tedaj je prispela v štab baze Bari tudi sanitetna misija vrhovnega štaba, ki je prevzela vodstvo in skrb za ranjence ter bolne jugoslovanske partizane. Po prihodu te misije je bilo čutiti kmalu izboljšanje v poslovanju in tudi ni prihajalo več do hujših nesoglasij med zavezniškimd in našimi ofioirji.

V začetku 1944 so ranjence prevažali iz Jugoslavije tudi z letali. Ker je bil dotok s tem toliko večji, je bilo 1. februarja 1944 v Italiji skupaj 1355 ranjenih jugoslovanskih partizanov, ki so se zđravili v bolnišnicah: Grumo 350, Modugno 120, Taranto 400, Santa Katarina 110, Santa Maria di Nardo 51, Maglie 20, Grotaglie 120. V teh bolnišnicah je bilo tedaj že 12 jugoslovanskih partizanskih zdravnikov in 80 bolničark.[51] Ranjenci so prihajali in odhajali. V mesecu avgustu 1944 jih je prispelo iz domovine 2140, v septembru pa 2075.[52]

V jeseni 1944 so se ti borci zdravili v bolnišnicah v Grumu, Tarantu, v mestecu Andrea, v angleški potujoči bolnišnici v Gravini, v bolnišnici NOVJ v Gravini, v San Ferdinandu, v dveh bolnišnicah v Bariju dn Traniju. Rekonvalescentska centra pa sta bila v Traniju in Quassanu.

Sanitetna misija je imela na razpolago tudi bolnišnico za tuberkulozo v institutu Furlanini v Rimu. Tja so pošiljali težje bolnike, vendar je bila tam hrana tako slaba, da je štab baze pošiljal za naše bolnike vsakih 15 dni dodaten živež. Ker so bile pa tudi druge razmere v tem inštitutu slabe, je štab baze Bari predlagal vrhovnemu štabu, da bi težje bolnike prepeljali na zdravljenje v Sovjetsko zvezo, ker da bodo sicer pomrli.[53]

V tem času pa so ranjencem v Jugoslaviji priskočili na pomoč tudi zdravniki iz drugih dežel. Dne 27. oktobra 1944 je prišlo v Bari npr. šest švicarskih zdravnikov in en bolničar. Prosili so na štabu baze, da bi jih poslali med partizane v

[51] Dedijer: Dnevnik 1943—1944, str. 98.

[52] VZI, Bgd., d. št. 1/4-5, k. 2098. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[53] Sporočilo štaba baze Bari vrhovnemu štabu z dne 7. maja 1944. VZI, Bgd., knjiga brzojavk, k. 2125. — Opomba: Nekaj naših ranjencev so kasneje prepeljali v Sovjetsko zvezo, okrog 500 pa se jih je zdravilo v bolnišnicah na Malti v Sredozemskem morju.

Ranjeni in bolni borci NOVJ v bolnišnici Grumo v južni Italiji, jeseni 1944

Jugoslavije, kjer bi pomagali ranjencem. S seboj so pripeljali sedem ton sanitetnega materiala, ki bi zadostoval za opravljanje dela tej ekipi najmanj mesec dni. Vrhovni štab je v tej zvezi poslal štabu baze v Bariju 7. novembra 1944 naslednje sporočilo: »Prostovoljce iz **Sviće** za našo vojsko pošljite po čim krajši poti v Jugoslavijo.«[54]

Jeseni 1944 so se prvi ranjenci že vračali v domovino. Samo 31. novembra je bilo poslanih v Jugoslavije 805 ranjencev,
2. decembra pa 100. Tako je bilo tedaj v Italiji še 2700 naših ranjencev, bolnikov in invalddov.[55] Prav ozdraveli borci so tvorili v glavnem vodilni kader v prekomorskih brigadah in drugih prekomorskih enotah, ki so se tamkaj formirale.

Samo iz Slovenije je bilo poslanih v Italijo 2189 ranjenih in bolnih partizanov ter partizank. Med njimi pa je bilo tudi nekaj borcev tujih narodnosti.

Vseh ranjenih in bolnih partizanov je šio prek italijanskih bolnišnic 11 842, umrlo jih je 723.[56] Tako je pokopanih v Barletti 197, v Bronomu pri Tarantu 23, v Rondinelli pri Tarantu 115, v Grumu Apula 132, v Modugnu 5, v Monopoliju 3, v Bariju 36, v Castrignanu del Capo 119 in v Vadi 3.[57]

Se 2. avgusta 1945 **je** bilo v Italiji 157 ranjencev, od teh 75 nepokretnih, a tudi ti so bili kmalu odposlani v domovino.

Tako je baza v Bariju odigrala veliko vlogo v reševanju ranjencev v Jugoslaviji. Evakuacijo ranjencev iz notranjosti dežele pa je bilo mogoče izvršiti samo tedaj, če so zavezniška letala pristajala na osvobojenem ozemlju, izkreala material ali ljudi ter brž odletela nazaj v Italijo, pri čemer pa so imeli velike zasluge tudi sami zavezniški piloti, ki so pristajali večkrat na valovitem in negotovem terenu, osvetljenem od partizanskih ognjev. Pri evakuaciji ranjencev in invalidov so neposredno sodelovali tudi borci 4. prekomorske brigade.

Baza v Bariju pa je odigrala pomembno vlogo tudi pri reševanju civilnega prebivalstva iz ogrožene Dalmacije.

[54] VZI, Bgd., knjiga brzojavk, k. 2126.

[53] Sporočilo štaba baze v Bariju vrhovnemu štabu. VZI. Bgd., d. št. 1-22/1, k. 2126. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[56] Dedijer: Dnevnik 1943—1944, str.

[57] Klun Albert: Predgradnja spomeniške kostnice pokojnih Jugoslovanov. TV-15. Ljubljana 1968 (5. 2.).

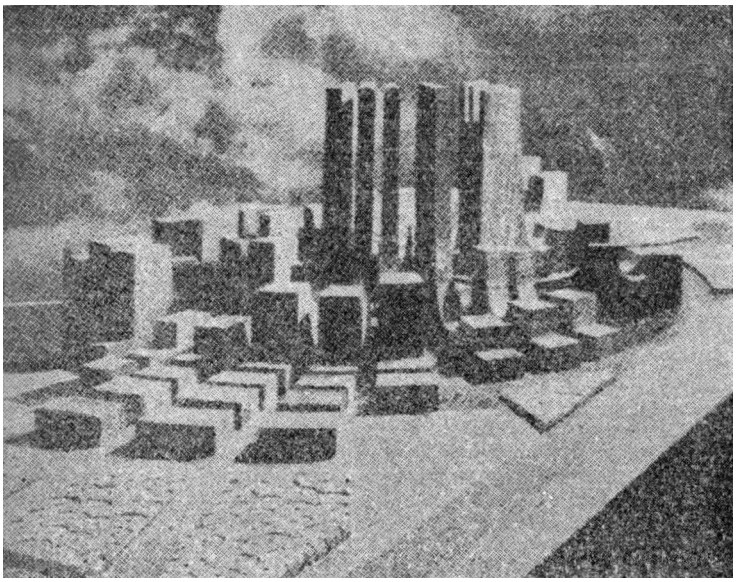

Maketa spomenika — kostnice borcem NOVJ, ki bo postavljen v Barletti
v letu 1970

Prevoz ranjencev z otoka Visa v Italijo leta 1944

EVAKUACIJA OGROŽENEGA PREBIVALSTVA S PODROČJA DALMACIJE

Kakor je bilo že omenjeno, je okupator skupaj s svojimi hlapci ob prodoru v Dalmacijo izvajal tak teror, da je prebi valstvo masoivno bežalo pred sovražniki. Na tisoče žena in otrok se je ob prihodu Nemcev zateklo pod zaščito partizanov, feajti Nemci, četniki in ustaši so na področju Šibenika, Biokova in Neretve ter na otokih požigali vasi ter klali neoboroženo prebivalstvo. Tako so ženske in otroci bežali ter iskali rešitve pri partizanih, ki so te begunce prevažali z otoka na otok. Tako so narodnoosvobodilni odbori ter partizanska vojska resili pred uničenjem nad 30 000 ljudi.

Stanje teh beguncev je bilo strašno. Bili so sestradani, goli in bosi ter prestrašeni. Njihovo bedo je povećala še zima, saj so bežali pred okupatorjem pozno v jeseni. Grozilo pa je tudi veliko pomanjkanje hrane. Tedaj se je na območju Dalmacije zadrževalo veliko partizanov, oskrba te vojske in civilnega prebivalstva je bila navezana na notranjost in je zato bila zelo slaba. Okupator pa je požigal in morii. Samo ob ustju Neretve so Nemci tedaj požgali 12 vasi, ogromno ljudi pa pobili. Položaj je postajal z vsakim dnem bolj nevzdržen. Samo od aprila do novembra 1944 je v Dalmaciji umrlo od lakote 7491 ljudi.[58]

Ker je tako stanje med drugim tudi močno oviralo partizanske operativne posege proti sovražniku in da bi na kak način olajšali bedo beguncev, so vojaške in civilne oblasti ter po-

[58] Gizdić: Dalmacija 1944—1945, str. 748.

litični faktorji začeli intenzivno razmišljati, kaj bi ukrenili.
V tej stiski so se obrnili na najvišje vodstvo.

Delegat CK KPJ pri oblastnem komiteju Komunistične partije Hrvatske za Dalmacijo je poslal 23. decembra 1943 CK KPJ naslednji telegram: »Na otokih je desettisoč beguncev iz Splita, Makarskega primorja in Pelješca. Glede na negotovost otokov in glede na nov položaj na Korčuli je sedaj 5000 beguncev. Ce izgubimo Korčulo ali kateri drugi otok, se bo število beguncev še povećalo. Glede na to, da ne obstaja možnost namestiti begunce na kopnem, bi morali ostati na otokih, kjer bi jim grozila resna nevamost. Ali je mogoče, da jih prepeljemo v Italijo? Nujno nam je potreben vaš nasvet.«[59]

Kmalu za tem je prišlo do sporazuma med zavezniki in vrhovnim štabom, da te begunce evakuiraj o v Italijo. Ker pa se je fronta počasi premikala proti severu in se je nabralo v južni Italiji tuđi mnogo drugih beguncev iz okupiranega dela Italije ter iz Grčije in Albanije, so zavezniki odredili, naj bi naši begunci odšli v Malo Azijo. Naše vodstvo pa je predlagalo, naj bi begunce prepeljali v Alžirijo, kjer so klimatski pogoji dobri, a zavezniki so vztrajali, da te ljudi prepeljejo v Sinajsko puščavo v Egipt, na kar je naše vodstvo tedaj moralo pristati. Evakuacijo beguncev z otokov najprej na Vis in nato v Italijo ali pa direktno v Italijo so izvedli partizanski mornarji, medtem ko so zavezniki ščitili prevoze.

Prva skupina beguncev je bila odpeljana z Visa v Italijo proti koncu 1943. leta, kasneje pa so jih odvažali vsak dan. Zavezniki so v Bariju odprli poseben urad za begunce, ki je organizsai začasna prebivališča. Določeno je bilo, da ne sme biti dotok beguncev več kot 1200 oseb na dan, v pristanišče Bari pa smejo vpluti samo podnevi.[60] Tako je bilo prepeljano v Italijo s področja Dalmacije nad 35 000 beguncev, z letali iz Like pa še okoli tisoč.

V južni Italiji so begunce razmestili v razna taborišča, od koder pa so jih z vlaki ali kamioni prevažali v pristanišče Taranto, od tu pa z angleškimi ladjami v Malo Azijo, kjer so jim

[59] Zbornik, del. Vili. I. knjiga, brzojavka št. 347.

[60] Angleško navodilo glede jugoslovanskih beguncev, ki prihajajo v Italijo. VZI, Bgd., d. št. 2/2-3, k. 2109. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

v Sinajski puščavi postavili šotorišče. Prve skupine so odšle v Egipt že v prvi polovici januarja, zadnje pa junija 1944.

Po podatkih taboriščnih odborov je bilo vseh jugoslovanskih beguncev v Afriki in Aziji okoli 28 000, v Italiji pa jih je ostalo okoli 7000, povečini takih, ki niso bili fizično sposobni za tako naporno pot do Azije. Z begunci pa je odpotovalo v Egipt iz Italije in Malte tudi 285 ranjencev NOVJ. 22 beguncev je bilo tudi iz Slovenije.[61]

Nasprotovanje vrhovnega štaba, da bi naše begunce vozili v Sinajsko puščavo, se je izkazalo kot popolnoma utemeljeno. Življenje pod šotori v puščavskem pesku, kjer je močno nihala temperatura med dnevom in nočjo, slab odnos taboriščnega vodstva do naših beguncev, vse to je bilo usodno za te bedne ljudi, ki so že dotlej prestali toliko gorja.[62] Namesto da bi vodstvo taborišča te ljudi tretiralo na najbolj možen human način, saj so bili že itak prizadeti, ker so morali zapustiti svoje domove, je mansikdaj ravnalo slabše z njimi kot z ujetniki. Izkazalo se je tudi tu, da je imela svoje račune spet jugoslovanska begunska vlada, ki je hotela naše begunce pridobiti zase z motivom, da zavezniki ravnaj o slabo z njimi samo zato, ker so na strani partizanov. Ce bi jih pridobili, bi tako kasneje izjavljali, da je tudi civilno prebivalstvo na njihovi strani. Toda predstavniki kraljeve vlade so naie teli v glavnem na gluha ušesa.

Med temi begunci je bilo tudi 20 kulturno-prosvetnih delavcev in funkcionarjev, ki naj bi organizirali kulturno-prosvetno in družabno življenje v taboniščih. Te ljudi so poslale skupaj z begunci oblasti v Dalmaciji. V začetku je bilo mnogo težav, ker so hoteli Angleži popolnoma po svoje urediti življenje v teh taboriščih. Sele kasneje so begunci izvoj evali neke vrste samoupravo tako, da je bila komanda taborišča sicer v rokah Angležev, no tr an je življenje pa so si uredili po svoje.

[61] Poročilo predsednika in sekretar ja odbora za begunce Markića in Barbića z dne 1. januarja 1945. Muzej v Makarski. Zbieg, f. 613—618.

[62] V Egiptu so bili naši begunci nastanjeni v ogromnem šotorišču v El Shattu vzhodno od Sueza. Tabor je bil na golem pesku, kjer so bili pogosti peščeni viharji, ki so trajali do tri dni in so zasipali šotore. Pesek je prodiral povsod, v hrano in vodo. Dneve temperature so bile visoke, noči pa hladne. Tako je bila 21. avgusta 1944 temperatura 45° C, v juliju pa celo 55° C. 19. decembra 1944 je bila temperatura najnižja, in sicer 17° C. — Iz poročila predsednika in tajnika odbora za begunce. Poročilo obsega 71 strani. Muzej v Makarski. Zbieg, f. 613—618.

Tako se je na drogu v taborišču vila jugoslovanska zastava s peterokrako zvezđo, kljub dolgo tra jnemu upiranju Angležev. Zanimivo je, da so Angleži že pred transportom beguncev v Italijo zahtevali od naših oblasti seznam komunistov, poslanih z begunci. Oblastni komite za Dalmacijo pa tega seznama ni hotel izročiti, marveč jim je dal samo seznam tistih oseb, ki so bile določene v vodstvo taborišča. V resnici pa je bilo poslanih z begunci v Afriko okoli 500 članov partije,[63] ki so deiovali v strogi ilegali, vendar tako učinkovito, da so morali celo sami Angleži to občudovati.

Naši begunci so organizirali v taborišču življenje po svoje. Kakor v domovini, so tudi tu ustanavljali posebne odbore, ki so skrbeli za gospodarstvo, upravo, kulturo in prosveto, propagando, zdravstvo, tehniko itd. Kmalu po prihodu v taborišče so organizirali tudi razno vrstne tečaj e, kot so bih obrtniški, analfabetski, gospodarski, gospodinjski ter učiteljski tečaj. Imeli pa so tudi verske odseke za katoličane, pravoslavce, starokatolike in žide.

Zivljenjski pogoji v puščavskem taborišču El Shatt pa so bili kljub temu sila težavni. Ker je bila zavezniška zdravstvena služba tudi zaradi slabih klimatskih pogojev zelo pomanjkljivo urejena, je tu umrlo do razforimarnja taborišča kar 715 oseb. Od 0—1 leta starosti 147, od 1—2 leti 110, od 2—3 leta 65, od 3—5 let 44, od 5—10 let 35, od 10—20 let 31, od 20—40 let 32, od 40—60 let 40 in čez 60 let 77. Skupno je v El Shattu umrlo samo do 15. decembra 1944 581 beguncev, rodilo pa se jih je 274.[f,/4] Kakor je razvidno, je tu umiralo največ otrok, saj niso mogli preživeti tako težkih klimatskih pogojev.

Ceprav je v taborišču El Shatt bila na delu izredno močna četniška propaganda, je dosegla le pičle uspehe. Od 35 000 beguncev se je že v Italiji izjavilo za četnike le 180, medtem pa se je v El Shattu odločilo za ta korak le 112 beguncev. Četnikom pa je v El Shattu mnogo pomagal tudi komandant taborišča major Langmann.[65]

[63] Gizdić: Dalmacija 1944—1945, str. 28.

[64] Poročilo predsednika in sekretarja odbora za begunce Markića in Barbica z dne 1. januarja 1945. Muzej v Makarski. Zbieg, f. 613—618.

[65] Prav tam.

Iz Afrike so se začeli naši begunci vračati v začetku aprila 1945, zadnje skupine pa so se vrnile v domovino šele marca 1946. leta.

Toda taborišče v Egiptu ni bilo edino. Spričo dotoka novih beguncev so nastajala taborišča tudi v Italiji.

Begunska taborišča v Italiji

Tišti begunci iz Dalmacije, ki so ostali v Italiji, so bili v marsičem na slabšem kot oni v Aziji. K temu je seveda prav tako pripomogla zelo aktivna četniška dejavnost, po drugi strani pa tudi brezbrižnost nekaterih zavezniških zdravstvenih delavcev, zaradi česar je bilo mnogo žrtev tudi tu zlasti med otroki.

Jugoslovanske begunce so po prihodu razmestili v naslednja taborišča: Santa Maria di Leuca, Santa Maria di Bagno, Santa Cesarea, Taranto in Santa Maria di Moglie, 120 družinam pa je uspelo dobiti zatočišče izven taborišč. Prehodna taborišča so bila Carbonara, Tuturano in Taranto.[66] Nedaleč od teh taborišč pa so imeli četniki svoja taborišča, in to v Gallipoliju in Arsami; njihova aktivnost je bila zaradi tega toliko bolj vidna.

Tudi v italijanskih taboriščih so imeli begunci lastno samoupravo in notranjo organizacijo in je tudi tu vladal vzoren red in disciplina, da so se zavezniki temu kar čudili.

Najhuje pa je bilo zaradi skrajno malomarnega odnosa zdravstvenega osebja do naših beguncev. Zavezniško vodstvo taborišča se je namreč na vse kriplje upiralo in ni hotelo dovoliti, da bi prišli v ta taborišča jugoslovanski zdravniki. Ražen nekaterih častnih izjem pa so angleški zdravniki opravljali svoje delo skrajno birokratsko. Dosledno so se namreč držali predpisov, da je treba okopati vsakega novega pacienta, ko pride v bolnišnico. Tako so kopali otroke, tudi če so imeli 39 ali celo 40° vročine in so mnogi, ki so prišli na zdravljenje zaradi ošpic ali oslovskega kašlja, kasne je umrli zaradi pljučnice, ki so jo ob takem kopanju staknili. Prav tako se je dogajalo v bolniških sobah, kjer so zdravniki strogo izpolmjevali pravilo, da morajo imeti bolniki vedno svež zrak. Zaradi tega so odpi-

[66] Gizdić: Dalmacija 1944—1945, str. 382—383.

rali okna, otroci pa so bili izpostavljeni prepihu. Vrhovni štab je poslal v taborišče zdravnika, vendar ta ni smel opravljati svojega dela, ker mu tega ni odobri! zavezniški polkovnik. Prav tako ni odobril dela zdravnici za otroške bolezni, ki jo je bil poslal vrhovni štab v taborišče Cesarea,[67] da bi pomagala obolelim otrokom. V Italiji je umrlo med begunci 345 oseb, od teh kar 80 % otrok.[68]

Na specialističnem zdravljenju pa so bili naši ljudje še v naslednjih krajih v Italiji: v Bari ju in okolici, v sanatoriju Domenico Catango, v univerzitetni kliniki v Bariju ter v bolnišnici za duševne bolezni v Bisceglii in v bolnišnici za pljučne bolezni Aqua viva.[69]

Nemalokdaj pa so bili naši begunci v Italiji podvrženi celo pravemu policijskemu zasliševanju, in sicer brez pnisotnostd jugoslovanskih predstavnikov. Zaradi tako hudo žaljivega postopanja do naših ljudi ter zaradi slabo organizirane zdravstvene službe in političnega pritiska, je komandant štaba baze v Bariju Milentije Popović maja 1944 obvestil vrhovni štab o tem z brzojavko, v kateri prarvi: »Pod pretvezo borbe proti vohunom Angleži zaslišujejo naše begunce, ne da bi dovolili prisostvovati pni tem našemu predstavniku. Postavljajo vprašanja politične narave. Ta postopek izziva pri beguncih revolt.«[70] Oficirji angleške tajne policije (Intelligence Service), so spraševali begunce: pred kom bežijo, kdo preganja in pobija ljudstvo v Jugoslaviji, kdo ljudstvo rešuje, če je v Jugoslaviji mnogo Nemcev, kako se borijo partizani ter kakšne uspehe dosegajo, kdo se bori proti partizanom, kako so se begunci prebili do morja, kako so jim pomagali partizani itd.

Do večjega incidenta pa je prišlo, ko je prispela v taborišče jugoslovanska naborna komisija 21. maja 1944, da bi se pogovorila s 74 ljudmi, ki so prispeli s Sicilije. Zavezniški major najprej sploh ni hotel slišati o kaki naborni komisiji NOVJ. Za tem pa je le pristal, da komisija zasliši 31 naših ljudi, medtem ko so ostale, ki so se že takoj odkrito izjasnili za NOVJ, zaprli

[67] Kreft Ivan: Spomini ljudskega agitatorja. Maribor 1964, str. 163.

[68] Gizdić: Dalmacija 1944—1945, str. 65.

[69] VZI, Bgd., zv. 1/36, k. 2094. Fotokopija V IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[70] VZI, Bgd., knjiga brzojavk, k. 2125.

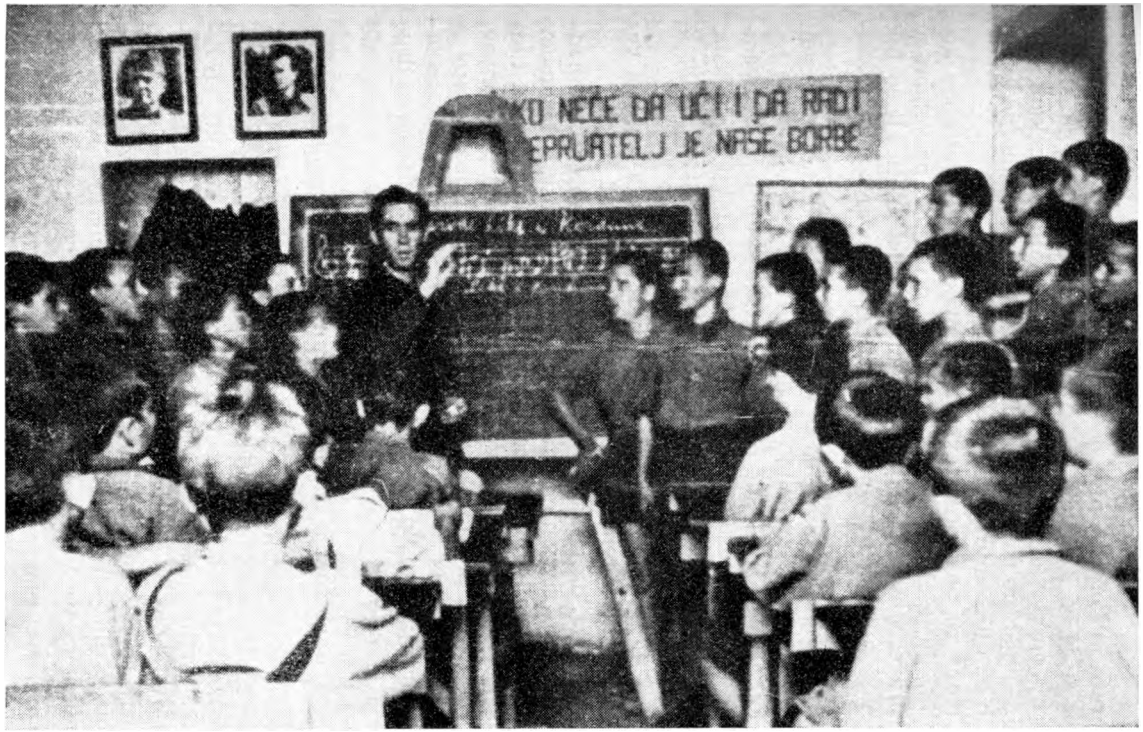

Skupina mladincev pri pouku v partizanski soli leta 1944 v Italiji

za mrežo in komisiji niso dovolili, da bi prišla z njdmi v stik. Ko pa se je od 31 ljudi že 12 izjasnilo za NOVJ, je službujoči poročnik spraševanje prekinil, češ da je ostalih 19 »nekam izginilo«. Arogantno pa se je ponašal tudi do članov naborne komisije in od njih zahteval celo osebne podatke.

Ceprav so naši predstavniki v Bariju storili potrebne korake, da do takih postopkov ne bi več prihajalo, pa vendar ni bilo pravega uspeha, kajti posamezni angleški oficirji so bili zelo naklonjeni četnikom. Ti so naše ljudi tedaj begali in izsilj evali.

Prvi begunci iz Italije so se začeli vračati v domovino jeseni 1944. leta. Do 13. novembra je bilo poslano na otoke 1200 beguncev, nato pa so sledile manjše in večje skupine. 31. novembra 1944 je bilo poslano na otoke še 1353, v Italiji pa je tedaj ostalo še 3400 beguncev. Zadnja skupina beguncev se je iz Italije vrnila v domovino prve dni maja 1945. leta.[71]

Borci 4. prekomorske brigade so tudi v zvezi z begunci veliko prispevali k temu, da je bil položaj teh ljudi boljši.

Poleg tega, da je baza v Bariju skrbela za ranjence, je nadzorovala tudi življenje v taboriščih jugoslovanskih beguncev ter jim po svojih močeh pomagala. Toda bazo je čakala tudi druga velika dolžnost, dolžnost zbdranja političnih pregnancev, zapornikov in pripadnikov posebnih delavskih bataljonov s Primorske in iz Istre ter drugih predelov Slovenije iz Jugoslavije, zbiranja ljudi, ki so se znašli širom po južni Italiji in drugod.

Skrb baze v Bariju za zbiranje Jugoslovanov

Ze ob sami ustanovitvi delegacije v Bariju je bilo jasno, da bo to predstavništvo partizanske vojske skrbelo med drugim za usmerjanje tisočev primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov ter bivših internirancev in konfinirancev iz Italije v Jugoslavi jo. Vendar pa to marsikdaj ni bilo lahko. V posebno težki situaciji so bili nekdanji pripadniki posebnih delavskih bataljonov, ki jih je bila italijanska oblast nasilno mobilizirala na Primorskem ter v Istri in jih tirala v odročne predele južne

[71] VZI, Bgd., knjiga brzojavk, k. 2126.

Italije, kjer so neoboroženi opravljali razna težaška dela. Vendar ob kapitulaciji Italije se je večini teh ljudi, ražen onih na Sardiniji, uspelo prebiti do Carbonare pri Bariju, kjer je bilo ustanovljeno jugoslovansko taborišče. Toda taboriščne razmere so bile take, da so zahtevale takojšnjo rešitev. Ker so imeli v tem taborišču do tedaj glavno besedo četniki, je prihajalo do neprestanih incidentov, kajti novi pribežniki v Carbonaro so se zapo vrst jo izrekali za Tita in novo Jugoslavije.

Spričo takega stanja je hila angleška oblast prisiljena ustanoviti v Gravini drugo taborišče, kjer so se kasneje formirale prekomorske brigade in druge prekomorske enote, ki so jih zavezniki oboroževali in pošiljali čez morje v domovino.[72]

Toda preden je prišlo do tega, so bili naši ljudje deležni marsikaterega razočaranja. Sreča ob osvoboditvi iz italijanskih zaporov ali konfinacije ter radost ob razpadu italijanske vojske sta se kmalu po stiku z zavezniki sprevrgli v grenko razočaranje. Naši ljudje nikakor niso mogli razumeti, da so postali prav ob osvoboditvi sredstvo za razreševanje kasnejših načrtov v svoji domovini. Zlasti so bili pri tem prizadeti Primorci in Istrani, ki so čutili, da bo zdaj konec raznarodovanja in fašizma ter da se bodo vmili v svobodno domovino Primorsko, ki bo priključena matični domovini Jugoslaviji. Toda do tega je bilo še daleč.

Zavezniška kontrolna komisija za Italijo je namreč proti koncu 1943 sporočila i talijanski Badoglievi vladi, da šteje Slovence s Primorske ter Istrane, ki so služili v italijanski vojski, za italijanske državljane. Prav zaradi tega so italijanske policijske oblasti pod pretvezo, da se v vrstah NOVJ nahajajo »italijanski« vojaki, zaustavljale po Italiji naše partizane. Tako so npr. v Tarantu karabinerji aretirali januar ja 1944 dva naša partizana, in sicer Draga Petarosa s Primorske, ki je bil tedaj v

[72] Podrobno o nastajanju prekomorskih brigad in drugih enot glej knjige: Prekomorei, Ljubljana 1965; Srećko Vilhar — Albert Klun: Prva in Druga prekomorska brigada. Nova Gorica 1967; Radule Butorović — Albert Klun: Tretja prekomorska brigada. Nova Gorica 1967, Karei Levićnik: Artileristi prekomorei. Nova Gorica 1968; Rafael Perhauc; Letalci prekomorei. Nova Gorica 1968; Manojlo Bobić — Miroslav Luštek: Tankisti prekomorei. Nova Gorica 1969; Jože Smit — Rado Bordon — Albert Klun; Peta prekomorska brigada. Nova Gorica 1969; Srećko Vilhar — Albert Klun: Narodnoosvobodilni boj Prlmorcev in Istranov na Sardiniji, Korzikl in v južni Franciji. Nova Gorica 1969.

službi v bazi Bari, in Ivana Gregoriča. Slednjega so takoj izpustili, medtem ko so Petarosa zadržali in strpali v zapor Castello v Tarantu. Ko so Petarosa aretirali, so mu odvzeli kapo z rdečo zvezdo in ga zaprli pod obtožbo, da je dezertiral iz njihove vojske. V zaporu je zbolel za vnetjem pljuč in zato so ga poslali v bolnišnico.

Pri tem pa je marsikdaj sodelovala direktno tudi sama angleška policija. Januarja 1944 so Angleži aretirali na partizanski ladji »Korčula« deset Istranov ter jih predali italijanskim karabinerjem. Ti Istrani so bili prej v italijanski vojski ter so prišli na »Korčulo«, da se pripravijo za NOVJ. Ko so partizani na ladji žanje posredovali, so jim zavezniški policisti zagrozili, da lahko aretirajo tudi celotno posadko ladje »Korčula«, ker da je ladja še vedno italijanska in da sta Primorska in Istra italijanski in zato, da spada deset aretirancev pod italijansko oblast.[73]

Teh deset Istranov je poslalo delegaciji iz zapora pismo, v katerem prosijo za posredovanje.[74]

Preganjanju privržencev nove jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske pa se je pridružil celo Mednarodni Rdeči križ oziroma prejšnji jugoslovanski predstavniki v tej mednarodni organizaciji. Dne 25. junija 1944 je poslal Boško Mihailović

[73] Poročilo štaba baze Bari vrhovnemu štabu in CK KPJ. VZI, Bgd., arhiv SSUP, k. 37.

[74] Pismo se glasi:

»Brindisi, 24. 3. 1944

Komandi osvobodilne vojske Bari

Javljamo se vam. Mi smo onih 10 Istranov, ki so nas aretirali na jugoslovanski ladji .Korčula', in to dne 17. januarja 1944, in sicer nas je aretirala in takoj zaprla italijanska, angleška in ameriška policija. Se danes se nahajamo v zaporu, kamor so nas zaprli, ker so prepričani, da smo hoteli prostovoljno oditi za rdečo zvezdo.

Te dni smo zvedeli, da so nas izročili kot vojake na vojaško sodišče v Taranto. Bojimo se tako, da bi nas tu zadrževali mnogo časa do sojenja in kdo ve, koliko nas bodo kaznovali. Mi pa vsekakor ne bi hoteli biti ne sojeni ne kaznovani, marveč želimo, da nas vi pridete na kakršenkoli način osvobodit ter da se čimprej združimo pod rdečo zvezdo, kar je bila vedno naša želja.

Ce pa to ni mogoče, mislimo, da bi bilo najbolje, če bi vi poslali kakega odvetnika, da bi nas branil na omen jenem sodišču. Vsi bi želeli, da nam karkoli odgovorite!

Naš naslov je: Maridepo presso Prigioni Sez. R. M., Brindisi.

To so naša imena:

poročilo iz Italije, v katerem govori o dejavnosti te organizacije. Med drugim pravi, da je po okupaciji Italije velikemu delu naših civilnih ujetnikov ter internirancev uspelo osvoboditi se. Tišti, ki so bili na severu Italije, so se po večini lahko prebili v partizane, drugače pa je bilo z onimi, ki so se znašli na jugu. Nekaj časa so se skrivali pri oivilnem prebivalstvu, misleč da bodo zavezniki hitro prišli, nekateri pa so se aktivno vključili v odporniško gibanje, zlasti v bližim Pescare, Aquile, Colf ioritta in Firenc. Da bi se Nemci resili te nadloge, so angažirali celo Mednarodni Rdeči križ, da bi te ljudi zbral in jih poslal »domov«. Tako so pri tem umazanem poslu sodelovali tudi jugoslovanski opolnomočeni delegati pri tej organizaciji Mastrović, ki je imel sedež v Trstu, dr. Tonko Tomažič s sedežem v Firencah, ter Žarko Jelkić s sedežem v Peruggii. Vse tište povratnike, ki so se prijavili, so prek Trsta pošiljali v Jugoslavije. Toda čim so prišli ti ljudje v domovino, so jih strpali v zapore ali pa na Hrvatskem silili, da se priključijo ustašem. Partizani pa so kmalu zvedeli za to de javnost Rdečega križa in so povratnike že v Trstu prestregli ter jih napotili k partizanom, vendar pa je sovražnik kmalu aretiral voditelje te partizanske akcije ter jih dal postreliti in obesiti na trgu Oberdan v Trstu.[75]

Vse to dogajanje je jugoslovanska delegacija v Bariju budno spremljala. Kjer koli je bilo mogoče, je pri zaveznikih posredovala, našim ljudem pa svetovala, kako naj rešujejo posamezne probleme. Tako je brigadi »Tito«, ki je bila sestavljena po večini iz Jugoslovanov in je operirala v okupiranem delu

po jugoslovansko:	po italijansko:
1. Licul Grašić Franjo	1. Lizzul Francesco
2. Glušić David	2. Glusi Davide
3. Tomičić Evgen	3. Tomicich Eugenio
4. Kokot Antun	4. Cocot Antonio
5. Knapić Kazimir	5. Nappi Cazimiro
6. Kalic Adam	6. Scalamera Adamo
7. Baf Milivoj	7. Baf Emilio
8. Dobrilo Orest	8. Bobrillo Oreste
9. Umek Orest	9. Umech Oreste
10. Kolumbin Andjelko	10. Colunbin Angelo«

(Dokument je bil poslan v prepisu iz vojnega odseka v Monopoliju v bazo Bari 2. 4. 1944. Prepis dokumenta je v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.)

[75] Iz poročila tovariša Boška Mihailovića z dne 25. junija 1944. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

južne Italije, bilo poslano navodilo, naj se ne upira, če jo bodo zavezniki razorožili, ter naj se njeni pripadniki, četudi brez orožja, čimprej napotijo proti Bariju.[70]

Dne 17. marca 1944 je vojaška misija v Bariju izdala tudi naredbo, v kateri je bilo med drugim določeno, da mora v smislu potreb nabornega odseka na dvorišču zgradbe, kjer se ta odsek nahaja, stalno čakati pokrit kamion s šoferjem, da bi lahko v vsakem trenutku odbrzel po ljudi tja, kjer so jih odposlanci baze izsledili. Italijanska policija pač ni smela opaziti italijanskih vojaških uniform, v katerih so bili po večini primorski Slovenci in Istrani, kajti sicer bi jih pri priči aretirala kot navadne dezerterje iz italijanske vojske.[77]

™ VZI, Bgd., arhiv SSUP, f. 6, k. 37.

77 Rajko Jenko pripoveduje v svojih spominih, da je okrog 25. septembra 1943 (po kapitulaciji Italije) pobegnil z otoka San Domino — Tremiti, od koder se je prebil v Carbonaro pri Bariju. Bil je politkomisar 3. čete I. bataljona 1. prekomorske brigade. Toda njega in še nekatere druge je vodstvo baze odbralo za »posebno nalogom in zato niso odšli v domovino. Ta »posebna naloga« je bila v tem, da bi rešili še vedno zaprto Pepeo Kardelj. V ta namen so skupino razdelili v dva dela. V 1. grupi je bil vod ja Alfred Ključevšek, radiotelegrafist Mario Buzet in šifrant Rajko Jenko. Ta skupina je odrinila proti Peruggii, kjer je bila zaprta partijska funkcionarka Pepca Kardelj. Toda še preden je skupina tja prispela, je uspelo Kardeljevi iz zapora pobegniti. To akcijo je pripravila tovarišica Vida Tomšič, sekretarka taborišćnega komiteja KPJ v Gravini, in Mario Barišić, prav tako član komiteja.

— Po poti proti Peruggii pa se je izgubil radiotelegrafist, in medtem ko sta ga tovariša iskala že na okupiranem teritoriju, sta naletela na partizane, ki pa so ju sumili za vohuna in bi ju kmalu ustrelili. V tej skupini italijanskih partizanov je bilo tudi 13 Jugoslovanov in med njimi tudi nekaj Slovencev. Jenko pripoveduje: «Naš cilj je bil zbrati čimveč Jugoslovanov in jih spraviti iz zasedenega dela Italije skrivoma do štaba baze Bari. Istočasno pa smo s partizani sodelovali tudi v manjših akcijah, kot je rušenje mostov in prog, napadi na manjše sovražnikove enoté itd.

Na naši poti proti Peruggii so Nemci zavohali našo radiooddajno postajo in imeli smo več hajk. 2e pri odhodu iz Barija sem imel s sabo žensko obleko. To obleko sem pozneje zamenjal za drugo, ravno tako žensko, le da je bila bolj primerna za kraje, v katerih sem se nahajal. Tako oblečen sem večkrat prenašal radiooddajnik iz kraja v kraj v jerbasu, kjer je bila še brzostrelka. Nekoč bi se bil moral srečati s patrolo Italijanov, ki so ostali zvesti Nemcem. S poti sem se umaknil na polje in se delal kot da nabiram zelenjavo. Patrola se zame sploh ni zmenila.« Rajko Jenko pripoveduje dalje, kako je ob nekem nemškem napadu padel vodja skupine Alfred Ključevšek in kako sta ostala težje ranjena Kliskić in Rubinjoni ter kako so zavzele kraje San Severino enote poljskega generala Andersa. Te pa so bile do partizanov sovražne in so na vsakem koraku ovirale odhod naših ljudi v Gravino.

»Tudi pozneje, ko sem bil vključen v 4. prekomorsko brigado,« nadaljuje Jenko, »sem dobival posebne naloge. Zbiral sem primorske Slovence, ki so bili raztreseni po vsej južni Italiji. V ta namen sem imel na razpolago različne vrste vozil, od džipa do motornega kolesa in tovornjaka.

Podobno kot v Italiji so posamezne zavezniške komande ravnale tudi v Afriki, kjer so zlasti med letalci skušali ovirati pot v partizanske enote, vendar brez pravega uspeha.[78] Le 6000 primorskim Slovencem in Istranom, ki so se tedaj nahajali na Sardiniji, so zavezniki preprečild odhod v domovino, ter jih poslali na Korziko in nato v južno Francijo, kjer so dočakali konec vojne kot aktivni borci v sestavu VII. amreiške armade, ki je operirala na tem sektorju bojišča.

Zavezniške službe za pomoč NOVJ in konkretni prispevek partizanov zaveznikom

Da so zavezniki dovolili partizanom organizirati bazo v Bariju, ni bilo slučajno dejanje. Kakor borno videli kasneje, so celo pograbili priliko, da bi tako čim globlje prodrli v neposredno dogajanje v Jugoslaviji. Mogočni zavezniški vojaški stroj je namreč skušal čimbolj učinkovito prodirati s svojimi tipalkami v sovražnikovo zaledje in mu tako prizadejati čimveč škode. Dejstvo, da so partizani v Jugoslaviji imeli že tik pred kapitulacijo Italije 57 brigad in 70 partizanskih odredov, organiziranih v 18 divizij in Stiri korpuse, in da je NOVJ vezala

Prvi uspeh sem imel v Reggio Calabrii, kjer sva se s šoferjem, Dalmatincem, ustavila v centru mesta. Na džipu je bila rdeča zvezda. Bilo je popoldan in vojaki so imeli prost izhod. Kmalu se nam približa vojak v italijanski uniformi, oprezno pogleda, če ga kdo ne vidi, in nas vpraša v lepi slovenščini, če smo Jugoslovani in kako bi lahko prišel v partizane. Sledil je zmenek zvečer v neki gostilni, kjer se je nabralo polno Slovencev. Cez dva dni sem prišel ponje z džemsom v mraku in jih odpeljal v Bari.-«

Tako ie vozil Rajko Jenko naše ljudi v pokritem kamionu iz Cosenze, Messine, Paierma in se večkrat izmuznil nevarnostim. »Koliko sem takrat pripeljal primorskih Slovencev, se ne spominjam, vem le, da je bil kamion nabit in da smo morali dvigniti klopi ter da so fantje stali nabiti kot vžigalice. Sofer je vozil nepretrgoma in sem ga moral med potjo često buditi iz dremavice. Kljub vsemu pa je bilo razpoloženje na višku in slovenske pesmi, ki jih Primorci tako lepo pojo, so se razlegale vso dolgo pot.« (Jenko Rajko: Spomini. IZDG, Lj., mapa 4. PB.)

[78] Glavno poveljstvo RAF za Srednji vzhod je svojim enotam — 206, 216, 203, 212, 201, grupi A. D. E. M. in M. A. A. F. poslal o tej zadevi naslednje tolmačenje glede Jugoslovanov :

»Prejeli smo poročilo, da med jugoslovanskim moštvom obstoja gibanje, da naj se odrečejo oblasti Inšpektorata jugoslovanskega letalstva, kakor tudi sedan je vlade v Kairu in to v korist Tita. Dalje se širi vest, da mora imeti Tito svoje letalstvo, ki bi ga vodili pripadniki sedanjega RAF. V primeru, da pride do takih vprašanj in opredeljevanja v posameznih enotah pod vašo komando, se morate ravnati takole:

nase tedaj 15 italijanskih, 13 nemških, 7 bolgarskih in madžarske enote v moči 2 di vizi j, poleg tega pa še okupatorske policijske, žendarmerijske im razne druge kvislinške formacije,[79] to dejstvo je narekovalo za veznikom ne samo, da vzpostavijo s partizani stike, marveč da jih začno tudi materialno podpirati.

Kakor je na prvi pogled precej čudno, pa je vendarle res, da je vsaj v začetni fazi stikov med zavezniki in partizani imela v svojih rokah organizacijo celotne materialne pomoči jugoslovanskim partizanom prav zavezniška obveščevalna služba. Zato ni bilo naključje, da so zavezniki tedaj v Alžiru dodelili Makiedovi misiji prav Louisa Huota, oficir ja za zvezo in šefa odseka za Jugoslavije pri uradu za strateško službo (Office of Strategic Service) ali na kratko OSS. Ta urad so zavezniki ustanovili že na Srednjem vzhodu, od koder se je preselil v Bari. Namen Huotovega urada je bil v prvi vrsti organizirati in voditi politično, ekonomsko in vojaško obveščevalno službo ter kontrašpijonažo. Poleg tega je ta urad vodil vojaške operacije, sabotaže, napade komandosov, vse v sovražnikovem zaledju. Vodil pa je tudi podtalno defetistično propagando im širjenje raznih lažnih vesti. V Bariju se je ta urad preimenoval v Special Bal-

a) jugoslovansko letalstvo je v opera ti vnem pogledu pod upravo RAF;

b) vse enostranske akcije posameznikov ali skupin, ki bi povzročale zmanjšanje uspešnosti jugoslovanskega letalstva, gre le v škodo te uprave in se to ne more dovoljevati;

c) vprašanje lojalnosti Tita ali sedanje vlade je čisto jugoslovansko vprašanje, v kolikor ne škodu je skupnim naporom zaveznikov proti sovražniku. Zaradi tega posameznike ali skupine, pa če so še tako močna njihova politična čustva, morajo vedeti, da bi njihova prenagljena odločitev lahko ogrozila tako rešitev in bi bila škodljiva za vojni napor.

d) vsi morajo dalje opravljati svoje dolžnosti, ki so jim jih odredili njihovi komandirji RAF enot, v katerih se nahajajo. Kakšen koli poskus posameznika, da se po lastni volji oddvoji od svoje enote ali da se pridruži partizanom brez posebnega dovoljenja tega glavnega poveljstva, se smatra za nepokornost RAF naredbam in komandi letalstva na Srednjem vzhodu, ki takih akcij ne bo podpirala.

e) ne bo se oviralo posameznikom ali skupinam, ki želijo izraziti svoje namere komandi letalstva, toda to morajo storiti po pristojni poti RAF. Naglaša se, da bo tako izvršene postopke ta komanda z razumevanjem obravnavala.

Ce so potrebna nadaljnja navodila ali nasveti, naj komandirji tistih enot stopijo v neposreden stik z zavezniškim letalstvom oddelka za zveze pri tem glavnem poveljstvu.« (VZI, Bgd, d. št. 1/4-16, k. 2109). — Vendar pa so ti letalci, kakor tudi vsi ostali naši ljudje v Afriki, prav tako dosegli to, kar so želeli. Zapustili so kraljeve enote, kraljevo letalstvo in ustanovili lastne enote in lastno letalstvo NOVJ. Glej tudi knjigo Rafael Perhauc: Letalci prekomorci, Nova Gorica 1968.

[79] Pregled zgodovine ZKJ, Ljubljana 1963, str. 310.

can Service (SBS) (Posebna balkanska služba), ki naj bi delovala na ozemlju Jugoslavije, Grčije in Albanije.

Zasledujoč te cilje, se je ta služba morala nasloniti prav na partizanskega gibanja v teh deželah, in če je hotela računati na kakršen koli uspeh, je morala misliti tudi na materialno pomoč tem gibanjem.

Tako je vprašanja v zvezi z oskrbovanjem NOVJ v začetku vodil SBS skupno z angleškim obveščevalnim uradom Force 133. Kmalu pa so vse te posle prevzeli izključno Angleži, medtem ko je ameriška SBS skrbela predvsem za potrebe baze NOVJ v Bariju, kot npr. za prehrano osebja v bazi ter posadk na jugoslovanskih ladjah, kakor tudi za popravila in vzdrževanje naših plovil.

V aprilu 1943 so se uspešno razvijale operacije zapadnih zaveznikov v Tuniziji in so že prehajale v dokončno fazo. Bilo se je treba pripraviti na nove operacije, in sicer na izkrcanje na Sicilijo. Zaradi tega so bili zavezniki močno zainteresirani, da se še nadaljuje in poveča udar na železniška križišča ter da se pomnožijo diverzije na komunikacijah, ki vodijo iz Romunije, Madžarske in Avstrije preko severnega in severozapadnega dela Jugoslavije proti Italiji. Zavezniki so bili tedaj že dobro poučeni o osvobodilni borbi v Jugoslaviji in so se odločili tesneje sodelovati z NOVJ.[80]

Toda že od samega začetka je nastalo vprašanje, kako bo na to reagirala partizanska vojska pod Titovim vodstvom. Partizani so namreč gledali na zavezniško pomoč kot na pomoč, osnovano na enakopravni in reoipročni bazi. Zato so tudi dovolili prihod zavezniških obveščevalnih oficirjev, vendar pa so pri tem pazili, da ti ne bi prekoračili svojih nalog in da se ne bi vmešavali v revolucionarno dogajanje. To stališče nam pomaga razjasniti med drugim tudi pismo Edvarda Kar del ja Borisu Kidriču in Francu Leskovšku-Luki z dne 19. junija 1943, kjer Kardelj sporoča, da bodo v glavni štab Slovenije prispeli oficirji za zvezo pri glavnem štabu za Bližnji vzhod. V tem dokumentu je med drugim rečeno tudi naslednje: »V zadnjih mesecih so Angleži raztresli širom Jugoslavije mnogo svojih ljudi.

[80] Vsi ti podatki so iz arhiva SSUP, VZI, Bgd., f. 6, k. 37.

FRONTNA LINIJA,
KI SO JO ZAVEZNIKI DOSEGLI
V ZAČETKU OKTOBRA 1943
IN V ZAČETKU
SEPTEMBRA 1944
KORŽIKA
4. oktobra
1943
Orvieto
Orbetello
Terni
Rieti
Pescara
Rim
Foggia
6. oktobra
1943
Bari
Neapelj
Salerno
Peta
a.
Taranto
Osma
brit. a
21. septembra
1943
SARDINIJA
Messina
Palermo
Osma
brit. a.
17. avgusta
1943
SICILIJA
Bizerta
Tunis
11. novembra
1942
13. maja
1943
ALŽIR
TUNIS

To so v prvi vrsti v angleške uniforme preoblečeni Jugoslovani iz Amerike, Kanade in Afrike. Med njimi pa je tudi nekaj angleških oficirjev. Poslal jih je angleški glavni štab za Bližnji vzhod. Z gotovostjo je ugotovljeno, da so to oficirji jugoslovanskega oddelka Intelligence Servicea v Kairu. Istočasno so z njimi prišli v raznih skupinah tudi Hrvati iz Amerike in Kanade. Predstavljajo se kot člani Partije ali njeni simpatizerji. To, po razgovoru z njimi, tudi so. Med njimi so tudi štirje španski borci, ki jih naši tudi poznaj o.

Prišli so, da rušijo železniške proge. Eden od njih je imel posebno nalogo, da gre v Slovenije.

Vsi ti ljudje so obljubljali velike količine orožja. Naši so zahtevali topove, oni so ponujali puške. In res so takrat poslali devet pušk in en avtomat... Topov nam nočejo dati. Očividno je, da Angleži nas ne mislijo oborožiti, temveč samo izkoriščati... Z njimi imejte najboljše odnose in bodite jim stalno pri roki, toda, naravno, pazite na vsak njihov korak. Ne govorite z njimi o številčnem stanju naše vojske ... Toda jasno jim povejte, da mi od njih ne pričakujemo nekaj posebnega, da smo navajeni naslanjati se na lastne sile in sposobnost. Od njih zahtevamo, da nas gledaj o kot na gospodar je svoje zemlje in da zato delajo lahko na naši zemlji samo toliko in to, kar jim mi dovolimo. Odkrito jim povejte, da jim ne dovolimo izvajati lastnih akcij ... Zahtevajte topove ... dogovorite se tudi za puške in mitraljeze pa tudi za eksploziv, ki ga Angleži najraje dajo.

Ce bodo Angleži hoteli oditi izven štaba tudi na druga področja Slovenije, jim to dovolite, toda v spremstvu našega človeka zaradi kontrole ... Naše mišljenje o teh Angležih je tako: Oni so poslani v prvi vrsti zato, da se povežejo z našimi lokalnim! štabi in da poskušajo vzeti vodstvo v svoje roke.

Zato nam sedaj pošiljajo neke simpatizer je, da bi kasneje poslali kdove kakšne elemente. Zaradi tega je nujna največja previdnost. Seznanite jih s tem, da je pri nas ves aparat centraliziran .. ,«[81]

To stališče vrhovnega štaba je bilo poslej karakteristično v zvezi s prisotnostjo zavezniških vojaških misij in obveščevalnih

[81] Zbornik, del II., knjige 9, d. št. 283.

služb v Jugoslaviji. Ce so partizani že dajali zatočišče zavezniškim obveščevalnim oficirjem in njihovim skupinam, pa so od njih v zameno zahtevali izdatnejšo materialno pomoč in nevmešavanje v naše notranje zadeve.

V zvezi s prihajanjem zavezniških obveščevalnih skupin je karakteristično tudi mnenje glavnega štaba Slovenije, ki je v svojem pismu z dne 20. januarja 1944 štabu IV. operativne oone na Štajerskem med drugim pisal: »Poleg Angleža prihaja k vam skupina Amerikancev z radijskim aparatom. Ta skupina Amerikancev ima nalogo vzdrževati zveze izključno le z angleško in ameriško misijo pri nas, direktne zveze s Kairom ne bo imela.

Radioaparat je last ameriške misije. To misijo predstavljajo trije Slovenci — dva iz okolice Celja, eden pa je Primorec. Vsi so bili v sovražni vojski in so afriški ujetniki. Amerikanci so menili, da bi jim ti ljudje lahko služili kot vojaški obveščevalci na našem terenu. Imeli so nalogo, da se preoblečejo v civilne obleke, da si priskrbe nemške dokumente in da opravljaj o obveščevalno službo kot civilisti, neodvisno od naše vojske. Mi na ta način nismo mogli in nismo pristali. Obveščevalna služba je enostavno izključno samo v naših rokah in oni smejo poročati samo to, kar jim da naša obveščevalna služba.

Obvezali so se, da dajo vse svoje brzojavke nam na vpogled. Vi pošljite vse obveščevalne podatke neposredno nam, njim pa dajte samo poročila, ki napi nikakor ne morejo škoditi in s katerimi ne morete nikakor priti v nasprotje s poročili, ki jih dajemo mi. Dajete jim lahko poročila o industriji, vojni industriji, o tej industriji v Nemčiji in Avstriji, na Koroškem, o važnih vojnih objektih na Štajerskem in v Avstriji itd. Poročil o prometu na progah jim ne dajajte neposredno, pošiljajte jih pa zato izčrpneje nam .. ,«[82]

Kakor je bilo že omenjeno, so bili prvi zavezniški obveščevalni oficirji v Novakovi četniški skupini, vendar je tedaj pred

[82] Pismo glavnega štaba Slovenije z dne 20. januarja 1944 štabu IV. operativne cone. IZDG, Lj., št. 13/1.

kapitulacijo Italije ena skupina padalcev pomotoma pristala pri partizanih na Primorskem in tam tudi ostala. Dne 26. novembra 1943 pa so se spustili iz zavezniških letal pri Velikih Laščah na Dolenjskem trije vojaki, Slovenci, z angleškimi agentskimi imeni. Ker je prišlo do nesporazuma, so ti obveščevalci padli v roke beli gardi. Njihov vodja je rekel belogardistom, da pripadajo ameriški vojski. Medtem pa ko so belogardisti šli iskat ostala dva, je vodja pobegnil. Vendar so kasneje kljub temu spustili še druga dva, ker se najbrž niso hoteli zameriti Američanom. Padalca sta belogardistom izjavila, da gresta v Dalmacijo in da se želita prebiti do svoje vojske.

Skupaj z omenjenimi padalci je tedaj odvrglo zavezniško letalo tudi s 15 padali eksploziv, 4 radioodajne aparate za Angleže ter en aparat za Amerikance, eno brzostrelko s 500 naboji, več zavojčkov cigaret, čokolade in drugega. Vodji skupine je pravočasno uspelo vzeti šifre, ki so bile v enem teh »cilindrov« in jih rešiti. Na ta način so lahko kasneje vzpostavili zvezo s svojo komando v Afriki oziroma v Jugoslaviji.[83]

Kljub temu, da so partizani omogočali v največji meri angloameriškim obveščevalcem deio in da so se ti pri nas dobro znašli, zavezniške pomoči ni hotelo biti. Tega so se ti oficirji tudi sami dobro zavedali in so večkrat zahtevali od svojih komand, naj pošljejo vendar materialno pomoč partizanom. Tako je ameriški obveščevalni center sporočil januarja 1944 svoji sekciji OSS v Bari tole: »Tudi Britanci pošiljajo na sever nove obveščevalce za penetracijo (v Avstrijo, Italijo, srednjo Evropo; op. p.). Lahko pričakujete neprijetnosti v tem sektorju našega dela, če ne pošljete močno pomoč. To zelo poudarjamo. Dobave in bombardiranje se mora začeti sedaj, sicer bodo naši obveščevalni načrti propadli.«[84]* Vendar pomoči ni hotelo biti. Za-

[83] Arhiv zavezniške vojaške misije pri glavnem štabu Slovenije, IZDG, Lj. f. 18/m-l.

[84] Telegram ameriškega obveščevalnega centra v Sloveniji, št. 420, z dne 13. januarja 1944 — Angleži in Američani so imeli v Sloveniji svoje centre za infiltracijo vohunov v Avstrijo, Nemčijo, Madžarsko in Italijo. Vse to pa z odobritvijo vrhovnega štaba NOV in POJ. — »Odobravamo Amerikancem, da osnujejo obveščevalno bazo na meji z Avstrijo za infiltracijo agentov v Avstrijo, na sektorju 14. divizije. K 14. diviziji se bodo spustili okoli 28. avgusta. Istočasno bodo odvrgli tudi material,« pravi telegram vrhovnega štaba glavnemu štabu Slovenije, št. 29 z dne 22. avgusta 1944. IZDG Lj., f. 18/III-a-ll.

vezniki so se navadno izgovarjali na slabo vreme in tudi ko je glavni štab Slovenije zahteval, da bi zavezniška letala bombardirala določene sovražnikove objekte, se to ni zgodilo.

Število zavezniških obveščevalcev pa se je kljub temu večalo in vselej ko so prišli novi ljudje, so zavezniki oblj ubij ali izdatnejšo pomoč. Ameriški general Maxwell D. Taylor je poslal po obveščevalcih v Slovenijo tole poslanico: »Pozdravljam naše hrabre za veznike in prijatelje jugoslovanske osvobodilne vojske. Zavezniška komanda zelo visoko ceni velik doprinos, ki ga vi dajete za skupno stvar in mi vam bomo nudili vso pomoč v vaši borbi proti skupnemu sovražniku. Prosimo vas za nadaljnji doprinos k zavezniški stvari s tem, da pomagate kapetanu Molinu in njegovi skupini, da doseže svoj cilj, saj ima skupina zelo važno in zaupno nalogo od naše komande.«[85]

Slovenski partizani so najbolj pomagali tištim zavezniškim obveščevaleem, ki so zbirali vojaškostrateške podatke ter so obveščali svoje komande v Italiji. Tako so ti obveščevalci pošiljali neposredna porooila iz Slovenskega Primorja VIII. angleški armadi, ki je tedaj operirala v Italiji.

Vsa potrebna poročila ali obvestila so zavezniški obveščevalci prejemali neposredno od naših obveščevalcev, na nekaterih progah v Sloveniji pa so zavezniki imeli svoje opazovalce. Ameriška obveščevalna služba pri glavnem štabu Slovenije (»Allum«) je sporazumno s partizani organizirala tako obveščevalno postajo južno od Litije, na desnem bregu Save. Naloga te opazovalnice je bila, da nadzoruje železniški in cestni promet na tem sektorju. Na tej postaji so delovali trije člani ameriške obveščevalne službe.[86]

Dne 5. septembra 1944 je prispel na območje IX. korpusa angleški kapetan, da s pomočjo partizanov organizira opazovalno postajo na progi Trst—Tržič. Istega dne je prispel tja tudi drug opazovalec, doma z Mosta na Soči, ki je kot član angleške obveščevalne službe organiziral opazovanje na progi Trbiž—Videm.

[85] VZI, Bgd., d. št. 28/1-8, k. 2115, Fotokopija d. v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[80] Poročilo oficir ja za zvezo pri glavnem štabu Slovenije vrhovnemu štabu NOV in POJ z dne 1. novembra 1944. IZDG, Lj., f. 18/III-4.

Sefi zavezniških obveščevalnih misij so se večkrat zelo pohvalno izražali o delovanju naših opazovalcev in obveščevalcev. Tako je eden izmed njih v nekem pismu glavnemu štabu Slovenije izrazil zahvalo in obenem prosil za še izčrpnejše podatke o gibanju sovražnika zlasti po železnicah Ljubljana—Trst, Ljubljana—Zidani most in Zidani most—Zagreb.[87]

Dne 18. decembra je novi šef britanske obveščevalne službe Owen Reed poslal obveščevalnemu oddelku glavnega štaba Slovenije pismo, v katerem je med drugim rečeno, naj partizani vsa poročila o železniškem prometu skozi Slovenijo pošiljajo v Bari. Reed je tudi želei imeti podatke o pripravah Nemcev za obrambo v Sloveniji, skice oziroma označbe večjih utrdb, protitankovskih preprek, okopov za težko topništvo in protitankovske topove. Glede poročil o železniškem prometu pa se je zelo pohvalno izrazil zlasti o opazovanju na progi Ljubljana—Trst iz opazovalnice v Prestranku. V nadaljevanju navaja, da so proge Ljubljana—Trst, Trst—Pulj, Sv. Peter (danes Pivka)—Reka, Gorica—Videm—Trbiž, Maribor—Celovec, Ljubljana—Jesenice, Maribor—Wolfsberg, Maribor—Celje, Maribor—Ptuj, Zagreb—Zidani most za zaveznike izrednega pomena in da jih je treba natančno opazovati.[88]

Bolj ko se je bližala zavezniška armada, bolj so se večale njene obveščevalne potrebe v Sloveniji. V začetku avgusta 1944 je angleška misija zahtevala informacije o železarni na Jesenicah in če ta proizvaja sestavne dele za tanke ter v kakšnih količinah, imena vodilnih nacističnih uradnikov, kako so vplivale na Nemce aretacije generalov v Nemčiji in če kdo od Nemcev omahuje v zvestobi do nacizma. Medtem pa se je ameriška obveščevalna služba zanimala za rezultate operacij 15. zračne sile (15th Air Force), za pomembne politične novice iz sovražnih držav, za poročila gospodarskega značaja (proizvodnja nemških letal, oklopnih vozil, podzemske tovarne), vse kar je v zvezi z reaktivnimi letali, za vozila, ki jih ima nemško letalstvo, podatke o rafinerijah surovega ali sintetičnega olja,

IZDG, Lj., £. 18/III-a-12.

[88] Pismo z dne 18. decembra 1944 šefa britanskega obveščevalnega centra maj or ja Owna Reeda pri glavnem štabu NOV in POS načelniku obveščevalnega oddelka pri tem štabu. IZDG, Lj., f. 18/III-7.

o razporedu sovražnikovih sii, podatke o železniškem prometu. Ameriško obveščevalno službo pa je zanimalo tudi, kje se nahajajo partizanske ali ruske sile ter njihovi uspehi in neuspehi v boju proti sovražniku, podatki o stanju letališč ter o zmogljivosti romunskih rafinerij pri proizvajanju bencina za motorizacijo in letalstvo.[89]

Angleško obveščevalno službo je še prav posebej zanimalo, kaj je z vestjo o nemških zalogah strupenih plinov, ki da so nekje v Sežani.

Z ozirom na to, da so Nemci puščali na ozemlju, ki so ga morali zapustiti, svoje agente, so se Angleži lotili jeseni 1944 novega področja. Nemški agenti so zaveznikom povzročali veliko škode, saj so bili povsod tam, kjer so bile pomembnejše zavezniške vojaške komande, kot npr. v Alžiru, v Bariju itd. Ti vohuni pa so navadno prihajali iz Jugoslavije. Zato so zavezniki tudi glede tega zaprosili partizane, da jim pomagajo.

V zameno za to naj bi, kot smo omenili, odvrgli partizanom čimveč orožja. O tem nam priča pismo člana Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Branku (Babiču?) z dne 8. junija 1943. Pismo pravi: »Po daljši diskusiji smo pristali na predlog operaterja (tu verjetno misli na zavezmiškega radiotelegrafista, op. p.), da poskusimo izkoristiti paino luno okoli 20. maja za pričakovanje angleškega orožja. Oni trdno verujejo (misli na Angleže, op. p.) v uspeh in bodo oddali spodnji telegram. Telegram se glasi:

Od 20. maja bo čakal partizanski bataljon vsako noč od 11.—2. ure (misli od 23.—2. ure, op. p.) v bližini vasi Nemški Rut (danes Rut, vas na Tolminskem, op. p.). Tovariši pričakujejo: vsakršno lahko avtomatsko orožje z municijo, ročne bombe, brizantni eksploziv s pripravami za miniranje, težke minomete z minami, sanitetni material. Vsako noč lahko odnesejo orožja za 100 mož. Okoli najpripravnejšega mesta za spuščamje bodo oddali svetlobne signale v razdalj'i približno 1 kilometer, čim bo slišati motorje.-«[89a] Toda kljub takim brzojavkam, materiata ni bilo.

[89] Pismo z dne 18. decembra 1944 šefa britanskega obveščevalnega centra majorja Owna Reeda pri glavnem štabu NOV in POS načelniku obveščevalnega oddelka pri tem štabu. IZDG, Lj., f. 18/III-7.

[89]a IZDG, Lj., f. 533.

V letu 1944 je število zavezniskih obveščevalcev vedno bolj naraščalo. Ker je postalo njihovo delovanje sumljivo, materialna pomoč partizanom pa se ni bistveno povečala, je vrhovni štab poslal sporočilo glavnemu štabu Slovenije, v katerem pravi: »Zvedeli smo, da je k vam prišla množica zavezniških oficirjev baje na podlagi nekega sporazuma, po katerem bi lahko pošiljali ljudi v Avstrijo ... To ni točno in za vsakega oficir ja morajo zavezniki imeti naše posebno dovoljenje.-«[90]

To opozorilo je bilo zlasti utemeljeno, ker je zavezniška obveščevalna služba začela kar na svojo pest pošiljati obveščevalce predvsem v Slovensko Primorje in Istro. Tja so zavezniki pošiljali v glavnem obveščevalce i talijanske narodnosti.[91] Vse to pa je bilo v tesni zvezi s tedanjim splošnim političnim položajem, ki je nastal zaradi bodočega statusa Istre, Slovenskega Primorja in Trsta.

Spričo takega stanja je prejel npr. štab IX. korpusa od vrhovnega štaba kar tri brzojavke,[92] v katerih je bilo rečeno, da je treba zadržati pri štabu vse zavezniške enote in posameznike, ki nimajo posebnega do voljen ja vrhovnega štaba za vstop v našo deželo ter takoj obvestiti vrhovni štab, kako se imenujejo, od kod prihajajo in s kakšno nalogo so prišli. V drugi brzojavki je rečeno, da se brez pismenega dovoljenja vrhovnega štaba ne sme ne pustiti in ne pošiljati v Istro in Slovensko Primorje niti ene zavezniške obveščevalne skupine. V tretjem telegramu pa je bilo sporočeno, da je treba tištim zavezniškim skupinam, ki imajo pismeno dovoljenje, omogočiti delo, vendar morajo imeti z našimi enotami stalen kontakt.[93]

[90] Telegram vrhovnega štaba z dne 24. julija 1944. IZDG, Lj. f. 18/III-a-ll.
— Telegram ni v celoti razumljiv, ker je slabo dešifriran.

[91] Poročnik britanske vojske Pitti in radiotelegrafist Wiggens sta septembra 1944 prispela po morju v Istro z nalogo, da »nadzorujeta pomorski promet.« Ker ništa imela posebnega odobrenja od vrhovnega štaba, sta se morala vrniti v Italijo.

Carlo d'Orlando in njegov radiotelegrafist Walter Caruana sta se 10. septembra 1944 spustila na področje IX. korpusa v Slovenskem Primorju kot britanska obveščevalca. S seboj sta imela radiooddajnik. Bila sta brez dovoljenja vrhovnega štaba in sta morala takoj nazaj v Italijo.

Ravno tako so se septembra iz letala spustili na teritorij IX. korpusa neki Italijani — pripadniki zavezniške vojske, da bi prodrli v Furlanijo. Ker so bili brez dovoljenja vrhovnega štaba, so jih vrnili v Bari. (Povzeto iz poročil glavnega štaba Slovenije vrhovnemu štabu — IZDG, Lj., f. 18/III-4).

[92] Telegrami v IZDG, Lj., f. 18/III-a-ll.

[93] Prav tam.

Po teh navodilih je glavni štab Slovenije tudi hitro ukrepal. Vsi zavezniški obveščevalci, ki niso imeli posebnega dovoljenja vrhovnega štaba, so morali prenehati z delom, v glavni štab Slovenije pa so bili poklicani ameriški in britanski obveščevalni oficirji. Izjemoma je tedaj glavni štab dovolil delo strokovnjakom na letališčih, spuščališčih in bolnišnicah.

Ker so bili glavni obveščevalci poklicani v glavni štab oziroma v štab korpusov ter je bilo njihovo gibanje omejeno, je večina zaprosila za vstop v NOVJ. Glavni štab jim je to odobril.[94]

V zameno za pomoč, ki so jo partizani prejemali od zaveznikov, so partizani tudi pomagali pri reševanju sestreljenih ameriških in amgleških pilotov ter pri reševanju drugih zavezniških vojnih ujetnikov. Sicer ni na voljo natančnih podatkov, ker so partizani začeli voditi evidenco o tem šele kasneje. Vendar pa nekaj podatkov obstaja, in ti nam pričaj o, da so se tudi v tem pogledu partizani vsaj ekvivalentno oddolžili zaveznikom za poslano materialno pomoč.

V juniju 1944 so slovenski partizani resili in poslali v Italijo 29 zaveznišMh vojakov, ki so jih bili Nemci ujeli in partizani osvobodili, ter 14 pilotov, ki so se spustili na naše ozemlje iz poškodovanih letal. Avgusta 1944 so partizani osvobodili 15 angleških ter 4 francoske ujetnike in rešili 41 pilotov. V septembru je bilo odposlanih kar 117 ujetnikov, ki so jih partizani osvobodili v akciji na železniško progo pod Pohorjem. V tem mesecu so rešili še sedem ameriških letalcev in 29 vojnih ujetnikov francoske narodnosti. Meseca oktobra pa je bilo poslanih v Italijo 22 angleških vojnih ujetnikov, 9 Francozov ter 18 ameriških pilotov. V novembru so enote NOV v Sloveniji rešile 79 angleških ujetnikov, med katerimi je bilo 22 ameriških letalcev, v decembru pa 32 angleških vojnih ujetnikov ter 44 ameriških letalcev. V letu 1945 so do vključno aprila napotili v Italijo kar 79 ameriških, 5 angleških letalcev ter 31 vojnih ujetnikov.[95]

[94] Tako so bili v NOV sprejeti skoraj vsi anglo-ameriški obveščevalci *oz.* opazovalci slovenskega rodu. Vrhovni štab je njihovo prošnjo za sprejem v NOVJ odobril. Sprejeti so bili 21. januarja 1945. leta.

[93] Povzeto po raznih poročilih v arhivu zavezniške misije pri glavnem štabu Slovenije. IZDG, Lj.

Poleg tega so partizani organizirali dve bazi za sprejem rešenih zavezniških pilotov, in sicer eno v Slovenskem Primorju, drugo pa v Beli krajini. V začetku so bile tu teža ve glede oblek in prehrane, kasne je pa so zavezniki za to sami poskrbeli.

Spričo takega odnosa partizanov do zavezniških letalcev in ujetnikov so dobivali partizani zahvalne brzojavke in pisma.[90]

Delovanje zavezniške obveščevalne službe v Sloveniji ter reševanje sestreljnih pilotov in letalcev kakor tudi osvobajanje zavezniških vojakov in civilistov, ki so jih bili Nemci ujeli, jasno dokazuje, da je bila partizanska pomoč zaveznikom vsaj toliko vredna, kolikor zavezniška, poslana v Slovenijo.

Navedena dejstva nam zgovorno pričajo, da je partizansko gibanje že od vsega začetka slonelo na ideji neodvisnosti in enakopravnosti. Ta ideja pa se je zlasti kazala v sodelovanju z zavezniki. Ti so marsikdaj mislili, da imajo v Jugoslaviji opravka z neizoblikovanim odporniškim gibanjem, kjer bi se dalo ribariti v kalnem, toda odločnost in čvrsta organizacija NOVJ, predvsem pa konkretni vojaški uspehi, so kmalu prepričali zavezniške predstavnike v Jugoslaviji, da morajo računati z enakopravnim partnerjem in da je pomoč, ki jo nudijo partizanom, enakovredna z deležem, ki ga ti prispevajo v skupnem boju s sovražnikom.

[90] Britanski mesečnik za Jugoslavijo »Pobeda« z dne 12. februarja 1945 je objavil sporočilo, ki ga je naslovil narodom Jugoslavije generalmajor Natan F. Twining, glavni komandant ameriške 15. zračne sile (15th A. A. F.). Sporočilo se glasi: »Pred 14 meseci so ameriške zračne sile pričele boje nad Jugoslavijo in mnogo ameriških pilotov je bilo prisiljeno zasilno pristati ali izskočiti iz letala v vaših deželah.

Danes so to svobodni piloti, namesto da bi bili nemški vojni ujetniki. Za to se morajo zahvaliti prijateljskemu ponašanju in junaštvu jugoslovanskih mož in žena.

Ne da bi vam bila mar lastna življenja in varnost vaših družin, ste rešili stotine življenj naših pilotov, jih nahranili ter jim nudili zdravniško pomoč in zavetje. Prehodili ste kilometre težavnega ozemlja, preko gor in rek, šli ste skozi dež in blato, toda vedno ste spravili naše letalce na varno.

Kot vrhovni komandant 15. AAF in v imenu očetov in mater mojih letalcev izražam hvaležnost Amerike za vaša viteška dejanja. Naša najglobljа hvaležnost gre tudi vsem tištim, ki so sežgali trupla padlih in mi poslali njihovo osebno imetje.

Vaše junaštvo, domoljubi, kateremu smo bili priča vzlic resnim nevarnostim, ne glede na vašo varnost, je zares pridobilo srca naših letalcev. Zaradi vašega junaštva spoštujemo vas in vašo deželo.«

Podobne izraze hvaležnosti je dal med vojno tudi kapetan J. Goodwin iz anglo-ameriške vojaške misije pri vrhovnem štabu NOV in POJ. (Glej publikacijo, izdano v Ljubljani leta 1946 pod naslovom: Allied Airmen and Prisoners of War rescured by the Slovene Partisans (Zavezniški letalci in vojni ujetniki, ki so jih rešili slovenski partizani).

L.

USTANOVITEV DELOVNIH ENOT BAZE V BARIJU

Formiranje enot, ki so prišle v sestav Četrte prekomorske brigade

Ze sam dogovor uspešne Makiedove misije v Afriki z zavezniki je določal, da bođo oni pošiljali materialno pomoč do Barija, naprej pa naj bi partizani sami poskrbeH za prevoz. Kakor je znano, je bil to eden dzmed zelo rtežkih problemov, ki ga je morala naša misija takoj reševati. Najprej je bilo treba dobiti zadostno število ladij za prevoz tega materiala, poleg tega pa je bilo treba imeti zadostno število mož, ki bi ta material razkladali in nakladali, saj verno, da so ob prvi pošiljki priskočili na pomoč vsi, ki so bili za đelo sposobni, od komandanta pa do zadnjega vojaka. Kot prvi ukrep pred ustanovitvijo delovnih enot baze v Bariju je bil ukaz šefa delegacije, po katerem so morali jzločiti iz posadke vsake jugoslovanske ladje nekaj ljudi, ki bi opravljali dela ob nakladanju in razkladanju. Tako je dal sam štab baze 6 ljudi, z ladij pa so nabrali 73 tovarišev.[97] Ti ljudje pa niso bili povezani v neko skupno enoto. Dela so namreč opravljali določeni partizani s tistih ladij, ki so bile ravno tedaj v pristanišču.

[97] Naredba šefa delegacije z dne 1. novembra 1943. VZI, Bgd., f. 15/4, k. 2091. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

SkUkleti MiZVl L'r,kr?,rSkC brigade v Monopoliju leta 1944. V sredini
Mihael Spolenak, komandant bataljona 4. prekomorske brigade

Kmalu pa se je pokazalo, da na ta način organizacija dela ne more biti povsem učinkovita; material je marsikdaj zaradi tega ostaj al in ga ni bilo mogoče tako hitro pretovoriti. Nastajala je tako že znatna škoda, saj so partizani v domovini ta material nujno potrebovali. Zaradi vsega tega je bila decembra 1943 že ustanovljena delovna četa, ki pa je niso več sestavljali borci z ladij in iz baze, marveč je to bila samostojna četa, ki je imela nalogo opravljati najtežja dela v zvezi z materialno pomočjo, ki so jo zavezniki dajali za NOVJ. Moštvo za to četo in za kasnejše delovne enote so zbrali iz tistih ljudi, ki so prišli iz internacije ali pa so bili to mladeniči s Slovenskega Primorja in Istre, ki jih je bila italijanska oblast vtaknila v posebne delavske bataljone.

Ta prva delovna četa je bila stacionirana v Monopoliju in je spadala pod tamkajšnji štab baze mornarice. Med drugim je tudi ta četa prišla kasneje v sestav Četrte prekomorske brigade. Prvi komandir čete je bil Mihael Spolenak, politkomisar pa Miloš Petrović.

V Monopoliju je tedaj namreč raslo tudi zavezniško pristanišče z ogromnimi skladišči materiala. Bolj ko se je fronta pomikala proti severu, bolj so se za njo tudi pomikale zaledne in oskrbovalne enote. Tako so zavezniki usposobili za svoje potrebe pristanišča Bari, Monopoli, Taratno, Barletta, Manfredonia in še nekatera manjša. Poleg tega so usposobili tudi letališča v Brindisiju, Bariju, Bari-Palese in Foggii. V te luke in letališča so zavezniki dan in noč dovažali iz Afrike in od drugod ogromne količine materiala. Od tega materiala, ki ga zavezniki niso vedno utegnili niti preštevati, je prihajala pomoč za NOVJ.

Toda kmalu je nastal nov problem. Material, ki ga je baza v Bariju prejela za potrebe NOVJ, je bilo treba mimo nemških zased prepeljati na Vis, od tod pa spet v veliki nevarnosti na kopno ter v notranjost Jugoslavije. Po drugi strani se je materialna pomoč na Visu nabirala, ker so Nemci imeli v svojih rokah otoke in obalo ter je bilo spričo tega pričakovati, da bi zavezniki to pomoč ustavili z motivacijo, da še tište niso partizani uporabili. Tega problema se je zavedal zlasti štab mornarice v Dalmaciji, ki je poslal delegaciji v Bari 6. decembra 1943

dopis, v katerem pravi, da naj forsiraj o organizacijo prenosa materiala z letali, saj bi s tem pošiljanjem zavezniki lahko pričeli, čim bi partizani našli primeren kraj za sprejem tega materiala. V nadaljevanju dopisa je rečeno: »Zahtevajte od Američanov, da dajo znake za sporazume van je zemlje z letalom, ki material nosi. To se navadno ureja z ognji v obliki črk in z dajanjem Morsejevih znakov za legitimiranje.-«[98] Utemeljenost te zahteve je bila toliko realnejša, kar se je izkazalo pri tistih nekaj spustih materiala iz letal pred in po kapitulaciji Italije.

Zaradi tega je delegacija v Bariju začela takoj z akcijo pri odgovornih zavezniških oficirjih, da bi tako dosegli dostavljanje materiala enotam NOVJ po zraku. Vendar pa je bilo to vprašanje zelo težko rešiti. Zavezniki so namreč tedaj komaj urejali letališča v južni Italiji in so jih intenzivno uporabljali za svoje operacije, poleg tega pa je bilo tudi njihovo letalstvo močno angažirano z bombardiranjem položajev in sovražnikovega zaledja. Spričo tega je šef misije dr. Makiedo le s težavo dosegel, in sicer po dolgem prepričevanju in zavlače van ju, da so dodelili 27 letal za iz va janje operacij spuščanja materiala za potrebe NOVJ. V poročilu štabu VIII. korpusa z dne 6. decembra 1943 pravi, da so zavezniki poslali na Sicilijo dva oficir ja, ki naj organizirata prevoz v Bari 50 000 kompletnih vojaških uniform. To da je bil tišti material, kd so ga partizani zahtevali za I., V. in VIII. korpus in naj bi bil razdeljen takole: I. korpus 20 000, V. korpus 15 000, VIII. korpus 15 000 oblek. Za I. korpus bi spustili material v Bugojna, za V. v Glamoču in za VIII. v Livnu."

Angloameričani so se torej odločili, da bodo pošiljali pomoč odporniškim gibanjem v sovražnikovem zaledju šele potem, ko so zasilno uredili letališča v južni Italiji in nekoliko razbremenili svoje letalstvo. Toda za delo pri natovarjanju in raztovarjanju, pakiranju ter pripravljanju materiala je bilo treba imeti novih ljudi, ki pa so jih zavezniki zahtevali od partizanske komande. Zgodilo pa se je nekaj nenavadnega. Ker je edino NOVJ imela svoje predstavništvo oziroma oporišče v južni Ita-

[98] VZI, Bgd., đ. št. 15/1-6, k. 2091. Fotookpija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[99] VZI, Bgd., d. št. 30/1, k. 2091. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

RAZPOREDITEV ENOT 4. PREKOMORSKE BRIGADE V JUŽNI ITALIJI (USTANOVE NOVJ)

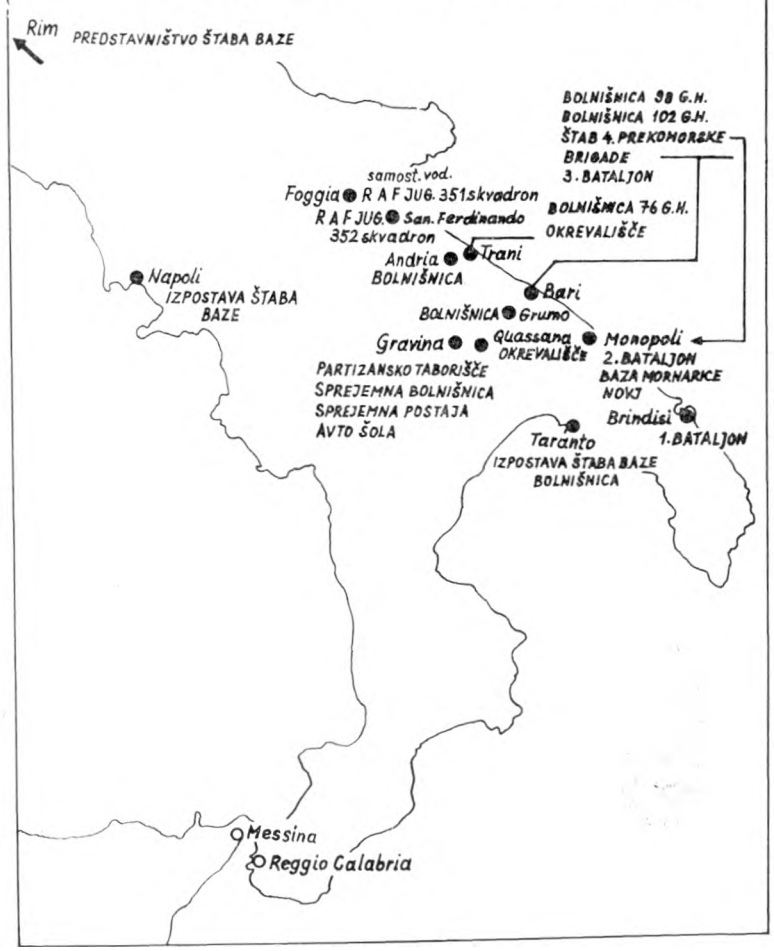

liji in nobeno drugo evropsko odporniško gibanje, so naši partizani pakirali, natovarjali ter tudi odmetavali material, namenjen grškim partizanom ter odpomiškemu gibanju v Albaniji, severni Italiji in drugod. Ob znanem uporu v Varšavi pa so naši ljudje v velikih težavah pomagali odvažati na Poljsko material in ga spuščati nad goreče mesto kot pomoč tamkajšnjim upornikom.

Baza v Bariju je širila svojo dejavnost. Skušala je poslati v domovino čimveč raznovrstnega materiala tako po morju kot po zraku, samo da bi pravočasno in varno dospel partizanom v roke. Zaradi tega je III. odsek štaba baze v Bariju izpopolnil svojo organizacijsko obliko. Ta odsek je namreč urejal vse, kar je bilo v zvezi z oskrbo NOVJ ter reguliranjem teh poslov z zavezniki. Prav tako je ta odsek nabavljal različen material na italijanskem tržišču ter ga odpošiljal v domovino, skrbel pa je tudi za proizvodnjo določenih artiklov za NOVJ na območju južne Italije.

III. odsek je bil razdeljen na pododseke A, B in C: III A, III/B, III/C.

»A« je bil trgovinsko-industrijski pododsek in je moral privatno nabavljati material od zaveznikov ter na italijanskem tržišču. Ta pododsek je tudi urejal trgovinsko menjavo z Italijo ter organiziral delavnice in celo tovarne, ki so delale za NOVJ v nekaterih kraj ih južne Italije, zlasti v bližini Barija. Šef tega pododseka je bil Ivan Antunac, sedež odseka pa je bil v Bariju.

»B« pododsek je imel vse posle v zvezi z zavezniško materialno pomočjo, ki je šla po morju v Jugoslavijo. Ta pododsek je tudi vodil evidenco poslanega materiala. Imenovali so ga »Pododesek za pomorski transport«. Šef je bil podporočnik Božo Borčič, sedež pododseka pa je bil v Monopoliju. Tu je bila tudi enota, ki je opravljala vse operacije v zvezi s pošdljanjem materialne pomoči v domovino po morju.

»C« pododsek je imel na skrbi material, ki so ga zavezniki namenili NOVJ po zračni poti. Imenoval se je tudi »Letalski transportni pododsek«. Šef je bil Andrija Stipanović, isedež pododseka pa je bil v Brindisiju. Tu so prav tako enote NOVJ pripravljale material za transport v domovino po zračni poti.

Andjelko Siškov je bil politkomisar čete v 4. hrvaškem bataljonu 1. prekomorske brigade. V 4. prekomorski brigadi je bil politkomisar bataljona. Je nosilec partizanske spomenice 1941, član KPJ od leta 1938. V 1. prekomorsko brigado je prišel iz taborišča Feramonte di Tarsia v bližini Kosenze

Po reorganizaciji delegacije NOVJ v Baniju 1944, so odseke preimenovali v oddelke, pododseke pa v odseke. Tako je postal načelnik III. oddelka pri zastopstvu NKOJ v Bariju podpolkovnik dr. Sergije Makiedo. Kasneje leta 1945 je bil njegov pomoćnik zdaj že pokojni Milan Kmet, ki je bil prve dni maja 1945 imenovan za načelnika tega addelka, Andnija Stipanović pa za njegovega pomočnika. Sedež tega oddelka je bil vseskozi v Bariju.

Naraščanje oskrbovalnih enot NOVJ v Bariju

Ko so se zavezniki dodobra vsidrali v južni Italiji, usposobili letališča in pristanišča in ko so inapolnili svoja glavna skladišča z municijo in drugim vojaškim materialom ter začeli bolje podpirati partizansko vojsko, so nenehno zahtevali od našega predstavništva nove kontingente vojske, češ da se utegne v nasprotnem primeru pomoč partizanom znatno zmanjšati. Zaradi tega so se naše enote na tem območju vedno bolj krepile ter dobivale vse večji obseg.

Ko je prispela v aprilu 1944 v Monopoli nova četa ljudi, je tam nastal 1. bataljon, ki je imel nalogo opravljati dela v skladiščih, v pristanišču in na železniški postaji v Monopoliju v zvezi z odpošiljianjem materiala po morju, namenjenega partizanom.

Dne 20. marca 1944 je izdal štab bataljona baze NOVJ v Monopoliju svojo prvo naredbo, ki se glasi: »Glede na nastale potrebe je z današnjim dnem'oblikovan pri tej bazi štab delovnega bataljona. V njegov sestav spadajo: Prva delovna četa s sedežem v zgradbi baze, Druga delovna četa s sedežem v Molinu v Monopoliju. Za komandanta delovnega bataljona je odrejen tov. Mihael Spolenak, za politkomisarja tov. And jelko Šiškov, za namestnika komandanta tovariš Ante Kuzmanić, za namestnika politkomisarja tovariš Miloš Stanojević.

Za komandir ja Prve čete Ernest Jogan, za komandir ja Druge čete Savo Vujanović, komisar Prve čete je Karlo Turzo, komisar Druge čete pa Juraj Zainimović.«[100]

[100] VZI, Bgd. — arhiv SSUP, k. 37 — Mikrofilmski posnetek izvirnika v IZDG v mapi 4. PB.

Skupina pripadnikov 4. prekomorske brigade v Monopoliju leta 1944

V organizacijskem in političnem pogledu je Prvi bataljon spadai k štabu baze v Monopoliju, v operativnem pogledu pa pod III. odsek oziroma oddelek za oskrbo baze v Bariju.

Stevilčno stanje v bataljonu je nenehno nihalo. Prihajalo pa je tudi često do kadrovskih sprememb. Tako je bil Mihael Spolenak maja 1944 premeščen v Brindisi, kjer je sprejel dolžnost komandanta tamkajšnjega bataljona. Medtem pa so nastale nove čete, kajti potrebe so z vsakim dnem rasle.[101]

Marca 1944 so se začele formirati partizanske enote tudi v Brindisi ju. Te enote naj bi pripravljale ter natovarjale tišti vojaški material, ki naj bi ga zavezniki odvrgli po zraku s pomočjo padal ali brez njih. Tako je prispela prva skupina 18 tovarišev v Brindisi 17. marca 1944, 20. marca pa 25 tovarišev, 8. aprila 101 tovariš, 23. aprila pa 10 tovarišev.

Ustanovljen je bil bataljon, ki je štel 155 ljudi, njegov prvi komandant pa je postal tedanji šef III/C pododseka Andrija Stipanović, politkomisar pa je bil Josip Pavlič. Za Stipano vicem pa je prevzel dolžnost komandanta bataljona poročnik Marin Kastrapeli. Kmalu je bataljon dobil pravo vojaško formacijo.

Zavezniki so brž opazili, da je naša vojska izredno marljiva in uporabna. Naravnost čudili so se disciplinirano sti in redu v naših enotah in pa zavesti, s katero so partizani neumorno delali, da bi tako pomagali svojim tovarišem v domovini.
V začetku so bile posadke na zavezniških letalih izključno njihove. Ko pa so Angloameričani sprevideli, da bi pri odmetavanju materiala mirno lahko uporabili tudi naše ljudi, so zahtevali od štaba baze v Bariju, da jim take ljudi tudi pošlje.

Tako je prispela 10. junija na letališče v Brindisi skupina 126 tovarišev, ki pa so bili že organizirani v četo z lastnim komandnim kadrom. Komandir čete je bil Rudolf Slavec, politkomisar Adolf Dovžak, namestnik komandir ja Viđok Gazivoda, pomočnik politkomisar ja pa Nikola Radoman. Komandir ja Sivca pa je kmalu zamenjal Zdravko Smrekar. Ko pa je bil ta imenovan za komandir ja Druge čete, je vodstvo prevzel tovariš Josip Šikman.

[101] Sestav komandnega kadra glej v seznamu vodilnega kadra.

Vozilo 3. »leteće« čete 4. prekomorske brigade, ki je imelo na prednji strani ime slovenskega dekleta »Jelka«, da bi se ljudje, ki so iskali zveze s partizani v južni Italiji, lažje orientirali. Na sliki je Anton Majcen (desni) in Janko Dreščak

Ta četa se je imenovala »Leteća četa« in ker so jo sestavljali v glavnem Primorci, si je nadela ime »Borbena četa Simona Gregorčiča«.

Istočasno z osnovanjem teh čet so bile poslane skupine ljudi tudi na letališča na področje Barija. Ena takih enot je bila tudi samostojna četa za delo v skladiščih, na letališču in za polete ter samostojna četa na letališču Bari—Palese, ki so ga tedaj uporabljali sovjetski vojaki.

Prva četa na angleškem letališču (173 DID) v Bariju je štela 155 ljudi: 90 Slovencev, 53 Hrvatov, 8 Srbov in 4 Crnogorce. Komandir je bil Nikola Orlandić, politkomisar Franc Berdajs, namestnik komandirja Ivan Staraj, pomoćnik politkomisarja pa Mirko Hinić.

Druga četa, ki pa je bila pri sovjetski vojaški bazi na letališču v Bari—Palese, pa je štela 125 ljudi: 83 Slovencev, 28 Hrvatov, 10 Srbov in 4 Crnogorce. Komandir te čete je bil Božo Gradašević, politkomisar Ivo Radelić, namestnik komandirja pa Vidoje Borović.

Četi sta se razlikovali v tem, da je Prva četa, ki je v zavezniških skladiščih pripravljala dm odpravljala material za domovino, imela še »leteći vod«, ki ga je vodil Josip Bajuk. Ta vod je opravljal dela pomožne posadke na letalih, ki so odmetavala material. Enaka dela je opravljala tudi »leteća« četa pri bataljonu v Brindisi ju. Četa na letališču prd sovjetski bazi pa ni imela »letećega« osebja. Delala je v skladiščih ter opravljala stražarske dolžnosti na letališču.

Medtem ko Angleži niso tďko odkrito zahtevali, da morajo biti te enote podrejene njihovi komandi, ražen »leteće« čete, ki je spadala pod operativno vodstvo angleškega letalstva RAF, so Sovjeti trdovratno vztrajali, da mora biti naša četa popolnoma pod njihovim nadzorstvom. To pa jim ni uspelo. Sovjeti tudi niso bili vešči v pripravljanju materiala za letalske prenose. Zaradi tega so morali naši tovariši najprej oditi na prakso v skladišča dn letališča k enotam NOVJ v Brindisi. To dokazuje poročilo štabu baze v Bariju z dne 15. julija 1944, kjer je rečeno, da je prispela skupina 25 tovarišev na prakso za pakiranje materiala ter da so razdeljeni v dve skupini, in

sicer tako, da ena skupina pakira hrano, druga pa orožje, municijo in razne aparate. Po tednu dni pa se ti skupini zamenjata.
V poročilu je tudi rečeno, da spada ta vod neposredno pod komando štaba bataljona in da bo po izvršeni praksi odšel na sovjetsko letališče v Bari. Vodnik te skupine je bil Frane Sinovčić, v njej pa je bilo 24 Slovencev in en Hrvat.[102]

Ker pa je vedno bolj primanjkovalo ljudi na letališčih, v lukah in v skladiščih, so zavezniki ponovno zahtevali nove okrepitve naših enot. Tako je bilo 25. julija 1944 poslano na letališče na delo k sovjetski misiji 50 tovarišev, ki pa so jih Angleži kratkomalo pridržali zase. Ko so naši odgovorni tovariši odšli k njim, da bi zadevo uredili, je angleški oficir izjavil: »Ce za danes odvzamete 50 ljudi, ne bo mogoče natovoriti 12 ruskih letal in bo zaradi tega količina odposlanega materiala v Jugoslavijo manjša.« Ker pa sovjetska misija tedaj ni imela materiala, je rade volje odstopila te ljudi Angležem z motivacijo, da itak nakladajo ruske avione in da se bodo tam dodobra naučili pakiranja materiala ter da bodo tako še bolj usposobljeni, ko bo prišel ruski material. Tako je bilo sklenjeno, da bodo ti tovariši dodeljeni Sovjetom takoj, ko jih bodo potrebovali. medtem ko bodo Angležem dodeljeni še drugi naši Ijudje.[103]

Tako se je pomnožilo število naših borcev v pristanišču in v skladiščih v Monopoliju ter v skladiščih in na letališčih v Brindisiju in Bariju ter je doseglo nad 1000 tovarišev.

Glavna naloga naših enot v Brindisiju, Bariju in v Bari—Palese je bila v razkladanju materiala, ki so ga dovažali Angleži z ogromnimi transportnimi letali. Ta material so kasneje prevažali v skladišča. Tu so ga prepakirali v posebne zavoje, primerne za transport z letali, ga odvažali na letališča ter spremljali nad države, kamor so bile pošiljke namenjene. Bataljon v Monopoliju pa je raztovarjal ladje, ki so prispele v to pristanišče, odvažal ta material v skladišča, kjer so naši borei material prepakirali, ga prepeljali nazaj v pristanišče ter ga nakladali na naše, pa tudi zavezniške ladje.

[102] Sporočilo štaba 2. bataljona v Brindisiju štabu baze Bari z dne 15. julija 1944.

[103] Poročilo o ureditvi spora med Angleži in Rusi glede naših ljudi. VZI, Bgd., d. št. 28/1-1, k. 2088. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Zaradi tàkega težaškega dela je bil osip naših borcev dokaj velik. Iz enot so namreč odhajali za delo nezmožni borci ter razni strokovnjaki, ki so jdh rabili drugod. Prihajali pa so novi tovariši. Tako so naše enote štele 1. septembra 1944:

bataljon v Monopoliju	329 borcev
bataljon v Brindisiju	441 borcev
Prva četa v Bariju	147 borcev
Druga četa v Bariju	119 borcev
S k u p a j	1036 borcev

Vse administrativne posle v zvezi z odpošiljanjem materiala v domovino sta vodila III/B in III/C pododseka oziroma odseka. Vodila sta kontrolo in evidenco odposlanega materiala v domovino. Te posle je opravljalo več uslužbencev. Tako je imel III/B odsek nekaj ljudi, ki so na ladjah material prešteval in beležili število zabojev, vreč ali sodov ter drugih kosov pošiljk, niso pa ugotavljali vsebine v teh zabojdh. III/C pododsek je to administracijo vodil pred odvozom materiala iz skladišč na letališča.

Prav zaradi teh medsebojnih opravil je prihajalo v pristanišču Monopoli do nesoglasij med uslužbenci III/B pododseka in pripadniki bataljona, ki so ladje nakladali. Uslužbenci so se namreč večkrat vmešavali v posle tovarišev iz bataljona ter jim hoteli celo odrejati delo, kar pa nikakor ni spadalo v njihovo kompetenco. Spričo tega" je šef III. odseka pri zastopstvu NKOJ v Bariju dne 3. junija 1944 dal jasna navodila za delo v pristanišču III/B odseku ter delovnemu bataljonu v Monopoliju.
V teh navodilih je rečeno:

1. Operativni oficirji III/B odseka so dolžni voditi pristaniške operacije v Monopoliju.

2. Operativni oficirji III/B odseka morajo biti posredniki med zavezniškimi oficirji in štabom delovnega bataljona.

3. Dežurni oficir bo v soglasju s komandantom delovnega bataljona razporejal ljudi na delo glede na njihove strokovne sposobnosti in bo odrejal vse potrebno. Za izvršeni razpored,

kakor tudi za izvršitev zahtevanega dela, sta odgovorna oba komandanta.

4. Dežurni oficir, ki bo odrejen od štaba delovnega bataljona, bo ukazal izvršiti tisto, kar je zahtevano v delovnem planu III/B odseka. Prav tako je odgovoren za strokovno izvršitev poverjene mu naloge, v zvezi z varnostjo ljudi in tovora.

5. V primeru, da bi se pojavila kakršnakoli nesoglasja, ki se nanašajo na delo pri pristaniških operacijah, je treba ob vestiti štab delovnega bataljona.

6. Dežurni oficir mora voditi dnevnik dela, iz katerega naj bi se videlo, kako so ljudje razporejeni, opravljeno deio ter vse eventualnosti, ki se nanašajo na ladje, pristanišče ter druga mesta, kjer so naši ljudje zaposleni.

7. III/B odsek in štab delovnega bataljona morata imeti po eno, a v kolikor je potrebno, tudi več konferenc. Posebej pripominjamo, da morajo biti odgovorni tovariši kolikor je največ mogoče pri svojem delu elastični ter da pomagajo drug drugemu.

8. Na delovnih konferencah so dolžni vsi odgovorni tovariši reševati vsa sporna vprašanja na tovariški način in na vsesplošno korist.[104]

Po teh določilih ni bilo opaziti več nesoglasij, ker so jih sproti reševali na podlagi omenjenih navodil.

V letu 1944 so se večale potrebe NOVJ v domovini. Zaradi tega je prihajalo vedno več naročil. Kazalo je tudi, da bodo zavezniki maksimalno začeli pomagati partizanom in da bodo daj ali toliko materiala, kolikor ga bodo partizani lahko vskladišoili ter pripravili za transport z letali in ladjami. Zaradi tega so zavezniki zahtevali več ljudi za omenjena dela. Julija 1944 je nek angleški oficir izjavil: »Zaradi pomanjkanja delo vne sile se dnevno pakira in odpravlja 10 ton materiala manj, kot je predvideno, kar znaša mesečno 300 ton.«[105] Zaradi takega stanja je bilo treba takoj reševati nastale probleme.

Poleg teh tehničnih problemov pa so bili tudi vsebinski. Kot prvo je bil problem splošne vzgoje enot. Z ozirom na to, da so

[104] VZI, Bgd., d. št. 29/1-6. Fotokopija V IZDG, Lj. V mapi 4. PB.

[105] VZI, Bgd., d. št. 221/1-1, k. 2098. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

te enote bile sestavljene v glavnem iz primorskih Slovencev in Istranov, ki jih je že doma italijanska oblast zatirala ter jim kratila pravice do uporabe materinega jezika v javnem življenju in v šolah, se je pokazala potreba po učenju v materinem jeziku. Ker pa je bila komanda baze Bari ter tudi komandanti enot većinama s srbohrvaškega jezikovnega območja, je prihajalo do določenih težav v zvezi s sparazumevanjem. Primorci so namreč le s težavo razumeli srbohrvaščino, saj je prej nikoli niso slišali. To je parajalo nesporazume in celo konflikte.[100]

Spričo takega stanja je bilo treba čimprej urediti določena vprašanja, zlasti pa v zvezi s komandnim kadrom, ki naj bi obvladal slovenski jezik. Tako je štab Drugega bataljona v Brindisiju že 24. junija 1944 zaprosil zastopstvo NKOJ v Bariju, naj pošlje za čete v bataljonu komandni kader z znanjem slovenskega jezika.[107]

Dne 27. julija je Aleksander Ranković poslal iz Italije vrhovnemu štabu tale telegram: *»V* vseh tukajšnjdh enotah, kakor tudi v nekaterih na Visu, so povečini Slovenci, toda kadra ni. Potrebno je takoj zahtevati dz Slovenije najmanj 20 vojaških in političnih funkcionarjev za čete, bataljone in brigade.«[108]

Na podlagi tega sporočila so začeli v Sloveniji zbirati primerne ljudi za komandni kader naših enot v Italiji. Za to se je tedaj osebno zavzel generallajtnant Franc Rozman-Stane, ki je poslal v bližnje enote svoje najožje sodelavce, da bi poiskali najprimernejše ljudi. Prva sk,upina 22 oficirjev in politkomisarjev, ki jih je glavni štab NOV in PO Slovenije poklical iz raznih operativnih enot, se je v prvi polovici avgusta zbrala v Podzemlju v Beli krajini, od koder je odpotovala v Italijo.

Udeleženec tega pohoda Metod Jurčič se spomimja tega dogodka takole: »Nekega popoldneva avgusta 1944. leta nas je 10 oficirjev in politkomisarjev, predvsem starih borcev pri enotah glavnega štaba Slovenije, povabil komandant glavnega

«* AZI, Bgd., d. št. 77/6-1, k. 2117. Fotokopija V IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

"7 VZI., Bgd., d. št. 35/1-5, k. 2108. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[108] VZI, Bgd., knjiga brzojavk, k. 2125.

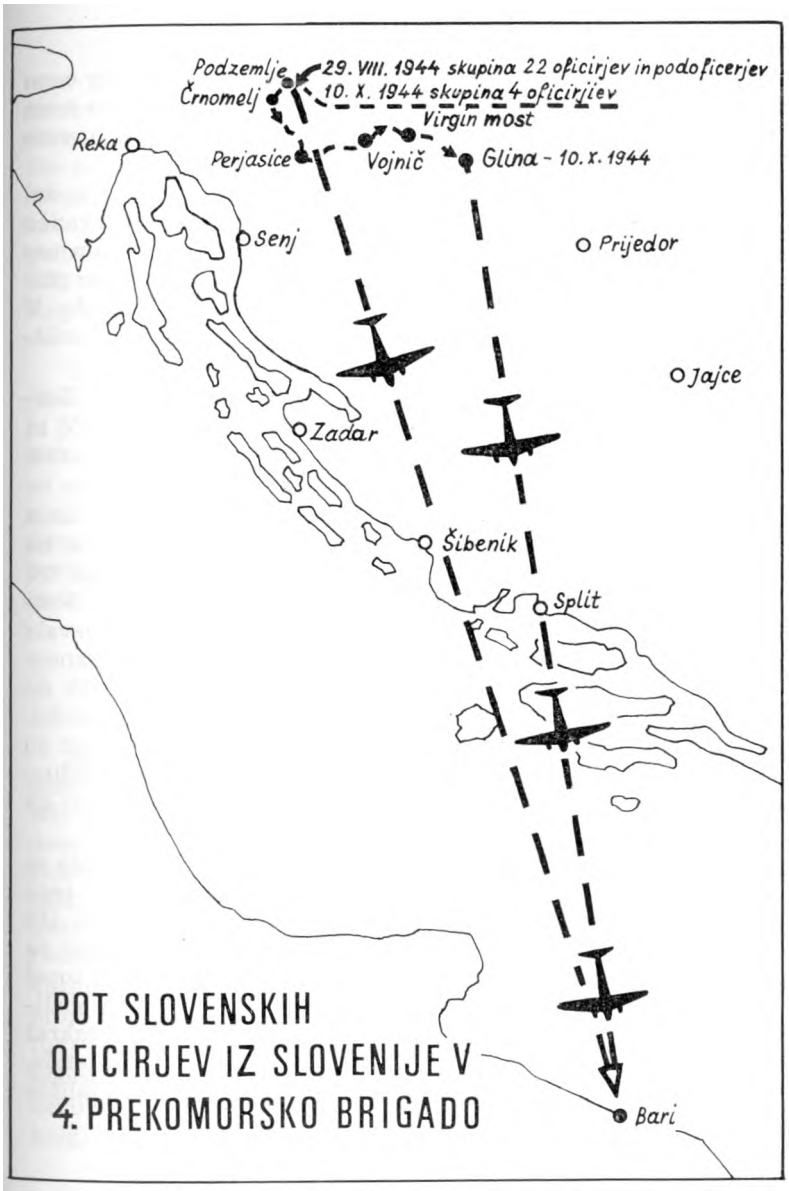
Podzemlje
29. VIII. 1944 skupina 22 oficirjev in podoficerjev
Črnomelj
10. X. 1944 skupina 4 oficirjev
Virgin most
Reka
Perjasice
Vojnič
Glina - 10. X. 1944
Senj
Prijedor
Jajce
Zadar
Šibenik
Split
Bari
POT SLOVENSKIH
OFICIRJEV IZ SLOVENIJE V
4. PREKOMORSKO BRIGADO

štaba Slovenije, generallajtnant Franc Rozman-Stane, ter nam naročil, naj se pripravimo za premestitev in daljšo pot na nove odgovorne položaje. Nič določenega nismo vedeli, kam gremo in zato smo živeli v negotovosti.«[109]

V nadaljevanju pripoveduje Jurčič, da jih je čez dva dni poklical Viktor Avbelj, dal vodji njihove delegacije Francu Križaju-Sorcu prepustnice za glavni štab Hrvatske ter jim naročil, naj takoj odrinejo proti Grnomlju, kjer da se bodo priključili skupini oficirjev maj or ja Antona Černeta-Zvoneta. V Cmomlju jih je res pričakovala skupina 22 oficirjev in polit-komisarjev.

Po priključitvi k tej skupini so skupaj odšli najprej na Kordun, od tam pa naj bi se zglasili pri glavnem štabu NOV in POH zaradi nadaljnjih napotkov. Tedaj jim je že bilo jasno, da so namenjeni v Italijo.

Pot jih je vodila čez osvobojeno ozemlje Bele krajine skozi Dragatuš proti Vinici, kjer so jih napadli ustaši, vendar ni bil nihče ranjen. Pod vodstvom vodnikov so prebredli Kolpo ter nadaljevaii pot čez zasedeno ozemlje proti Kordunu. Pri Bosiljevu se je skupina ognila močni ustaški postojanki, nadaljevala pot ter prebredla reko Dobro. Po zelo napornem in tveganem maršu mimo Generalskega Stola so oficirji izmučeni prišli do Perjasice na Kordunu. Kordun je kazal tedaj žalostno podobo. Vse vasi so bile do tal požgane in uničene. Redki prebivalci so stanovali v zasilnih bivališčih v skrajni bedi in lakoti. Edino kar je bilo od njih mogoče dobiti, je bil svež tobak, ki so ga kadilci na hitro in z veseljem* sušili ter kadili.

Od tod jih je vodila pot čez reko Korano do Virgin Mosta in Vojnića. Tu je bilo že osvobojeno ozemlje in je bilo zaradi tega potovanje vamejše, zraven tega pa so se priključili koloni 150 voz, namenjenih v spremstvu partizanov v Banijo po žito za Slovenijo. Slovenske oficirje pa je vzradostil tudi izredno topel sprejem po Kordunu, kjer je preostala mladina postregla partizanom s tištim, kar je tedaj premogla. V Topuskem je bil takrat sedež glavnega štaba Hrvatske. Tam naj bi se vkrcali na letala, vendar do tega ni prišlo, ker je bilo to partizansko letališče

[109] Jurčič Metod: Spomini. IZDG, Lj. mapa 4. PB.

prav pred njihovim prihodom bombardirano. Zato so se 1. septembra podali na pot v Glino, kjer so tedaj odprli novo letališče. Tja pa so potovali s kamioni in jih je prebivalstvo nad vse prisrčno sprejelo. Glina je namreč precej pretrpela od ustaškega terorja. Ker pa je bilo slabo vreme, so slovenski oficirji čakali do 3. septembra, ko so se vendarle pojavila letala, ki so pripeljala orožje in hrano. V ta letala so se vkrcali in z njimi odleteli proti Italiji, kjer so jih na letališču v Bariju sprejeli Angleži ter jih pogostili. 12. septembra jih je sprejel komandant baze v Bariju in takrat so prejeli vsak svojo zadolžitev.

Tej prvi skupini 32 oficirjev je sledila druga, manjša skupina, ki je štela samo stiri oficirje in politkomisarje. Skupina je prispela v Italijo 10. oktobra 1944. Tudi te tovariše je glavni štab NOV in PO Slovenije poklical iz raznih enot. Po tem ko so se zbrali na sedežu glavnega štaba, so po šestih dneh čakanja odleteli s partizanskega letališča Podzemlje (Otok) pri Crnomlju v Bari, kjer so bili čez nekaj dni razporjeni v Cetrto prekomorsko brigado, ki se je bila prav tedaj formirala. V brigadi so dobili ti tovariši vodilne funkcije.

Ustanovitev četrte prekomorske brigade

Skladno z naraščanjem zavezniške materialne pomoči jugoslovanskim partizanom se je tudi množilo število borcev, ki so bili zaposleni s pripravljanjem in odpošiljanjem materiala v domovino. Videli smo, da so se formirale partizanske oskrbovalne enote v vseh tistih krajih, od koder je prihajala zavezniška pomoč. Vendar te enote med seboj niso bile povezane. Tako je nastala potreba po osrednjem vodstvu, ki bi iz teh raztresenih enot formiralo brigado, da bi bila v vojaškem in kultumo-političnem smislu usposobljena za morebitni nastop proti sovražniku, kjer koli bi bilo to potrebno. Na ta način je tudi prišlo do ustanovitve brigade iz čet, ki so nastajale od konca leta 1943 dalje. Brigada je dobila naziv po vrstnem redu ustanovitve prekomorskih brigad, in sicer Cetrta prekomorska brigada. Ustanovljena je bila 7. septembra 1944.

FORMACIJA 4. PREKOMORSKE BRIGADE

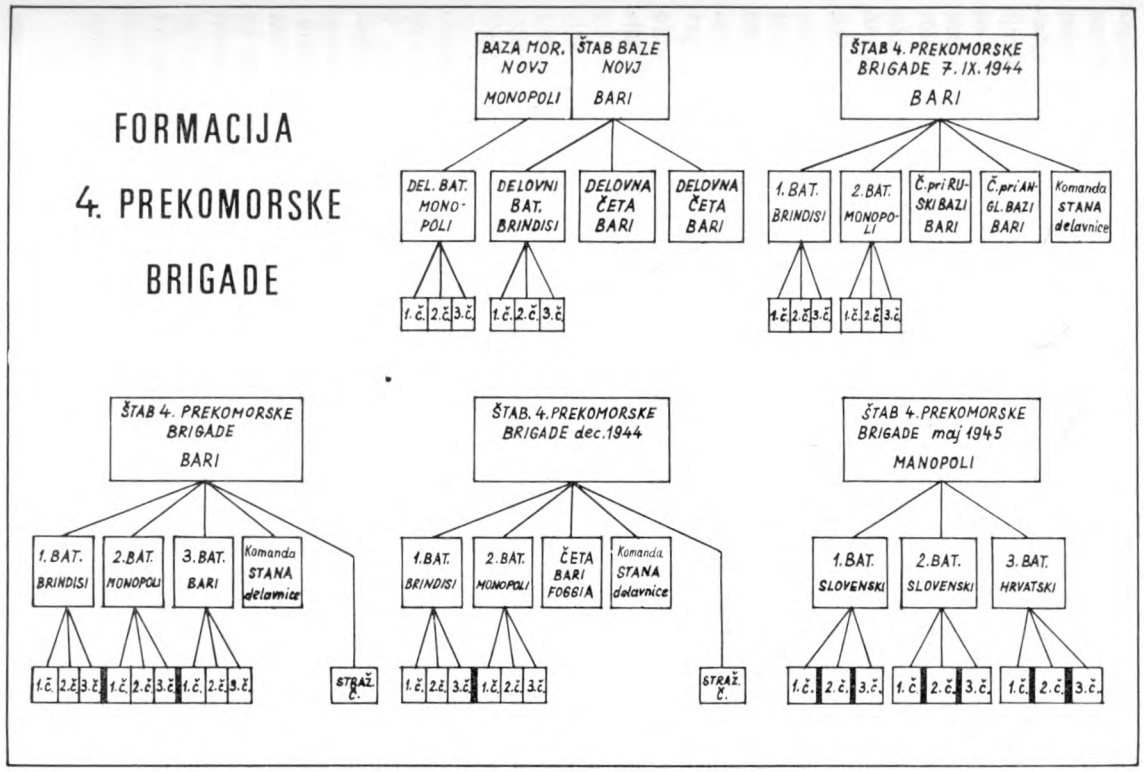

V odloku o ustanovitvi te brigade je rečeno, da se vanjo vključi: bataljon, ki pripravlja transporte na letališču v Brindisi ju kot 1. bataljon, bataljon, ki pripravlja transporte v Monopoliju kot 2. bataljon, četa ki pripravlja transporte na letališču Bari pri angloameriških zaveznikih, ter četa, ki pripravlja transporte na letališču Bari pri sovjetski bazi.

V štab brigade so bili imenovani: za komandanta Dušan Vuković, za njegovega namestnika Franc Artač, za v. d. politkomisarja pa kapetan Boško Kerkez.[110]

Komandni kader teh enot je bil sestavljen v glavnem iz dveh skupin oficirjev in politkomisarjev, ki sta — kakor verno — prišli iz Slovenije v Bari. Tako so bili iz prve skupine dodeljeni v Četrto prekomorsko brigado bivši komandant bataljona 9. brigade major Anton Cerne-Zvone, bivši politkomiisar bolnišnic glavnega štaba Slovenije Franc Zugelj-Zvone, nekdanji komandant zaščitnega bataljona VII. korpusa podporočnik Ciril Pangeršič, bivši komandant mesta Zuženberk podporočnik Vlado Cencelj, bivši komandir čete pri komandi mesta Crnomelj starejši vodnik Franc Strajnar, bivši komandant mesta Stari trg na Kolpi poročnik Ivo Sircelj, poročnik Jože Janežič, prav tako komandant mesta Zuženberk, bivši politkomisar čete zaščitnega bataljona glavnega štaba Slovenije Metod Jurčič, bivši komandir čete zaščitnega bataljona glavnega štaba Slovenije poročnik Franc Križaj-Sorc, podporočnik Jernej Teropšič, bivši komandant 3. bataljona Cankarjeve brigade, zastavnik Miroslav Završnik-Pastir, Janez Zagar, poročnik Anton Mršek-Zvone in Miroslav Premk-List.

Iz druge skupine, ki je prišla iz Slovenije, pa so bili dodeljeni vsi štirje v Četrto prekomorsko brigado, in sicer: bivši politkomisar Notranjskega odreda Tone Kovač, bivši pomočnik politkomisarja komande garnizona VII. korpusa Edvin Pervanje, kapetan Karei Krautberger ter kapetan Albin Dolščak.

Kmalu po formiranju je prišlo v brigadi do znatnih kadrovskih sprememb. Pri prvem bataljonu je bila ustanovljena še ena četa, na področju Banija pa je bil ustanovljen iz tamkajšnjih enot 3. bataljon Cetrte prekomorske brigade.

[110] Mikrofilski posnetek izvirnika v VZI, Bgd. Kopija je v IZDG v mapi 4. PB.

Odeljenje za snabdevanje

N A R E D B A Br. 13

STABA BAZE N.O.V.JUGOSLAVIJE ZA 7. IX. 1944/ GOD.

Štab Baze Narodno-Oslobodilačke vojske Jugoslavije donosi je sledeće odluke :

I.

Da se formira IV prekomorska brigada Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije.

II.

U sastav IV prekomorske brigade da uđu :

a) bataljon koji pripremu transporte na aerodromu u Jetadici, kao I. bataljon ;

b) bataljon, koji priprema transporte u Kutopeli kao II. bataljon ;

c) četa, koja priprema transporte na aerodromu Bari kod anglo-amerikanskih satrapija ;

d) četa, koja priprema transporte na aerodromu Bari kod Ruko base.

III.

Postavlja se sledeći štab IV.prekomorske brigade :

za komandanta SUSAN VUKOVIĆ, major
za zamenika komandanta ARZAG FRANO, kapetan
za v.d. Komesara KERKEZ ROSKO , kapetan.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU.

KOMANDANT
general-major

Branko Jovanović

Ljubo Sirotić
Glavni štab

Nikić Josip
Vlado Popović
Đakonović Marko
Popović Grujo

DOSTAVLJENO/ Svim ustanovama i jedinicama.

Svima drugovima na znanje.

8-IX-1944

Sekretar

STAB BAZE N.O.V. Jugoslavije
Odeljenje za snabdevanje
Br. 357
8-IX 1944

Fotokopija naredbe št. 13. o ustanovitvi 4. prekomorske brigade

Od septembra do odhoda v domovino je bil kadrovski sestav takle:

Stab brigade s sedežem v Monopoliju so sestavljali komandant major Anton Ceme-Zvone, politkomisar Franc Zugelj-Zvone, namestnik komandanta kapetan Franc Artač in pomoćnik politkomisarja kapetan Boško Kerkez. Politkomisarja Franca Zuglja, ki je bil poslan na novo službeno dolžnost, je v začetku 1945 zamenjal Franc Kralj, tega pa pozneje Tonček Kovač. Namesto Boška Kerkeza je bil v decembru 1944 imenovan za pomoćnika politkomisarja brigade dotedanji pomoćnik politkomisarja bataljona Edvin Pervanje.

Stab 1. bataljona s sedežem v Brindisiju so sestavljali komandant Ciril Pangeršič, politkomisar Marička Kušlan, namestnik komandanta Vlado Cencelj, podporočnik in pomoćnik politkomisarja Edvin Pervanje. Politkomisarko Maričko Kušlanovo je v oktobru 1944 zamenjal politkomisar 2. bataljona Andjelko Siškov, pomoćnika politkomisarja Edvina Pervanje pa v decembru 1944 pomoćnik politkomisarja Prve čete 1. bataljona Ljubo Paparela.

Stab 2. bataljona s sedežem v Monopoliju so sestavljali komandant kapetan Karei Krautberger, politkomisar Andjelko Siškov, namestnik komandanta poroćnik Franc Križaj-Sorc in pomoćnik politkomisarja Stipe Drušković.

V začetku 1945 je bil za komandanta bataljona imenovan Franc Križaj-Sorc, za namestnika komandanta Vlado Cencelj, za politkomisarja pa v oktobru 1944 Tonček Kovač. Za pomoćnika politkomisarja je bil v decembru postavljen poroćnik Ivo Sir cei j.

Stab 3. bataljona 4. prekomorske brigade so sestavljali: komandant podporočnik Jernej Teropšič, politkomisar Miroslav Premk-List, namestnik komandanta poroćnik Jože Janežič in pomoćnik politkomisarja poroćnik Ivo Sircelj.

Razpored enot tega bataljona je bil glede na potrebe tak:

Najštevilnejša četa je bila na letališču pri angloameriških zaveznikih v Bariju, manjši četi pa sta bili pri sovjetski bazi v Bariju in na letališču v Palese pri Bariju, en vod pa na letališču v Foggii.

V decembru 1944 je bila sovjetska baza v Bariju ukinjena, njeno moštvo pa je z dvema četama 3. bataljona 4. prekomorske brigade odpotovalo na letališče v Zemun pri Beogradu. Takrat je bil ukinjen tudi štab 3. bataljona.

Tako je na teh letališčih v Bariju in v Foggii ostalo še kakih dvesto mož, iz katerih je bila decembra 1944 ustanovljena samostojna četa. Njen komandir je bil Franc Strajnar, politkomisar pa Milenko Segvič.

Oktobra 1944 je prišla v sestav 4. prekomorske brigade še stražarska četa, ki je opravljala stražarsko službo pri enotah in ustanovah baze mornarice v Monopoliju.[111]

Četrta prekomorska brigada prevzema nove dolžnosti

Do oktobra 1944 je štab 4. prekomorske brigade oskrboval le svojo brigado in nekaj italijanskih prebivalcev iz Monopolija, ki so trpeli pomanjkanje in so imeli svojce pri partizanih v Jugoslaviji. Ti ljudje so pnihajali po že pripravljeno hrano ali pa jim je štab brigade oziroma bataljona dodeljeval surovo ali konzervirano hrano.

Dne 27. oktobra pa je štab baze NOVJ v Bariju obvestil štab 4. prekomorske brigade, da je z dnem 31. oktobra ukinjena baza mornarice v Monopoliju in da mora štab 4. prekomorske brigade prevzeti v zaščito in oskrbo s hrano vse jugoslovansko osebje in enote, ki v Monopoliju še ostanejo.

Sem so spadali bolniki in Ranjenci v Cozzanu blizu Monopolija, straža v Cozzanu pri dr. Josipu Smodlaki, ki je bil tedaj pooblaščenec NKOJ za zunanje zadeve v Italiji, njegovo družino, dalje stražo pri rekonvalescentih in umetnikih v Cozzanu,[112]

[111] Naredba št. 53 štaba mornarice NOVJ v Italiji z dne 20. oktobra 1944.

[112] Med temi umetniki so bili tudi znani slikarji: Detoni, Augustinčić, Studina, Tiljk itd. V neki zgradbi v Cozzanu so tedaj hranili več dragocenih umetnin iz domovine. O tem poroča tudi oblastni narodnoosvobodilni odbor za Dalmacijo delegaciji NOVJ v Bariju, kjer pravi, da pošiljajo v Italijo bivšega kustosa muzeja v Kninu in še nekega tovariša, ki spremi jata zaboj umetnin s Hvara zato, da bi jih sovražnik ne uničil ali odnesel. V tem zaboj u so bile slike in rokopisi iz XIII.—XV. stol. Odbor tudi prosi delegacijo, naj naj de primeren prostor morda v Monopoliju, »da bo zavarovan pod vašo čvrsto stražo. Priporočamo vam, da za čuvanje teh predmetov odredite zanesljivo in dobro stražo.-« (VZI, Bgd., d. št. 10/1-1, k. 2092.)

artilerijski oddelek VIII. korpusa, urad za odpravo materiala pri odseku za pomorski promet (III/B odsek), vod narodne obrambe v Monopoliju, delavnice (19 oseb),[113] stražarska četa (55 ljudi) ter komandno osebje stana.[114]

V seznamu je navedeno še 8 družin in posameznikov, tako jugoslovanskih kakor tudi italijanskih, ki jih je dolžna oskrbovati s hrano in varovati 4. prekomorska brigada.

Hrano je za navedene in za svojo brigado štab 4. prekomorske brigade dobival v angleškem skladišču v Bariju; za prevoz te hrane pa je moral štab brigade poskrbeti sam.

Pri štabu 4. prekomorske brigade je bil ustanovljen ekonomat, ki je skrbel za reden dovoz hrane iz Bari ja ter jo dosta vljal v seznamu navedenim ustanovam, enotam in posameznikom.

Posebna ustanova v Monopoliju je bil tako imenovani stan, ki je imel nalogo urejati vprašanja prehrane, stanovanja in preskrbe zlasti za prehodne ljudi. Stan je deloval pod vodstvom štaba mornarice v Monopoliju, po njegovi ukinitvi pa je v celoti prešel v sestav 4. prekomorske brigade. Do avgusta 1944 je bil komandant stana Bruno Ungarov, nato ga je zamenjal Sergi je Fugosić. Po prihodu slovenskega kadra v jeseni 1944 je bil postavljen za komandanta stana kapetan Albin Dolščak, ki pa ga je v decembru 1944 zamenjal poročnik Jože Janežič, namestnik komandanta ukinjenega 3. bataljona 4. prekomorske brigade.

Ta stan je bil prebivališče ljudi v tistem času, ko so prihajali dz bolnišnic in čakali razporeda ali pa odhoda v domovino. Tu je bilo zaposlenih tudi mnogo tovarišic. Imel je lastne delavnice: krojaško in čevljarsko delavnico, pralnico, kuhinjo, brivnico, informacijsko pisarno in šoferje brigade.

Vse te posle je stan opra vi jal za 4. prekomorsko brigado in za vse druge enote in ustanove NOVJ v Monopoliju kakor tudi za prehodne ljudi.

[113] Krojaške, čevljarske, mizarske in druge delavnice so spadale k stanu.

[114] VZI, Bgd., f. 8, št. d. 29/3, k. 2093.

NAROČANJE MATERIALA ZA NOV IN POJ

Zavezniki so imeli svoje misije, skupine in posameznike skoraj pri vseh večjih partizanskih enotah, kot npr. pri divizijah, glavnih štabih, v nekaterih primerih pa celo v manjših enotah. Prek teh najrazličnejših misij so šla vsa naročila materiala, ki so jih štabi NOVJ pošiljali zaveznikom v Italijo.

Toda oglejmo sd, kakšna je bila procedura ob naročanju materiala. Na Visu so bile: partizanska etapna postaja, komisija za sprejem materiala in nazadnje jadranska komisija. Vsa naročila so šla najprej prek teh ustanov oziroma komisij in prek zavezniških zveznih oficirjev pri teh ustanovah. Ta procedura pa je veljala v glavnem za tišti material, ki ga je bilo treba prepeljati po morju. Stabi v notranjosti dežele pa so pošiljali naročila oddelku za oskrbo vrhovnega štaba ali pa direktno oddelku štaba baze v Bariju. Ta naročila so pošiljali na najrazličnejše načine: z ladjami, letali, predvsem pa prek zavezniških misij po radiotelegrafski poti.

V Bariju so odgovorni ljudje vsa ta naročila takoj prevedli v angleščino in jih izročili zavezniškim oficirjem, ki so bili za to zadolženi. Navadno se je dogajalo, da je zavezniški oficir obljubil vso pomoč glede zahtevanega materiala. Tako je naročilnica prišla v roke naslednjemu oficir ju v drugo zavezniško ustanovo, kot je bila npr. »Bl-Force 399« v Torre a Mare pri Bariju ali pa kam drugam. Odgovorni angleški oficir je naročilo prevzel in pregledal, če so v naročilnici tudi potrebni podatki. Zavezniki so namreč dosledno zahtevali, da mora vsebovati vsako naročilo tudi naslednje podatke:

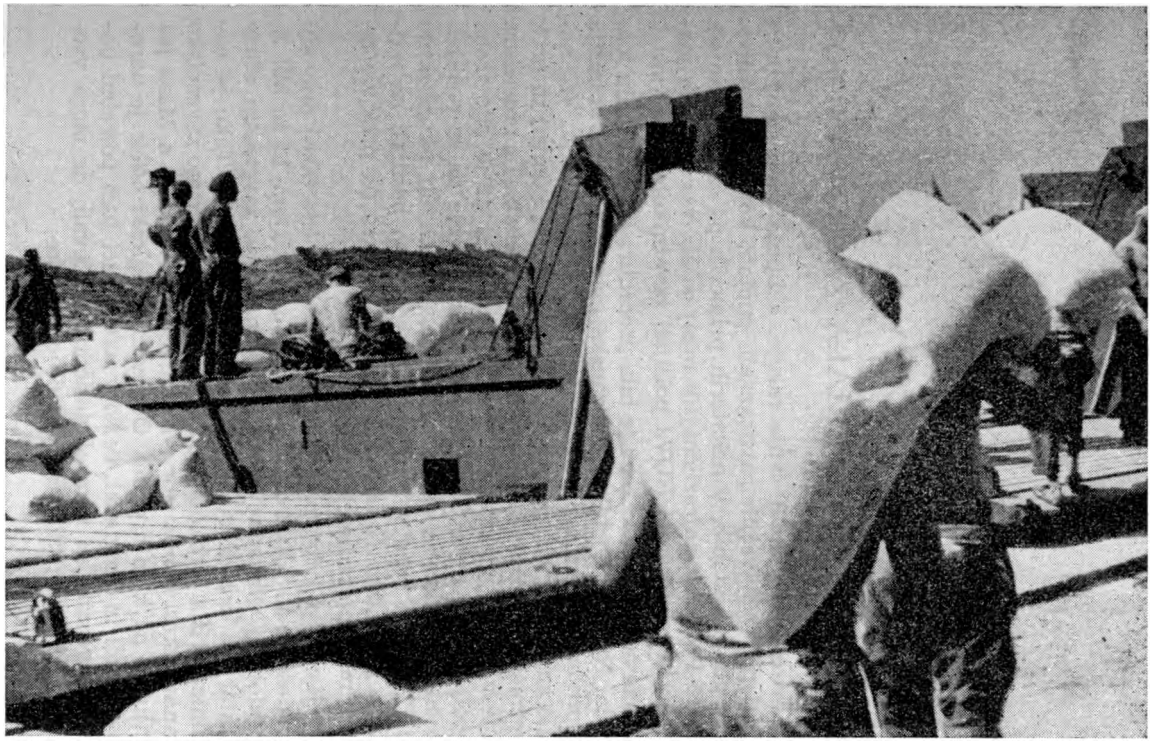

Pripadniki 4. prekomorske brigade pri vsakodnevnem delu ob natovarjanju zavezniške pomoći za enote NOVJ. Slikano leta 1944 v Italiji

— ime enote, ki je narocilo poslala, naziv ali številko divizije, štaba mornarice, vrhovnega štaba, gverilske enote, itd. ;

— število borcev pri naročilnicah za hrano in tudi količina v kilogramih dnevnega obroka za vsakega borca;

— naziv kraja, kamor je bilo treba material dostaviti;

— naziv enot ali ladij pri naročilih za orožje. Pri naročdlih za avtomobile ali avtocisterne je bilo treba podrobno obrazložiti, za koga so namenjene in kam jih bodo partizani poslali;

— pri naročilih municije je bilo treba navesti, za koliko tipov orožja bo naročena municija.

Iz teh zahtev ni težko uganiti, da so hoteli biti zavezniki na ta način točno obveščeni ne samo o potrebah narodnoosvobodilne vojske, marveč tudi o številčnem stanju naših enot; dalje, kje se te enote zadržujejo in kakšno oborožitev premorejo. Zaradi tega zavezniki niso upoštevali ustnih pojasnil, marveč so zahtevali v naročilnicah napisane podatke, številke in kraje. Partizani pa so navajali tudi netočne številke, če niso hoteli pokazati števila svojih enot zaveznikom.

Ko je odgovorni oficir naročilnico sprejel in pregledal, jo je nato oddal drugemu oficir ju, ki je ugotovil, če je naročeni material v skladiščih in če je naročena količina partizanom res potrebna. Ponovno je preveril vse zahtevane podatke. Vendar pa tu težav še ni bilo konca. Ponavadi je prišlo do zavlačevanja in so morali naši predstavniki neprestano zahtevati, da bi čimprej prišli do zaželenega blaga ter ponovno dokazovati upravičenost teh zahtev. V nekem poročilu, ki ga je poslal III/B odsek svoji bazi v Bari,[115] je opisana vsa procedura dobivanja blaga od zavezndkov. Zanimivo je, da so marsikdaj našli naši predstavniki v angleških skladiščih tisto, kar so potrebovali, ker ti niso imeli pravega pregleda nad materialom. Včasih pa se je vsa stvar tako zavlekla, da so se naši predstavniki obraćah celo do Američanov in pri njih iskali zaželeni material. Marsikdaj pa jim je pomagala gola iznajdljivost, da so se pravočasno dokopali do določene robe. V poročilu je dobesedno zapisano: »Večkrat majhna darila, kot je nekaj litrov žganja ali vina, a kdaj tudi osebna simpatija, igrajo veliko vlogo, in blago

[115] Poročilo o delu III/B odseka za oskrbovanje po morski poti z dne 10. julija 1944. VZI, Bgd., d. št. 30/1-12, k. 2092.

se dobi.« Toda če je šio vse po sreči, je vendarle preteklo najmanj 20 dni, preden je bil material pripravljen za odvoz v domovino.

Ker so imeli zavezniki natančne preglede (s pomočjo tablic so izračunavali na podlagi đobljenih podatkov potrebe naših partizanov), nikoli niso dovolili, da bi odposlali v Jugoslavijo več materiala, kot ga je bilo trenutno potrebno. V poročilu piše: »Naj se ne varajo nekateni naši tovariši, ki menijo, da so sedaj naj ugodne jše okoliščine, da bi dobili blago (po nekem pismu z Visa) in da takih prilik ne bo, ko bo končana vojna. Prevelike količine blaga naj bi prišle pod geslom: Oskrbi se že zdaj za povojno obdobje'. Take zahteve gredo v koš. Zavezniki trdiijo, da nimajo dovolj ladijskega prostora, da bi nas mogli oskrbovati z blagom, ki bi nam služilo sele po vojni.« Poleg tega je v tem poročilu tudi rečeno, da zavezniki nočejo niti slišati o pošiljanju pomoči tudi civilnemu prebivalstvu, saj trdijo, da so ustanova, ki oskrbuje izključno vojsko.

Poročilo nadalje opozarja na neskladja v partizanskih zahtevah, saj prihaja včasih do dvojnih naročil dstega blaga, in sicer ena preko Visa, druga pa direktno iz partizanskih enot ter da pogosto prihajajo nepooblaščenii tovairiši, ki iščejo material za svoje enote brez vednosti etapne postaje. Pogosto se je tudi dogajalo, da so partizani nujno zaprosili za kako stvar, običajno avtomobilske dele, ki naj bi jih nemudoma odposlali v domovino. Takih delov običajno ni bilo mogoče dobiti in so se tovariši znašli tako, da so dele poiskali po posameznih garažah in »pokopališčih« avtomobilov ter jih brž odposlali.

Prav tako je bilo težko doseči od zaveznikov, da bi povečali pošiljanje pomoči po zračni poti, tj. z letali, kajti tudi sami so imeli na razpolago za te namene le strogo določeno število letal.

Zaradi križanja posameznih naročil, količine materiala ter prioritetnega reda so večkrat nastale tudi prave zmešnjave, kajti vsi so označevali svoja poročila pod »zelo nujno«. Zaradi tega je že 8. avgusta 1944 štab baze v Bariju poslal vsem petim glavnim štabom ter vsem dvanajstim korpusom naslednji poziv:

»Zaradi vsklajevanja oskrbe domovine in glede na prejeti odlok, morajo iti vsa naročila po pristojni poti, to je prek vrhovnega štaba.

Prosimo, da se teh navodil strogo držite, zakaj naročila, ki bodo poslana neposredno na naš oddelek, zavezniki ne bodo upoštevali.-«[110]

Po tem sporočilu štaba baze v Bariju so poslej posamezne partizanske enote neposredno ali prek zavezniških oficirjev dostavljale naročila glavnim štabom, glavni štabi vrhovnemu štabu, le-ta pa zastopstvu NKOJ ali pristojni zavezniški komandi v Italiji. Kljub temu pa so se še pojavljali v Bariju posamezniki, ki so imeli direktna naročila, a so se vračali navadno praznih rok.

Včasih je bil sklenjen tudi tehten sporazum med kakim glavnim štabom ter misijo pri njem glede dobave materiala. Tako je npr. julija 1944 prišlo med glavnim štabom NOV in PO Slovenije ter angloameriško vojaško misijo do sporazuma, po katerem naj bi glavni štab Slovenije sam odrejal število letal, ki bodo prinašala material v razne predele Slovenije, in sicer za vsak mesec posebej, naročal naj bi tudi v grobem vrsto materiala, ki ga bodo dovažala zavezniška letala, medtem ko bo štab IX. korpusa oziroma IV. operativne cone naročal material neposredno prek zavezniških misij. Material za VII. korpus pa bi naročal glavni štab Slovenije.[117]

Tako so torej potekala naročila za dobavo materiala, do katerega so naročniki včasih prišli razmeroma zelo hitro, včasih pa po dolgotrajnem čakanju, včasih pa ga ni bilo mogoče dobiti.

Priprava in odprava materiala po morju

Ze od vsega začetka je bilo med partizani in zavezniki dogovorjeno, da bodo sprejeti material partizani sami pripravljali in prevažali čez morje. Ko je torej merodajni oficir odobril material za Jugoslavijo, so ga pripadniki 4. prekomorske brigade prevzeli ter ga začeli pripravljati za transport v domovino.

>1« VZI, Bgd., d. št. 19/1-10, k. 2093.

•i? Poročilo glavnega štaba Slovenije vrhovnemu štabu z dne 31. julija 1944. IZDG, Lj., 1. 18,111-4.

Vendar pa je bilo tudi pri tem delu treba pokazati mnogo potrpežljivosti, pozornosti in premagovanja fizičnih naporov. Ker pa so se dogajale pri pošiljanju materiala tudi posamične sabotaže, so morali naši ljudje budno paziti, da do tega ne bi prihajal'o. Marca 1944 sta bila ameriška zvezna oficir ja Thompson in Tofte, oba zvesta sodelavoa partizanom zelo naklonjenoga majorja Huota, premeščena iz Barija v Monopoli. Na njuno mesto pa je prišel nek poročnik, ki pa je delo prečej zanemarjal, poleg tega pa je bil za svojo funkcijo nesposoben in zato tudi kmalu zamenjan.

Po Thompsonovem in Toftejevem prihodu se je tam ozračje kmalu spremendo: tudi tišti zavezniški oficirji, ki so prej kazali antipatije do partizanov in Tita ter so zaradi tega delo zanemarjali, so zdaj bistveno spremenili svoj odnos do NOVJ.

V Monopoliju je bil 2. bataljon 4. prekomorske brigade, ki je imel 3 čete: 1. četa je v pristanišču izkrcavala velike prekooceanske ladje, ki so dovažale material s Srednjega vzhoda, Afrike, Malte ter iz Anglije in Združenih držav Amerike. Material s teh ladij so nakladali na kamione ter ga prevažali v skladišča zavezniške ustanovi »Bl-Force 399«, t. j. ustanove, ki je oskrbovala NOVJ in druga odporniška gibanja in pa tudi svoje enote in misije pri odporniških gibanjih. Prva četa je tudi raztovarjala vagone na železmiški postaji v Monopoliju. Vagone so pripeljali iz Taranta in od drugod.

V ogromnih skladiščih, v katera je prihajal material s pristanišča in z železniške postaje, sta drugi dve četi ta material sortirali, in sicer v skladišča za municijo, orožje, materiala za zvezo, za padala itd. V teh skladiščih je bilo treba vse to blago prepakirati ter odvažati nazaj v pristanišče, kjer ga je Prva četa natovarjala na manjše ladje, ki so ga prepeljale na Vis in drugam v Dalmacijo. V začetku so material v skladiščih pripravljali bolj enostavno, ker je šio za transport po morju, ki ni zahteval posebnega pakiranja, kakor je bilo to potrebno za transport z letali. Za tak transport je bilo namreč treba pripraviti posebne »cilindre« ter zaboje za spust s padali ali brez njih. Tako pakirani material so potem odvažali na letališče v Brindisi ali v Bari, od kođer so ga z letali vozili v Jugoslavijo in

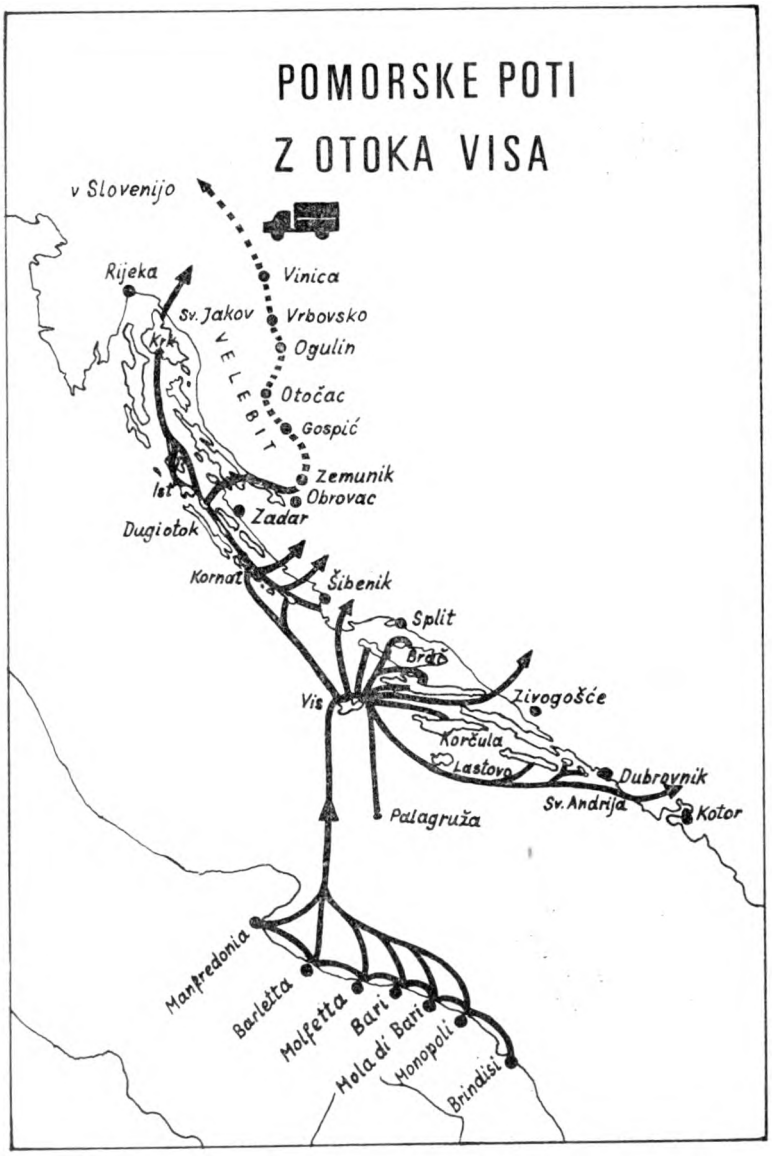
POMORSKE POTI
Z OTOKA VISA
v Slovenijo
Rijeka
Sv. Jakov
Krk
Vinica
Vrbovsko
Ogulin
Otočac
Gospić
VELEBIT
Zemunik
Obrovac
Ist
Zadar
Dugiotok
Kornat
Šibenik
Split
Brač
Vis
Zivogošće
Korčula
Lastovo
Dubrovnik
Sv. Andrija
Kotor
Palagruža
Manfredonia
Barletta
Molfetta
Bari
Mola di Bari
Monopoli
Brindisi

drugam. Kdajpakdaj se je tudi primerilo, da so naši fantje pretovar j ali blago naravnost iz zavezniških ladij na naše.

V začetku ni nihče vodil evidence o opravi jenem delu, aprila 1944 pa je prišlo povelje, da je treba pri vsaki enoti določiti nekaj ljudi, ki bodo vodili evidenco opravljenega dela skupine, voda ali čete. Podatki naj bi zajemali odrejen delovni čas, čas, prebit na delu, vrsto in kraj dela ter vse važnejše dogodke na delu, kot npr. disciplina, izpadi, težave, nesreće itd. Vsa ta poročila je štab bataljona oziroma komande samostojne čete na območju Barija pošiljal zastopstvu NKOJ v Bari.

Eno takih poročil Drugega bataljona z dne 4. julija 1944 nam pove, kako je delo potekalo v mesecu juniju. Po tem poročilu je razvidno, da je Prva četa bila nastanjena v zgradbi štaba mornarice v Monopoliju ter je nakladala in razkladala ladje in vagone na železniški postaji, delala pa je tudi v zavezniških skladiščih. V juniju je ta četa naložila 27 ladij, 4 parnike, izkrcala pa 12 ladij in 5 parnikov. V tem obdobju so raztovarjali tudi angleške parnike, in sicer štiri noči: dve noči je delalo po 45 tovarišev, eno noč 50, eno pa 44. Vsak je delal po več kot 11 ur. Tako je skupno število delovnih ur v tem mesecu, opravljenih v pristanišču in na železniški postaji, bilo 17 509, kar znaša 2282 delovnih dni.[118]

Druga četa je v tem mesecu opravila 1770 delovnih dni, in sicer v skladiščih, kjer je ta četa delala, skupno torej 14 160 ur, prav tako pa je tudi Tretja četa, ki je delala v angleških skladiščih na območju Monopolija, opravila 22 302 uri, kar znaša 2804 delovnih dni. Bataljon je tedaj štel 303 tovariše.[119]

Te številke pa nam po svoje po vedo, kako trdo so naši ljudje delali in lahko si je misliti, koliko naporov so prestali. Upoštevati je treba, da tedaj delo še zdaleč ni bilo mehanizirano, kot je dandanes, in da je bilo treba težke zaboje, vreče ter posamezna težka orožja nakladati s fizično močjo. Zato je tudi več tovarišev zbolelo bodisi zaradi prevelikega napora bodisi zaradi malarije, ki se jim je ponavljala.

[118] Poročilo 2. bataljona štabu baze Bari z dne 4. julija 1944.

[119] Poročilo bataljona v Monopoliju št. 238/44 z dne 4. julija 1944. VZI, Bgd. št. 8/1-9, k. 2108.

Bataljon v Monopoliju se je kljub temu številčno večal, ker so vedno znova prihajali novi tovariši, da bi okrepili naše enote. Zavezniki so namreč znova in znova zahtevali naše ljudi in odtegovali svoje ter jih pošiljali na fronto.

Samo delo v pristanišču je potekalo nekako takole: Ko so šoferji Drugega bataljona pripeljali material iz skladišč v luko, so uslužbenci III/B odseka našega zastopstva štaba baze NOVJ v Bariju material prešteli, Prva in Druga četa pa sta ga začeli vkrcavati na ladje. Na ladjah in na kopnem so naši in zavezniški oficirji kontrolirali, če je res toliko blaga, kolikor ga je bilo navedeno v dispoziciji, vendar pa niso mogli nadzorovati, kaj je v zabojih, ker bi bilo to prezamudno, v domovini pa so ta material že težko pričakovali. Zaradi tega je prišlo včasih do neprijetnih stvari, saj so na Visu, kamor je blago navadno prispelo, večkrat ugotovili bodisi, da je manj blaga, kot je bilo v dispoziciji registrirano, bodisi, da je bilo povsem drugačno kot je bilo tam navedeno. Na reklamacije pa so zavezniki navadno negativno reagirali, češ da temu ni tako.[120]

Ko je bila ladja naložena ter dokumenti podpisani, so mornarji baze v Monopoliju prevzeli vso skrb za tovor, ki so ga morali prepeljati preko Jadrana na Vis ah kam drugam v Dalmacijo. Naša mornarica je tedaj razpolagala s sorazmerno malo ladjami in še te so bile majhne ribiške barke, na katere je bilo mogoče naložiti malo tovora. Veliko naših plovil pa je bilo v popra vilu ali pa jim je tudi primanj kovalo goriva.

Po nekem poročilu je štab baze v Bariju razpolagal 20. marca 1944 le s 25 za plovbo sposobnimi manjšimi ladjami, medtem ko jih je bilo kar 55 v popravilu.[121] V decembru 1944 pa se je število ladij znatno povečalo, saj je naša mornarica v Bariju razpolagala s 108 ladjami z razponom maksimalne nosilnosti od 5 BRT pa do 960 BRT in so imele brzino od 2 do 20 milj na uro. Največja od teh je bila ladja »Dubac«, ki je premogla 4818 BRT. Te barkače so nosile marsikdaj zanimiva imena, kot »Gospa i Bože pomozi«, »Isus i Marija«, »Bog s nama«, »Otac

[120] VZI, Bgd., d. št. 30/6-12, k. 2092. Glej tudi poročilo prav tam pod št. 30/1-12, k. 2092.

ui VZI, Bgd., i. 13, k. 2092.

Petar«, kar je pričalo, da so bili njihovi bivši lastniki preprosti dalmatinski ribiči.

Na jadransko obalo so odvažale material tudi nekatere zavezniške in celo italijanske ladje, predvsem iz pristanišč Bari, Barletta in Brindisi. Pri takih prevozih naši predstavniki niso sodelovali in so samo prejemali poročila, kjer je bilo navedeno npr., da so zavezniki poslali »v korist partizanov v Jugoslaviji« v Dubrovnik in Split skupno 2321 ton, in sicer s 17 ladjami, od katerih 8 pod našo zastavo.«[122]

Odsek za pomorski promet v Monopoliju pa navaja za december naslednje podatke: iz Monopoli ja 13 rednih potovanj, iz pristanišča Bari 5 izrednih potovanj, iz pristanišča Manfredonia pa neposredno po zaveznikih dve izredni potovanji. Vsega je bilo v decembru 20 potovanj, in sicer 9 pod našo, 11 pa pod zavezniško zastavo.[123]

Zavezniki so mnogo materiala pošiljali v Jugoslavijo svojim enotam (majhnim oddelkom komandosov, svojim misijam, obveščevalnim oficirjem), zavezniške misije pa so stalno trdile, da gre tudi ta material v korist in breme partizanske vojske, vendar pa nikoli ni bilo mogoče točno ugotoviti, kam in koliko tega materiala je prišlo po tej poti partizanom v roke.

Približni podatki, ki so v glavnem zavezniškega izvora, govore, da je bilo od 15. oktobra 1943 do konca januarja 1944 prepeljano z našimi ladjami na otoke Jadrana 5472 ton materiala za NOVJ in 1099 ton za potrebe zavezniške vojske, ki se je tedaj nahajala na otokih. Po izgubi srednjedalmatinskih otokov je bilo pošiljanje pomoči .v februarju in marcu 1944 omenjeno samo za potrebe posadke na Visu.[124]

Iz rekapitulacije poročila, ki ga je III/B odsek v Monopoliju poslal 26. aprila 1944 vojaški misiji NOVJ v Bariju, je razvidno, da je bilo prepeljano v Jugoslavijo v razdobju od 15. oktobra 1943 do 25. aprila 1944 iz pristanišč Bari in Monopoli skupno 8887,5 ton raznega materiala, in sicer 4337,64 ton hrane, 2660,6

[122] Iz poročila odseka za pomorski promet v Monopoliju. VZI. Bgd., d. št. 31/1-3, k. 2096.

[123] Prav tam.

[124] Poročilo zastopstva NKOJ v Bariju vrhovnemu štabu z dne 25. marea 1944. VZI, Bgd., — arhiv SSUP.

ton orožja in municije, 410,5 ton oblek in obutve, 1074,5 ton pogonskega materiala ter raznega blaga 404,3 ton. V to količino pa je bil vključen tudi material, ki je bil poslan na šifrirane naslove: Prescott, Corbett, Kup, Lloyd, Roberts in Pears, kar pomeni, da je bil poslan zavezniškim enotam, tečajem in bolnišnicam, ki so bile stacionirane v Jugoslaviji. Ta material pa je bil po izjavi zavezniških oficirjev uporabljen za partizane.[125]

Ti podatka zajemajo tudi tonažo topov, prikolic, jeepov, avtomobilov in motociklov. Marsikdaj so naši predstavniki zahtevali od zaveznikov točnejše specifikacije poslanega materiala, zlasti tistega, ki so ga sami odposlali, vendar teh podatkov zavezniki niso posredovali. Take informacije so naši predstavniki zahtevali še posebno tedaj, ko so zavezniška letala odmetavala material sovražniku, to se pravi četnikom izza partizanskih položajev, medtem ko so navajali, da je bilo to blago poslano partizanom.

Naši predstavniki niso smeli trdovratno zahtevati takih podatkov, ker bi se situacija lahko znatno poslabšala, in sicer tako, da bi zavezniki namerno odpošiljali še več nekoristnega ah celo neuporabnega materiala, kot se je bilo že zgodilo, ko so odposlali dimne granate, razno trofejno orožje iz starih časov ter celo izrabljene naboje.[126]

Treba je pripomniti, da so pripadniki čet 4. prekomorske brigade — ko so za to zvedeli — budno pazili, da ne bi prišlo do takih sabotaž ah pomot in so skrbno pripravljali omote, za-

[125] VZI, Bgd., d. št. 5/in-l, k. 2095.

[126] Artilerijski oddelek vrhovnega štaba je poslal 22. 8. 1944 britanski misiji tole pismo:

»Britanski misiji-Vis!

Ze večkrat smo vas prosili, da dimne granate in ostali nam nepotrebni material prevzamete nazaj. Kakor je iz priložene specifikacije razvidno, ste nam ponovno poslali veliko količino take municije. Mi vam jo dajemo na razpolago, zaradi tega vas prosimo, da nam javite, kaj naj z njo napravimo, ker je za nas popolnoma neuporabna. Istočasno vas obveščamo, da je z današnjo pošiljko prispela ogromna količina popolnoma neuporabne municije za mitraljeze 20 mm, od katere je en del uničen, a od drugega dela so prispeli samo prazni, že izstreljeni naboji. Prav tako je z isto municijo prispela municija 8 mm, ki ni bila naročena, niti nam ni potrebna. Prosimo vas, držite se tega, da nam dostavljate samo tišti material, ki ga naročimo, ker je drugi material za nas neuporaben, kot npr. dimne granate, municija za mitraljez 8 mm in razni ostali material, ki nam sedaj popolnoma po nepotrebnem leži na Visu.« (VZI, Bgd., d. št. 56/1-1, k. 2097. Fotokopija v mapi 4. PB, IZDG, Lj.)

Zavezniki

P R E G L E D

primljenog materijala od Saveznika i otpremljenog morskim putem iz talijanskih luka za JUGOSLOVENSKU ARMIJU u vremenu od 15. X. 1943. do 31. V. 1945. godine.

Red. br.	R A S P O D J E L A R O B E	UKUPNO PRIMLJENO od 15.X.1943. do 30.IV.1945. tona	M A J 1945. SPLIT tona	ZADAR tona	UKUPNO PRIMLJENO u M A J U 1945. t o n a	SVE UKUPNO od 15.X.1943 do 31.V.1945 t o n a
"A"	OTSJEK ZA POMORSKI TRANSPORT					
	O T P R E M I O :					
1.	HRANA	17.906.10	-	-	-	17.906.10
2.	DUVAN	24.74	-	-	-	24.74
3.	STOČNA HRANA	-	-	-	-	-
4.	OBUĆE I MUNICIJA	4.652.01	-	120.64	120.64	4.772.65
5.	ODJEĆA	1.437.84	-	-	-	1.437.84
6.	OBUĆA	605.49	-	-	-	605.49
7.	OPREMA	953.56	-	-	-	953.56
8.	POMORSKI MATERIJAL	7.178.11	-	-	-	7.178.11
9.	TEHNIČKI "	2.010.30	.30	56.-	56.30	2.066.60
10.	SIGNALNI "	328.84	-	-	-	328.84
11.	SANITETSKI "	70.50	-	-	-	70.50
	U K U P N O T O N A :	35.167.49	.30	176.64	176.94	35.344.43
"B"	IZRAVNO SAVEZNICI	OD 1. I. 1945.				
	O T P R E M I L I :					
1.	HRANA	4.269.97	701.23	-	701.23	4.971.20
2.	DUVAN	-	-	-	-	-
3.	STOČNA HRANA	2.038.54	-	348.65	348.65	2.387.19
4.	OBUĆE I MUNICIJA	3.927.90	117.85	391.31	509.16	4.437.06
5.	ODJEĆA	43.-	-	-	-	43.-
6.	OBUĆA	-	-	-	-	-
7.	OPREMA	-	-	-	-	-
8.	POMORSKI MATERIJAL	3.770.49	-	-	-	3.770.49
9.	TEHNIČKI "	4.12	50.13	-	50.13	54.25
10.	SIGNALNI "	-	-	-	-	-
11.	SANITETSKI "	369.55	15.24	-	15.24	384.79
	U K U P N O T O N A :	14.423.57	884.45	739.96	1.624.41	16.047.98
	R E K A P I T U L A C I J A :					
"A"	UKUPNO OTPREMLJENO PO OTSJEKU ZA POMORSKI TRANSPORT T O N A :	35.167.49	.30	176.64	176.94	35.344.43
"B"	UKUPNO OTPREMLJENO IZRAVNO SAVEZNICIMA T O N A :	14.423.57	884.45	739.96	1.624.41	16.047.98
	S V E U K U P N O T O N A	49.591.06	884.75	916.60	1.801.35	51.392.41

Bari, 31. maja 1945.

OTSJEK ZA POMORSKI TRANSPORT
P O M O R S K I :

Pregled prejetega zavezniškega materiala v času od 15. oktobra 1943 do 31. maja 1945

boje, »cilindre«, sode in drugačne, najprimernejše oblike za pretovarjanje ali odmetavanje materiala iz letal. Vedeti je tudi treba, da naši ljudje tega dela nišo opravljali zgolj formalno, kot običajno vojaško dolžnost, marveč da so imeli pred očmi svoje domove, družine, matere in otroke ter da jih je vodila tale misel: tudi mi moramo vsak po svoje čimveč prispevati k osvoboditvi domovine.

Poleg vsakodnevnega dela so tudi pripadniki 4. prekomorske brigade zbrali in poslali v domovino precej materiala, ki ga ni nihče beležil v uradnih spiskih. Ta material so dobili pri tej ali oni zavezniški komandi ali ga enostavno kupili na trgu ter ga odpremili v domovino.

Bržkone pa nikoli ne bo mogcče določiti deleža, ki so ga imeli pripadniki 4. prekomorske brigade direktno v zavezniško korist, kajti zmotno bi bilo misliti, da so naši fantje delali zgolj za potrebe NOB v domovini, marveč so porabili mnogo energije in truda tudi v zvezi s pripravljanjem ter odpošiljanjem materiala V druga vojna področja ter — kakor verno — celo za druga odporniška gibanja.

Pri prevozih čez Jadran je prihajalo včasih tudi do kraje, in to zlasti na tistih ladjah, ki so bile tuje. Tako je npr. 16. februar ja 1945 zmanjkalo na italijanski motorni jadrnici »Cattania« ob prevozu precej soli. Ta jadrnica bi morala pripeljati iz Italije 1773 vreč soli, na cilj pa je prišlo le 1579 vreč.[127] 2e prej pa je večkrat zmanjkovala moka in drug material, včasih pa so tudi pripadniki angleških komandosov na našem ozemlju vzeli blago, češ da je namenjeno njim, v resnici pa je bilo iz kontingenta, poslanega izključno partizanom.

Bližal se je konec vojne in zato je tudi zavezniška materialna pomoč začela usihati. V maju 1945 je iz Monopolija odplula samo ena ladja, iz Barija pa prav tako ena. Ti dve ladji, ki so ju še naložili naši, sta pripeljali v Dalmacijo 176,64 ton raznovrstnega materiala. Do konca maja pa je odplulo iz pristanišč Bari, Brindisi in Barletta še 7 ladij, ki pa so jih zavezniki sami naložili. Ena teh ladij je plula pod našo zastavo.

[127] Poročilo šefa delegacije NOVJ v Bariju dr. Makieda iz Splita, kjer se je tedaj ravno mudil. VZI., Bgd., k. 2123.

V maju 1945. leta so naše ustanove v Italiji odposlale v domovino še 639,19 ton hrane, oblek, čevljev, tehničnega in drugega materiala, ki so ga naši predstavniki nabavili na italijanskem tržišču.[128]

Kakor smo videli, je zlasti proti koncu vojne potekal dokaj živahen promet preko Jadranskega morja, čeprav je bilo tedaj čvrsto v rokah Nemcev, ki so nadzirali skoraj vso dalmatinsko obalo in otoke. Pa vendar se ni izgubila nobena ladja, ki je prevažala pomoč partizanom. Zahvaljujoč veliki spretnosti mornarjev, ki so zlasti ponoči jadrali prek Jadrana, je ves tovor prišel na določeno mesto. Podatki govore, da so partizani izgubili le jadrnico »Jelo«, ki je ob prihodu v pristanišče Bari naletela na magnetno mino in je bilo tedaj 7 mornarjev smrtno ranjenih, osem pa laž je poškodovanih. Prav tako so bili partizani ob ladjo »Lastavica«, ki je odplula iz Barija preobremenjena in je najbrž zaradi neurja zašla iz začrtane smeri ter padla v roke Nemcem. Na ladji so bili štirje mornarji.

Ce upoštevamo, da so naši pomorščaki prepeljali od začetka pošiljanja pomoči po morju, tj. od 15. oktobra 1943 do 31. maja 1945 iz pristanišč v južni Italiji 51 392,41 ton materiala, za zavezniške enote na Jadranu pa še 10 410,33 ton, je bilo prepeljanih skupaj torej 61 802,74 ton materiala.[129] Ker pri tem takorekoč niso izgubili niti ene ladje, je bil to zar es velik uspeh.

Odpošiljanje materiala v Jugoslavijo po zraku

Priznati je treba, da so prva letala, ki so se pojavila nad našo domovino in odmetavala material partizanom, vzbudila med prebivalstvom in tudi med samimi borci velik ponos. Postalo je očitno, da so na strani partizanov tako veliki in mogočni zavezniki, kot so Velika Britanija, Združene države Amerike ter Sovjetska zveza in da bodo ti zavezniki poslej z vsemi močmi podpirali partizansko gibanje do dokončnega izgona okupator ja iz dežele. Kakor smo uvodoma po vedali, pa je tedaj le

[128] VZI, Bgd., d. št. 18/1-4, k. 2118.

[129] Generalna rekapitulacija blaga, dobijenega od zaveznikov po morju od 15. oktobra 1943 do 31. maja 1945. VZI, Bgd., d. št. 31-3-1-4, k. 2118.

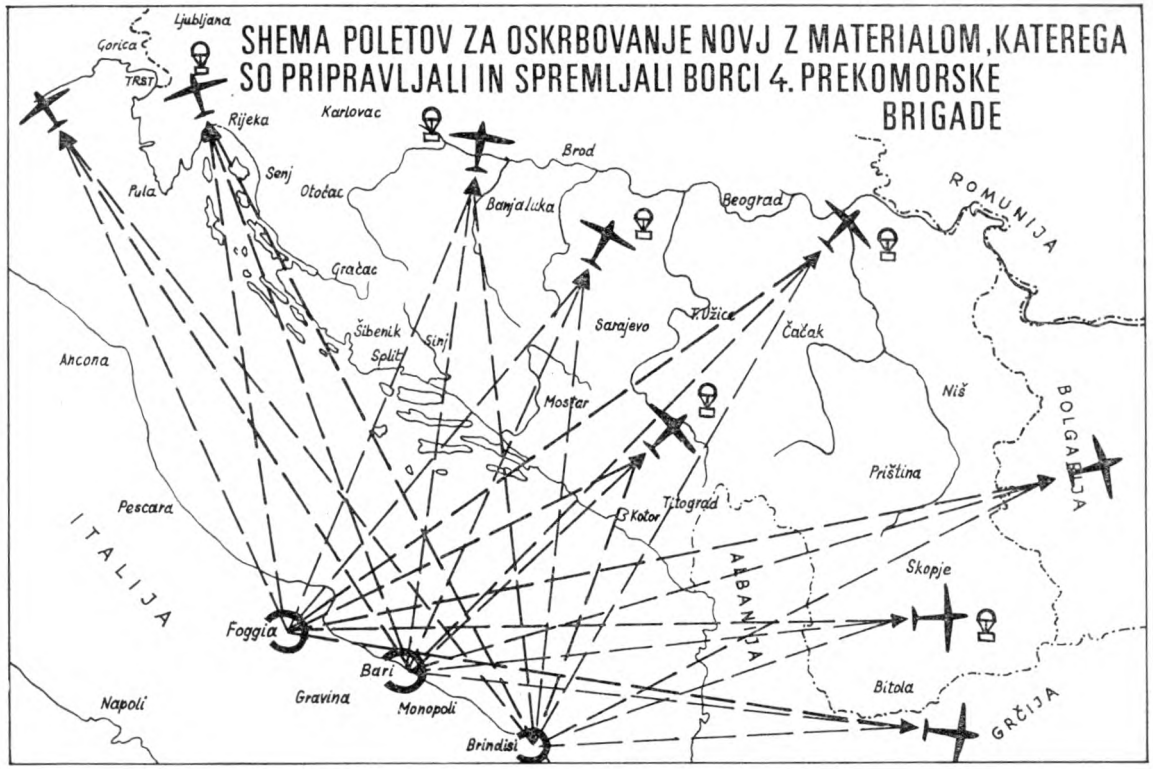
SHEMA POLETOV ZA OSKRBOVANJE NOVJ Z MATERIALOM, KATEREGA SO PRIPRAVLJALI IN SPREMLJALI BORCI 4. PREKOMORSKE BRIGADE
Ljubljana
Gorica
TRST
Rijeka
Karlovac
Brod
Senj
Otočac
Pula
Banjaluka
Beograd
ROMUNIJA
Gračac
Sarajevo
Užice
Čačak
Šibenik
Sinj
Split
Ancona
Mostar
Niš
BOLGARIJA
Priština
Pescara
Titograd
Kotor
ITALIJA
ALBANIJA
Skopje
Foggia
Bari
Gravina
Monopoli
Napoli
Bitola
Brindisi
GRČIJA

malokdo vedel, da so visoko v zraku v temni noči v letalih tudi naši ljudje, in sicer borci 4. prekomorske brigade, ki so pomagali zavezniški posadki v letalu odmetavati težke zaboje in »cilindre« s padali ter drugačne omote brez njih. Tedaj tudi ni nihče mislil na to, kdo je ta material tako skrbno pripravil in kdo ga je na letala vkrcal. Zadeva je bila žanje preprosta: zavezniki priznavajo partizane in jim priinašajo material. Toda oglejmo si stvar pobliže.

Kakor verno, je vrhovni štab že ob prvih dogovorih izrazil željo, da bi zavezniki poslali čimveč obljubljenega materiala tudi po zraku, saj je ta material lahko takoj prišel do posameznih enot, medtem ko je moral material, ki so ga pošiljali po morju na Vis, preiti včasih dolgo in tvegano pot, preden je prispel v določeno enoto. Znano je, da tedaj tudi zaveznikom ni bilo lahko oddvojiti iz svojega sestava večjega števila letal, ki bi ta material prevažala in odmetavala partizanom. Vendar so bile tako partizanske, kakor tudi zahteve zavezniških misij, tako vztrajne in pogoste, poleg tega je to narekoval že sam vojni položaj, da so zavezniki le povećali svoje dobave tudi po zraku.

Z ozirom na to je bilo treba organizirati ljudi, ki bi ta material pripravljali za transport z letali prav tako, kakor smo videli tudi pri transportu z ladjami.

V začetku leta 1944 so bile enote 4. prekomorske brigade med drugim razmeščene ne samo v pristaniščih, marveč tudi na letališčih in v drugih kraj ih. Tako je bil 1. bataljon v Brindisiju nastanjen v barakah $_{m}v$ tako imenovanem »Paradise Campu« pri zavezniški enoti Military Establishement 54 in je bil razporejen takole:

a) komandni kader . ..... 17 tovarišev
b) nato var janje inizto var janje letal ... 35 tovarišev
c) pomožna dela v enoti (šoferji, kuharji mizarji itd.)..... ..... 61 tovarišev
č) »leteče« osebje..... 90 tovarišev
d) stražarji na letališču..... . 25 tovarišev
e) pakiranje materiala in prevoz na letališče 182 tovarišev

S k u p a j 410 tovarišev

Ta bataljon pa je večkrat delal tudi pri razkladanju železniških vagonov, ki so dovažali material v pristanišče Brindisi.

Prva samostojna četa je bila razmeščena na letališču v Bariju pri zavezniških enotah. Razporejena je bila takole:

a)	komandno osebje	3	tovariši
b)	»leteči« vod	24	tovarišev
c)	natovarjanje in iztovarjanje letal	20	tovarišev
č)	pakiranje materiala vskladiščih	40	tovarišev
d)	pomožno osebje	14	tovarišev
	S k u p a j	101	tovariš

Druga samostojna četa je bila razmeščena v bližini letališča v Bariju in je bila pri sovjetski bazi. Njen razpored je bil takle:

a)	komandno osebje	4	tovariši
b)	stražarji	38	tovarišev
c)	šoferji	17	tovarišev
č)	pomožno osebje — kuhinja itd	20	tovarišev
d)	delo na letališču	26	tovarišev
	S k u p a j	105	tovarišev

Vse te enote so poleti 1944 štele skupno 616 borcev.[130]

Delo bataljona in teh dveh čet se je razlikovalo od dela, ki ga je opravljal bataljon v Monopoliju, saj je bilo specifično glede na prevoze z letali.

Največja skladišča materiala so imeli zavezniki na območju od Brindisija do Taranta. Od tu je šio po zračni poti v Jugoslavijo tudi največ materiala in je zaradi tega tu delal kar cei bataljon 4. prekomorske brigade.

V začetku so dela v zvezi s pripravo ter odpravo materiala opravljali izključno zavezniški vojaki, a kaj kmalu se je izkazalo, da so naši borci zelo zanesljivi, pošteni in pridni delavci.

Toda oglejmo si, kako je delo potekalo. Naše enote v Brindisiju in Bariju so se specializirale za nakladanje in razkladanje kamionov in letal ter niso bile usposobljene za delo v pristani-

[130] VZI, Bgd., d. št. 6/1-3, k. 2093.

ščU. V ogromnih skladiščih, kjer so delali zavezniški vojaki vseh barv in ras od Amerike, Kanade, Anglije do Indije ter Nove Zelandije in med katerimi je bilo tudi nekaj poljskih andersovcev[131] ter italijanskih civilistov, so delali tudi pripadniki 4. prekomorske brigade, ki so povečini pakirali material —- seveda pod strokovnim vodstvom zaveznikov — namenjen jugoslovanskim partizanom in drugim odporniškim gibanjem v Grčiji, Albaniji, Bolgariji, Poljski, Italiji in Franciji, pa tudi Romuniji. Prav zaradi tega je bila priprava tega materiala stroga vojaška tajnost in je bilo silno težko vedeti točno, v katero državo je namenjen. Pripadniki 4. prekomorske brigade so vedeli, komu je določen material namenjen samo po kupih propagandnega materiala, ki so ga pošiljkam prilagali, in je bil tiskan v različnih jezikih. Na ta način pa so tudi zvedeli, kateri material je namenjen Jugoslaviji. Vendar pa ni bilo vselej tudi to moč ugotoviti, ker so nekatere tovore zaradi konspiracije pakirali zavezniki sami.

Pakiranje je potekalo na dva načina, in sicer v tako imenovane »parashute containers« ter v zaboje in zavoje raznih oblik in velikosti.

»Parashute containers« so bili veliki pločevinasti »cilindri« do dva metra dolgi s premerom od 40—50 cm in so bili pripeti na padala, medtem ko so bili zaboji in zavoji tudi brez padal.
V »cilindre« so navadno vlagali material delikatnejše nara ve: razne aparate, orožje, municijo, da bi se ob padcu na zemljo ta material ne poškodoval ali celo eksplodiral. Poleg tega so ga prej ovili v odeje, obleke, plašče in drugo robo, da se je tako ob padcu sunek ublažil.

Cevlje, obleke in hrano so pakirali v zaboje, zavoje, vreče in drugačne omote ter jih odmetavali tudi brez padal, saj pri padcu navadno ni prihajalo do takih okvar blaga, ki bi presegale vrednost padal. Padala so bila namreč draga, poleg tega jih je tudi zelo primanjkovalo.

[131] V. Anders je bil poljski general, ki je poveljeval armadi poljske begunske vlade; v njej je bilo približno 75 000 mož. Armada se je formirala 1941 v Sovjetski zvezi, nato pa je odšla v Iran in Irak ter se priključila angloameriškim zaveznikom. Proti koncu vojne je sodelovala v sklopu angloameriških sii v severni Afriki in v južni Italiji (Monte Cassino). Razformirana je bila leta 1947. Glej tudi »Prekomorci«, Ljubljana 1965, str. 409.

Skupina oficirjev 4. prekomorske brigade. Od leve proti desni stojijo: Karei Krautberger, komandant 2. bataljona; Anton Mršek-Zvone, oficir OZN, Anton Cerne-Zvone, komandant brigade; Albin Dolščak, komandant stana; Franc Artač, namestnik komandanta brigade; vlado Cencelj, namestnik komandanta 2. bataljona; Edvin Pervanje, pomoćnik politkomisarja brigade; Tonček Kovač, politkomisar 2. bataljona

Pripravljene »cilindre« in zaboje so pripadniki 4. prekomorske brigade natovarjali v skladiščih na kamione, od koder so jih naši šoferji odvažali na letališče.

Tu so že čakale posebne ekipe naših ljudi, ki so te »cilindre« pripenjali pod letala, drug material pa nalagali vanje. Angleško letalo tipa *halifax* je imelo pod trupom napravo, kjer je bilo pripetih 15 »cilindrov«, medtem ko jih je dvomotorno letalo tipa *douglas* imelo samo šest. Letalo *Halifax* je lahko prenašalo 4000 kg tovora, med tem ko je *douglas* nosilo samo 1500 kilogramov.

Za ilustracijo naj navedemo, kakšna bremena so naši fantje s svojimi rokami večkrat prekladali. Večji »cilindri« so tehtali od 100 do 240 kg, manjši pa do 80 kg; vreče od 40—100 kg, zaboji različnega materiala preko 100, manjši pa tudi samo do 6 kg.

Prav tako kot so beležili blago v Monopoliju, tako je prišla tudi sem 28. aprila 1944 naredba, da je treba vse blago registrirati, in sicer, da bi »čimbolje in čimkoristneje razporedili tovariše na delu v kampu in izven (na letališču ipd.), kakor tudi za točno kontrolo in evidenco tovarišev na posameznih delovnih mestih.« V nadaljevanju je rečeno, da morajo zaradi pregleda o izvršenem delu tovarišev v bataljonu komandirji čet sporazumno s politkomisarjd imenovati v vsaki delovni skupini po enega tovariša, ki bo to delo opravlja!

Tako so vsakič po opravljenem delu pisali poročila, ki so vsebovala odrejen čas dela, koliko časa je skupina prebila na delu, kraj, kjer je delala (npr. v skladišču E, na dvorišču kampa, v baraki 17, v brivniici, kuhinji itd.), kaj je skupina delala (npr. zlaganje materiala v pločevinaste »cilindre«) itd. Tudi ta poročila so morala vsebovati vse važnejše dogodke ali nevsakdanje posebnosti, ki so se pripetile med delom.

Zanimivo pa je, da je bilo v dokumentu izrecno naloženo, da odgovorni tovariš, ki bo vodil evidenco »ne sme imeti priviligiranega položaja ne pri delu ne med tovariši svoje skupine, temveč je njegova največja dolžnost, da s svojim zgledom, vestnostjo in zavestjo pri delu pripomore k splošnemu uspehu celotnega bataljona.«[132]

[132] VZI, Bgd., d. št. 3-15, k. 2108.

Iz teh poročil, ki so se v glavnem ohranila, je moč razbrati, kako je đelo potekalo in seveda, koliko materiala so naše enote pripravile bodisi v skladiščih, bodisi na letališčih natovorile na letala. Tako zvemo ,iz poročila 2. bataljona,[133] ki je bil v »Paradise Campu« v Brindisiju z dne 15. julija 1944, kakšno je bilo številčno stanje in delo te enote. Tedaj je bataljon štel 412 mož, prisotnih je bilo tistega dne 386, odsotnih 26, eden pa je pobegnil. Nadalje je še rečeno, da se bataljon vojaško in administrativno organizira, in sicer tako, da prihaja nov komandni kader. Navedeno je tudi, da je 11. julija prispelo iz taborišča Gravina 50 tovarišev ter en vod 25 tovarišev na prakso za pakiranje materiala. Tovariši iz druge grupe so razdeljeni v dve skupini, in sicer tako, da prva skupina en teden pakira hrano, druga pa orožje in municijo, potem pa se zamenjata.

V poročilu je nadalje rečeno, da je bilo od 13. julija zaposlenih 35 tovarišev, istega dne pa se je skupina še povečala za 10 tovarišev. Tako je bilo stalno v akciji 35 tovarišev, ki so natovorili v enem tednu 277 đvomotornih ter 108 štirimotornih letal, raztovorili pa 89 đvomotornih ter 36 štirimotornih letal.
V glavnem so v ta letala natovorili orožje, strelivo in hrano, v devet letal pa sanitetni material.

Preostali tovariši iz bataljona so delali v kampu, v skladiščih in drugod. Delali so najrazličnejša dela, saj so bili med njimi šoferji in mehaniki, mizarjd, soboslikarji, kuharji in celo tapetniki, delali so kot razkuževalci proti malariji, izdaj ali pogonsko gorivo iz skladišč itd., 90 tovarišev pa je sestavljalo pomožno posadko na transportnih letalih, od katerih je bilo 25—30 vsako noč v akciji. Vsi drugi tovariši so bili zaposleni v skladiščih, kjer so material sortirali, pakirali in razpakirali, nakladali in razkladali na kamione ter ga prevažah od enega skladišča do drugega. Tako so samo v enem tednu naložili 508, razložili 315 kamionov, razpakirali in spakirali pa ogromno drugega materiala.[134]

[133] Pred ustanovitvijo štaba 4. prekomorske brigade sta bila bataljona obratno oštevilčena: 1. bataljon je bil v Monopoliju, 2. pa v Brindisiju.

[134] Tako so pripravili: 477 »cilindrov« municije, 1077 vreč in zabojev municije, 258 »cilindrov« municije in oblek, 362 vreč in zabojev hrane ter oblek, 128 »cilindrov« hrane, 268 vreč razvezanih in dopolnjenih z municijo, razpakirali 13 »cilindrov«, 20 »cilindrov« raznega eksploziva, 71 vreč in

Od srede marca do 25. julija 1944 je ta bataljon natovoril 3765 letal z materialom, ki so ga pripadniki tega bataljona tudi prej pripravili in spakirali ter prepeljali na letališče. Zgrešeno pa bi bilo misliti, da je bil ves ta material namenjen partizanom v Jugoslaviji. Kakor smo že omenili, so pripadniki naše vojske delali tudi za potrebe drugih odporniških gibanj in to ne da bi zahtevali za to kakršno koli piacilo. Sem pa niso všteta niti tista letala, ki so se vračala z neuspešnega poleta, ko niso mogla odvreči materiala zaradi slabega vremena ali slabo dogo vor jenih znakov ali drugih nepredviđenih okoliščin. Vsa ta letala, ki jih ni bilo malo, je hilo treba iztovoriti. Prav tako niso sem všteta letala, ki so prihajala iz Afrike ali drugod in so dovažala nov material, ki ga je bilo treba prav tako raztovoriti, prepakirati in ponovno naložiti.

Prav tako delo, kot ga je opravljal 1. bataljon v Brindisiju (prej 2. bataljon), je na letališču pri Angloamerikancih v Bariju opravljaal 1. četa, v sovjetski bazi v Bari-Palese pa 2. četa 4. prekomorske brigade.

V tem času je Prva četa štela 153 tovarišev, od katerih se je šest zdravilo v bolnišnici. Na delo pa so bili razporejeni takole: material je pakiralo 45 tovarišev, kot pomožna posadka na letalih je bilo 36 tovarišev, drugi pa so bili zaposleni v kuhinji, mizarski delavnici in drugod.[135]

zabojev raznega materiala, 145 vreč razvezali in dopolnili s po 300 naboji, 80 »cilindrov« po 8 pušk in 1000 nabojev, 30 »cilindrov« po 10 pušk in 1000 nabojev, 35 »cilindrov« po dva mitraljeza in 1000 nabojev, 9 »cilindrov« po dve protitankovski puški, 100 naboj ev in obleke, 445 vreč in zabojev municije in oblek, 232 vreč in zabojev hrane, razpakirali 96 vreč in zabojev, 12 »cilindrov« raznega materiala, 163 parov čevljev, 2 čolna, 47 vreč in zabojev oblek, 95 »cilindrov» bencina, 14 kompletnih min za bacače, 1 »cilinder« cigaret, razpakirali 9 »cilindrov«, 487 vreč in zabojev dopolnili s po 15 parov čevljev, 12 »cilindrov« po dve strojnici s 150 nabojev, 2 »cilindra« po 9 strojnic 9 mm in 300 nabojev, 1 protitankovski top 47 mm, 8 »cilindrov« s po dve bredi in 2000 nabojev, 7 vreč dopolnili s po 155 parov nogavic, 250 vreč moke, 33 vreč dopolnili s po 6 oblek, 12 »cilindrov« sanitetnega materiala, oblek in drugo. (VZI, Bgd., d. št. 19—6, k. 2108.)

[135] VZI, Bgd., mikrofilmski posnetek je v mapi 4. PB v IZDG, Lj. — Za ilustracijo je potrebno navesti količino opravljenega dela v dneh 20., 24, in 25. julija 1944:

20. julija: spakirano: 166 zabojev municije, 36 zabojev hrane, cigaret, vžigalic in perila: vkrcano: 6 letal, in to 64 zabojev minometov, 25 zabojev mitraljezov, 146 zabojev ročnih bomb, 72 zabojev municije, hrane in perila, dve motorni kolesi, 3 sode bencina, 20 omotov telefonske žice in 31

Ti podatki pa nam obenem pričajo, koliko rok se je nenehno sklanjalo ter dvigalo in spuščalo težke tovore, ne glede na vreme, na pripeko, dež, dan in noč, in to daleč od domovine in svojcev. Treba je tudi vedeti, da so biti ti tovariši že dolga leta od doma, saj so bili po večini Primorci in Istrani, ki so prej trpeli morda v konfinaciji ali v zaporu ali pa bili v kakem posebnem delavskem bataljonu. Njihova želja po domovini pa je bila tedaj še toliko večja, ker so druge prekomorske brigade že odšle v Jugoslavijo v neposreden boj proti okupatorju. Zaradi tega je bilo marsikdaj silno težko dokazati tem ljudem, da je njihov delež prav tako dragocen prispevek, kakor je dragocen prispevek borcev, ki s puško v roki preganjajo okupatorja iz domovine.

Poročila, kako je delo potekalo, so navadno skopa. Naj za primer nevedemo poročilo z dne 21. marca 1944, kjer je zapisano: »Delalo se je ves dan in ponoči do 1 ure. Na železniški postaji je bilo izkrcano 300 ton raznega materiala, v glavnem pločevinastih zabojev za vkrcavanje na letala.

Okoli polnoči je bil ranjen tov. Magajna. Pločevinasti zaboj, ki je padel z vagona, ga je udaril v glavo. Tovariši so disciplinirani in požrtvovalni na delu, zaradi česar so s strani angleških oficirjev deležni velike pohvale.«

V poročilu z dne 23. marca je zapisano: »Ena skupina tovarišev je delala v skladišču ter pripravljala pločevinaste zaboje

zabojev municije. Natovoljeno na kamione in odpeljano v Brindisi 65 vreč hrane. Raztovorjeno: 4 kamione — 112 bal vojaških plaščev, 33 sodov bencina 70 posod motornega olja; z enega letala, ki se je vrnilo z neuspešnega poieta, raztovorjeno 38 zabojev hrane.

24. julija: spakirano: 31 omotov orožja, 240 vreč suhega mesa, 80 vreč suhega krompirja in 150 vreč moke. Naloženo 12 letal, in to: 315 vreč hrane, 19 sodov bencina, 108 zabojev ročnih bomb, 41 zabojev perila, 20 posod motornega olja, 6 zabojev mila, 14 zabojev sanitetnega materiala, 13 zabojev čevljev, 46 krampov, 48 zabojev municije, 5 zabojev špage, 2 posodi kreme za čevlje in 185 paketov propagandnega materiala. Na kamione pa je bilo naloženo 70 zabojev municije, ki so jo odpeljali na letališče v Brindisi. Ta dan je bilo razloženo še 5 kamionov — 300 vreč moke, raztovorjeni pa dve letali, ki sta se vrnili z neuspešno opravljenega poleta, in to 51 zabojev municije in 40 omotov spakiranih mitraljezov.

25. julija: spakirano 30 vreč pušk tako, da je bilo v vsaki vreči po 8 komadov pušk, zavitih v dve srajci, dvoje hlač, 2 majici, 4 pare nogavic, 1 vojaški plašč, in po 250 nabojev, 35 vreč razne hrane, cigaret in vžigalic, 220 vreč moke. Naloženo: 3 letala — 128 zabojev municije, 47 vreč riža in 66 sodov bencina. Razloženo: 5 letal, ki so se vrnila z neuspešno opravlj enega poleta, in to 104 vreče razne hrane, 99 zabojev municije, 32 zabojev ročnih granat, 13 zabojev suhega krompirja, 22 vreč srajc in 14 vreč hlač.

Del vodilnega kadra 4. prekomorske brigade (Monopoli 1944). Z leve proti desni: Tonček Kovač, politkomisar 2. bataljona, Edvin Pervanje, pomočnik politkomisarja brigade, Rado Bordon, kulturno-prosvetni referent brigade (oba zadaj), Anton Mršek-Zvone, pooblaščeni oficir OZN v brigadi, Vlado Cencelj, namestnik komandanta bataljona (zadaj), Anton Cerne-Zvone, komandant brigade, (?), Karei Krautberger, komandant 2. bataljona, Albin Dolščak, komandant stana

in jih nakladala na kamione, ki so jih odvažali na letališče, druga pa je te kamione razkladala. To delo je bilo silno naporno, ker je letališče zaradi neprestanega dežja spremenjeno v nepregledno blato. Toda tovariši so kljub slabim pogojem zavestno delali in v celoti opravili delo, ki jim je bilo določeno.«

27. aprila: »Na letališču je delalo 30 tovarišev. Naložili so 46 letal z orožjem, strelivom, hrano in sanitetnim materialom, razložili pa 42 letal. Ostali so delali v skladiščih.«

3. maja: »Od 13. do 15. ure je bilo delo zaustavljeno zaradi prisege, ki so jo tovariši ob 14. uri svečano opravili.«[136]

Lahko bi navedli še in še takih primerov, vendar je to dovolj, da spoznamo ogromen fizični napor naših fantov, ki so te energije razdajali zato, da bi bila domovina čimprej rešena.

[136] Dnevna poročila v rokopisu. VZI, Bgd. d. št. 1-12-8, k. 2108.

SOVJETSKA BAZA V BARI-PALESE

Znano je, da se je sovjetska materialna pomoč močno zakasnila bodili zaradi objektivnih razlogov, h katerim bi lahko šteli ogromne potrebe napredujoče sovjetske armade in zaradi že znanega odnosa, ki ga je kazal Stalin do partizanskega gibanja v Jugoslaviji. Tako so prva sovjetska letala priletela neposredno iz Sovjetske zveze v Jugoslavijo ter pripeljala s seboj nekaj materiala šele aprila 1944. leta. Pozno spomladi leta 1944 pa je prišla skupina sovjetskih oficirjev in pilotov v Bari-Palese ter tam ustanovila po sporazumu z Angloamericani svojo bazo. Ta baza pa ni imela lastnih, sovjetskih letal, marveč je uporabljala deset letal tipa *dacota,* ki so jim jih odstopili zavezniki v skladu z zakonom o posojilu in najemu. Ta letala so imela sicer sovjetske oznake, a so še vedno spadala pod britansko operativno kontrolo. Prav s -temi letali so sovjetski piloti prevažali v Jugoslavijo zavezniški matenial.

Pri sovjetski bazi je delala 2. četa 4. prekomorske brigade. Opravljala je različna dela, od kuharskih opra vii do čiščenja vzletišča ter stražo. Po potrebi pa je ta četa odhajala tudi v zavezniška skladišča, kjer je pomagala pakirati, nakladati in razkladati material. Ceta ni imela »letečega« osebja. Ker pa so hoteli sovjetski oficirji imeti to četo popolnoma pod svojo kontrolo, je prihajalo med našo komando in njihovo do nesporazumov.

Sovjetska eskadrila v Bari-Palese je od ustanovitve do 27. avgusta 1944 opravila 265 poletov; v 49 primerih pa so letala tudi pristala na partizanskih letališčih.

V sredini Jernej Teropčić, komandant 3. bataljona v 4. prekomorski brigadi v Ear:ju 1941

V tem času so Sovjeti odpeljali z letali iz Barija 358 ton zavezniškega materiala, prepeljali 713 ranjencev iz Jugoslavije v Italijo ter 450 drugih oseb v Jugoslavijo in nazaj.[137]

V pregledu poletov sovjetskih letal iz baze Bari-Palese je oddelek za preskrbo baze NOVJ v Bariju tudi navedel, kako potekajo naročila za Jugoslavijo. Oskrba naših enot je potekala tako, da je vrhovni štab dal naročilo sovjetski vojaški misiji pri tem štabu, ta misija pa je poslala naročilo sovjetski bazi v Italiji, ki jih je posredovala angleškemu oficirju za zvezo, le-ta pa ga je poslal RAF (Royal Air Force — Kraljeva zračna sila), ki je ta naročila posredoval svojim enotam, imenovanim H. Q. Supplay, t. j. DID 173 Bari — letališče. Tu so tudi naročeni material pakirali, potem pa vkrcali na sovjetska letala.[158]

Kakor verno, je bila decembra 1944 sovjetska baza v Bariju ukinjena, sovjetski oficirji in letalci ter borci, bi so bili iz sestava 4. prekomorske brigade, pa premeščeni v Beograd. Po nekem sporočilu pa je iz Sovjetske zveze priplula v južno Italijo tudi že omenjena tovorna ladija, ki je pripeljala za jugoslovanske partizane tovor raznega materiala. Iz Barija so to blago odposlali v Jugoslavijo po morju in z letali. To je razbrati iz sporočila, ki ga je vrhovni štab poslal štabu baze Bari leta 1944, kjer je rečeno, da je sovjetska vlada odposlala prek Perzijskega zaliva ladjo s 3090 tonami vojaškega materiala in hrane za našo vojsko. V tem sporočilu je tudi zapisano, naj v Italiji takoj poskrbijo za skladišča in vse potrebno za raztovor.[139]

Ceprav nekoliko pozno, pa je vendarle tudi pomoč, ki so jo nudili Sovjeti prek svoje baze v Bariju, bila dragocena. Obljuba, ki jo je dal Stalin skupaj z zavezniki, je bila v nekem smislu izpolnjena. Zlasti je prav prišla pomoč z letali, kajti prav letalskega prostora je neprestano primanjkovalo. Prav tako je bil tovor z omenjene ladje zelo solidna pošiljka, ki se je dala vsaj primer jati s pomočjo zahodnih zaveznikov. Tu pa je treba tudi omeniti, da je po napadu na Drvar prav neko letalo iz tega sestava evakuiralo tovariša Tita in vrhovni štab.

[131] Brzojavka št. 25. štaba baze Bari z dne 29. avgusta 1944 vrhovnemu štabu NOVJ. VZI, Bgd., f. 10/1, k. 2093.

[138] Poročilo št. 175 oddelka za oskrbo baze Bari vrhovnemu štabu, ki zajema podatke od 15.—20. avgusta 1944. VZI, Bgd-, d. št. 1/2-3, k. 2098.

[139] VZI, Bgd., — knjiga brzojavk, k. 2125.

LETALIŠČA IN SPUŠČALIŠČA MATERIALA V DOMOVINI

V tem prikazu smo nekajkrat omenili, da so zavezniki bodisi spuščali s padali ali brez njih tovor, namenjen partizanom, ali pa da so letala pristala na improviziranem letališču, kjer so tovor razložili, naložili pa ranjence in jih odpeljali proti Italiji. Da bi imeli zavezniki natančne podatke, kje naj pristanejo ali odvržejo material, so partizani točno izračunali koordinate letališč in spuščališč ter jih šifrirane poslali zavezniški komandi.
V začetku so bili na letališčih in spuščališčih zavezniški telegrafisti, meteorologi in signalisti, kasneje pa so jih zamenjali domači.

Radiotelegrafisti so pošiljali v Italijo zavezniškim komandam zlasti meteorološke podatke,[140] medtem ko so partizanske komande prek njih pošiljale podatke o novih letališčih in spuščališčih.[141] Za letališča in spuščališča pa so dajali sproti posebne znake, kot npr. : Spuščališče materiala za Drugi korpus Nozdrve, sekcija Nikšić. Signal: krog 8 ognjev, zemlja daje znak N, letalo pa F. Drugi primer: Tretji korpus je pripravil letali-

[140] Za primer naj navedemo te podatke: 18. januarja 1944 je bilo poslano iz glavnega štaba Slovenije tole poročilo: »Nebo nevidno zaradi megle, vidljivost 1 km, piha jugovzhodni veter jakost 3 m/sek., zračni pritisk 984 milibarov. Pritisk pada za 1 cm, temperatura 6° C, vlaga 89 %.«

[141] Glavni štab Slovenije je 19. decembra 1944 brzojavil štabu baze v Bariju naslednje podatke: -«Novo letališče v Krasincu sposobno za prejem letal. Sekcija Novo mesto, koordinate 45° 35' 10" severnogeografske širine 15° 17' 40" vzhodno od Greenwicha. Teren srednje trd, stalnih lokalnih vetrov ni.«

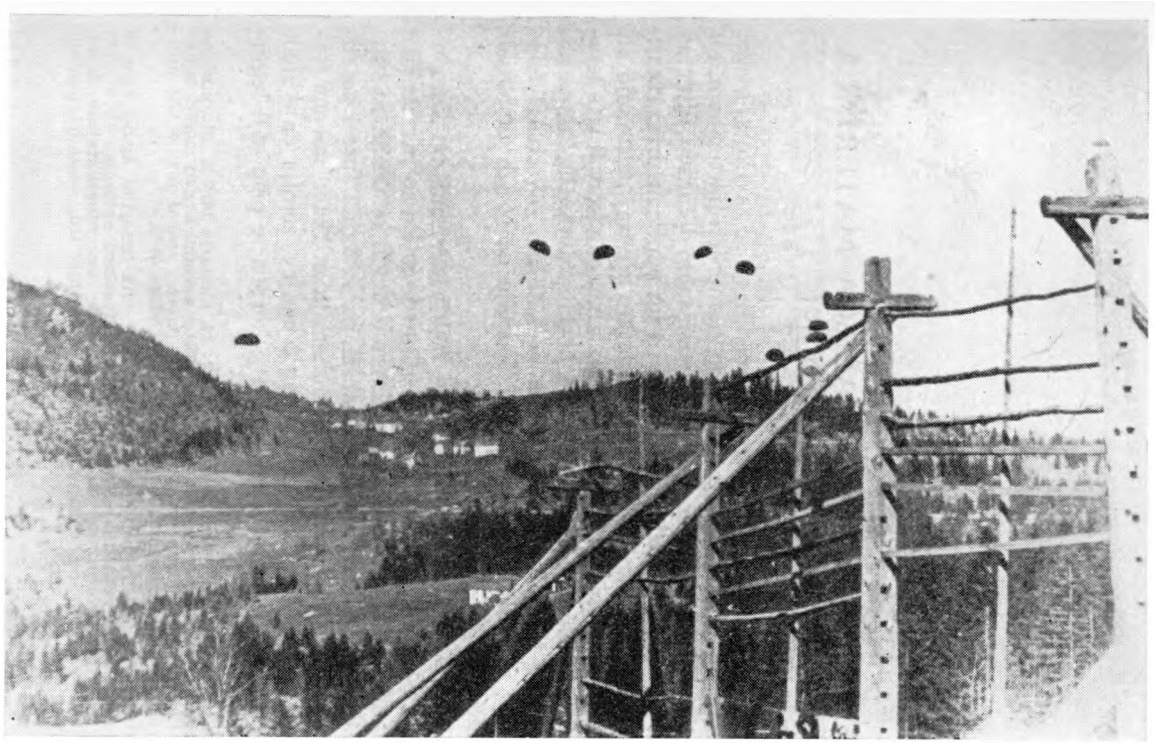

Spuščanje zavezniške pomoči s padali — Vojsko, pozimi 1944/45

šče pri Sv. Filomeni, sekcija Tuzla. Signal: dve crti vzdolž letališča po 6 ognjev.

Oglejmo si, kje so bila spuščališča in letališča v Sloveniji poleti 1944. Na teritoriju VII. korpusa, ki je obsegal Belo krajino ter del Notranjske, je bilo spuščališče pri vasi Dragatuš. To spuščališče so uporabljali Sovjeti z baze Bari-Palese. Na tem in drugih spuščališčih so imeli partizani posebej usposobljene čete, ki so pobirale odvrženi material. Prednost spuščališča pri Dragatušu je bila v tem, da je bilo globoko na osvobojenem ozemlju in je tako imelo osrednji položaj, dobro zmogljivost ter je bilo v celoti zaščiteno. Naslednje spuščališče je bilo blizu Starega trga ob Kolpi, kjer so odmetavali material Angloameričani. Tudi to spuščališče je bilo zelo prikladno, imelo pa je tudi dobre pogoje za obrambo. Tretje spuščališče, ki so ga uporabljali prav tako Angloameričani, je bilo v Nadlesku na Notranjskem. Značilnost tega spuščališča je bila v tem, da je imelo kar tri variante. Poleti 1944 so tu napravili letahšče, na katerega se je ponoći spustilo tudi do 10 letal, podnevi pa celo 20. Letališča so bila še med Krasincem in Gribljami v Beli krajini, in sicer eno na Otoku, eno pa v Gribljah. Partizani so pripravili več letališč zlasti še zaradi tega, da bi bilo vsaj eno na voljo v primeru, če bi sovražnik druga zasedel. Tako je 17. septembra moralo prenehati delovati letališče v Nadlesku zaradi sovražnikovega prodora na to področje.

Na območju IX. korpusa, ki je operiral na Primorskem, letališč ni bilo. Bila pa so spuščališča na Šentviskogorski planoti, glavna spuščališča pa so bila v Trnovem in na Banjiški planoti. Ta spuščališča so imela manjše zmogljivosti. Glavno spuščališče na tem območju je bilo v Cepovanu.

Za enote na Gorenjskem so partizani usposobili spuščališče na Jelovici. IV. operativna cona na Štajerskem je imela tri stalna spuščališča, urejena med rekama Savo in Savin jo. Ta spuščališča so bila relativno dokaj varna, njihova kapaciteta pa je bila majhna, kar je tedaj zadostovalo spričo splošnega vojaškega položaja v tem delu Slovenije. Z oziroma na bližnjo prisotnost sovražnika je bilo treba odvrženi material čimprej odnesti in ga poskriti. Zaradi tega na teh spuščališčih ni bilo mogoče sprejeti več letal naenkrat.

Na Koroškem je bilo jeseni 1944 samo eno spuščališče, ki pa je do septembra sprejelo samo tišti material, ki so ga zavezniki odvrgli iz treh letal posebej za svojo obveščevalno skupino, ki je imela namen infiltrirati svoje agente v sredňjo Evropo, ter je imela tu tudi svoj štab. Kraj tega spuščališča so menj avali.

Količina materiala, sprejetega na spuščališčih IV. operativne cone, pa ni bila velika tudi zaradi tega, ker angloameriški misiji na tem območju večkrat ni uspelo organizirati redne radijske zveze s svojo bazo v Italiji, kar je seveda negativno vplivalo na pošiljanje materiala. Težave so bile tudi v tem, ker je sovražnik bil izredno aktiven v tem delu Slovenije, saj je štel tedaj Štajersko skoraj že za del priključenega nemškega ozemlja.

Do septembra so pristala zavezniška letala v Nadlesku na Notranjskem trikrat, in to 21., 24. in 25. julija. Pripeljala so vojaški material in nekaj članov misije, odpeljala pa so druge člane misije, zavezniške vojne ujetnike in letalce, ki so jih partizani restili, nekaj naših oficirjev ter skupino 123 ranjencev s tremi zdravniki.[142]

V avgustu so pristala letala v petih nočeh ter poleg drugega evakuirala 146 ranjencev, do tedaj torej skupno 269.

Kakor je bilo že rečeno, so bili v Beli krajini angloameriški radiotelegrafisti in meteorološka postaja. Ta postaja je pošiljala svoji bazi v Italijo štirikrat na dan poročila o stanju vremena v tem sektorju Evrope. Zavezniška ekipa je tu osnovala tudi poseben tečaj za meteorologijo, ki so ga obiskovali naši tovariši. Septembra 1944 je bila ta meteorološka postaja ukinnjena, njeni člani pa evakuirani v svoje baze v Italiji. Poslej so naloge v zvezi z meteorološkimi opazovanji opravljali naši partizani, ki so se bili na tem tečaju za to usposobili.[143]

Septembra 1944 je štab IV. operativne cone dal urediti nova spuščališča pri Jezerskem in na Kozjem, vzhodno od Zidanega mostu. Tako je v tem mesecu priletelo nad to območje več letal, ki so odvrgla tovor. Da je bilo to mogoče, so morale pred tem partizanske enote osvoboditi precejšnje področje. Odvrženi

m2 poročilo glavnega štaba Slovenije vrhovnemu štabu z dne 31. julija 1944. IZDG, Lj,, št. 18/III-4.

143 prav tam.

material so nujno potrebovale za nadaljnje operacije, ki so jih pripravljale na novih terenih. Zaradi teh potreb so uredili spuščališča še pri Moravčah, na Veliki Planini ter na Kvasici. Grupa odredov na Roglji in na Crnem vrhu je pripravila spuščališče na zohodnem delu Pohorja, Kamniško-zasavski odred pa pri vasi Brise, Koroški odred pri vasi Zadni travni-k, medtem ko je Kokrški odred pripravil spuščališče sevemo od Storžiča. Zavezniki so spuščali material tudi v Savinjski dolini. V začetku 1945. leta je pripravil IX. korpus spuščališče v Cerknem, kjer so zavezniška letala odmetavala material tudi podnevi.

VII. korpus je imel 1944. leta letališče tudi v Loški dolini, kamor so zavezniška letala dovažala material in odvažala ranjence. 10. oktobra pa je bilo to letališče ukinjeno. Namesto tega so odprli novo v Krasincu pri Crnomlju.

Poleg omenjenih spuščališč in letališč je bilo na območju tega korpusa še več manjših, pa tudi večjih spuščališč: nad Suharjem v Gorjancih, pri Popovičih, v bližini Zužemberka, pri Paki ob Starem trgu ter v Predgradu.

Spuščališča in letališča so odigrala v partizanskem bojevanju veliko vlogo, in to ne samo v Sloveniji, marveč v celotni Jugoslaviji. Njihov pomen ni bil samo v tem, da so zavezniki na točno določenih in vnaprej dogovorjenih mestih odmetavali vojaški material in hrano ali na improviziranih letališčih izkrcavali in s tem pomagali partizanski vojski. Pri tem so zlasti velik pomen imela letališča, na katerih je bilo mogoče vkrcati težke ranjence in jih po najkrajši poti spraviti na varno ter jim nuditi hitro zdravniško pomoč. Zahvaljujoč taki koordinirani akciji med zavezniki in partizani je bilo rešeno marsikatero življenje.

Količine materiala, poslane za NOVJ po zračni poti

Količine materiala, ki so ga zavezniki poslali v Jugoslavijo po zračni poti, niso bile velike. Sam prevoz pa je bil marsikdaj tvegan. Situacija nad letališči in spuščališči namreč ni bila vselej tako rožnata, kot se zdi, marveč so bila prenekaterikrat zavezniška letala in posadke izpostavljene hudemu sovraž-

nemu ognju že med samim poletom, kdajpakdaj jih je ta ogenj presenetil tudi nad samimi spuščališči. Sovražniku je v takih primerih s pomočjo izdaje uspelo dobiti dogovorjene znake. Letala so prišla in ko so odvrgla tovor (ki ga je sovražnik zasegel), so bila napadena z gostim ognjem. Marsdkatero letalo se zaradi tega nikoli več ni vrnilo v svojo bazo.

Vsekakor pa — kot smo že uvodoma naglasili — je imela ta pomoč po zraku izreden moralnopolitični učinek, čeprav po drugi strani še zdaleč ni rešdla vprašanja oborožitve naše vojske, predvsem pa ne njene prehrane. Kot smo že navedli, so zavezniki pripeljali z letali do konca 1943. leta v Jugoslavijo le 51,5 ton raznega materiala. Količina vojaškega materiala je v januarju znašala 116,5 ton. Od tega so partizani prejeli 28 560 parov čevljev. Ta material je pripeljalo 84 letal. Zanimivo je, da se je dobava materiala za Slovenijo takrat celo zmanjšala, saj je znašala polovico v odnosu na december 1943. V tem času je namreč samo pet letal odvrglo material slovenskim partizanom.[14,1] V istem razdobju je bilo po morju poslano v Jugoslavijo do 3. januarja 1944 2413,54 ton materiala.[145]

Zavezniki so planirali za mesec dni vnaprej število letal, ki so operirala nad posameznimi državami. Posebej za narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije niso imeli odrejene eskadrilje transportnih letal, marveč je bila na razpolago skupina letal, ki so odnašala material nad tište države, kjer so bila odporniška gibanja. Ko se je izkazalo, da je npr. nad Jugoslavijo slabo vreme, so letala odletela nad Grčijo ali kam drugam, kjer so bile meteorološke prilike ugodnejše. Seveda je ta eskadrilja operirala tudi v skladu s političnim barometrom ...

Za mesec maj 1944 so zavezniki napravih takle razpored transportnih letal, ki naj bi prenesla material odporniškim gibanjem: Poljska 100, Bolgarija 100, Madžarska 30, severna Italija 30, medtem ko je bila za Jugoslavijo predviđenih kar 500 poletov.[146]

[144] Statistika za januar 1944. VZI, Bgd., št. d. 17/6-14, k. 2091. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[145] Statistika za januar 1944. VZI, Bgd., d. št. 7/2-5, k. 2104. Fotokopija v IZDG Lj. v mapi 4. PB.

[146] Posebno poročilo iz Italije našemu vodstvu v domovino z dne 19. maja 1944. Arhiv SSUP.

Pregled prispele zavezniške pomoei po zraku. Vojsko, pozimi 1944/45

Pošiljanje zavezniške pomoči je bilo tudi v tesni zvezi s propagandnimi cilji. Tako na Zahodu kot na Vzhodu so že zgoda j računali na svoja vplivna območja in celo na delitev interesnih sfer po koncu vojne. Da je to res, nam dokazuje sama konferenca v Jalti 11. februarja 1945, kjer so si zavezniki razdelili interesne sfere in kjer naj bi veljalo med zahodnimi zavezniki in Sovjetsko zvezo načelo v zvezi z Jugoslavijo 50 : 50.[1/17]

Da bi zavezniki lažje dosegli zaželene cilje, so imeli zelo močno propagandno službo. Maja 1944 sta se angleška in ameriška propagandna organizacija v Italiji združili v eno. Centrala te enotne organizacije je bila v Alžiru in je imela štiri oddelke: oddelek za zapadno Sredozemlje (Francija, Spanija in Portugalska), nato oddelek za Italijo, oddelek za zapadni Balkan (Jugoslavija, Albanija, Madžarska) ter oddelek za vzhodno Sredozemlje (Grčija, Bolgarija, Romunija). Ta organizacija je štela od tri do štiri tisoč ljudi, vodil pa jo je nek upokojen general, ki se je v prvi svetovni vojni borii v Srbiji in Grči j i. Večino uradnikov te organizacije so sestavljali bivši predstavniki raznih bank, zavarovalnih družb, rudnikov itd., torej ljudje, ki so že prej delali na teh ozemljih in ki so razmere dobro poznali. Ta organizacija je imela še 15 raznih odsekov, saj so imeli Američani še pred združitvijo sekcijo D, ki se je ukvarjala z vohunstvom, medtem ko se je pri Angležih ukvarjala s špionažo vsaka sekcija. Njeni člani so namreč takoj poročali o vsem, kar so videli in sMšali.

Glede Jugoslavije so bili nacrti konkretnejši. V Kairu ob piramidah so imeli posebno šolo za propangandiste, namenjene v Jugoslavijo. Po nekem ohranjenem poročilu naj bi Angleži pripravljali tu urednike za vse časopise v Beogradu, Zagrebu in v drugih mestih Jugoslavije. Prav tako naj bi imeli pri rokah nameščence za radijske postaje. V primeru zavezniškega prihoda v Jugoslavijo naj bi ti ljudje takoj zasedli svoja mesta. Do maja 1944 je to šolo dokončalo 300 obiskovalcev.[148]

[147] Churchill: Druga svetovna vojna, str. 944.

"8 VZI, Bgd. — arhiv SSUP.

Zavezniška propagandna služba pa je pripravljala tudi propagandni material, ki so ga v velikih količinah tiskali v jezekih evropskih narodov in kakor verno odmetavali iz letal nad nemškimi postojankami.

Zanimivo je tudi, da zavezniki dolgo časa niso do volili predvsem svojim novinarj em poročati direktno iz partizanskih položaj,ev v Jugoslaviji. Dogajalo se je celo, da so časnikarje, ki so s pomočjo naših propagandiste v v Italiji le prišli do partizanov, zavezniki brž ustavili in zavrnili.

Aprila 1944 pa so v zvezi s tem nastopili novi momenti. Agencija Reuter je odredila za poročevalce iz Jugoslavije Stojana Pribičevića in Talbolta ter nekega fotoreporter ja. Vendar se je okrog njihovega prihoda vodila tedaj ogorčena borba med angleško obveščevalno službo — Force 133 — ter brigadirjem Macleanom, vodjo zavezniške misije pri vrhovnem štabu NOVJ. Force 133 je hotela poslati v Jugoslavijo najprej človeka z Intelligence Servicea (angleška tajna policija), šele potem novinar ja, medtem ko je Maclean želei imeti najprej novinarje, ki bi pošiljali poročila svojim časopisom. V tem »dvoboju« je seveda uspela Force 133, ki je poslala obveščevalnega oficirja majorja Clisolda. Ta naj bi poleg svojih obveščevalnih dolžnosti opravljal tudi službo cenzor ja za angleške novinarje.[149]

Take in podobne zakulisne epizode, ki so postale dokončno jasne pravzaprav šele po vojni, nam obenem pomagajo razumeti, na kaj vse so oboji zavezniki računali, ko so se odločili pomagati partizanom.

Do konca junija 1944 so zavezniki poslali partizanom po morju 15 428 ton, po zraku pa 3688 ton, torej skupno 19 116 ton raznega materiala.[150]

Da bi imeli boljšo predstavo, kolikšna je bila ta pomoč, poslana po morju ali po zraku, primerjajmo te številke z nosilnostjo partizanske ladje »Dubac«, ki je naenkrat peljala lahko 2540 ton materiala, in bomo videli, da bi to pomoč lahko naložili na sedem in pol takih ladij. Če bi pa primerjali količino, poslano do junija 1944 po zraku, bi videli, da bi jo bilo moč

«9 Porodio iz Italije z dne 24. 4. 1944 — VZI, Bgd., arhiv SSUP, f. 6, k. 37.

[150] VZI, Bgd., d. št. 5/1-3, k. 2096.

Zbiranje padal zavezniške materialne pomoči v Sloveniji

naložiti na eno samo ladjo te tonaže. Pri tem pa je treba upoštevati, da je do junija 1944 prispela po zraku komaj tretjina te pomoči; šele po juniju so zavezniki svojo pomoč znatno okrepili.

Zavezniki so tedaj v svoji propagandi močno potencirali vrednost svoje pomoči. Casopisne in radijske vesti so stalno poudarjale vrednost njihovih dobav. Nekateri poročevalci pa so šli v svojih poročilih celo tako daleč in so trdili, da bi partizanska vojska brez te pomoči takorekoč propadla. Ne da bi omalovaževal vrednost zavezniške pomoči v težkih časih narodnoosvobodilnega boja, je Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) septembra 1944 objavil prek svojih obveščevalnih sredstev pojasnilo o dobijeni zavezniški pomoči. V tem pojasndlu je bilo rečeno, da se prek nekaterih radijskih postaj čedalje bolj poudarja pomoč, ki jo nudijo zahodni zavezniki narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije in da kroži celo vest, češ da so zavezniki metali iz letal moštvo in potrebščine ter da bi brez zavezniške materialne pomoči ostala NOVJ najbrž velika skupina gverilskih odredov, Nemci pa bi ostali še moćni. »Za prejeto pomoč smo zaveznikom hvaležni«, nadaljuje sporočilo, »trditve pa, kakršna je zgoraj omenjena, pa ne ustrezajo dejstvom in potemtakem —• zlasti če se objavljajo v našem jeziku — tudi zavezniški stvari ne koristijo, kajti naše ljudstvo in naša vojska dobro vesta, koliko še vedno žrtvujeta za to, ker se preskrbujeta z lastnimi sredstvi: s tem, kar iztrgata sovražniku. Treba pa je poudariti, da je bila prav glede oborožitve naše vojske zavezniška pomoč neznatna in da je potemtakem le malo orožja naše vojske iz zavezniških virov. Kakor je bil prej, tako je tudi zdaj glavni vir preskrbe naše vojske z orožjem in municijo sovražnik, ki pa mu je treba orožje iztrgati.« V nadaljevanju sporočila je še rečeno, da bijejo naši narodi oborožen boj proti okupatorju malodane od prvih dni okupacije 1941, medtem ko je prišlo nekaj zavezniških oficirjev k partizanom šele v začetku pete ofenzive, tj. v maju 1943. leta, in je začela neznatna pomoč v orožju prihajati veliko pozneje. Med peto in šesto ofenzivo so se partizani oskrbovali največ tako, da so razoroževali italijanske divizije, nekaj pa tudi na račun takratnih vojaških uspehov. Pomoč v orožju, obutvi in obleki je

bila v času šeste sovražne ofenzive, torej v decembru 1943, zelo potrebna, vendar pa so bile pošiljke zavezmiškega materiala skrajno neznatne. Sporočilo nadalje poudarja, da se je zavezniška pomoč povečala šele po sedmi ofenzivi, torej v zadnjih mesecih 1944. leta, potem pa spet padla, dasiravno je bil pred vrati velik naskok na okupator ja.

»Ceprav je minilo precej mesecev od sporazuma NKOJ z dr. Šubašičem«, nadaljnje sporočilo, »naša vojska še ni dobila ne vojnega ne trgovskega ladjevja. Tako smo morali izkrcati naše enote na dalmatinske otoke z lesenimi ladjicami, ki smo jih pač imeli. Po tem sijajnem uspehu naših borcev in mornarjev postaja vprašanje ladjevja malone brezpredmetno, ker ga nismo imeli takrat, ko nam je bilo najbolj potrebno. In isto velja še za mnoge druge zadeve.« Sporočilo nadaljuje z mislijo, da so zavzetje Banjaluke in druge partizanske zmage otipljdvo dejstvo in je zaradi tega trditev, da bi brez zavezniške pomoči ne bilo drugega kakor skupine gverilcev, ne le neresnična, marveč tudi krivična.

Sporočilo pripominja tudi, da bi morali zavezniki spregovoriti o drugi pomoči, in to o pomoči, ki jo daje partizanska vojska skupni stvari, za katero se bore Združeni narodi. »Bilo bi bolj upravičeno in pravičneje, da bi naši zavezniki bolj upoštevali to, da smo se borili golih rok brez sleherne zavezniške pomoči takrat, ko je bilo naj huje, ko je vsa Evropa spala trdno span je, ko ni bilo druge fronte, ko je bila Nemčija najmočnejša in na višku svoje vojaške moči. Takrat pa na našem nebu ni bilo drugih letal, ražen sovr&žnih. Kako je mogoče potemtakem trditi, da bi bila nemška vojska še močnejša, da ni bilo pomoči zavezniškega letalstva, ko je prišla ta pomoč šele letos?« nadaljuje sporočilo ter poudarja, da naša vojska ni nastala ob pomoči letal ne z metanjem ne s spuščanjem in da se za njen nastanek ni treba zahvaliti nikomur drugemu, ražen junaštvu in patriotizmu naših borcev in naših narodov. ki so prispevali strašne žrtve, preden so to junaško vojsko skovali v srditem boju z neprimerno močnejšim sovražnikom ter da se je ta vojska organizirala in dvignila na stopnjo ure jene redne vojske že mnogo prej, preden so iz zavezniških letal vrgli prvi paket pomoči, saj so bili kraji in letališča, kamor je ta pomoč priha-

Zbiranje padal zavezniške materialne pomoči v Sloveniji

jala, že osvobojeni. »Očitno je, da se je ta pomoč začela šele tedaj, ko smo se bili že popolnoma uveljavili kot redna vojska in kot pomemben činitelj v tej vojni,« nadaljuje sporočilo.

Ob zaključku tega dokumenta je rečeno še, da je bila pomoč, ki so jo nudili zavezniki, v obojestransko korist, in če bi bila večja, bi tudi uspehi bili večji, čeprav so že tako veliki in je vsemu svetu očitno, da lahko partizani do konca osvobodijo svojo domovino, kar bodo vsekakor tudi storili. Vprašanje pa, zakaj za partizane ne velja zakon o posojilu in najemu ostaja slejkoprej odprto, čeprav bi do tega imeli vso pravico. »Naposled se je treba vprašati,« zaključuje sporočilo NKOJ, »zakaj je bilo londonskemu radiu potrebno širiti v našem jeziku takšne trditve, ki lahko vzbude v našem ljudstvu samo negativen odmev, ker so dejstva takšna, kakor smo jih navedli in kakor so našemu ljudstvu zelo dobro znana.«[151]

To reagiranje začasne vlade je bilo popolnoma razumljivo, saj je bila dejanska pomoč, kot smo iz dokumentov videli, prava kapljica v morje glede na potrebe in razsežnosti, ki jih je partizanska vojska v tistem času imela. Tedaj je naša vojska štela blizu 700 000 mož in bi še tako izdatna pomoč komaj kaj zalegla. Toda, kakor je bilo že večkrat poudarjeno, je imela ta pomoč kljub vsemu daljnosežen moralno političen pomen, kar je NKOJ tudi upošteval.

Toda oglejmo si, kako je zavezniški material nadalje đotekal. V mesecu septembru so naročila iz notranjosti države znašala 1810 ton materiala, ki naj bi ga pripeljala letala. Prav tedaj so Angleži poslali odcjelku za oskrbo baze v Bariju plan pomoči za Jugoslavijo, v ka ter em je bilo za September na razpolago komaj 1232 ton letalskega prostora. Na koncu tega plana je rečeno: »Prosimo, da to količino podelite med dvanajst korpusov, IV. cono v Vojvodini, med pet srbskih divizij in štiri makedonske brigade. Sporočilo o vaši razdelitvi nam morate dostaviti do 1. septembra 1944.«[152] Vendar tudi ta planirani letalski prostor ni bil izkoriščen, saj je bilo v septembru 1944 poslano z letali v Jugoslavijo le 805,2 ton vojaškega

[151] Dedijer: Dnevnik 1943—1944, str. 91—93.

[152] Dopis zavezniškega oskrbovalnega urada štabu baze NOVJ v Bariju avgusta 1944. VZI, Bgd., d. št. 37/1-10, k. 2093. Fotokopija v IZDG Lj. v mapi 4. PB.

materiala, in to v Srbijo 99,1 ton, v vzhodno Bosno 12 ton, Istro 16,6 ton, Slovenijo 82 ton, Srem 26,9 ton, zahodno Bosno 112,7 ton, v Makedonijo 103,8 ton, Crno goro 185,2 ton, Vojvodino 9,2 ton, zahodno Hrvatsko 64 ton, Slavonijo 66,2 ton, Dalmacijo 13,4 ton, sovjetski misiji pa 14,1 ton različnega materiala.[153]

Na že omenjenem planu 500 predvidenih poletov so poslali zavezniki razdelitev teh poletov za September. Po tem programu naj bi nad Srbijo bilo izvršenih 145 poletov, nad Makedonijo 25, Crno goro 75, vzhodno Bosno 50, zahodno Bosno 20, Dalmacijo 10, Hrvatsko 90, Vojvodino 10, v Slovenijo pa 75. Partizanske enote, kamor naj bi zavezniki odvrgli material, so imeli piloti vse šifrirane. Tako je bila za slovenski glavni štab in VII. korpus šifra FLOTSAM, za IX. korpus CRAYON, IV. cono na Štajerskem pa COCKOLD. Po tem razporedu naj bi torej VII. korpus imel 37 poletov, IX. korpus 0, IV. cona pa 33.[15/*]

Plan oskrbe za oktober pa so zavezniki precej skrčili, in sicer na 300 poletov za celo Jugoslavijo. Po tem nacrtu naj bi Hrvatska imela 90 poletov, Vojvodina 12, zahodna Bosna 6, vzhodna Bosna 15, Crna gora 15, severna Srbija 60 poletov, Makedonija 12, Slovenija pa 90, in sicer glavni štab Slovenije in VII. korpus 32, IX. korpus 26, IV. operativna cona pa 32 poletov.[155]

Toda tudi ta plan ni bil realiziran, kar nam priča poročilo o odposlanem materialu, ki ga je poslal v Jugoslavijo vrhovnemu štabu oddelek za preskrbo v štabu baze Bari. Po tem poročilu je bilo odposlano za Srbijo 6,9 ton, za Slovenijo 110,1, zahodno Bosno 60,3, Makedonijo 4,8, Crno goro 94,4, zahodno Hrvatsko

[153] VZI, Bgd., d. št. 9/1-5, k. 2099.

[154] Razdelitev poletov v septembru. VZI, Bgd., d. št. 4/1-3 k. 2098. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Šifre so bile še:
FUNGUS — glavni štab Hrvatske,
ICARUS — X. korpus,
BOLLINOLAY — V. korpus,
TOFFEE — III. korpus,
DEPOSIT — II. korpus,
GEISHE — VI. korpus,
PIEC HOPE »A« ali FLOTSAM---------- VII. korpus,
PIEC HOPE — glavni štab Slovenije,
AGATE — XI. korpus, itd.

[155] Razdelietv poletov v oktobru. VZI, Bgd., d. št. 6/2-3, k. 2098. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

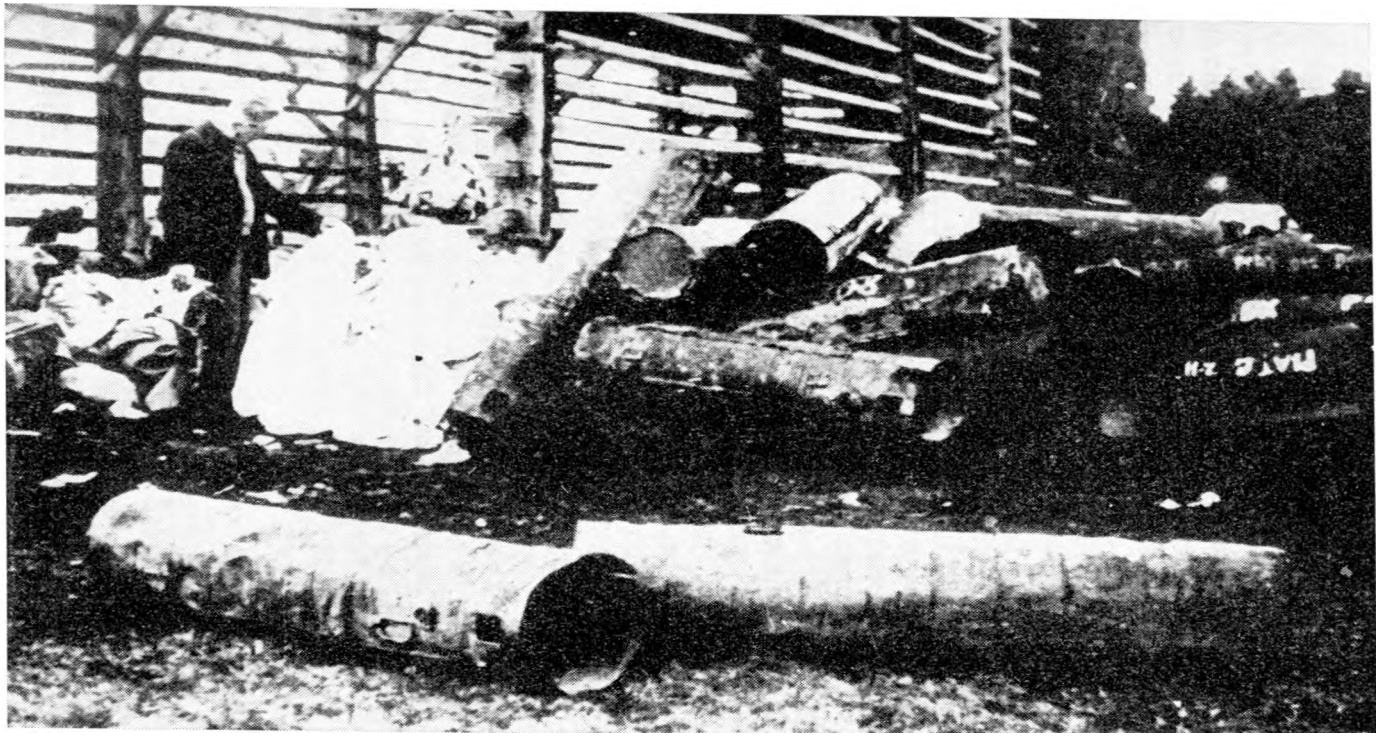

Pobiranje »cilindrov« in padal zavezniške materialne pomoči v Sloveniji

63,5, Slavonijo 61,8, vzhodno Bosno 55,8, na Primorsko 8,2, v Istro 1,5 in v Dalmacijo 3,9 ton. Skupaj je bilo odposlanega po zraku 471,2 ton materiala.[156]

Ti plani se seveda niso mogli uresničevati tudi zaradi nenehnih sprememb na jugoslovanskem bojišču, izgub posameznih spuščališč in letališč in, kakor je bilo že poudarjeno, zaradi pomanjkanja letal, pa tudi zaradi vremenskih in drugih prilik. Nikoli pa ni prišlo do zastojev zaradi pomanjkanja materiala, ki ga je bilo v zavezniških skladiščih dovolj, saj je tedaj zlasti ameriška vojna industrija delala s polno paro, sam angleški otok pa je bil tudi dovolj varen, kljub grozljiivim bombam V-l in V-2, ki so tedaj padale na London.

Nihanje zavezniške pomoći pa je bilo vsekakor v veliki meri odvisno tudi od posameznih zavezniških komandantov in njihovih konkretnih planov in ne nazadnje od aktivnosti predstavnikov zavezniških misij in njihovih radiotelegrafistov pri partizanskih enotah. Ti so si — kakor je ugotovljeno — večkrat tudi brezuspešno prizadevali, da bi priklicali pomoč.

Porast zavezniške pomoći jugoslovanskim partizanom je bilo opaziti tudi tedaj, ko so se zavezniška poveljstva nagibala k misli, da bi zahodni zavezniki izvedli izkrcanje v Dalmaciji. To vprašanje so zavezniški predstavniki nekajkrat sprožili, toda naše vodstvo je to vselej kategorično odklonilo s čvrsto motivacijo, da jim zavezniška vojska ni potrebna, marveč da je nujno potrebno le orožje, s katerim bodo okupator ja že sami izgnali iz domovine.

Da bi pa prišlo tedaj do enostranske zavezniške nasilne akcije na Jadranu, ni bilo mogoče niti misliti, ker so se zavezniki dobro zavedali, da bi se bili partizani v obrambi svoje neodvisnosti obrnili tudi proti njim.[157]

« VZI, Bgd., d. št. 16, k. 2093.

[157] Vladimir Dedijer navaja v svojem Dnevniku 1943—1944 tole: »Neki angleški oficir je pravil, da razume napore angleških komunistov, in rekel: .Angleški reakcionarji se zavedajo vaše moči. Angleški reakcionarji vedo, da se s starimi sredstvi ne morejo več boriti proti vam. Lahko bi izkrcali 10 divizij, toda vi bi jih hitro vrgli v morje, ko se lahko zdaj upirate 22 nemškim, 9 bolgarskim in toliko drugim. Angleški vojaški krogi so za vas tudi iz praktičnih razlogov: od vsakega kilograma razstreliva, ki vam ga pošlje general Wilson v Jugoslavijo, dobimo ne 6 %, marveč 100 % obresti. Kaj pomenijo samo napadi vaših odredov na proge Skoplje—Niš! Če ne bi Hitler dobival kroma iz Turčije, bi mu zagotavljal rudnik kroma Raduša pri Skoplju 90 % celotne rezerve kroma v vsej Evropi, kar so jo zasedli Nemci!'-«

Novembra 1944 so zavezniška letala prepeljala v Jugoslavijo največ materiala, in sicer 1324 ton (po morju v novembru 5974 ton).[158]

Medtem se je vojaška situacija v Jugoslaviji že močno spremenila. Na vzhodu države se je že razvil frontalni napad na nemške sile, ki so jih partizani začeli sistematično potiskati iz države. V jeseni 1944 so naše enote osvobajale Srbijo in skupno z Rdečo armado osvobodile Beograd. Okupator dn njegovi pomagači so se morali hitro umdkati. Sovjetska zveza je tedaj začela oskrbovati naše enote na vzhodu države in se je zaradi tega situacija v zvezi z oskrbo pri zahodnih zaveznikih nekoliko spremenila. Vrhovni štab je poslal zaradi tega 28. oktobra štabu baze v Bari tole sporočilo: »Načelno pošiljati čimveč orožja in opreme za našo vojsko po morju. Po zraku je treba v prvd vrsti oskrbovati Slovenijo in Hrvatsko.«[159] Tedaj je maršal Tito tudi zahteval, naj mu iz Italije sporočijo, koliko materiala so zavezniki poslali v Slovenijo v mesecu decembru. Štab baze v Bariju je 8. januarja 1945 tudi poslal z oznako »za maršala« tole brzojavko: »V decembru 1944 je poslano za Slovenijo 1450 komadov lahkega orožja, 600 000 komadov municije, 1300 kg eksploziva, 17 radioaparatov, 975 galon goriva in maziva, 13 zavojev zdravil, 16 aparatov za zameglitev, 4000 liber hrane (okrog 1800 kg, op. p.), 960 oblek, 600 parov nogavic. Skupno izvršeno 82 poletov, vsi za VII. korpus.«[160]

Novi momenti glede oskrbovanja pri zahodnih zaveznikih se zlasti zrcalijo iz poročila o sestanku našega predstavnika v Bariju s pomoćnikom šefa »Military Mission«, ki je bil 18. januarja 1945. V tem poročilu je rečeno, da se je šef »MM« podpolkovnik Parker službeno razgovarjal o materialnih po trebah NOVJ na AFHQ (vrhovnem štabu zavezniške armade, op. p.). Potrebe z vsakim dnem naraščajo glede na vojaški material, kakor tudi glede hrane, oblačil in obutve. Na tem sestanku je Parker sporočil tudi zahteve podpolkovnika Makieda, ki jih je predolžil prek oddelka za oskrbo organizaciji »37 Military Mis-

[158] Issues to Yugoslavia by Sea and Air November 44, VZI, Bgd., d. št. 76/1-3, k. 2113.

[159] VZI, Bgd. — knjiga brzojavk, brzojavka št. 5, k. 27.

mo vzi, Bgd. — knjiga brzojavk, brzojavke št. 41, 1-1, k. 39.

sion«. V tem poročilu je tudi rečeno, da je podpolkovnik Parker izjavil: »Te količine, ki jih naša ustanova dobiva, še zdaleč ne morejo pokriti stvarnih potreb jugoslovanskih enot, in sem zaradi tega bil prisiljen obraniti se na višje mesto. V zvezi s tem sem imel uradni razgovor, ki je trajal poldrugo uro, s šefom generalštaba, generalom Hardingom, mojim starim znancem iz Afrike.« V nadaljevanju je rečeno, da je general Harding razložil plan, po katerem oskrbujejo jugoslovanske enote. Ta plan, ki pa je še vedno zasnovan na številu 300 000 ljudi v sovražnikovem zaledju, to se pravi na osnovi gverile, da ga Angleži itak prekoračujejo in da dajejo, kar jim je naj več mogoče, najsibo to od svojega viška ali pa, da ta material odtegujejo svojim enotam. Tu je tudi rečeno, da je general še izjavil, kako so Angleži seznanjeni z dejstvom in potrebami jugoslovanske vojske, ki rastejo, in da so od temelj ev spremenjene v primer javi s stanjem, ko so partizanske enote še bile gverilske. Angleži tudi vedo, da zdaj prihaja do vprašanja oskrbovanja regularne armade, ki ima velike potrebe še posebej v transportu, gorivu ter nasploh v vsej vojaški opremi. General Harding pa je tedaj rekel, da kolikor mu je znano, je bilo v Moskvi urejeno tako, da bo vse kopenske enote NOVJ oskrbovala Sovjetska zveza, medtem ko bodo Angleži oskrbovali mornarico ter letalstvo, toda kakor zgleda, v zvezi s tem sporazumom, ni bilo še ničesar storjenega.

General Harding je podpolkovniku Parkerju zagotovil sledeče: Angleži so pripravljeni oskrbovati enote NOVJ, ki aktivno sodelujejo na fronti, tj. tište, ki se nahajajo v boju s sovražnikom, vendar nikakor ne tudi zalednih oblasti. Povedal je tudi, da je oskrbovanje jugoslovanske vojske otežkočeno tudi zaradi tega, ker morajo Angleži oskrbovati novo redno grško vojsko, ki je na tem, da se formira. Pripomnil je tudi, da vsekakor, preden se ne bo rešilo problema oskrbe na najvišjem mestu, še ne bo mogoče ugoditi povećanim zahtevam oziroma niti najnujnejšim resničnim potrebam. Harding je predlagal Parkerju, naj bi v ta namen vrhovni štab NOVJ (general Avšič) pripravil plan, v katerem bi zaobjel vse potrebe jugoslovanskih operativnih enot, vključno mornarico in letalstvo. Ta plan naj bi maršal Tito predložil in obrazložil maršalu Alexandru, ko

Pobiranje zavezniške materialne pomoči v Sloveniji

bo ta v ta namen prispel v začetku februarja 1945 v Beograd. Na tem sestanku naj bi se točno določilo, kaj mora NOVJ prejeti od Angležev. Na istem sestanku pa bi morali rešiti tudi odprta vprašanja glede jugoslovanskih transportnih ladij, bodisi onih, ki plujejo za zaveznike, ali pa onih, ki so v rokah Italijamov.

V poročilu je še rečeno: »Podpolkovnih Parker ima vtis, da je general Harding dobro razpoložen do NOVJ in je prepričan, da bo uredil vse, kar je v njegovi moči.« Dodano pa je še, da je »podpolkovnik Parker dobil vtis v Caserti, da dobiva Jugoslavija drugorazredni vojaški značaj, ker se — z ozirom na ogromne sovjetske ofenzive — domneva, da bo fronta v Jugoslaviji kmalu likvidirana.« Ob zaiključku poročila je še omenjeno, da bo Parker odpotoval v Beograd, kjer bi podrobno informiral brigadir ja Macleana in da bi bilo potrebno, če bi storil isto tudi podpolkovnik Makiedo, ki naj bi o tem poročal vrhovnemu štabu NOVJ. Na koncu je v poročilu dodano tudi tole: »Nekako šaljivo pravi podpolkovnik Parker, da so mu na AFHQ rekli: ‚Kolikor bodo partizani ljubeznivi in hvaležni nam, toliko borno mi boljši do njih.'«[101]

Navedbe iz tega poročila jasno kažejo, kakšna so bila pota razvoja zavezniške pomoči jugoslovanskim partizanom, ki so tedaj že uživali občudovanje vsega sveta. Tudi Sovjetska zveza, ki je imela od februarja 1944 svojo vojaško misijo pri vrhovnem štabu, je zdaj izdatneje pomagala partizanom bodisi z materialno pomočjo, bodisi s konkretnimi vojaškimi akcijami, med katerim je bila na prvem mestu vsekakor pomoč Rdeče armade pri osvoboditvi Beograda.

Spričo takega razvoja položaja je omenjeni podpolkovnik Parker poslal 11. februarja 1945 pismo štabu baze NOVJ v Bariju, v katerem ga seznanja s trenutnim stanjem zavezniškega oskrbovanja enot NOVJ. V tem pismu je med drugim rečeno tudi tole: »Pred natančnejšim pregledom stanja treba povedati, da je ta HQ (37 MM) pod komando glavnega zavezniškega stana (AFHQ), plan dela pa pripada vrhovnemu zavezniškemu stanu

[161] Poročilo o sestanku s podpolkovnikom Parkerjem, pomočnikom šefa Military Mission. VZI, Bgd., d. št. 2/1-10, k. 2123. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Poverljivo.

G E N E R A L N A R E K A P I T U L A C I J A

TERETA PRIMLJENOG OD SAVEZNIKA I OTPREMLJENOG MORSKIM PUTEM ZA JUGOSLOVENSKU ARMIJU od 15. X. 1943. do 31. V. 1945.

" A " OTSEK ZA POMORSKI TRANSPORT BARI - MONOPOLI OTPREMIO JE
ZA JUGOSL. ARMIJU od 15.X.1943. do 30.IV.1945. ..... TONA 35.167.49
" U TOKU MESECA M A J A 1945. ..... TONA 176.94

" B " IZRAVNO SU SAVEZNICI OTPREMILI ZA JUGOSLOV. ARMIJU
od 1.I.1945. do 30.IV.1945. ..... " 14.423.57
U TOKU MESECA M A J A 1945. ..... " 1.624.41

UKUPNO OTPREMLJENO U MAJU 1945. ..... " 1.801.35

SVE UKUPNO OTPREMLJENO OD 15. X. 1943. DO 31. V. 1945. ..... TONA 51.392.41

" C " OTSEK ZA POMORSKI TRANSPORT OTPREMIO JE ZA JEDINICE:
M. KUP, PRESCOTT, L. ROBERTS, CORBETT, PEARS, SKIP-
WIRTH I E WARS od 15.X.1943. do 31.XII.1944. ..... TONA 402.76

========== ooo O ooo ==========

" D " OTSEK ZA POMORSKI TRANSPORT OTPREMIO JE ISKLJUCIVO
ZA BRITANSKE JEDINICE od 15.X.1943. do 31.V.1945. ..... TONA 10.007.57

UKUPNO OTPREMLJENE KOLIČINE ROBE ZA DOMOVINU od 15.X.1943. do 31.V.1945. ..... TONA 61.802.74

Bari; 31. maja 1945.

OTSEK ZA POMORSKI TRANSPORT
p o r u č n i k :

Generalna rekapitulacija prejetega tovora od zaveznikov po morju od 15. oktobra 1943 do 31. maja 1945

za Sredozemlje (Supreme Allied Comd. Mediteranean Theatre), ki mu poveljuje maršal Alexander. Z ozirom na sklepe moskovske konference, da bo jugoslovansko vojsko oskrbovala Rusija, je general Wilson (predhodnik maršala Alexandra) predpisal 2. decembra 1944, da se oskrbuje NOVJ po AFHQ na osnovi gverilske skale, in to samo tiste enote NOVJ, ki se nahajajo na jugoslovanskem teritoriju še pod nemško okupacijo. Ta predpis je osvojil tudi maršal Alexander.«

V »tolmačenju plana« je še rečeno, da je potrebno, z ozirom na to, da se oskrbovanje planira šest mesecev vnaprej, razumeti plan takole:

»I. dobave NOVJ za januar, februar in maree 1945 na bazi 300 000 ljudi. II. dobave NOVJ za april, maj in junij 1945 na bazi 131 000 ljudi. III. dobave NOVJ po juniju 1945 N I Č.

Do zadnje točke je prišlo po predvidevanju, da bo do 1. julija 1945 celotna Jugoslavija osvobojena.

Vse dobave Jugoslaviji v letu 1945, izjemoma nakopičene zaloge, bodo izvršene na podlagi gverilske skale.

Treba vedeti, da ta skala ne vključuje nikakršnega materiala ali rezervne dele za tankovsko brigado ali altilenijske enote izvzemši municijo.«

V nadaljevanju tega sporočila je še rečeno, da bo NOVJ odslej oskrbovana iz naslednjih virov:

»a) ruskega — detalji nepoznani;

b) ameriškega — zakon o posojilu in najemu. Količina pa bo občutno omejena glede na razpoložljivost ameriških skladišč v Italiji in prioriteta prednaročil. To pa nima nič skupnega z nami (37 MM), vendar bo najbrž kmalu odposlano.« V sporočilu je še navedena količina materiala, ki ga bodo čimprej odposlali, ter dodana pripomba: »Nadejamo se, da bo AFHQ odobril gorivo in mazivo za mesece april, maj in juniij 1945, ker gorivo ni predvideno v skali gverilskega bojevanja.« Na koncu pa je še omenjeno, da mora biti oskrba mornarice iz količin, odobrenih za vojsko, in da je bilo predloženo AFHQ ter glavnemu stanu

mornarice za Sredozemlje, da bi to oskrbovanje prevzela britanska mornarica.[162]

Vendar pa je kljub bližajočemu se zatonu zavezniške pomoći Jugoslaviji in seveda tudi skorajšnjemu porazu okupatorja ter domaćih izdajalcev zavezniška pomoč v januarju 1945 dokaj redno prihajala. Potrebe so bile zlasti v Sloveniji velike, saj se je skoznjo nameraval umakniti sovražnik in zato je bila tudi njegova aktivnost na tem sektorju Jugoslavije izredno močna. Redno dobavljanje pa so brez dvoma omogočale tudi že ustaljene poti in prejšnji dogovori, kakor tudi boljše poznavanje razmer na jugoslovanskem bojišču. V tem času je prihajalo tudi, zahvaljujoč dogovorom med zavezniki in partizani, do vse večjih in pomembnejših koordiniranih akcij, ki so imele obojestransko korist. Tedanji zvezni oficir glavnega štaba Slovenije major Tone Marinček je v svojem poročilu z dne 18. januarja 1945, poslanem glavnemu štabu Slovenije, zapisal: »Glede na ponovne govorice o izkrcavanju zaveznikov na našem ozemlju pa je položaj glede dobav materiala zelo ugoden. Zahtevek za januar so zavezniki sprejeli brez vsakega zadrežka. Material, ki ga zahtevate, je težak 800 ton. Pred nekaj dnevi je bila konferenca komandantov vseh eskadril, ki jo je vodil major Wilson. Sklenili so, da bodo izrabili lepo vreme in v glavnem prevažali material v Slovenijo. V smislu sklepov te konference je bilo izvršenih precej poletov: 87 letal nad IX., 10 letal na VII. korpus.[163]

V skladu s celotnim vojaškim položajem v Jugoslaviji in na podlagi gverilskih kriterijev generala Wilsona oziroma maršala Alexandra je zavezniška ustanova za oskrbo NOVJ »37 MM« izdelala na podlagi naročila iz Slovenije plan materiala ter ga poslala svoji kompetentni ustanovi v odobritev in realizacijo. Po tem planu naj bi prejeli slovenski partizani po zraku 738 ton raznega materiala.[164]

[102] Sporočilo štabu baze Bari z dne 11. februarja 1945. VZI, Bgd., d. št. 25/1-5, k. 2117. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[163] Mikrofilmski posnetek izvirnika, ki ga hrani VZI, Bgd. je v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[16/*] Lestvica: Glej na naslednji strani 167!

Toda realizacija tega naročila je bila nekoliko drugačna. Namesto omenjenih 738 bruto ton materiala, je bilo odposlanih le 296, kar pomeni tretjina obljubljenega materiala (za celotno območje Jugoslavije je bilo tedaj realizirano 946,3 ton). V februarju pa se je situacija bistveno zboljšala, saj je Slovenija prejela 623 ton, celotna Jugoslavija pa 1946 ton.[163]

V marcu je bil nad Slovenijo opravljen 201 polet, in sicer za VII. korpus 174, 18 za IX. korpus in 9 za IV. operativno cono na Stajerskem. Letala so pripeljala v tem razdobju v Slovenijo 431,6 ton vojaškega materiala. Za celotno območje Jugoslavije je bilo v tem času opravljenih 664 poletov in pripeljanih 1432 ton raznega materiala.[160]

V mesecu maju so letala pripeljala za Jugoslovansko armado še 224,6 ton materiala.

Ce napravimo rekapitulacijo celotnega materiala, pripeljanega z letali za NOVJ, dobimo naslednjo sliko:

do konca junija 1944	3 688 ton
septembra 1944	805,2 toni
oktobra 1944	471,2 toni
novembra 1944	1 324 ton
januarja 1945	946,3 tone
februarja 1945	1 946 ton
marca 1945	1 432 ton
maja 1945	224,6 ton
S k u p a j	10 837,3 tone

Material	Stev- kontejnerjev (»cilindrov«, zab.)	Bruto teža ton	Potrebna štev. letal v %
orožje	847	120	12,0
municija	1099	166	15,0
eksplozivi	100	14	0,2
obleke, obutev	4432	300	62,0
zdravila	100	14	0,2
signal, material	27	3	0,1
hrana	475	64	6,5
gorivo	314	57	4,0
S k U p a j	7394	738	100

(VZI, Bgd., Št. 5/1-1, k. 2119)

[165] VZI, Bgd. d. št. 18/1-1, k. 2124. Fotokopija v IZDG Lj. v mapi 4. PB.

[166] VZI, Bgd. d. št. 19/1-1, k. 2124. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

R[illegible]DIOL L[illegible]A Z[illegible] [illegible]OBA.

(Na temelju pred/viđenih 300 letenja)

PODRUČJE	PROCENAT RAZDIOBE PO G.S.	BROJ LETENJA ZA POJEDINA PODRUČJA	JEDINICE	BROJ LETENJA ZA POJEDINE JEDINICE
SLOVENIJA	30 %	90	G.S. SLOVENIJE VII. KORPUS	32
			IX. KORPUS	26
			IV. ARMIJA	32
HRVATSKA	30 %	90	G.S. HRVATSKE IV. KORPUS	18
			VI. KORPUS	32
			X. KORPUS	32
			XI. KORPUS	30
			G.S. ISTRE	6
VOJVODINA	4 %	12	G.S. VOJVODINE	12
ZAP. BOSNA	2 %	6	V. KORPUS	6
IST. BOSNA	5 %	15	III. KORPUS	15
CRNA GORA	5 %	15	II. KORPUS	15
SJEV. BOSNIJA	8 %	24	XII. KORPUS	24
	12 %	36	I. KORPUS	36
MAKEDONIJA	4 %	12	G.S. MAKEDONIJE	12
UKUPNO	100 %	300		300

Datum : 4.X. 1944.

Za Brigadira Komandanta G.S.
"N" Vojne misije :
Major Wilson

Razporeditev poletov za mesec oktober 1944

Ce bi vzeli mesečno povprečje ca. 800 ton še za tište mesece, za katere nimamo podatkov, tj. za mesece junij, avgust in december 1944 ter aprii 1945, bi dobili dodatnih 3200 ton, kar bi zneslo skupaj 14 037,3 tone materiala, poslanega po zračni poti.

Skupno je torej bilo med vojno pripeljano v Jugoslavijo

po morju.....	51 392,41 ton
po zraku.....	14 037,30 ton
S k u p a j	65 429,71 ton

Pomoč, ki so jo prejemali naši partizani od zaveznikov najsibo po morju ali po zraku, je bila brez dvoma dragocena. Zlasti pa še, če je prišla ob pravem trenutku. Tudi evakuiran je naših težkih ranjencev z letali ali z ladjami je bilo dejanje, o katerem bo še pisala zgodovina. Toda ne smemo zanemariti dejstva, da je bila ta pomoč spričo pomembnosti partizanskega odpora na enem najobčutljivejših predelov Evrope, relativno majhna. Če pnimerjamo količino materiala, ki so ga Angloameričani izročili jugoslovanskim partizanom, s količino, ki so jo nudili grškim partizanom do leta 1945, vidimo, da je bila pomoč grški vojski petkrat večja. Iz podatkov, ki jdh je objavljal proti koncu vojne general Skubi po radiu London, je razvidno, da so zavezniki poslali v Grčijo med vojno kar 320 000 ton materiala, od tega kar milijon parov čevljev.[167]

Iz vsega tega je videti, da so si jugoslovanski partizani pri oskrbovanju pomagali v glavnem na dva načina, in sicer tako, da so odvzemali sovražniku orožje in material, in drugič da je naše ljudstvo prehranjevalo borce s tištim, kar je imelo.

V zvezi z oskrbovanjem naših partizanov s strani zaveznikov pa je proti jeseni 1944 stopila v akcijo tudi Sovjetska zveza.

[167] VZI, Bgd. — knjiga brzojavk. Brzojavka z dne 6. aprila 1945. leta, poslana vrhovnemu štabu.

SOVJETSKA MATE RI ALNA POMOČ NOVJ

Doslej je bilo že nekajkrat omenjeno, da so tudi Sovjeti naposled pristali, da bodo pomagali partizanom. Kakor zahodni zavezniki, tako je tudi Sovjetska zveza med celo vojno vzdrževala redne diplomatske stike s kraljevo jugoslovansko vlado v Londonu, medtem ko je partizanom pošilj.ala malenkostno pomoč in pa svarila, naj bodo previdni in naj se pri svojih odločitvah ne prenaglijo. Sele ko je postala partizanska vojska zelo pomemben vojaškd faktor, se je tudi odnos Sovjetske zveze do partizanov bistveno spremenil. Šele po prihodu sovjetske misije pravzaprav so se začeli konkretnejši dogovori o pomoči jugoslovanskim partizanom.

Sovjetska zveza je torej začela nuditi partizanom materialno pomoč šele takrat, ko je Rdeča armada prestopila naše me je v severovzhodni Srbiji. Pred tem je namreč maršal Tito z Visa odpotoval v Moskvo, kjer je sklenil sporazum o skupnih akcijah Rdeče armade in NOVJ. Tedaj je Sovjetska zveza tudi sklenila izročiti NOVJ oborožiitev in opremo za 12 pehotnih in dve letalski diviziji. Poleg tega je bilo domenjeno, da Rdeča armada lahko stopi na jugoslovansko ozemlje, vendar pa sme ostati na njem samo do tedaj, ko bo konec spopada s sovražnikom. Prodor sovjetske Rdeče armade v Jugoslavijo pa je bil zlasti utemeljen zaradi strateških razlogov, saj je sovjetska vojska tako laž je obvladovala fronto proti Madžarski, Avstriji in Nemčiji.

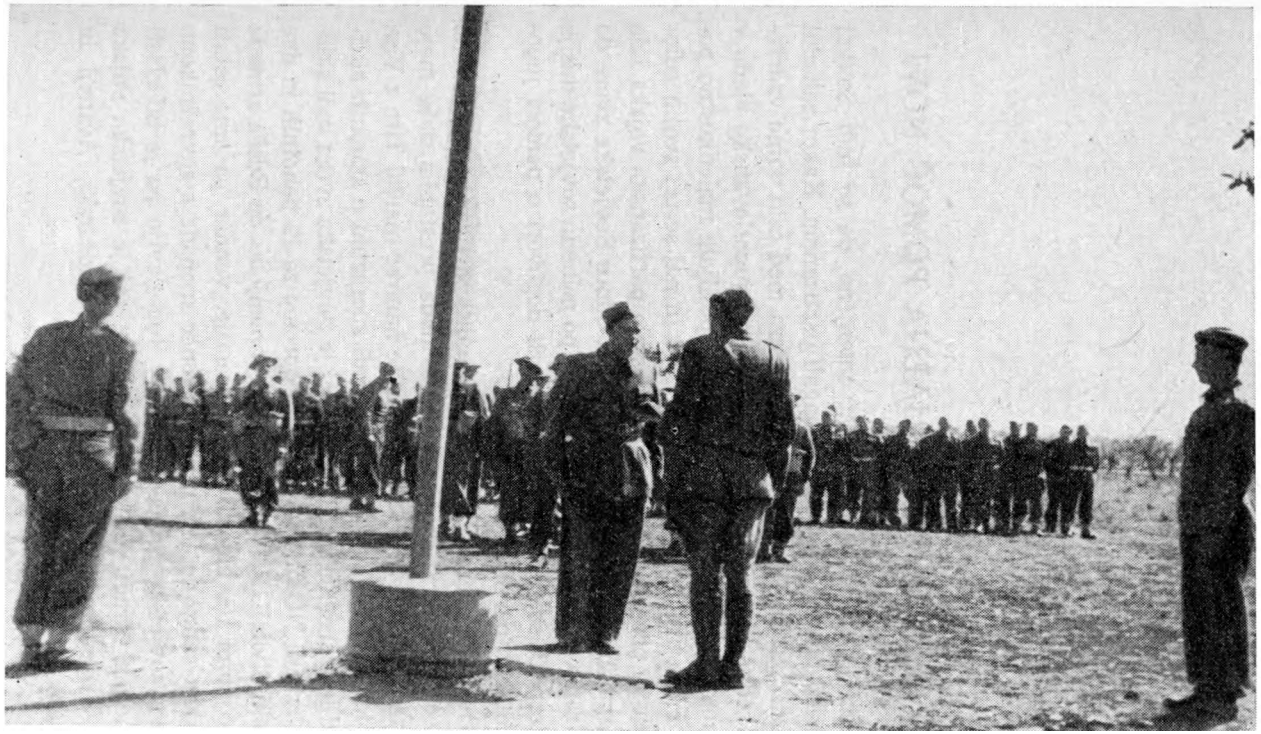

Samostojna četa 4. prekomorske brigade, ki je bila na letališču v Bariju leta 1944. Na sliki: dviganie zastave
V sredini stojita: levo Franc Strajner, desno Miljenko Segvič, politkomisar čete

Međtem ko so zahodni zavezniki večkrat poudarjali, in se tega tudi držali, da ne morejo pomagati zalednemu prebivalstvu v prehrani, je sovjetska oblast nudila ob prihodu na jugoslovanska tla pomoč ne samo v oborožitvi, marveč tudi v prehrani civilnega prebivalstva. Vsa ta pomoč je sicer prišla v kratkem času in zelo pozno, a je bila z ozirom na okoliščine nadvse kordstna. Sovjetska zveza je namreč poslala po osvoboditvi Beograda 50 000 ton žita. V zvezi s sovjetsko pomočjo jugoslovanskim partizanom je jeseni 1944 dal maršal Tito dopisniku agencije Reuter Harrisonu izjavo, kjer je med drugim rečeno: »Rđeča armada je z veliko nevarnostjo uspela pripeljati v Jugoslavijo 50 tisoč ton žita. V Beograd je pnispelo 17 tisoč ton žita, kar zadostuje za prehrano prebivalstva za šest mesecev, če računamo dnevno po 40 dkg moke na človeka.« Poleg tega je tedaj Rdeča armada dala več sto kamionov za prevoz premoga in druge kurjave ter za preskrbo prebivalstva in vojske.

Poleg tega je bila sovjetska pomoč v orožju precejšnja. Da bi laž je prim er j ali pomoč v orožju, ki so jo nudili zahodni zavezniiki in Sovjetska zveza, oglejmo si naslednje podatke.

Vrsta orožja	Angloameriško	Sovjetsko
pušk	137 092	96 515
lahkih in težkih strojnic	15 837	68 423
strojnih pušk	41 443	—
protitankovskih pušk	1 256	3 787
pištol	1 626	20 528
protiletalskih strojnic	132	512
minometov	2 684	3 364
topov	388	895
protiletalskih topov	—	170
tankov	107	65
letal	61	491[168]

[168] Strugar Vlado: Osvobodilna vojna v Jugoslaviji. Ljubljana 1967, str. 229.

Zahodni zavezniki so poleg tega do 11. maja poslali nad Jugoslavijo še 118 letal, ki so material odvrgla, šest letal pa je pristalo na letališčih. To pa je potekalo takole: 1. maja 1945 je za VI. korpus odvrglo tovor 8 letal. Tega dne sta se na letališču v Zemunu spustili dve letali. 2. in 3. maja zaradi slabih vremenskih pogojev poletov ni bilo. 4. maja je 18, 5. pa 19 letal odvrglo material za VI. in X. korpus. Istega dne je pristalo na letališču v Zemunu eno letalo. 6. maja je 20 letal odvrglo tovor za VI. in X. korpus, za VII. korpus pa dve letali. 7. maja so izvršili zavezniki za VI. korpus dva poleta, v prvem poletu je 6 letal odvrglo tovor, v drugem pa 3 letala. Za IV. operativno cono v Sloveniji so tega dne odvrgla material tri letala. 8. maja je odvrglo tovor za IV., V., VI. in X. korpus 21 letal. 9. in 10. maja ni bilo nobenih poletov. 11. maja je bilo planiranih 10, izvršenih pa 9 poletov, tri letala pa so se spustila na letališče v Zemunu. 12. maja ni bilo nobenih poletov več. S tem dnem je prenehal vsak prenos materiala za jugoslovansko vojsko po zračni poti v Jugoslavijo.[109]

Primer java med materialno pomočjo zahodnih zaveznikov in Sovjetsko zvezo nam pove, da je bila ta pomoč tako z ene kot z druge strani po količini materiala skoraj enakovredna. Toda opazno je dejstvo, da je pomoč zahodnih zaveznikov bila bolj ali manj kontinuirana vse do konca vojne, medtem ko je sovjetska pomoč prišla ob koncu 1944 in v zadnjem letu vojne. Bila pa je po količini velika in ni bila namenjena samo vojski, marveč, kakor že rečeno, tudi civiilnemu prebivalstvu.

Na Zahodu pa je v javnosti pnišlđ tudi do kritike na račun tega, da zavezniška vojska ne pomaga civilnemu prebivalstvu. Ko je namreč prišla resnica o Jugoslaviji na dan, so jugoslovanski izseljenci začeli z nabirkamd za domovino. Nabrali so večje količine hrane in saniitetnega materiala. Tako se je nabrale v Bariju 21. novembra 1944 iz tega vira blizu 3500 ton hrane in drugega blaga, ki pa ga zaradi pomanjkanja ladij in letal tedaj niso mogli prepeljati v domovino.

Radio London je 26. decembra 1944 poročal o članku v angleškem listu »Reynold News« pod naslovom »Pomagajte se-

ic9 VZI, Bgd., f. 10, k. 2131. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

daj!« tole: »Od vseh zaveznikov, ki so se pridružili boju proti nacistični Nemčiji, ima Jugoslavija največjo pravico, da zahteva pomoč od zavezniških narodov. Jugoslovani nišo zahtevali od Britancev in Američanov, da bi žrtvovali svoja življenja za svojo osvoboditev. Zgrađili so svojo lastno narodnoosvobodilno vojsko in z lastnimi silami pode okupatorja iz svoje domovine. Edino, kar zahtevajo, je hitra akcija, da bi njdhovemu ljudstvu hitro pripeljali hrano in obleko, ki sedaj čaka na prevozna sredstva v Italiji, Afriki, Kanadi in Britaniji.«

Treba pa je tudi priznati, da so se prav tedaj vojaške potrebe zavezniške vojske silno povećale, kajti njihove armade so trdo, vendar vztrajno prodirale proti severu in zato je bilo zlasti letalstvo močno angažirano. Kljub temu pa so tedaj zavezniška letala vsako noč vzletela iz letališč v južni Italiji in nosila pomoč partizanom skoraj po vsej Evropi. V teh letalih, ki so letela tudi nad Jugoslavijo, pa so bili kot člani letalskih posadk tudi pripadniki 4. prekomorske brigade.

V TRANSPORTNIH LETALIH NAD DOMOVINO

Tretja »leteča« četa in »leteči« vod

Materialno pomoč, ki so jo zavezniki namenili partizanom v Jugoslaviji so, kakor smo videli, odmetavali s transportnih letal, in sicer na vnaprej dogovorjena mesta. Letala so navadno ponoči priletela nad posamezen kraj, in potem, ko so dobila dogo vor jene znake z zemlje, odmetavala »cilindre«, ki so bili privezani na padalo, in pa druge zaboje brez padal. Za to delo je bilo treba imeti izurjeno posadko, ki bi v pravem trenutku odprla vrata na letalu ter začela odmetavati težke tovore.

Zavezniki so v Italiji pozno spomladi zaprosili štab baze Bari, naj bi dal na razpolago kakih 150 mož za opravljanje poslov pomožne posadke na letalih. Tedaj so zavezniki že odmetavali material — kakor verno — ne samo jugoslovanskim, marveč tudi grškim, albanskim in italijanskim partizanom v srednji Italiji. Prav tako so priskočili na pomoč varšavskim upornikom v znanem krvavem uporu poljskega glavnega mesta proti Nemcem. Spričo tega je zaveznikom primanjkovalo svojih ljudi na vsakem koraku in zaradi tega so določena dela prepustili tudi na hitro priučenim Jugoslovanom.

Prav takrat, ko so si naši predstavniki v bazi Bari belili glave, od kod naj bi dobili toliko ljudi, je prispel s Srednjega vzhoda bataljon prostovoljcev za NOVJ, ki je štel preko 1000

Komanda 3. «-leteće-« čete 1. bataljona 4. prekomorske brigade v Brindisiju leta 1944. Od leve proti desni stojijo: Alojz Stopar, namestnik komandirja; Nikola Radman, pomoćnik politkomisar ja; Jože Sikman, komandir čete. Sedi Adolf Dovžak, politkomisar čete

mož, povečini mladih fantov s Slovenskega Primorja in Istre, ki so se preko kraljevega gardnega bataljona v Afriki, kjer so se izjavili za Tita, prebili do partizanske baze v Italiji. Maja 1944 so ti tovariši prispeli v taborišče Diso-Castro v južni Italiji, kjer so se pripravljali za odhod v domovino. Prav iz tega bataljona so izbrali 126 tovarišev za povsem nove naloge.

Oglejmo si, kako se spominja tega dogodka Zdravko Smrekar iz Kneže: »Ob koncu aprila 1944 so me poslali v manjši kraj Diso-Castro blizu Barija na kratek podoficirski tečaj, ki smo ga končali ob koncu maja. Bilo je nekega dne junija meseca 1944, ko smo poravnani v dve vrsti stali vsi nemirni in polni pričakovanja, kaj bo novega povedal naš oficir. Kmalu je spregovoril: ‚Rabimo prostovoljce za ustanovitev posebne vojaške enote. Prostovoljci pa morajo biti mladi, zdravi in pogumni.' Nihče ni izostal, kajti vsi smo bili mladi, zdravi in pogumni. Prvo selekcijo je napravil starešina sam in izločil izmed prostovoljcev slabotnejše. Nato je sledilo povelje v zbor in ko bi trenil, je bilo vse nared. Ko smo stali zopet v vrsti, smo se šepetaje pogovarjali: ‚No, sedaj borno pa šli tja, kamor smo namenjeni, na fronto.' Bilo nas je okoli 50. Prišel je kamion, na katerega smo poskakali, in motor je zabrnel. Težko je bilo onim, ki so ostali in so nam še dolgo mahali v slovo, dokler se nismo skrili za borovim gozdičkom. Po nekaj urah vožnje smo se pripeljali na veliko vojaško letališče blizu Brindisija. Radost nam je zasijala z obrazov, ko smo zagledali velika transportna letala, kajti bih smo prepričani, da se bomo še istega dne vkrcali in — hajd v domovino. Toda ni bilo tako.. .«[170]

Adolf Bole pa se tega dogodka takole spominja: »Na ukaz vrhovnega štaba NOV in POJ je bila odbrana iz našega bataljona, ki je prispel s Srednjega vzhoda, četa 126 mož, ki je bila poslana na zavezniško letališče v Brindisi. Za komandir ja je bil odrejen tovariš Rudolf Sivec. Na letališču so nas sprejeli angleški oficirji, nas namestili v precej udobne lesene barake ter nam povedali, da smo dodeljeni na to letališče zato, da bi letali

[170] Smrekar Zdravko: Ustanovitev 3. »leteće« čete. Rokopis v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Skupina oficirjev 4. prekomorske brigade pri letalu na letališču v Brindisiju leta 1944

s tistimi letali, ki odmetavajo materialno pomoč narodnoosvobodiilni vojski Jugoslavije.«[171]

Dne 10. junija 1944 se je četa dokončno formirala in pričela z urjenjem v zvezi z bodočimi nalogami. V štiridnevnem hitrem tečaju so izurili naše ljudi v navezovanju padal na vrvi v letalu, da bi se odprla ob spustu tovora, v pomikanju paketov in drugih zabojev k vratom letala ter kako je treba ravnati v primeru, če je letalo zadeto in je treba skočiti s padalom. Prav tako so naše ljudi seznanili s signalnimi lučmi, ki jih je pilot dajal v letalu kot znak za začetek operacije ali alarma.

O tem kratkotrajnem, a zelo intenzivnem tečaju, je zabeležil Zdravko Smrekar tole: »Na tečaju nam je britanski letalski oficir iz RAF preko tolmača razlagal, kako uporabljati padalo v primeru potrebe. Vsakdo si je nadel padalo in skočil s tri metre visokega lesenega odra. Pri skoku je ‚padalec' držal desno roko na sprožilcu, katerega naj bi sprožil po nekaj sekundah prostega pada iz letala. Oficir nam je tudi pokazal, kako se razgrnjeno padalo zloži, da bi ga bilo moč ponovno uporabi ti. Pri teh intenzivnih vajah so nas seznanili tudi, kako se uporablja maska s kisikom pri letenju nad 4000 m. Vaje so bile dopoldne in popoldne, kaj ti mudilo se je na prve polete.«[172]

Kmalu za tema skupinama je bila poslana na letališče še druga skupina ljudi, ki pa so jo po zdravniškem pregledu in kratkem tečaju odpeljali na angloameriško letališče v Bari. Ta skupina, ki je štela 25 tovarišev, je bila priključena kot posebni »leteči« vod k četi iz sestava 4. prekomorske brigade, ki je tu pripravljala material za prevoz z letali. Proti koncu junija pa je prispela na letališče v Brindisi še skupina 18 tovarišev, predvsem primorskih Slovencev, ki so bili prej v sestavu angleških komandosov.[173]

[171] Bole Adolf: Spomini. Rokopis v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[172] Smrekar Zdravko: Ustanovitev 3. »leteće« čete. Rokopis v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[173] Ta skupina je doživela pravo odisejado. Janko Drešček pripoveduje v svojih spominih, kako se je prek kraljeve vojske skupaj s 24 tovariši s Primorske vključil v sestav internacionalnih komandosov — posebnih diverzantskih skupin. Britanci so skupino, v kateri je bil tudi Drešček, poslali na vaje v Anglijo, kjer se je dobro izurila in odšla na Vis. Tu pa so se naši ljudje, ki že dolga leta niso videli domovine, hoteli na svojo roko priključiti partizanom. To pa ni bilo všeč zlasti njihovemu vodji Ivanu Tripkoviću, ki je bil izrazit kraljevi pristaš. Zato jih je skušal za vsako ceno

»Leteča« četa na letališču v Brindisiju je tako štela blizu 150 borcev. Od teh 15 ni moglo leteti in so namesto tega opravljah razne druge dolžnosti: pripravljali so vzletišče ter pomagali pni nakladanju in razkladanju letal. Pripadniki »leteče« čete in »letećega« voda se po zunanjosti skoraj niso ločili od drugih zavezniških letalcev, kajti imeli so enake obleke, le titovka in rdeča zvezda na njej sta jih ločevala od Angležev.

Lahko si mislimo, s kakšnim veseljem so se naši »letalci« opnijeli novega dela, saj jim je obetalo vrsto zanimivih presenečenj, zlasti pa so bili zadovoljni, da bodo letali nad domovino ter odmetavali orožje in drug material sotovarišem borcem, ki junaško bijejo boj z okupatorjem in osvobajajo svojo domovino. Končno pa je vzbujalo priča kovanje letenja nad ozemljem, zasedenim od sovražnika, polno nevarnega tveganja in hrabrosti, obenem pa tudi polno novih doživetij. Edino, kar jim ni šio v račun, je bilo to, da so ponovno prišli pod operativno vodstvo angleške in ameriške vojske, saj so imeli iz Afrike slabe izkušnje od tedaj, ko so se hoteli za vsako ceno priključiti Titovi narodnoosvobodilni vojski, pa jim prav Angleži tega niso odobrili. Zdaj se je zgodilo, da so bili pod operativnim vodstvom RAF, toda v partijskem, političnem, kulturnem in vojaškem ter disciplinskem pogledu so bili podrejeni štabu 1. bataljona 4. prekomorske brigade.

Ko se je četa formirala na letališču v Brindisiju, njeni pripadniki niso vedeli, da bo prišla v sestav kake partizanske enote, marveč so mislili, da bo izključno podrejena angleški komandi. Da bi pa poudarili svojo pripadnost, so ji nadeli ime

spraviti z otoka. Med drugim pravi Dreščck tudi tole: »Na Visu smo imeli dosti prostega časa in smo se lahko tudi svobodno gibali po vsem otoku. Tako smo se seznanili s širšim krogom vojakov in civilistov. Nekega dne smo se seznanili s šestčlansko slovensko skupino, ki je pravkar prispela na otok iz Slovenije. To je bila igralska skupina 10. udarne ljubljanske brigade. Namen te skupine je bil potovati v Italijo, prirejati razne literarne nastope, dobiti stik s slovensikmi vojaki po raznih taboriščih in jih seznanjati z bojem Titove vojske v Jugoslaviji. Zavezniška vojaška uprava jim tega ni dovolila, zato so se nastanili na Visu, kjer smo jih pogostoma obiskovali. Vodja njihove igralske skupine je bil Janez Jerman, z njim pa so še bili Rado Simoniti, Smiljan Samec in harmonikaš Golob ter še neka tovarišica in tovariš. V njihovi družbi je bilo res prijetno, zlasti za nas, ki že toliko let nismo imeli stika z domovino. Pripovedovali so nam sveže novice

»Borbena četa Simona Gregorčiča«, s čimer so hoteli še posebej podcrtati, da so fantje s Slovenskega Primorja ter da jim bo »goriški slavček« vzor boja in hrepenenja po osvoboditvi domovine. Ceprav se ta naziv uradno ni uporabljal, ker je četa bila imenovana »Tretja četa 1. bataljona«, se je to ime med borci uporabljalo in obdržalo.

Štab bataljona v Brindisdju, v katerega sestavu je bila ta »leteća« četa, je poslal zastopstvu NKOJ v Bari 25. julija 1944 dopis, ki se glasi: »Danes popoldne je prišel v 3. četo tega bataljona, ki se nahaja na letališču v Brindisiju kot pomožna posadka za sprsmstvo transportnih letal pri angloameriški komandi, nek angleški kapetan, ne da bi poprej obvestil naš štab, in zahteval, da mora četa takoj oditi pred poslopje zavezniške komande RAF, kjer bodo vzeli osebne podatke ter četo podredili pod omenjeno komando.

Ker štab bataljona mima o tem nikakršnih podatkov, prosi za pojasnilo, če se zahtevane podatke zaveznikom da ali ne, da ne bi prišlo do nesporazuma. Omenjene podatke zavezniki zahtevajo nujno, zato vas prosimo, da nas o tem takoj odvestite.

Iz izjave omenjenega zavezniškega oficir ja, ki jo je dal preko tolmača, je razumeti, da se bodo vsi ti tovariši morali podvreči zavezniškim pregledom. Kdor bo spoznan za sposobnega, bo dobil vse oznake, kot jih ima njihova posadka, kar ustvarja sum, da bodo tovariši izgubili petokrake in druga obeležja NOVJ.« Na istem aktu je letalski oficir za zvezo vrhovnega štaba NOVJ pri komandi BAF (Balcan Air Force — Balkanska zračna sila, op. p.) major Ivan Svetlin pripisal 26. julija: »Z vrnitvijo akta vas obveščamo, da je bilo na današnji kon-

iz Slovenije ter nam igrali in peli partizanske pesmi. S tem so nas tako navdušili, da bi se naj raje znašli na obali Dalmacije, tolkli sovražnika in drli proti rojstnemu kraju. Tiho smo upali, da dobimo nalogo izvesti komandosno akcijo na obali. Tako bi imeli priložnost uresničiti naše želje, da bi se pridružili partizanskim borcem in da se ne bi vrnili več v sestav komandosa. 2al, naša želja se ni uresničila.«

Po vrnitvi v Italijo je prišlo do krvavega spopada med komandantom Tripokvićem in komandosom Viskićem, zaradi česar so to skupino zavezniki razorožili in jo poslali v ujetniško taborišče v Afriki — v Alžir. Od tu je okrnjena skupina prišla na letališče v Brindisi v sestav »leteće« čete, toda spet pod komando Angležev. (Podrobnosti o tej skupini glej v knjigi Vilhar —Klun: Prva in druga prekomorska brigada, Nova Gorica 1967).

ferenci med predstavnik! BAF in NOVJ sklenjeno, da se zgoraj omenjeno osebje lahko vpiše v RAF po istem postopku kakor doslej.«[17]*

Štab baze Bari je 27. julija obvestil štab bataljona v Brindisdju, da 3. četa sicer preide v sestav RAF, da pa obdrži vsa obeležja naše vojske. Toda tu še ni bilo konca zaskrbljenosti naših ljudi, ki so se resnično bali, da jih bodo nekega lepega dne postavili pred dejstvo in jim rekli, da so v vsakem oziru podrejeni angleški vojaški komandi. Zaradi tega so še večkrat spraševali štab baze Bari, če dogovori držijo. Njihova nezaupljivost pa je bila tudi utemeljena, saj si je po svoje angleška komanda tudi prizadevala, da vključi to četo popolnoma v svoj sestav. Končno pa so se naši tovariši pomirili, ko so spoznali, da nad njimi bdi štab bataljona oz. komanda v Bariju ter da ne bodo prepuščeni na milost in nemilost tujčevi komandi ali kar samim sebi.

Očitno je bilo tudi, da zavezniški komandi RAF ni šla v račun svojevrstna vojaška organizacija, narejena po sovjetskem vzoru, in sicer da sta imela v četi glavno besedo komandir in politični komisar. Zlasti jim je bila funkaija politkomisarja trn v peti, kajti prav politkomisar in njegov pomočnik sta v tej četi še posebej aktivno delovala na političnem področju. Globoko v ilegali pa je v tej enoti živela tudi partijska organizacija, katere delo je bilo čutiti na vsakem koraku.

Približal se je dan prvih poletov, ki so ga naši fantje z nestrpnostjo pričakovali. Odpravljali so se na nevarne akcije, saj so vedeli, da se marsikatero letalo nikoli več ne bo vrndlo v svojo bazo. Vendar so ti borci z velikim ponosom vstopali v letala, oblečeni v letalske kombinizone kot pravi letalci. Preprosti kmečki fantje s Krasa, Vipave, Goriških Brd ter Soške doline in Istre, ki so bili prej tlačeni, vedno poniževani doma, v italijanski vojski, v zavezniški in kraljevi vojski v Afriki, na Sardiniji, kot pripadniki posebnih delavskih bataljonov, ti fantje so se odpravljali na junaške podvige skupaj s posadkami zavezniških letalcev. Naposled so bili enakovredni njim in so se čutili vsaj v zraku resnične zaveznike.

[174] VZI, Bgd., d. št. 24/1-6, k. 2108. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

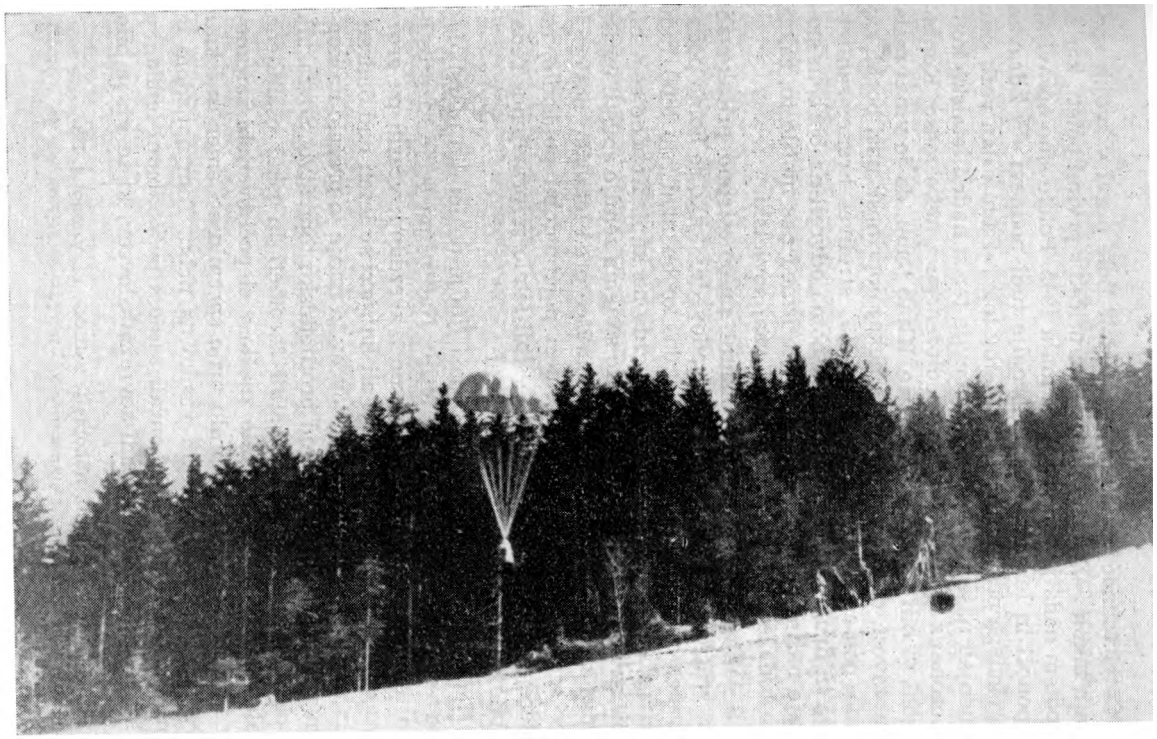

Padalo s tovorom zavezniške pomoči. Vojsko, pozimi 1944/45

Cetni tolmač v »leteći« četi Adolf Bole pravi v svojih spominih takole: »Dne 20. junija smo pričeli s prvimi poleti, kar se je potem nadaljevalo vse do 9. maja 1945. Polete smo opravljali le ponoči in le od marca 1945 dalje tudi podnevi.«[175] Zdravko Smrekar pa pravi o začetku poletov tole : »Zadnji dan vežb smo zamenjali naše slabe obleke in čevlje ter si nadeli letalske konbinezone iz svilenega blaga, podloženega z neko maso. Konbinezoni so bili temno rjave barve. Kljub temu, da je v nas rasla samozavest, da bomo končno le nekaj doprinesli naši borbi, saj bomo pomagali pri prevozu orožja, streliva, hrane, sanitetnega in drugega materiala, ki ga bomo ođvrgli na borbene položaje našim borcem, je slehernega izmed nas motilo to, zakaj niso tudi letala in letalci naši ali vsaj sovjetski.

S takimi in podobnimi mislimi smo nestrpno pričakovali prvi zračni krst ,in bili smo zelo radovedni, kako se bomo počutili med zavezniško posadko letala, ko bo med njo letel tudi partizanski vojak s petokrako zvezdo na kapi. Končno sem bil tudi jaz razporejen. Letel bom. Ko se je na zemljo spustil mrak, so nas s kamioni prepeljali na letališče pred letališko poslopje, kjer sem na osnovi številke smeri poleta dobil pojasnilo, na katerem letalu bom letel in kje stoji letalo pripravljeno. Tedaj je bilo na letališču 200 in več letal.. ,«[176]

Ker so bili ti poleti nočni, naši ljudje na letalih marsikdaj niso vedeli, kam pravzaprav letijo. Nad njimi se je razprostiralo temno nebo, včasih posejano z zvezdami, včasih pa grozljiivo oblačno. Težki *liberatori** ali *halifaxi* so leteli nad Jadranskim morjem brez spremstva lovcev in nanje je prežalo na kopnem v Jugoslaviji ali drugod protiletalsko topništvo. Sovražnik je obsvetljeval nebo z močnimi žarometi in iskal osamljena letala. Marsikdaj se je letalo znašlo v slepeči svetlobi žarometov in izstrelkov in je moralo urno spreminjati smer in iskati zavetišča v temnih oblakih visoko na nebu. Tem napadom iz zemlje, ki se niso vselej končali samo s poškodbami letala, so se kdaj pridružili še napadi sovražnih lovcev, ki se jih je bilo

[173] Bole Adolf: Spomini. Rokopis je v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[176] Smrekar Zdravko: Ustanovitev 3. »leteće« čete. Rokopis je v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

zelo težko otresti. Toda o tem naj naši borci spregovorijo sami, saj so njihova pričevanja najboljši dokaz hrabrosti naših ljudi iz 3. »leteće« čete in »letećega« voda.

2e večkrat omenjeni Zdravko Smrekar je med svoj imi številnimi zračnimi akcijami pisal na letalu svoj dnevnik, kjer je zabeležil svoje vtise takole:

»To si zapisujem v zraku med poletom. Ura je 22,05, višina pa kakih 1500 m nad Jadranskim morjem. Komaj sem dočakal tega trenutka, da bom letel, in sicer letel nad bojiščem, kjer se bijejo naši tovariši partizani. V kratkih stavkih bom opisal, kar bi imelo koga zanimati.

Ob 20,15 smo se pripeljali na odrejeno mesto s kamionom, prepevajoč naše pesmi. Mislil sem, da bom imel čas pogovoriti se z ostalimi tovariši, a komaj sem stopil na tla, so piloti klicali naše številke. Bil sem poklican drugi in sem imel številko 13. Nesrečna številka, bi pomislil kak vražjevernež, meni pa je bilo vseeno. Vrgel sem na rame vrečo, v kateri je bila obleka in padalo, in tako sva šla s pilotom preko letališča, kjer so že brneli motorji. Bil je Amerikanec, ‚fejst' dečko. Vsaj na zunaj je kazalo tako. Pol po italijansko, pol po angleško sem ga vprašal, če zna italijansko, slovensko ali nemško, a na žalost ne enega ne drugega ni znal. Dospevši do letala, mi v vratih pokaže, kaj moram in kako delati, to je pripraviti material, ki ga bo treba vreči iz letala. Navezal sem vrvi od padala na jekleno žico. Bilo je 8 zabojev municije, 14 vreč drugega materiala, hrane itd. V enem kupu so bile privezane 3 posode bencina in ena posoda olja, potem je bilo še 12 velikih vreč oblek in ena vreča čevljev ter 8 paketov nemških časopisov ‚Nachtritten' in 4 paketi »Glasnika«. Ko sem to dovršil, mi je dal Amerikanec še kratka navodila, to je z znamenji mi je povedal, kako se moram ravnati med poletom in kako, kadar bom metal vreče iz letala. Pokazal mi je, kako se nađene rešilni pas, kje je stranišče in druge zanimive stvari letala DC-3 št. 292686 N. Kmalu je prišla ostala posadka, in sicer pilota, radiotelegrafist in motorist, tako da je štela naša ekipa 6 ljudi. Amerikanec, ki sem ga prej imenoval pilota, je bil le navaden delavec. Pozdravil sem jih, kot se spodobi olikanemu partizanu. Eden me je vprašal v slabi italijanščini, če se prvič vozim z letalom. Vprašal me je tudi, če se bojim. Samozavestno sem mu odgovoril, da se partizani ne bojijo umreti za svojo domovino. Bil je zelo zadovoljen, in kot sem videi, je to razložil svojim tovarišem, ki so napravili smehljajoče zadovoljne obraze. Poskusili so motorje, jih po nekaj minutah ustavili in šli nekaj popravljat. Ko je bilo to gotovo, so jih zopet vžgali. Ura je bila 20,52.

Ura je 22,36. Prišel je motorist, ugasnil luč in odprl okno ter mi pokazal, da se bližamo nevihti in da smo nad jugoslovanskim ozemljem. In res! Iz črnega oblaka se vidi goste bliske. Spodaj se vidijo neke luči. Mora biti kaka vas. Letimo 2 5 milj nad zemljo. Okno smo zaprli. Cuti se, da smo v hudem ozračju. Letalo se niža in viša. Kakih 15 minut in že smo na boljšem. Smo nad ciljem. To noč je poletelo z letališča 32 letal. Ura je 22.55. Nekdo je odprl vrata in enega izmed paketov letakov spustil skozi odprtino. Radiotelegrafist prinese knjigo, v katero se moram podpisati. Njegov podpis je Sgt. Henry R. Vukero.

Torej 21.5. Začelo se je premikati in že smo v zraku. Lahek občutek, ko ni bilo več čutiti zemlje pod nami. Nekaj krogov nad letališčem in mestom, ki je bilo kljub temu, da smo v vojnem času, razsvetljeno. Ceprav je bil polmrak, so se vseeno videle lepe hiše, ki so postajale vedno manjše. Puščamo zemljo za seboj in piavamo nad plavim Jadranskim morjem. Hotel sem si pripeti rešilni pas in nadeti padalo, a mi je angleški tovariš rekel, da ni treba. Zatemnila sva okna in se vlegla na vreče. Skoda, da se ne razumeva. Kakih 10 minut sem ležeč premišljeval mnogotere stvari. Spomnil sem se tudi matere, sestre, brata in Tončke. Kaj bi rekli, ko bi vedeli, da se vozim v letalu. Nisem mogel ostati brez dela. Sklenil sem, da bom poskusil pisati, če bo mogoče.

Izvlekel sem moj zapisnik in se začel kratkočasiti. Mogočno je brnel motor svojo pesem. Zdaj pa zdaj se je njegov glas ponižal. Spreletevali so me različni občutki. Mislil sem sam pri sebi, kako se človeku življenje spreminja. Če pomislim, da ni dolgo od tega, ko sem bil še italijanski vojak, zdaj pa se kot partizan vozim nad ozemljem naše domovine Jugoslavije. Vedno sem si zelo želei peljati se z zrakoplovom in zdaj se mi je to nepričakovano uresničilo.

Niti na misel mi ni prišla nevarnost, kljub temu, da smo leteli nad zemljo, kjer je sovražnik. Niso nas napadli, edino en žaromet nas je obsijal. Ura je 23,10 in še vedno letimo skozi goste oblake. Letalo se niža in viša tako, da smo enkrat pod oblaki, iz katerih lije močan dež, drugič spet nad njimi pod zvezdnatim nebom. Sivi strop neba visi v severovzhodni smeri in je nepregleden. Temperatura v letalu je bolj nizka. Mrzlo je. Smo na višini 4500 m. Ob 23,15 letalo spremeni smer, in sicer proti jugozahodu, torej smo opravili obrat na levo. Prišel je radiotelegrafist in začel nekaj kazati z rokami skozi okno v temno noč, kjer je divjala nevihta. Gotovo je hotel povedati, da ne bo mogoče metati blaga iz letala, ker je slabo vreme. Ob 23,40 smo zopet iz megle in spodaj se vidi temen obris in kaka lučka na levi strani, to je v Albaniji. Teren je hribovit. Na desni strani pa se komaj razloči temen pas Jadranskega morja.

Preostali del poti sem posvetil opazovanju. številnejše lučice v dal javi so oznanjale, da se bližamo ozadju fronte, na varno ozemlje. Ob 0.10 smo zaokrožili nekajkrat nad Brindisijem. Naglo padanje letala je pomenilo, da bomo pristali.

Šli smo v nočno kuhinjo, ki je namenjena samo ameriškim letalcem. Za okrepčilo so nas postregli z ocvrtimi jajci in kavo. Prišlo je tudi nekaj drugih sotovarišev. Nekateri so imeli enako smolo kot mi in niso mogli izvršiti postavljene naloge. Samo tišti, ki so leteli nad južno Bolgarijo in Grčijo, so se vrnili prazni. Bilo mi je žal, da nismo mogli odvreči onega materiala na ozemlju vzhodne Slovenije, ker ga partizani nujno potrebujejo za borbo proti okupatorju in domačim izdajalcem.

15. junija. Danes počivamo. Zvečer pojde 40 drugih tovarišev na polet. Ob treh popoldne se je ponesrečilo eno izmed letal, ko je nameravalo vzleteti. Škode ni veliko in tudi mrtvih ne.

16. julija. Ob 7,30 še ni bilo dveh izmed tovarišev, ki so odleteli z letalom *Halifax*. Plišla sta šele ob 8. uri, in sicer — z avtomobilom. Imeli so nesrečo. Med poletom so jih napadli trije nemški lovci, ki so jim prevrtali bencinske tanke. Srečo v nesreči so imeli zato, ker je bilo še dovolj bencina v rezervnih rezervoarjih in so tako lahko prileteli do nekega bližnjega zasilnega letališča, kjer so tudi pristali. Neko drugo letalo istega tipa je bilo napadeno od protiletalskega topništva.

21. junija. Določen sem bil za polet. Pred odhodom sem dobil v uradu majhen zavitek denarja in 23 X 15 cm veliko celuloidno škatlico, v kateri je bila prva pomoč za primer nesreče: zemljevid, kompas, čokolada, obveze itd. Letal sem z ameriškim dvomotornikom DC-3 št. 330649 L. Pred odhodom sem moral privezati 17 padal na vreče in zaboje. Startali smo ob 22,40. Sli smo nad južno Bolgarijo v višini 5000 m. V letalu je bilo precej hladno, ker so bila vrata med celim poletom odprta. Nad Bolgarijo smo natresli Nemcem letake prav nad njihovo postojanko. Opazoval sem, kako so se pod nami ugašale luči, kajti gotovo so dali alarm ob našem prihodu. Nad reko Donavo se je videla bela meglica, ki se je vlekla do Crnega morja. Obrnili smo proti severu in nameravali leteti nad Hrvaško, a zaradi meglenega vremena nismo dobili znakov, da bi spustili tovor partizanom. Vrnili smo se čez plavi Jadran in čez mesto Foggio proti našemu letališču, kjer smo pristali ob 3.30
22. junija.

22. junija. Z nocojšnjega poleta se ni vrnil naš tovariš Karei Božeglav, ki je letel z dvomotornim *halifaxom* nad severno Italijo. Slava mu!

Zbiranje zavezniške pomoči, vržene iz letal. Vojsko, pozimi 1944/45

23. juni ja. Z nočnega poleta se ni vrnil tovariš Stanko Pregelj, doma iz Loma pri Sv. Luciji (sedaj Most na Soči, op. p.), rojen 4. 8. 1924. Slava mu!

26. junija. Mimogrede so sèm dospeli z nekim transportom Kaplarski Angelč, Sapotnikarski Tone in Rijavcu Peter. Bili so v Alžiriji, a prišli so k partizanom. Pravili so, da je tam še mnogo domačinov, med njimi tudi sosedov Lujže Drhačku.

Zvečer sem šel na polet, in sicer s DC-3 ob 22,58. Sli smo nad Zagreb, kjer smo metali letake, a zahodno od mesta, kjer naj bi odvrgli material, je divjala bitka. Z višine 3000 metrov se je videlo, da je gorela vas, videlo pa se je tudi topniški in mitral ješki ogenj z obeh linij. Krožili smo nad položajem kakih 15 minut in dobili smo znak, naj ne mečemo materiala. Tedaj smo vozili s seboj 21 zabojev municije za lahko orožje, en zaboj pušk in 6 zabojev različnega drugega materiala. Noč je bila krasna in skoraj med celim poletom sem opazoval neznane kraje naše domovine, kjer teče kri. Bil sem blizu doma, komaj uro poleta, in gledal sem v ono smer, kjer so se vlekle dolge sence Julijskih Alp. Posebno lep pogled je bil na Jadransko morje in otoke Lastovo, Brač, Hvar, Mljet in druge. Vrnili smo se ob 3,05.

23. junija. Danes sem razobesil stenski časopis. Teh nekaj vrstic pišem na letalu *Halifax* zvečer ob 8. uri med poletom nad domovino. Spominjam se živo nekdanjega praznika sv. Petra in Pavla, ki sem ga praznoval doma med svojci.

Letimo nad domovino in to nad glavnim mestom Beogradom ob 0,15. uri. Zmetal sem ravnokar skozi vrata 28 paketov letakov v srbohrvaščini in nemščini. Bili smo v višini nad 5000 metrov. Pustil sem dalj časa odprta vrata, da sem opazoval v mesečini obsijano panoramo. Podrobnosti se ni moglo razločiti, pač pa so se lepo zarisale ulice, ceste, železnice, letališče Zemun, reka Donava itd. Tu pa tam je ugasnila kaka lučka. Gotovo je ob našem prihodu vojaška oblast dala znak za alarm. Pričakoval sem, da se pojavi kako lovsko letalo ali da začne bruhati ogenj protiletalsko topništvo. Bilo je vse mirno, znak, da Nemci niso več tako aktivni in da ne razpolagajo z orožjem in dodatnim moštvom. Spomnil sem se nesrečnega ljudstva, ki še trpi pod tujimi in domačimi krvniki. Krenili smo proti zahodu.

Po dobrih 30 minutah se je letalo blisko vito spustilo proti tlem. Prišel je mož od posadke, s katerim sva začela spravljati blago k vratom. Ko smo bili nad ciljem, to je blizu mesta Niš, kakih 100 metrov nad zemljo, smo brž odvrgli 41 vreč blaga in municije, vsega skupaj približno 3500 kg. Cilj so nam označevale prižgane lučke v obliki črke T. Razločno smo videli taborišče partizanov in steže po travniku, ki so peljale v gozd. Leteli smo nad Jepo ravnino, kjer je bilo videti obrise njiv in travnikov. Dvignili smo se visoko v zrak in usmerili proti zahodu. Pilot ine je povabil k sebi, pokazal poleg sebe na prostor, znak, naj se vsedem. Tako sem imel priložnost opazovati njegovo delo in različne aparate, polno fosforescenčnih lučk, pritrjenih na plošči. Razgled je bil zelo lep, posebno ko smo leteli nad Skadarskim jezerom, ki se je bleščalo v luninem odsevu. Točno ob 02,30 smo pristali na letališču v Brindisi ju.

Nekatere tovariše, ki so leteli tudi nocoj, so napadli sovražni lovci in protiletalsko topništvo. Imeli smo dve poškodovani letali, a enega lovca so naši uničili.

2. *julija.* Nočni polet na ameriškem letalu DC-3 v zahodno Bosno. Start točno od 21. uri. Lunin svit je omogočal, da smo lepo videli Dinarsko gorstvo. Leteli smo zelo visoko. Ob 11,30 smo vrgli med visokim gorovjem 61 vreč blaga. Zdelo.se mi je, kot da letimo nad Strano in Plečem (kraja na Tolminskem, op. p.). Nad sovražnimi položaji smo odvrgli tudi 14 zabojev letakov. Lani ob tem času sem jih bral kot italijanski vojak na Sardiniji, a letos jih mečem sam iz onih letal. Čudno je vseeno! Pristali smo srečno ob 01.30.

3. julija. Bil sem na zdravniškem pregledu, kakor tudi vsi moji tovariši. Pregledal nas je poljski letalski zdravnik. Od 11. do 12. ure smo imeli tečaj angleškega jezika.

6. julija. To je moj šesti polet nad domovino. Z ameriškim DC-3 smo poleteli z letališča Brindisi ob 22,16. Bila je krasna noč. Pogled iz letala na zemljo je bil čudovit. Cez Jadransko morje je šio vse v redu. Komaj pa smo prišli nad planino Biokovo, smo naleteli na hude vetrove in gosto meglo, ki se je raztezala čez vse Dinarsko pogorje. Višina letala se je hitro menjavala: včasih smo pluli visoko, včasih tik nad oblaki, včasih pa smo žarili v gosto meglo. Ob 1,50 dne 7. julija smo leteli nad položajem blizu Banjaluke. Sredi obširnega gozda na prostrani jasi so gorele lučke v obliki črke L. Tu smo odvrgli naš tovor, in sicer 27 velikih vreč. Cez 10 minut smo že metali ‚čtivo' nad sovražnikovo linijo. Zdaj je bilo letalo prazno, zato so ga zračne struje strašno premetavale. Šele nad morjem se je vožnja zboljšala, da sem lahko zaspal in se zbudil ob 3.50, ko je letalo pristajalo na letališču.

9. julija. Ob 6. uri zvečer smo imeli svečano prisego. To je bil zame najsrečnejši trenutek, ne samo v času, ko sodelujem v narodnoosvobodilnem boju, ampak v celem življenju.

12. julija. Moral bi oditi na polet, a so ga zaradi slabega vremena odložili. Noč sem prespal v letalu.

14. julija. Polet nad domovino. Start ob 21.44. Točno od 24. uri smo v okolici Mostarja vrgli naš tovor, in sicer 66 velikih vreč. Vračali smo se ob 0,20. Vreme je bilo lepo, samo skozi dva vetrovna pasova je bila vožnja neprijetna, ker se je veter poigraval z letalom kakor s papirčkom.

15. julija. Zvedeli smo, da je prišla v tukajšnje pristanišče jugoslovanska ladja s kraljevo posadko. Tega dne sem šel obiskat tovariša Franca Bratuža, ki se zdravi v bolnišnici.

18. julija. Moral bi leteti z letalom tipa DC-3 nad Banjaluko, a zaradi defekta v motor ju nisem. Prišlo bi bilo kmalu tudi do nesreče, in sicer: letalu, ki se je že dvignilo kak poldrug meter od tal, je odpovedal motor. K sreči je pristajalna steza zelo dolga in tako ni prišlo do hujše nesreče, ražen močnega šunka.

20. julija. Polet nad Bosansko Grahovo, kjer smo odvrgli 66 vreč blaga, a blizu Splita letake. Bilo je viharno in oblačno vreme.

22. *julija.* Polet nad Mužinac, vzhodno od Niša. Vrgli nismo nič. Po mojem mnenju zaradi borbe, ki se je razdivjala pri domenjenem mestu. Nad Žitnim Potokom smo odvrgli letake. Leteli smo visoko nad 4000 metrov in je bilo mrzlo ter viharno. Blizu obale sem videi goreti neko vas. Vožnja je trajala 6 ur, od 21.44 do 0.40 naslednjega dne.«[177]

Ta izsek iz Smrekarjevega dnevnika nam slikovito prikaže doživetja ne samo njegova, marveč tudi drugih tovarišev, kajti podobno se je dogajalo tudi ostalim »letalcem« iz te čete in »letečega« voda. Naj navedemo še nekaj primerov.

[157] Smrekar Zdravko: Dnevnik. Rokopis v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Janko Dreščck, ki zna dramatično in zanimivo pripovedovati o dogodkih med vojno, je zapisal tole: »Izmed številnih vojnih dogodkov, ki smo jih pripadniki 3. čete — imenovali smo jo tudi .Borbena četa Simona Gregorčiča' — 4. prekomorske brigade doživeli med drugo svetovno vojno med opravljanjem svojih vojaških dolžnosti z vojaškega letališča Brindisi v Italiji kot ,dispečerj i' (tako so imenovali zavezniki našo pomožno posadko, op. p.) v sklopu zavezniške letalske enote 334 W (ving = letalska enota kot naš polk, op. p) — RAF, naj opišem le dva primera, ki sta mi po tolikih letih ostala najbolj v spominu.

V zimski noči 1944 je eno izmed mnogih letal vzletelo z letališča v Brindisiju, natovorjeno z raznim materialom in namenjeno v severno Gröijo. V letalu je bil tudi naš primorski rojak Ivan Lovrenčič, po domače ,Spoladov' iz Borjane pri Kobaridu. Ko je letalo doseglo cilj, je posadka srečno odvrgla tovor partizanom ter se začela vračati proti letališču v Brindisi. Ravno tedaj pa je eden od dveh motorjev nenadoma odpovedal. Vsi poskusi strojnika, da bi napako v motorju odpravil, so bili zaman. Namesto da bi letalo pridobivalo na višini in tako se ognilo grško-albanskemu hribovju, je pomalem, a vztrajno padalo. Do ugotovitve, da letalo v takem stanju ne bo moglo več daleč in da je vsaka sekunda ostati v njem tvegana, je preteklo komaj nekaj trenutkov. Medtem ko je letalo drselo proti nevarni temni globini, je pilot dal ukaz, naj posadka brž zapusti letalo in naj skoči s padali.

Čeprav ni prij etno skočiti v noč v nepoznane kraje in v globok sneg, morda pa celo naravnpst sovražniku v pest, ni nihče pomislil ostati v letalu, in tako tudi Lovrenčič ne, ki s padalom ni prej še nikdar skočil. Pilota sta medtem vztrajno vodila letalo naprej, v katerem je žalostno za vi jal alarmni zvonec, da bi ostala posadka odprla vrata in tako napravila pot za izhod. Toda vsi poskusi, da bi odprli vrata, so bili zaman. Z grozo so ugotovili, da morajo pri vratih odnehati ter da je treba poiskati izhod pri enem dzmed oken. Toda tudi pri oknu ni šio gladko. Vendar pa se jim je le posrećilo napraviti zasilni izhod, skozi katerega sta se z glavo naprej po trebuhu splazila s pomočjo strojnika telegraf ist in naš Lovrenčič. Ta izhod s padalom na sebi je bil namreč zelo težaven. Ker je bilo okno, skozi katerega

so ‚begunoi' lahko bežali iz letala, ravno nad desnim krilom, so morali najprej na krilu pristati in šele nato vreči se v globino v akrobatskem slogu in v veliki nevarnosti, da bi ne treščili v zadnji del aviona. Komaj pa sta ta dva ‚begunca' zapustila letalo in potrdila resničnost starega izreka, da sila kola lomi, je upehani motor začel bolje delovati, tako da so ostali tri je člani opustili namero zapustiti letalo in so sklenili vztrajati na njem. Tako so se srečno prebili vse čez Jadransko morje in tudi srečno pristali na matičnem letališču.

2e zgodaj zjutraj smo zvedeli, da se eden izmed naših zopet ni vrnil s poleta. In ko so nam bile znane okolnosti in način odskoka, je vsakdo izmed nas podvomil v ponovno srečanje z večletnim vojnim tovarišem.

Pa vendar ni bilo tako. Se preden je potekel mesec dni, je bil Ivan spet med nami. V Albanijd je srečno pristal med partizani, ki so ga po zvezah pripeljali v bližino pristanišča Valona. Tu je srečal svojega telegrafista in potem sta skupaj z neko podmornico prispela v Brindisi.

Po nekaj dneh odmora sta zopet nadaljevala s poleti in oba srečno dočakala konec vojne.«

Drug zelo dramatičen primer se je dogodil samemu Janku Dreščku s Kobariškega, ki nekako takole pripoveduje svojo zgodbo:

»Bilo je meseca oktobra 1944. leta, ko sem bil odrejen na polet z dvomotornim letalom tipa *dakota.* Namenjeni smo bili nekam v centralno Jugoslavijo. 2e takoj popoldne, ko sem prejel ukaz, sem šel k letalu, kjer je bilo treba razmestiti 2500 kg blaga in na vezati padala. Zelel sem limeti vse pripravljeno za nočni polet. Toda tega dne zaradi hudega vetra nismo odleteli. Sele tretjega dne se je vreme toliko izboljšalo, da smo startali, čeprav je še vedno bilo vetrovno. Ko smo leteli nad Jadranskim morjem in nas je pošteno premetavalo, mi je radiotelegrafist dejal, naj si navežem varnostni pas in naj se privežem ob trup letala, ker zaradi vetra letalo nima normalnega leta. Izkazalo se je, da je imel radiotelegrafist prav, kaj ti pas mi je zelo koristil, saj nas je premetavalo po letalu sem in tja, kot da bi plavali v barčioi sredi razburkanega morja. Trup letala je tako neznansko škripal, kot da se bo vsak čas razletel na tisoč koscev.

Pobiranje zavezniške pomoči. Vojsko, jeseni 1944/43

Med tem škripanjem in hrupom letalskih motorjev mi je radiotelegrafist še dal razumeti, da letimo nad kraj, kamor bi morali leteti že pred dnevi, ko so partizani zaprosili za nujno pomoč v municiji in drugem vojaškem materialu. Povedal mi je tudi, da smo namenjeni nekam v blizino Tuzle in da je njihov razpoznavni znak 3 S, to je trije ogenjčki, ki naj trikrat zagorijo in ugasnejo.

Po kratkem kroženju nad dogovorjenim terenom smo po dveurnem letenju z naše baze v Italiji končno zagledali razpoznavne znake. Ko smo se natančno prepričali, da nam z zemlje odgovarjajo povsem točno, se je naše letalo spustilo na manj kot 400 metrov zračne višdne. Leteli smo v krogu in meni se je zdelo, da letimo okrog nekakšnega hriba. Vsakokrat ko smo prišli nad ogenjčke, smo odrindli skozi vrata nekaj stotov blaga. Da bi odvrgli ves tovor, bi morali napraviti šest ali sedem krogov. Ko pa smo v četrto zaokrožili nad partizanskim taborom, se je letalo v hipu znašlo v slepeči svetlobi tisočev raznobarvnih mitraljeskih izstrelkov, ki so se dvigali z zemlje z več strani, gosti kot slap, in je zgledalo, da bodo vsak trenutek dobesedno zrezali letalo na tisoč kosov. V tem strašnem presenečenju je poleg brnenja motor jev in gr men ja z zemlje obupno zatulil alarmni zvonec v letalu, pilota pa sta zavpila, naj brž osvobodimo vrata, ki So bila zatrpana z blagom. Treba je bilo imeti izhod v primeru, da bi bilo letalo zadeto.

Kaj vse se je dogajalo in koliko časa, v tem presenečenju nisem mogel dojeti. Vem le, da jaz v tem trenutku nisem storil nič koristnega, ne zase ne za posadko. Bil sem brez padala na sebi, imel sem le rešilni pas, ki ga od zmedenosti nikakor nisem mogel odpeti in sem tekal sem in tja kot priklenjen pes. Tudi do padala nisem prišel, ker sem ga pred tem odložil in pustil pri pilotskih vratih.

Naša sreča je bila samo v tem, da je bil prej samo dozdevni hrib v resnici pravi hrib in da smo se za njim jadrno skrili pred slepečimi žarometi in svetlečimi kroglami. Ko smo bili napadeni, smo imeli še dosti tovora v letalu. Da bi jo čimprej odkurili, smo odvrgli, kakor hitro smo se znašli za hribom, tudi orožje, vendar brez padal, samo da smo se znebili teže. Orožja

sovražnik tako ne bi mogel uporabljati, ker se je raztreščilo v globini.

Med tem ko je letalo pridobivalo na visini, je eden od pilotov opazil, da je sovražna krogla pretrgala eno izmed vezi v krmilnem sistemu za zadnja krila in da zato letalo ni bilo povsem okretno.

Kako je prišlo do tega, da smo bili napadeni na kraju, kjer smo dobili povsem pravilen razpoznavni znak, ne morem za gotovo trditi. Najverjetneje pa je, da so med časom, ko naše letalo zaradi slabega vremena ni moglo vzleteti, sovražniki pregnali partizansko enoto, ki je bila prej zaprosila za pomoč v orožju, pri tem pa od kakega ujetega partizana izsilili razpoznavni znak. Morda pa je sovražnik že prejšnje dni opazoval ognje, ki jih je nato tudi sam uporabil.

Vso resnost položaja, v katerem smo bili, sem prav razumel šele po srečnem pristanku, ko sem videi, kako je letalo prerešetano. Tudi drugi letalci in funkcionarji na letališču, ki so bili med tem seznanjeni z našim kritičnim položajem spričo nepričakovanega napada, so nam veseli prišli čestitat v letališko okrepčevalnico. Čeprav sem se vrnil s poleta več kot štirideset-krat, še nikoli nisem bil tako prisrčno sprejet kot tega dne.«[178]

Kakor smo že omenili, so pripadniki 3. »leteće« čete skupaj z zavezniškimi letalci tudi poleteli nad okupirano Varšavo, ko je tam izbruhnil upor, in odmetavali material tamkajšnjim upornikom, v hudi nevarnosti pred nemškim protiletalskim topništvom, ki je bilo zelo aktivno* Mnogo letal je bilo tedaj sestreljenih, nekatera pa so se morala zateči celo v Sovjetsko zvezo na ondotna letališča, ker jim je primanjkovalo goriva za povratek v svojo bazo v Italiji. Na enem izmed teh poletov je bil tudi Adolf Konec iz Volč pri Tolminu, ki pripoveduje o tem naslednje: »Bilo je zadnje dni avgusta leta 1944. Odrejen sem bil na angleško letalo tipa *Halifax* skupno z angleško posadko. Bilo nas je devet. Točno öb sedmih zvečer smo startali in letalo se je začelo dvigati nad oblake. Prav dobro se spominjani, ko nam je tedaj navigator sporočil, da gremo na Poljsko v bližino Varšave. Vožnja je trajala več ur in motorji so

[178] Drešček Janko: Spomini. Rokopis v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

monotono brneli v velikih višinah. Nenadoma pa smo prejeli ukaz, naj se pripravimo za odmetavanje materiala s padali. Bila je lepa in mirna noe in že smo že šestič zaokrožili nad mestoni ter o dvr gli zaboje. Tedaj smo leteli kakih 400 metrov nad zemljo, da bi odvrženo blago zares padlo v roke tištim, ki jim je bilo namenjeno, in ne sovražniku. Opazili smo tudi, da sta si sovražni strani zelo blizu. Nenadoma pa nas je zasul strahovit protiletalski ogenj. Granata je zadela letalo in se raztreščila. Dva člana posadke sta bila hudo ranjena.

Sovražni protiletalski ogenj je bil nepopisno silovit, tako da je le redko kateremu letalu uspelo zbežati iz tega pekla. Tudi nam je slaba predla. Roji izstrelkov so nas obletavali vse dotlej, dokler pilotu ni uspelo spraviti letala na visino kakih 8000 metrov.

Med povratkom niti nismo natanko vedeli, kako je letalo poškodovano. Pilot pa je kmalu opazil, da mu en motor ne dela več, drugi pa smo skozi trup letala med stokanjem naših dveh težko ranjenih tovarišev lahko opazovali zvezde kakor skozi rešeto. Padel je tudi ukaz, naj se pripravimo na odskok s padalom, a smo to namero kmalu opustili, ker smo imeli s seboj ranjenca. Pilot se je odločil na pristanek. Toda težav še ni bilo konec.

Ko smo se vračali, smo bili ponovno napadeni nad italijansko fronto. Poleg tega nam je začelo primanjkovati še gorivo, saj smo bili že več kot dvanajst ur v zraku, in da bi bila nesreča še več ja, je pilot opazil, da imamo pokvarjen mehanizem za pristajanje. Eno kolo se nikakor ni hotelo sprožiti. Ko smo se bližali zasilnemu letališču v mestu Termoli, je pihal še hud veter. Toda kljub vsemu temu se je pilot odločil, da bo pristal na trupu letala, saj zavoljo ranjencev nismo hoteli odskočiti s padalom. Dobili smo ukaz, naj se dobro prepasamo in držimo. Letalo se je dotaknilo tal, močno odskočilo, spet treščilo na tla ter spet odskočilo. Po treh takih hreščečih skokih je pristalo daleč na koncu piste, v nekem vinogradu, potem ko je porušilo meter visok zid. Ko se je strašen ropot urniril in smo pogledali okrog sebe, če smo še živi, smo zaslišali zavijaj oče znake siren rešilnih in gasilskih avtomobilov, ki so nam prihiteli na pomoč.

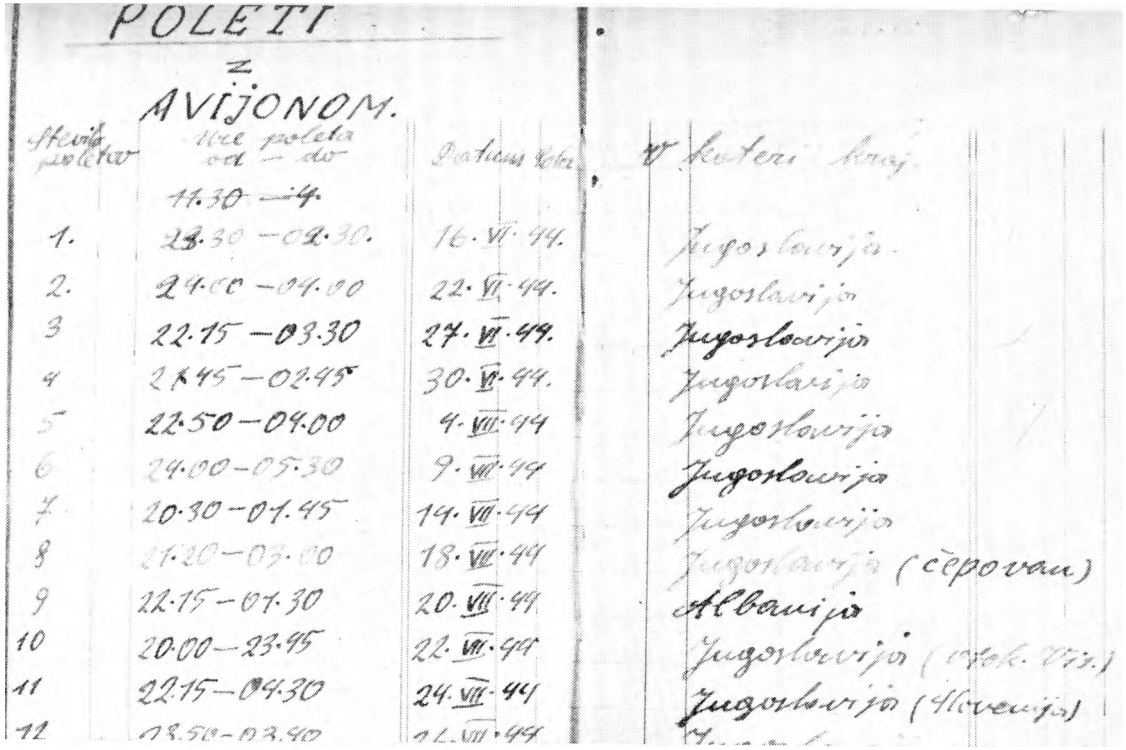

POLETI

Z

AVIJONOM.

Številka poletov	Ure poleta od – do	Datum poleta	V kateri kraj
	11.30 – 14.		
1.	23.30 – 02.30.	16. VI. 44.	Jugoslavija.
2.	24.00 – 04.00	22. VI. 44.	Jugoslavija
3	22.15 – 03.30	27. VI. 44.	Jugoslavija
4	21.45 – 02.45	30. VI. 44.	Jugoslavija
5	22.50 – 04.00	4. VII. 44	Jugoslavija
6	24.00 – 05.30	9. VII. 44	Jugoslavija
7	20.30 – 01.45	14. VII. 44	Jugoslavija
8	21.20 – 03.00	18. VII. 44	Jugoslavija (čepovan)
9	22.15 – 01.30	20. VII. 44	Albanija
10	20.00 – 23.45	22. VII. 44	Jugoslavija (otok. Vis.)
11	22.15 – 04.30	24. VII. 44	Jugoslavija (Slovenija)
12	23.50 – 03.40	27. VII. 44	[illegible]

Prva stran iz dnevnika poletov Franca Praznika, pripadnika 3. »leteće« čete

POLETI
Z
AVIJONOM

Zaporedna poletov	Ura poleta od – do	Datum	v kateri kraj
13	21.45 – 01.50	28. VII. 44	Grčijo
14	22.15 – 04.20	1. VIII. 44	Jugoslavijo (Slovenijo)
15	23.25 – 01.30	5. VIII. 44	Albanijo
16	22.45 – 01.15	6. VIII. 44	—
17	22.32 – 03.00	9. VIII. 44	Jugoslavijo
18	23.04 – 03.40	13. VIII. 44	—
19	20.30 – 00.30	16. VIII. 44	Grčijo
20	23.00 – 02.30	23. VIII. 44	Jugoslavijo
21	21.50 – 01.40	27. VIII. 44	Bulgarijo
22	19.55 – 00.30	31. VIII. 44	Jugoslavijo
23	21.07 – 01.30	4. IX. 44	Jugoslavijo
24	23.24 – 04.00	8. IX. 44	Jugoslavijo
25	21.50 – 23.20	14. IX. 44	—

Druga stran iz dnevnika poletov Franca Praznika, pripadnika 3. «leteće« čete

RAZPORED LETOVA U SEPTEMBRU

(Na temelju 500 predviđenih letova u mjes.septembru.)

POKRIVAJU:	Procenat raspoloženih letova po V.J. N.O.V.J.	Raspoloženi letovi po V.J. N.O.V.J.	Jedinice N.O.V.J.	Mislje:	Raspoloženi letovi po Britanskoj vojnoj misiji kod Štaba N.O.V.J.
SRBIJA:	29 %	145	G.S.Srbije:	GARGANTUAN	-
			21 Divizija	DVEBOGOJE	20
			22 Divizija	BURLESQUE	20
			23 Divizija	TWILPIP	20
			24 Divizija	GARAVAN	20
			25 Divizija	MARIENWERDER	20
			Korpus grupa	HOMAGE	25
				BOGAR	15
MAKEDONIA	5 %	25	G.S.Makedonije	SPIES)	10
			1 3 Mac.Brig.	COMETEVI)	
			1 Mac. Brig.	BLASKNOST	5
			2 Mac. Brig.	BEHEDDA	5
			4 Mac. Brig.	ABBEYLIAN	5
CRNA GORA: ?	15 %	75	1 Korpus	GIGGAL	35
			2 Korpus	RAKTOFF)	
			"	SOAPSUD)	
			"	DYNOMIT)	40
			"	MARSHMALLOW)	
ISTOČNA BOSNA	10 %	50	3 Korpus	TOFFEE	29
			12 Korpus	SAVANNA	25
ZAPADNA BOSNA	4 %	20	5 Korpus	BALLINGLAN	20
DALMACIJA:	2 %	10	8 Korpus	ETLATON	10
H.VATSKA:	18 %	90	G.S.Hrvatske	FUNGUS)	16
			1 4 Korpus	ALMANAC)	
			6 Korpus	HELIOSA	20
			10 Korpus	IVANHOE	20
			11 Korpus)	ADAMS))	
			)	DARTUM))	26
			)	ZIP 1 WINGLE)	
			GŠ ISTRIA	MARMADUKE	8
VOJVODINA:	2 %	10	GS Vojvodine	HOLSTEIN)	
				DRUMMA)	10
			Kosmaj Odred	GANDOLFGAND)	
SLOVENIA:	15 %	75	GS Slovenije	FLOTSAM	37
			1 7 Korpus		
			9 Korpus	GRAYON	-
			IV Zona	GOSSOLO	38
U K U P N O :	100 %	500	"		500

Ref: BEM/4/16

Raspodjela: Pukovnik Vujević G.S. N.O.V.J. Mart.
Adv HQ BAF to JAML (2)
SO BAF
DGMS
DGMFS
A/V (4)
FILE 1
BAF, BLAN (3)

Datum: 3/9/44.

Major Hill on
za Generalštab Britanske
Misije - N.O.V.J.

Tačnost prijepisa ovjerava:
Major Otijen

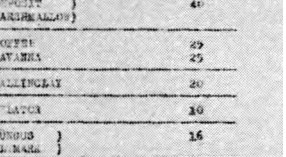

Razpored poletov za September 1944

To je bil eden od mojih 56 poletov, najhujši in najdaljši, saj smo bili v zraku celih 13 ur.«[179]

Takih in podobnih doživljajev je bilo še več, saj so naši »letalci« bili skoraj vsako noč v zraku, zdaj nad to, zdaj nad drugo državo. Kakor smo videli, so navadno šele v letalu zvedeli, kam gredo. Včasih pa jim je uspelo zvedeti tudi pred poletom, nad katero državo bodo leteli, kajti najraje so seveda šli nad domovino, kjer bi tudi v primeru nesreče bilo možno, da padejo med svoje ljudi. Ker so skušali tudi sami prispevati svoj materialni delež za slovenske partizane, so med seboj organizirali nabiralno akcijo in pripravili zaboj, ki naj bi ga odvrgli iz letala. O tem nam pripoveduje Adolf Bole takole: »Med tovariši v četi smo zbrali precejšnjo količino raznih prdboljškov, kot so cigarete, čokolada, milo, žiletke za britje in drugo ter vse stlačili v zaboj, velik 1 m^3. Priložili smo še obširno pismo in mnogo posameznikov je še na listkih dodalo sporočila in pozdrave za svojce in borce v domovini. Za odpravo tega zaboja sem moral poskrbeti jaz. Od Angležev sem izprosil padalo in čakal prilike, da zvem za letalo, ki bo poletelo nad Cepovan v Slovenijo, kjer se je takrat nahajal IX. korpus. S tem letalom je letel tudi tovariš Rudolf Sivec. Naj povem še to, da se mu je prav pri odmetavanju tega zaboja pretrgal jermenček od zapestne vire in tako je tudi ta zletela z našim darilom vred med naše borce, vendar je najbrž nihče ni našel.«[180]

Partizani so ob zakurjenih ognjih — znamenjih letalom —• pobirali zaboje, vreče in zavoje in večkrat naleteli tudi na posebno skrbno zavite pakete, v katerih so bili listki. Nekaj takih sporočil se je do danes tudi ohranilo. Na njih piše:

Dragi tovariši!

Pošiljamo vam nekaj cigaret. Mi smo v Brindisi ju na letališču in vsak večer vozimo material v domovino. To smo Primorci! Zdravo!

Pozdravljajo vas tovariši iz letalske čete, ki vsak večer letijo nad vami in spuščajo material.

Skupina slovenskih partizanov-letalcev vam pošilja pozdrave in teh nekaj cigaret. Vsak večer smo z zavezniškimi letali nad vami. Borbena četa »■Simona Gregorčiča*. Rudolf Sivec.

[179] Konec Adolf: Dogodki iz 2. svetovne vojne. Rokopis v IZDG v mapi 4. PB.

[180] Bole Adolf: Spomini. Rokopis je v IZDG, Lj. v mapi *i.* PB.

Dragi tovariši!

Pošiljamo vam mnogo pozdravov. Že pet let nisem bil doma, zdaj pa sem vsako tretjo ali četrto noč nad Jugoslavijo. Zdravo! Rudolf Vovk s Primorskega.

Smrt fašizmu — svobodo narodu! Živio tovariš Tito! Stanislav Druhovka, Andrej Bole — Tomaj, Ivan Bajlo — Zadar.

Tovariši! To vam pošiljamo mi, ki vsak trenutek mislimo na vas in z vami sodelujemo, kakor je le mogoče. Adolf Bole, Albin Teršar.

Žena misli, da sem mrtev, toda, hvala bogu, sem zdrav in vsako tretjo noč sem nad Jugoslavijo. Borec Ivan Matas, roj. v selu Sarat, občina Kanfanar pri Pulju.

Ziveli Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci! Zivela velika svobodna in demokratična, federativna Jugoslavija! Živio tovariš Tito! Zdravo, zdravo, zdravo, tovariši! Rudolf Sivec.

Južnoprimorski odred je tedaj objavil v »Ljudski pravici« (13. sept. 1944) zahvalo, kjer je med drugim rečeno:

»Z velikim veseljem smo prebirali vaša pisma, ki smo jih dobili potom Propagandnega odseka IX. korpusa tudi na JPO. Iz pišem vidimo, da so vsa naša čutenja, misli in vse naše delo posvečena blagorju naše domovine. ‚Vsi in vse za blagor domovine!' to je naše geslo, dokler skupno ne dosežemo našega cilja, po katerem hrepenimo.

Cetudi nismo vsi bili deležni vaših poslanih darov, se vam iskreno zahvaljujemo, kajti poslano blago so dobili največ oni naši hrabri borci, ki so že prelivali kri za blagor slovenskega naroda.

S tem vašim dejanjem ste pokazali svetu bratstvo slovenskega naroda. Zato vam pošiljamo vai tovariši JPO najlepše prijateljske pozdrave v upanju, da se naših borcev še večkrat spomnite s pozdravi in da si v kratkem podamo roke na naši svobodni zemlji.«[181]

V nadaljevanju svojih spominov pripoveduje Adolf Bole, kako so neke noči prileteli nad Ljubljano okrog 23. ure. Nenadoma so njihovo letalo napadli štirje nemški lovci: »Zapazili smo jih šele, ko so pričeli na nas streljati. Pilot je brž obrnil letalo nazaj, od koder smo prišli, in čeprav so nam sledili celih 120 kilometrov in nas zasipavali z ognjem, se nam je posrečilo, da smo z vsem tovorom srečno in nepoškodovani pristali na našem letališču v Brindisiju.«[182]

[181] Primorski Slovenci v letalih nad svojo domovino. Ljudska pravica, Ljubljana 19—20/1944 (13. 9.).

[182] Bole Adolf: Spomini. Rokopis je v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Izmed mnogih pričevanj naših »letalcev« je ohranjen tudi dnevnik Antuna Macana iz Čurkić v Istri. Bil je brivec v 3. četi, a je poleg svojega dela tudi odhajal na polete. S skrbno roko je zapisano v tem dnevniku: »Danes smo se dvignili v zrak opolnoči. Odleteli smo nad domovino in tam odvrgli material. Ko smo se vračali, smo pol ure leteli nad oblaki. Prekrasen je bil pogled na te oblake izpod nas. Tedaj mi je prišlo na misel marsikaj. Zgrabilo me je pri srou in toliko da nisem skočil iz letala v te oblake, ki so pod nami izgledali kot droben puh... Kako rad bi videi svoje starše!«

V svojih zapiskih se spominja svoje Istre, ki nepopisno trpi pod fašizmom, in svojega ljudstva, ki mora zaradi Italijanov bežati s svoje rodne grude, kjer ne sme na svoji zemlji niti prepevati svojih lepih domaćih pesmi. Toda bliža se dan svobode .. ,[183]

Anton Bajt, doma iz Imenja v Goriških Brdih, se spominja svojih poletov takole. »Na letalu so bili zaboji privezani na padala, ta pa na dolgo jekleno vrv, razpeto od pilotske kabine do repa. Ob spustu zaboja iz letala je ta vrv padalo sprožila, da se je v zraku odprlo. Ko smo se bližali cilju, je pilot prižgal belo luč, kar je bil znak, da moramo zaboje pomakniti k vratom. Ko pa se je pokazala zelena luč, smo porinili zaboje skozi vrata, ki jih je bil odprl motorist ali radiotelegrafist.

Nekoć, v začetku 1945. leta, smo leteli v Slovenijo in bi bili morali odvreči material nad Čepovanom. Bila je gosta megla in zaman smo opazovali, kje so dogovorjeni ognji. Ob večkratnem kroženju smo le opazili ogenj in okoli njega smo zmetali ves material. To pa je bil ogenj, ki ga je zakuril nek vinogradnik z lubjem od kolov, ki jih je ravno pripravljal. K sreči je ta material padel ravno blizu moje rojstne vasti med Imenjem in Vederjanom v Brdih in je tako vseeno prišel v roke partizanom.

Bil sem tudi med tistimi, ki smo leteli nad Varšavo, kamor smo odpeljali material varšavskim upornikom. To so bili dolgl poleti in so trajali tudi do 14 ur. Nekoč smo bili v veliki nevarnosti, da ostanemo na poti brez goriva. Zato se je pilot odločil,

[183] Macana Antun: Dnevnik. Rokopis je v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

da odleti na letališče na Krimu v Sovjetski zvezi, kamor smo se tudi v resnici spustili. Toda Krima nisem videi, ker ni bilo dovoljeno izstopiti iz letala. Natočili so nam bencina in odleteli smo proti Italiji.

Ko smo se neke jesenske noči z dvema letaloma vračali iz akcije nad Jugoslavijo, nas je sovražnik nad Albanijo nenadoma napadel. V drugem letalu je letel moj prijatelj Alojz Poberaj iz Solkana pri Novi Gorici. Ko je bilo naše letak» zadeto, smo občutili močan sunek. V istem trenutku pa sem opazil, da je bilo zadeto tudi letalo, v katerem je bil Poberaj, kajti iz letala je brubnil močan plamen. Verjetno je sovražnikova krogla zadela v bencinski tank. Z grozo sem videi, kako je letalo kot bakla strmoglavilo v globino proti zemlji. V njem pa je brez moči umiiralmoj prijatelj in soborec skupaj s celo posadko. Vsi so bili mrtvi.

V našem letalu pa je začel obupno zavijati alarmni zvonec. To je pomenilo, da si moramo nadeti padala in pripraviti se za odskok. Na srečo pa naše letalo ni bilo tako poškodovano, da poleta ne bi mogli nadaljevati. Po srečnem pristanku na letališču v Brindisiju smo si letalo ogledali in ugotovili, da je bilo zadeto v rep, kjer je zijala luknja, velika približno 15 cm premerà.«[184]

Med doživljaji »letalca« Franceta Praznika velja omeniti naslednje: »Ko sem neke noči jeseni 1944. leta letel nad Jugoslavijo, je bilo naše letalo zadeto naravnost v motor, ki je kmalu utihnil. Hitro smo odvrgli ves tovor v morje, kajti tedaj smo bili ravno nad našim plavim Jadranom. Pilotu je uspelo z veliko težavo pri ti do italijanske obale. Da bi prišli do letališča, ni bilo več mogoče, ker je letalo izgubijalo višino. Moćno je zaropotalo, kajti žarili smo se v neko njivo, posejano s koruzo. Na srećo ni bil nihče poškodovan.«[185]

Med prevozi materiala nad domovino pa se je pripetilo tudi kaj grenkega. Kakor je znano, so zavezniki večkrat odvrgli material tudi četnikom, zgodilo pa se je tudi, da je letalo pristalo

[184] Bajt Anton: Spomini. Zapisal Edvin Pervanje. Rokopis v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[185] Praznik Franc: Spomini. Zapisal Edvin Pervanje. IZDG, Lj. v m. 4. PB.

Skupina pripadnikov 4. prekomorske brigade prihaja na parado v Monopoliju leta 1945

na četniškem letališču, kjer so tovor oddali direktno sovražniku v roke. »Ko smo sredi 1944. leta nekoč leteli nad Jugoslavijo,« pripoveduje Franc Praznik,« se je naše letalo s tovorom spustilo na letališče. Kje, točno ne vem. Ko sem hotel izstopiti, da bi nekoliko pokramljal s partizani, mi je ameriški radiotelegrafist naglo snel kapo z glave dn rekel, naj ostanem v letalu, ker da ni varno izstopati. Tedaj sem razočaran ugotovil, da smo pripeljali material na četniško letališče.«[186] Nekaj podobnega se je pripetilo tudi našemu »letalcu« Cerkveniku, ki je pa ob takem pristanku izstopil iz letala brez tdtovke in jezno opazoval, kako četndki iztovarjajo material, ki je bil namenjen partizanom.[187]

O takih zavezniških akcijah pa so naši tovariši poročali svojim nadrejenim in partizani so pri zaveznikih energično protestirali. Tako je štab II. korpusa poslal 22. novembra 1944 štabu baze Bari naslednjo brzojavko: »Ko so nam zavezniki odmetavali material v Tuzli, je ista formacija odmetavala material tudi četnikom na Majevici v vasi Priboj. Menimo, da ni mogla biti pomota dn se to ni po naključju zgodilo ne prejšnjikrat ne zdaj.«

Prav tako je glavni štab Srbije poslal tole brzojavko, kjer je med drugim rečeno: *»Ze* tretjič odmetavajo zavezniška letala material tako, da pretežni del pošiljke pade sovražniku v roke. Ne le nam, tudi borcem in prebivalstvu se zdi, da se to ne dogaja po naključju. Prosimo intervenirajte.«

Dne 4. decembra 1944 je štab III. korpusa ponovno brzojavil štabu baze Bari: »4. t. m. je bilo odvrženo četnikom okoli 40 padal med Tabuto in Ugljevikom na Majevici.«

Na ta opozorila naših enot je štab Baze v Bariju odgovarjal, da je takoj iinterveniral pri zavezniški komandi, vendar da se zavezniki izgovarjajo na vse načine in obljubljajo, da bodo stvar raziskaii. »Pri zaveznikih smo intervenirali,« pravi sporočilo štaba baze Bari komandam v domovini, »ker njihova letala odmetavajo material sovražniku. Rekli so, da bodo zadevo raziskaii.« Druga brzojavka pa pravi: »Opozorili smo zaveznike

[186] Praznik Franc: Spomini. Zabeležil Edvin Pervanje. IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[187] Prav tam.

na odmetavanje materiala v Tuzli. Pravi jo, da so zaradi oblakov leteli viisoko in da se pri masovnem odmetavanju materiala vedno tudi pojavljajo izgube.«[188]

Taki in podobni primeri so kalili prijateljske odnose med našim! in zavezniškimi borci. Seveda je treba poudariti, da je bila to stvar višjih poveljstev, ki so take akcije tolerirala. Resmica pa je, da so bili včasih partizanski in četniški položaji tako blizu, da je del materiala odnesel veter naravnost sovražniku v roke.

V letalskih akcijah nad Jugoslavijo in druge države pa je 3. »leteča« četa in »leteći« vod utrpel tudi človeške izgube. Prvi je iz »leteče« čete padel Drago Božeglav. O tem tragičnem dogodku sporoča štab bataljona zastopstvu NKOJ v Barlju dne 24. juniija 1944 tole: »Sporočamo, da se borec 3. čete tega bataljona tovariš Drago Božeglav, očeta Antona, rojen 8. novembra 1914 v Lokvi pri Divači, ni vrnil s poleta, ko je 23. junija 1944 ob 20.15 odletel s transportnim letalom *Halifax* skupaj s sedemčlansko posadko zavezniških vojakov. To transportno letalo je baje imelo nalogo, da spusti tovor nekje v severni Italiji. Do danes zavezniki še nišo sprejeli nobenega obvestila o usodi tega letala. Neuradno smo zvedeli, da je bila na področju njihove operacije ponoči megla, kakor tudi to, da je letalo ostalo brez pogonskega goriva . . ,«[189]

Teden dni kasneje, 30. junija, je štab istega bataljona poslal natančnejše podatke o tovarišu Božeglavu. V tem dopisu je rečeno, da je Drago Božeglav izstopil iz kraljeve vojske v Egiptu 18. januarja 1944 in da je prišel v 3. četo 10. junija. V karakteristiki tega pokojnoga tovariša pa je pisalo: »Vojaško usposobljen, borben, discipliniran, hraber, predan narodnoosvobodilni borbi, rad se je javljal na akcije in vestno je izvrševal naloge.«

V istem dokumentu pa sledi novo, tragično obvestilo: »Obveščamo nadalje, da se 29. junija 1944 ni vrnil s poleta tovariš Stanko Pregelj, očeta Valentina, borec 1. voda 3. borbene čete, rojen v Lomu pri Gorici, Slovenec, kmet. V NOV vstopil 1. no-

[188] Vse navedene brzojavke so v knjigi brzojavk. VZI, Bgd., k. 2125.

[189] VZI, Bgd., d. št. 33—5, k. 2108. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

vembra 1943, v to enoto prišel 10. junija 1944 iz taborišča Diso-Castro. Karakteristika: disciplinirán, hraber, rad se je javljal v akcije in vestno izvrševal naloge, predan narodnoosvobodilni borbi.«[190] Pokojni Stanko Pregelj je bil rojen 4. avgusta 1924.

V mesecu septembru 1944 so padli še trije tovariši. O smrti Alojza Poberaja sicer ni uradnega sporočila, imamo pa pričevanje očividca tovariša Bajta.

Komanda 1. čete je obvestila 22. avgusta 1944 štab baze v Bariju, da se še dva borca ništa vrnila s poleta. Sporočilo pravi : »Dne 21. t. m. ob 20. uri je odletelo letalo št. 752, v katerem sta bila tudi dva tovariša iz letečega voda te enote, in to Izak Žižić in Zeljko Turk. Ker so se vsa letala vrnila, omenjeno letalo pa se vse do zdaj še ni vrnilo, čeprav ni imelo naloge, da pristane v domovini, sklepamo, da se je letalo s celotno posadko ponesrečilo.«[191] Izak Žižić je bil Hrvat, rojen 1921. leta v Dubravici pri Šibeniku, Zeljko Turk pa je bil Slovenec iz Zburge pri Kopru, r. 1921.

12. novembra 1944 pa so zavezniki obvestili štab 4. prekomorske brigade, da se je politkomisar 3. »leteče« čete Adolf Dovžak iz Šempasa pri Gorici ponesrečil z letalom skupaj z vso posadko, ki je odpeljala material jugoslovanskim partizanom. Tedaj je izšel ukaz, da nihče od vodstva ne sme več na polete. Vendar pa je bilo to sporočilo le deloma točno. Dovžak pripoveduje, da je res tega dne 11. novembra ob 19. uri odletel z natovorjenim letalom DC-3 v Jugoslavijo. Vseh članov posadke v letalu je bilo deset. Letalo je bilo namenjeno v Belo krajino. S seboj pa je Dovžak vzel tudi paket, v katerega so borci njegove čete zavili cigarete, čokolado in druge podobne dobrote kot darilo našim borcem v domovini. Dovžak je v paket dal tudi listek, na katerega je napisal: »Težko nam je, da vam ne morem« podati roke, ko hrepeneče gledamo na naše gore. Živio tovariš Tito! Zivela komunistična partija! Primorski Slovenec Adolf Dovžak.«[192] Ko je letalo priletelo nad dogovorjeno mesto v Beli krajini, je posadka zagledala pred seboj razpoznavni znak:

[190] VZI, Bgd., d. št. 4/1-6, k. 2108. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[191] Obvestilo komande čete štaba baze Bari. IZDG v mapi 4. PB.

[192] Listek je ohranjen v fasciklu 5. prekomorske brigade v IZDG, Lj.

Skupina pripadnikov 4. prekomorske brigade v Monopoliju leta 1944. Od leve proti desni stojijo: prvi (?), drugi Anton Cerne-Zvone, komandant brigade; Franc Zugelj-Zvone, politkomisar brigade; Franc Artač, namestnik komandanta brigade; peti (?) ; Ciril Pangeršić, komandant 1. bataljona; Boško Kerkez, pomoćnik politkomisarja brigade

pet ognjev v oblikd črke L. Letalo se je spuščalo še niže in čakalo na šifrirane znake z električno lučjo. Namesto tega pa se je v trenutku znašlo v močnem protiletalskem ognju, toda pilotu je uspelo letalo rešiti. Hitro je spremenil smer in odhitel s tovorom proti izhodiščni bazi.

Toda nad Reko je bilo letalo ponovo napadeno z zemlje. Z grozo so opazili, da se je vžgalo dn začelo strmoglavi jati iz višine 3500 metrov. Bile so odločilne sekunde. Pomožna posadka, ki je imela nalogo odmetavati material, navadno ni imela padala na sebi med odmetom. Toda tokrat, ko je bilo letalo že enkrat napadeno nad Belo krajino, si je Dovžak padalo naprtal in prav to mu je rešilo življenje. Ko je opazil, da je letalo zadeto in da gori, ni izgubljal dragocenega časa. Ker je bil ravno pri vratih, se je pognal v témno globino, potegnil za ročico in srečno obvisel v zraku. Počasi je padal proti morju, medtem ko so vsi drugi zgoreli v letalu, ker niso mogli tako bliskovito reagirati kakor njihov tovariš. Goreče letalo je treščilo v morje. Nihče se ni rešil. Dovžak pa je padel v morje dobrih 100 metrov od otoka Raba. S težarvo se je rešil vrvi in padala ter ves izčrpan in premražen priplaval na otok. Toda tu ga je čakala nova nevarnost. Otok je bil tedaj v rokah Nemcev in ustašev. Na Rabu je naletel najprej na petnajstletnega pastirja Josipa Simčića in ga prosai, naj mu poišče zvezo s partizani. Deček je okleval, vendar je potem, ko mu je Dovžak dal majhno darilo, le odšel in pripeljal vaščanko, ki se je imenovala Barbato. Ta mu je priskrbela civilno obleko ip ga nato osem dni skrivala v nekem bunkerju. Nemci in ustaši, ki so našli na obrežju naplavljeno padalo, so bili prepričani, da se pilot skriva nekje na otoku in zato so ga vztrajno iskali.

Po osmih dneh je Dovžaku le uspelo priti s čolnom na otok Pag. Ta otok pa so imeli v rokah partizani. Od tod so ga prepeljali preko Ista na Vis in nato v Bari. Po nekaj tednih se je vrnil v Brindisi v svojo 3. borbeno četo ravno tedaj, ko so za svojim dobrim politkomisarjem Dovžakom pripravljali žalno slovesmost.. .[193]

[193] Pismo Adolfa Dovžaka Edvinu Pervanje. IZDG, Lj. Mapa 4. PB.

Kljub temu pa, da so borci 3. leteće čete tako rekoč neposredno sodelovali v partizanskih akcijah in imeli tudi svoje žrtve, pa je vendarle med njimi marsdkdaj vladalo malodušje, češ da so odrinjeni na stranski tir, medtem ko so druge prekomorske enote že zdavnaj v vročem boju v domovini na sicer nevarnih tleh, vendar na domačem pragu. In prav političnim komisarjem je bilo sila težko dokazovati, da je njihov prispevek enakovreden piiispevku tistih borcev, ki se v domovini borijo s puško v roki. Ta dokaz pa se je zdel močno oddaljan in nekoliko abstrakten za naše fante s Primorske in Istre ter drugih krajev naše domovine, saj že dolga leta niso bili doma in niso slišali sladke domače govorice in jih je čas in življenje premetavalo daleč po odljudni tujini, daleč od njihovih vinogradov na Vipavskem, v Istri in Dalmaciji, od njihovih gmajn na Krasu ter od njihovih senožeti na Tolminskem. 2e res, da s tem svojim delom pomagajo domovini in njenim borcem, a zakaj ne bi bili sami ti borci? Vse to je bilo težko razumeti.

Vsekakor pa je bil njihov prispevek v boju s skupnim sovražnikom precejšen, kakor je bil precejšen tudi delež tistih zavezniških letalcev, ki so daleč od svojih domov, povsem nad tujimi deželamii, letali ter tolkli sovražnika, pomagali partizanom in pri tem tudi umirali za skupno stvar, za poraz nacifašizma, ki je ogrožal ves svet. Borci »leteče« čete in voda so skupaj z njimi reševali tudi naše ranjene partizane in s tem dali temu boju velike humane poteze. Kolikšen je bil delež naših ljudi v teh zračnih akcijah, iz razpoložljivih dokumentov ni mogoče natanko ugotoviti. Ohranjenih je le nekaj uradnih virov, ki nam dajejo vsaj približno podobo tega prispevka. Iz poročil štaba bataljona v Brindisiju, ki zajema čas od 1. do 15. julija, so bili naši »letalci« takole soudeleženi v akcijah 334. vinga: »Na letališču v 3. četi je 90 tovarišev kot pomožna posadka na letalih. Od teh je vsako noč poprečno 25 *do 30 tovarišev v akciji.«*[m] (Podč. p.) Drugo poročilo pa navaja: »V leteči četi je 100 tovarišev kot pomožna posadka na letalih, *povprečno jih je vsako noč 30 v akciji.. .«*[193] (Podč. p.). Poleg tega pa ne

VZI, Bgd., d. št. 19-6, k. 2108. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[195] VZI, Bgd., d. št. 6-6, k. 2108. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

smemo zanemariti tudi »letećega« voda pri četi na letališču v Bariju, kjer so naši tovariši tudi poletali nad domovino in drugima državami vse do konca vojne. Zato smemo z vso upravičenostjo računati, da so naši borci v obeh enotah do konca vojne opravili okrog 6000 poletov nad domovino in drugimi kraji ter jih lahko prištevamo med aktivne podpornike vseh odporniških gibanj v Evropi.[196]

Vprašanje oborožitve »letalcev« tretje »leteče« čete

Kmalu po ustanovitvi »leteče« čete se je pojavilo svojevrstno vprašanje: zakaj zavezniki ne dovolijo oborožiti naše tovariše, člane pomožne posadke, čeprav odhajajo ti praiv tako na nevarne naloge kot zavezniški letalci? Oni so bili namreč redno oboroženi in nikomur ni prišlo na misel, da bi jim orožja med poleti ne do volili. Toda našim »dispečer jem« niso dali pištol, čeprav so jih ti vztrajno zahtevali. Vsakomur je bilo tedaj zelo dobro znano, da Nemci ujete partizane postrelijo, medtem ko so angloameriškim letalcem marsikdaj prizanesli in jih pošiljali v ujetniška taborišča. Zato bi bila osebna oborožitev naših partizanskih letalcev še toliko bolj upravičena. Zadeva je dobila tudi resnejše poteze glede na to, da so zavezniki v začetku oboroževali člane pomožne posadke le tedaj, ko so leteli nad Francijo in so jim ob povratku orožje odvzeli. Zdaj pa orožja niso več dajali, pa čeprav so naši ljudje skupaj z zavezniškimi letalci leteli r;ad skrajno nevarnimi področji.

Zaradi takega stanja je štab bataljona v Brindisi ju dne 28. junija 1944 zaprosil zastopstvo NKOJ v Bariju, naj posreduje pri zaveznikih. V dopisu je med drugim rečeno: »Tovariše iz
3. čete uporabljajo v zavezniških zračnih transportnih akcijah kot pomožno posadko. Doslej ti tovariši, kljub mnogim intervencijam pri pristojni zavezniški komandi, niso bili opremljeni z nikakršnim orožjem, medtem ko je ostala posadka oborožena.

[196] Zaradi vsega tega ni mogoče soglašati s trditvijo Janka Perata v knjigi »Prekomorci« Ljubljana 1965, str. 318, kjer Perat navaja, da so borci 4. prekomorske brigade »nakladali material na letala in včasih *posamično* (podčrtala p.) tudi poleteli z njimi, da so na določenih krajih, pretežno v Sloveniji, material metali iz letal.«

Stab 1. bataljona v Brindisiju leta 1944. Od leve proti desni: Marička Kušlan, politkomisar bataljona: Ciril Pangeršii, komandant bataljona; zlatko Goldner, oficir za zvezo (tolmač) ; Jože Kristan, sekretar štaba, in Franc Križaj-Sorc, naraestnik komandanta bataljona

Izjema so akcije na večjo dal javo, kot npr. v Francijo, ko to varisi prejmejo pistole. Danes smo glede tega vprašanja uradno posredovali dn zahtevali pri pristojni zavezniški komandi v uradu za oskrbo, ki je takoj po telefonu poklical na našo zahtevo kapetana Rankina, komandanta 334. vinga v Brindisiju. Le-ta pa je zahtevo odbil, češ da je njihova oborožitev nepotrebna. Pripominjamo, da so bili razlogi, zakaj morajo biti naši tovariš! oboroženi, pravilno pojašnjeni. Glede omenjenega prosimo, da še vi nujmo posredujete pri omenjeni ali pri višji komandi.

Mnenja smo, da ni nikakršnega razloga, da zavezniki ne bi tej zahtevi ugodili. To je nujno, saj je prav od oborožitve lahko odvisno njihovo življenje v primeru nesreće. Tudi zavezniški oficir E. Janez, preko katerega naš štab vzdržuje zvezo z zavezniško letalsko komando, je mnenja, da se ta stvar lahko uspešno reši z neposrednim stikom naslova z višjo zavezniško komando.«[197]

Ob prvih žrtvah iz vrst pripadnikov 3. čete se je ta problem še bolj poostril. V tistem sporočilu štaba bataljona z dne 30. junija 1944, kjer je rečeno, da sta padla Drago Božeglav in Stanko Pregelj, je na koncu tudi poudarjeno, da bo štab odločno zahteval od zaveznikov orožje za tovariše, ker »ne smemo dovoliti, da naši borci letijo nad bojišči neoboroženi, medtem ko je ostala posadka, ki ji je orožje v primeru nesreće relativno manj potrebno, oborožena. Tudi omenjena tovariša, ki se ništa vrnila s poleta, ništa bila oborožena. To pa prav gotovo vpliva na moralo ostalih letalcev.«[198] *

Zaradi teh zahtev in oštrih intervencij je 1. julija 1944 poslal poveljnik 334. vinga L. Rankin 148. skvadronu, v katerega je bila vključena »leteća« četa, ter v 60. TG (tehnično grupo) skupino, kjer je bil »leteći« vod RAF, dopis pod naslovom YUGOSLAV DESPATCHERS (Jugoslovanski dispečer ji). V tem dopisu je na prvem mestu omenjena oborožitev naših »letalcev«.

Med drugim je tu rečeno, da je treba jugoslovanske »dispečerje« oborožiti vsakič, ko letijo nad okupiranim ozemljem,

1» VZI, Bgd. d. št. 37/1-5, k. 2108. Fotokopija v IZDG Lj. v mapi 4. PB.

i* VZI, Bgd., d. št. 4/1-6 k. 2108. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Od desne proti levi: Henrik-Riko Malalan, Marička Kušlan in Jože Kristan

kajti Nemci »navadno ujete partizane tretirajo kot bandite in jih na mestu streljajo.« Zato naj eskadrdlji nabavita dovolj pištol za oborožitev vsakega jugoslovanskega »dispečerja«, ki sodeluje pri poletih. V nadaljevanju pa je še rečeno: »Bistveno je, da se iz varnostnih razlogov pobere orožje od dispečer jev, preden gredo v svoje bivališče.« Dodano je še, naj bi zavezniški oficirji poskrbeli za pravilno količino hrane za naše ljudi in da naj bi z njimi ravnali korektno, ker so ti ljudje pri svojem delu vestni in pridni.[199]

Tako so si naši »letalci« s svojim delom in vedenjem ter s posredovanjem svoje oblasti pridobili tudi orožje. Kakor bi se to zdelo morda nepomembno, pa je treba vedeti, da daje prav orožje borcu občutek varnosti in samozavosti. Prav tako pa so

[199] Overovljen prevod angleškega originala je v VZI, Bgd., d. št. 37/3-5, k. 2108. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

se naši borci od tedaj naprej čutili enakopravne z angleškimi ali ameriškimi tovariši iz posadk na letalih. Sila nerodno bi jim bilo tudi pred partizani v domovini, če bi jih videli brez orožja, ko so se z njimi srečevali -ob občasnih pristankih na improviziranih letališčih. Končno pa je pistola za pašom tudi omogočala obrambo pred savražndkom v primeru, če bi se bilo treba spustiti s padalom na okupirano ozemlje in se tam srečati z njim.

Neuspešni poleti in poleti podnevi

Kakor se moramo dandanes čuditi neverjetni iznajdljivosti partizanov in njihovi organizaciji pripravljanja spuščališč in letališč ter drugih neposrednih akcij pri dobivanju materialne pomoči po zraku, moramo upoštevati dejstvo, da je prišlo večkrat tudi do napak. Marsikdaj so zavezniška letala zaman krožila nad dogovorjenim krajem, znakov z zemlje pa ni bilo. Včasih pa so kresovi tudi goreli, vendar posadka ni odvrgla materiala, ker so bili znaki napačni. Izkušnje so namreč narekovale, da se je treba tudi temeljito prepričati, če so ognje zakurili res partizani in ne sovražnik, ki je bil že večkrat presenetil naše letalce in jih pričakal s silovitim obstreljevanjem. V jesenskih dneh pa je akcije naj večkrat preprečevalo slabo vreme: dež in megla, vihar in močan veter. Zaradi tega so se letala vračala v svojo bazo, ne da bi odvrgla tovor. Če pa je bilo letalo zadeto in ga je bilo treba takoj razbremeniti, je posadka brž odvrgla tovor brez padal, ki se je navadno raztreščil kje v globim, in pilot je poiskal najbližje letališče, da bi rešil letalo in posadko. Toda poleg vsega tega so se pojavljale tudi sabotaže in zanimivo je, da je prišlo do njih samo tedaj, ko so začela prihajati nad naše ozemlje tudi letala iz sovjetske baze v Italiji. Težko je ugotoviti, kako je do tega prišlo. Sklepamo pa lahko, da je bilo sabotaž precej, kajti štab baze v Bariju je prav v času, ko so bila v akciji tudi »sovjetska« letala iz Barija, poslal vrhovnemu štabu in glavnemu štabu Slovenije o tej zadevi več brzojavk:

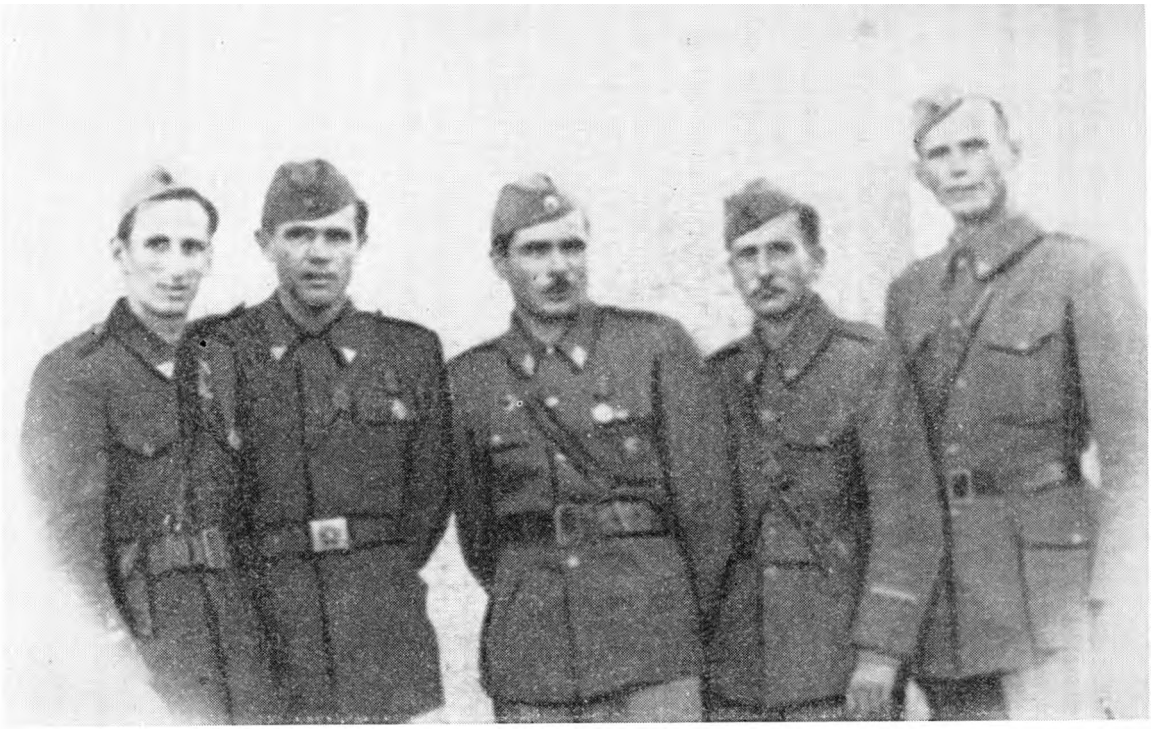

Skupina oficirjev 3. prekomorske udarne brigade. Na desni Mihael Spolenak, komandant bataljona 4. prekomorske brigade

19. septembra 1944: »Ruska letala so odvrgla Lekiću (znan partizanski komandant, op. p.) 250 italijanskih pušk s pripadajočo municijo. *Sabotaže ni bilo.-»* (Podrčrtala p.)

19. septembra 1944: »Za XII. korpus je danes zvečer zaman letelo šest ruskih letal, ker ni bilo signalov.«

9. oktobra 1944: »Na vseh naših letališčih morajo biti naši ljudje, ki dobro poznajo vse signale in znake za vsak dan in da onemogočijo ali pa odkrivajo sabotaže pri dajanju napačnih znakov z rdečimi lučmi, ki sovjetskim letalcem preprečujejo odmetavanje.«

19. novembra 1944: »Dve noči so ruska letala odletavala k vam do vašega letališča Dragatuš, da bi odvrgla material, toda signalov niso prejeli. Prosim javite, če se na to letališče lahko odmetava.«[200]

Mnogo letal se je vrnilo, ne da bi izvršili svojo nalogo v pozni jeseni in pozimi. Nočni poleti v megli in dežju so bili največkrat brezuspešni. V brzojavki z dne 22. decembra 1944 zvemo: »Za sedmi korpus odletelo 48 letal. Od teh 10 *halifaxov* in *liberatorjev*. Zaradi slabega vremena odvrglo le 11 letal, 37 se je vrnilo s tovorom.«

8. januarja 1945: »Za IX. korpus odletelo 47 letal. Dve uri krožila nad IX. in VII. korpusom. Odvrglo ni niti eno letalo. Dve letali izgubljeni.«

15. januarja 1945: »Za IX. korpus odletelo 87 letal. Zaradi slabih atmosferskih razmer odvrglo samo 15 letal. Polet bodo ponovili.«[201]

Ker so se taki primeri pogosto pojavljali in ker so bili ti poleti brezuspešni največkrat zaradi napačnega daj an ja znakov z zemlje, je glavni štab Slovenije posredoval pri zavezniški misiji, štab baze pa pri pristojni zavezniški komandi, naj bi zavezmiki dovolili tudi polete podnevi. Toda zavezniki so te polete omogočili šele v začetku 1945. leta. Podnevi so začeli odmetavati material najprej v Cerknem, kjer je bilo pripravljeno spuščališče za dnevne polete 4. januarja 1945. leta.

Naši »letalci« so to spremembo sprejeli z velikim odobravanjem, saj bodo tako lahko s prostim očesom opazovali svoje

[200] vse navedene brzojavke so iz knjige brzojavk v VZI, Bgd. k. 2125.
[201] Prav tam.

rodne kraje in mesta, kjer bodo odmetavali material. Največ dnevnih odmetov na Primorskem je namreč bilo v Cerknem in na Vojskem na področju IX. korpusa. Prav z območja tega korpusa pa je bila doma tudi večina naših »letalcev« ter drugih pripadnikov 4. prekomorske brigade.

V letu 1945 so zavezniška letala odmetavala podnevi material še na območjih II., III., VI., VII., Vili, in XI. korpusa,[202] od 3. februarja 1945 pa je bila že večina dnevnih poletov.

Vraćanje padal

Karkoli je partizanom »padlo izpod neba«, vse to so s pridom uporabili. Tako so prišla prav tudi padala, iz katerih so zlasti partizanske in domače širvilje izdelovale prvovrstne bluze, kajti blago je bilo trdno in trpežno. Prav tako so partizani znali uporabiti vrvi in celo »cilindre« in drugačno embalažo, v kateri je bila shranjena zavezniška pomoč. Vse do jeseni 1944. leta zavezniki niso postavljali vprašanja padal, toda po tem letu so zahtevali, naj bi partizani zbrali vsa uporabna padala in »cilindre« ter jih odpošiljali nazaj v Italijo z letali, ki so pristajala na partizanskih letališčih.[203]

Tako so začeli partizani ta padala in »cilindre« vračati zaveznikom, ki so jih odvažali zopet v Italijo ter v delavnicah in skladiščih ponovno pripravljali za uporabo. Prav tako so izravnavali »cilindre«, ki so postali ponovno uporabni. Bilo je treba pač štediti, kajti vojna je zahtevala nove in nove izdatke.

[202] Dne 18. januar ja 1945 je v dnevnih operacijah odvrglo material naslednje število letal: za IX. korpus — 68 letal, za VII. korpus — 17 letal, za XI. korpusa — 13 letal. Vsa letala so uspešno opravila svojo nalogo. Na območju IX. korpusa je bilo 21. januarja podnevi 70 letal. (VZI, Bgd., d. št. 18/2-8, k. 2131.)

[203] Britanska misija pri glavnem štabu Slovenije je 26. novembra 1944 poslala temu štabu naslednji dopis: »Ne moremo dovolj poudariti pomena, da se ohranijo vsa uporabljena padala in kontejnerji (pločevinasti »cilindri«, op. p.), da se vskladiščijo in odpeljejo.

Trenutna uporaba padal v Jugoslaviji je 40 000, kar predstavlja izdatek preko milijon funtov. Pomanjkanje padal je tolikšno, da bo količina spuščenih dobav resno okrnjena, če se ne bo število padal zmanjšalo.

Na spuščališču Paka padala že sušijo, jih spravljajo v kontejnerje in odpravljajo z letali v Italijo.« (IZDG, Lj. Arhiv zavezniške misije pri glavnem štabu Slovenije, f. 18/III-7.)

Marsikdaj se je zgodilo, da so zavezniški oficirji naskrivaj odstopili partiznom ta padala, ker so vedeli, da jim bodo koristila.[204] To pa so delali tisti oficirji, ki so bili z vsem srcem na strani naših partizaniov in so večkrat darovali ne samo to, marveč tudi drugo blago mimo uradnih poti.

V aktih in dokumentih iz tega časa pa je zaslediti še marsikatero zanimivost, ki osveti juje doga janje na našem nebu med narođnoosvobođilnim bojem. Tako kot je bilo med vojno na razpolago nekaj italijanskih ladij za prevoz materiala na Vtis, zgleda, da so zavezniki uporabili tudi italijanska letala za prevoz blaga v Jugoslavijo. Iz poročila štaba baze Bari vrhovnemu štabu in CK KPJ je razvidno, da zavezniki uporabljajo tudi »italijanska letala tipa ‚Savoia', katerih brzina je majhna, oborožitev pa slaba.« Posadka na teh letalih je bila italijanska. Po neki verziji so ta letala v začetku maja 1944 odletela brez spremstva lovcev nad Jugoslavijo in bila tam napadena od dvanajstih nemških letal. Od petnajstih italijanskih letal je bilo pet uničenih, ostala pa so bila poškodovana. V tej akciji je bilo več mrtvih in ranjenih.[203]

Drug zanimiv dogodek se je primerii tedaj, ko so zavezniška letala prepeljala v Crno goro dve topovski bateriji skupaj z mulami vred. Da bi navadili živali na vožnjo z letali, so jih na Visu teden dni prej za vajo vkrcavali in izkrcavali v poškodovane *liberatorie,* da bi ne bilo preveč opravka z njimi ob izkrcavanju v bližini sovražnika. Prvo baterijo so s štirimi topovi, 2000 naboji in 34 mulami na Visu vkrcali v jadrnice in odpeljali v Italijo v Brindisi »(Paradise Camp). Tu so mule s topovi in posadko naložili na letala in 13. avgusta 1944 z njimi odleteli v Crno goro.[206]

Doživljaji naših »letalcev« in pripadnikov »letećega« voda nam zgovorno pričajo, kakšen je bil njihov konkretni delež pri

[204] Stab baze v Bariju je poslal 23. aprila 1944 komisiji za sprejem materiala na Visu dopis, kjer je med drugim rečeno: »Opozorite tamkajšnjo bolnišnico, da verno iz naše prakse, da lahko napravijo iz poslanih padal 8 pokrival za postelje. V kratkem vam bomo poslali še določeno število padal. Ker ves ta material dobivamo od naših prijateljev neuradno, je zaželeno, da se o tem v javnosti ne govori . . (VZI, Bgd., d. št. 5/14-4, k. 2102).

205 poročilo št. 7 štaba baze Bari vrhovnemu štabu in CK KPJ za obdobje 15.—19. maja 1944.

[206] Levičnik Karei: Artileristi prekomorci, Nova Gorica 1938, str. 60.

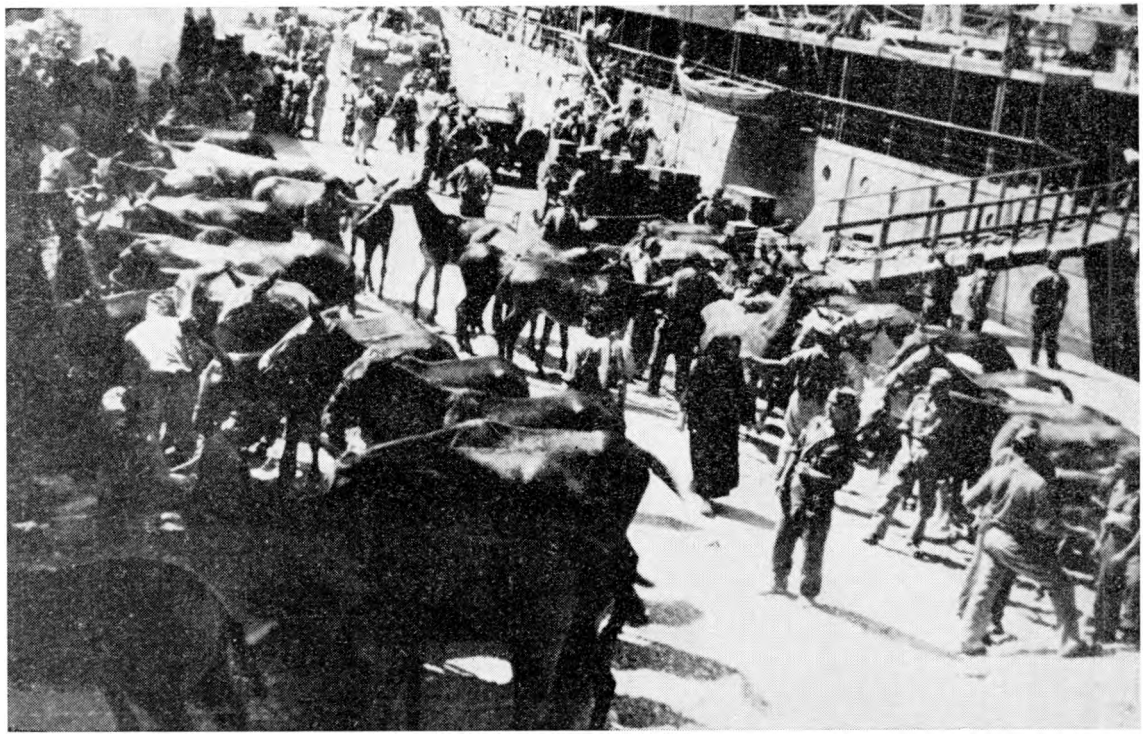

Priprave za vkrcavanje tovorne živine za potrebe artilerijskih enot na otoku Visu. Slikano v pristanišču Bari

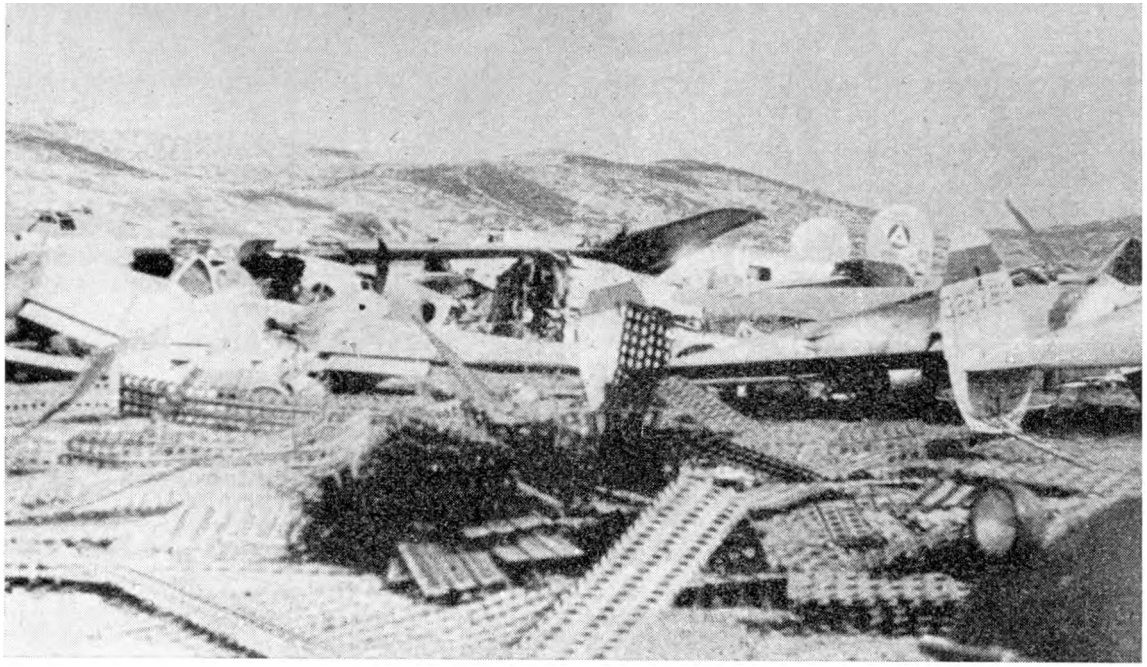

Na otoku Visu je bilo letališče NOVJ, katerega so uporabljala tudi zavezniška letala, zlasti tista, ki so se tu spuščala zaradi okvar ali poškodb med poletom

prevažanju materiala za jugoslovanske partizane ter za druga odporniška gibanja. Sprememba, ki so jo naši ljudje ob prevzemu nove dolžnostd doživeli, je bila naravnost ogromna. Skoraj vsako noč so ponovno doživljali svoj »ognjeni krst«, kajti skupaj s pogumnimi ameriškimi in angleškimi letalci so opravljali svojo vojaško dolžnost v temnih in jasnih nočeh, poleti in pozimi, v viharju in dežju, a vselej z zavestjo, da nosijo pomoč svojim ljudem in vsem tištim, ki se borijo proti okupatorju. Kljub temu, da so zavezniki gledali v naših ljudeh le »dispečerje«, fizične delavce, so kmalu spoznali, da opravljajo ti ljudje svojo dolžnost prav tako dobro ali še boljše kot sami njihovi vojaki. Zaradi tega so tudi naše ljudi oborožili, ko so odhajali na polete, saj so poleg tega sami spoznali, da hi jih Nemci brez oklevanja postrelili, če bi jih kot partizane dobili v pest.

Na zemlji pa so partizanske enote pridno zbir ale material, ki so ga prinašala zavezniška letala, ga skrbno uporabljale, z začudenjem sprejemale v posebnih, drobnih paketih, tudi sporočila svojih sotovarišev v Italiji, kasneje spravljali padala in »cilindre«, da bi s tem omogočili še intenzivnejše pošiljanje pomoči.

Toda ves material, ki so ga ta zavezniška letala prenašala in odmetavala partizanom, so pridno pripravljale roke borcev 4. prekomorske brigade v velikih zavezniških skladiščih na območju Barija in Brindisija. To delo pa je bilo treba opraviti s posebno skrbnostjo in natančnostjo, kajti zlasti pri prevozih orožja bi prišlo lahko do hudih nesreč, poleg tega pa je bilo treba budno paziti, da ne bi prihajalo do sabotaž, kakor se je v prvih začetkih pošiljanja pomoči jugoslovanskim partizanom tudi dogajalo.

DELO BORCEV 4. PREKOMORSKE BRIGADE PRT PRIPRAVLJANJU IN ODPOŠILJANJU MATERIALA V DOMOVINO

Do prihoda naših ljudi v skladišča, kjer so pakirali in odpošiljali material za narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije in druga odporniška gibanja v Evropi, so tam delali zavezniški vojaki vseh narodnosti. Med njimi so bili tudi andersovci, ki pa so bili, kot verno, odkriti sovražniki partizanskega gibanja v Jugoslaviji. Vojska tega poljskega generala pa je prizadejala veliko gorja tudi italijanskim partizanom. V zavezniških skladiščih so delali v glavnem vojaki iz Nove Zelandije, Kanade, Indije, Združenih držav Amerike, Velike Britanije ter več ondotnih Italijanov, ki so jih zavezniki uporabljali kot težake. Poleg teh je bilo v teh skladiščih najti tudi bivše četnike in tako je bil sestav vseh teh ljudi zares svojevrsten.

Skladno s tem so bile tudi dobave jugoslovanskim partizanom v začetku zelo neprimemo spakirane in celo marsikdaj tudi popolnoma neuporabne. Znano je, da so partizani dobili celo lopatice za muhe, pošvedrane čevlje ali čevlje samo za eno nogo, in kar je bilo še najtežje, tudi neuporabno orožje in municijo. To seveda nikakor ne gre pripisovati zgolj malomarnosti posameznih enot, ki so ta material zlagale v zaboje, marveč je bila tu posredi odkrita sabotaža. Vse to je porajalo nezaupanje med zavezniki in partizani, med enimi in drugimi oficirji, poleg tega pa je nastajala obojestranska škodo. Marsikdaj so z Visa javljali, da niso prejeli materiala, ki je bil naveden v dispoziciji, kar je spet pomenilo, ali da ta material sploh ni bil

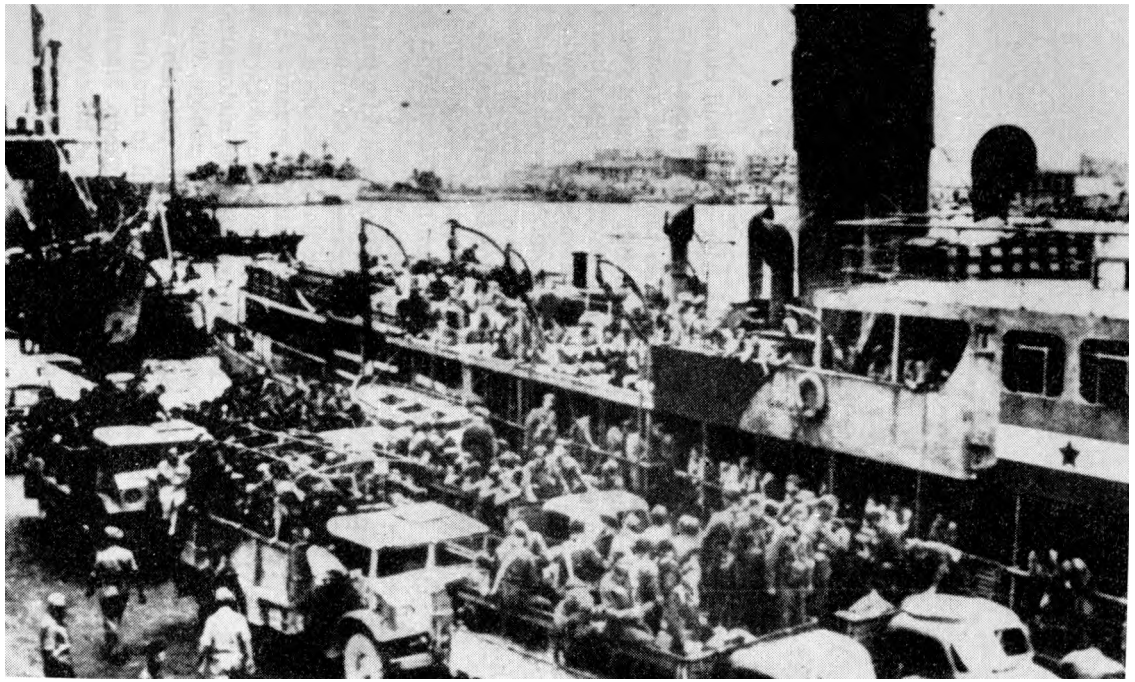

Vkrcavanje partizanskih enot v Bariju leta 1944

naložen na ladje ali pa da so ga med potjo ukradli. Vse take neljube primere je bilo treba čimprej odpraviti, ker so bili tudi popolnoma nelogični z oziroma na to, da zavezniki pomagajo partizanom, istočasno pa da jih pri tem ovirajo.

Toda tudi naše predstavništvo v Bariju se je zavedalo, da mora poslati na tak posel močne, zdrave, a zlasti vestne, poštene in požrtvovalne ljudi, ki bodo znali dobro in temeljito opraviti svoje deio in s tem tudi držati ugled naše narodnoosvobodilne vojske v tujini.

Zlasti pa je bilo treba paziti pri pripravljanju letalskih pošiljk. Ne samo, da so bile letalske dobave manjše kot po morju, marveč so bile za partizane dragocenejše, ker so material dobivali večkrat direktno na položaje. Ce material ni bil pravilno pakiran in zlasti če padala niso bila pravilno zložena ali pritrjena na »cilindre«, se je ob odmetu kaj lahko zgodilo, da se padalo ni odprlo in dragoceni tovor je odletel v globino in se na zemlji raztreščil. Do takih primerov pa je večkrat prihajalo.

Ekipa za sprejem zavezniškega materiala v Beli krajini je 21. decembra 1943 poslala glavnemu štabu Slovenije poročilo, v katerem pravi med drugim tudi tole: »Od 18. do 20. t. m. se je mudil v Dragah[207] g. kapetan Dewis od angleške misije. Ker so bile pošiljke večkrat slabo pakirane, smo mu pokvarjeni material pokazali ter mu razložili, kako naj bi se ga pravilno pakiralo.. ,«[208] Do tega pa je prišlo, ker so se take stvari dogajale skoraj pri vsakem odmetavanju materiala. Tako je bilo tudi dne 11. marca 1944 na območju VII. korpusa. Samo pri tej akciji se ni odprlo pet padal. V noči med 13. in 14. aprilom 1944 so štirje *halifaxi* odvrgli 60 pošiljk s padali. Od teh se okrog 10 padal ni odprlo. Tedaj so se razbile skoraj vsa ampule injekcij.[209]

Prav v tistem času pa se je smrtno ponesrečil tudi komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije generallajtnant

2U7 v Dragah je bilo skladišče materiala, ki so ga zavezniki pošiljali na to obomčje.

[208] IZDG, Lj., arhiv zavezniške vojaške misije pri glavnem štabu Slovenije, f. 18/III-1.

™ IZDG, Lj., f. 18/III-3.

Franc Rozman-Stane, ki ga je smrtno ranila mina reaktivnega minometa.[210]

Po tem tragičnem dogodku je britanska misija pri glavnem štabu Slovenije zahtevala z dopisom z dne 23. novembra 1944, da je treba vso municijo, s katero se je ponesrečil Franc Rozman-Stane, natančno pregledati. Tu je tudi rečeno, da prihaja do okvar streliva predvsem zato, ker se padala ali ne odprejo ali pa se deloma odprejo in zaradi tega se municija ob dotiku z zemljo poškoduje. Zal partizani predloga zavezniškega oficir ja Moora niso upoštevali in municije niso pregledali. Zaradi tega je prišlo ob napadu na Kočevje 20. novembra 1944 do ponovne nesreće, pri kateri je bil en partizan ubit, drugi pa težko ranjen. Tedaj so izstrelili približno 200 min.[211]

Toda kasneje sta podpolkovnik Moore in predstavnik glavnega štaba Slovenije le pregledala dne 4. decembra v Grnomlju in na Maverlenu preostale mine in sta prišla do presenetljivih ugotovitev. Od 619 komadov te municije je bilo nekaj manj kot polovico uporabne, kar 337 komadov pa je bilo neuporabne, se pravi poškodovane. V poročilu pa ni navedeno, kateri so poglavitni vzroki, da municija ni bila uporabna.[212]

Zaradi vsega tega je bilo nujno maksimalno povečatni skrb pri pakiranju, odpošiljanju ter odmetavanju pošiljk našim partizanom. In prav to vrzel so v veliki meri odpravili prav borci 4. prekomorske brigade. Kmalu potem, ko so naši ljudje v Italiji sprejeli đelo v skladiščih in na letališčih, se je pokazalo, da je bilo vse manj nepravilnosti. Pridnost naših fantov je

[210] Vodja prve zavezniške misije pri slovenskih partizanih, major Jones, ki je moral že 1944 na drugo dolžnost, ker je bil prevelik simpatizer partizanov, je v zvezi s tem tragičnim dogodkom po vojni izjavil: »Bil je (Franc Rozman-Stane, op. p.) moj dober in drag prijatelj. Ko sem pozneje v Londonu slišal za njegovo smrt, sem bil žalosten in besen.« (Borec, 4/1952.)

[211] IZDG, Lj., f. 18/III-7.

[212] Ugotovitve člana angleške misije in strokovnjaka za diverzije, podpolkovnika Moora in predstavnika GŠ Slovenije, so bile naslednje:

V Crnomlju 4. decembra 1944:

1. mončo eksplozivna municija — uporabna 144 kom,
2. dimna municija — uporabna 30 kom,
3. močno eksplozivna municija — neuporabna 193 kom.

Dne 5. decembra 1944 pa sta člana komisije v kraju Maverlen ugotovila:

1. močno eksplozivna municija — uporabna 96 kom,
2. dimna municija — uporabna 12 kom,
3. močna eksplozivna municija — neuporabna 144 kom. (IZDG, Lj. f. 18/III-7).

kmalu presenetila marsikaterega zavezniškega -oficirja, ki je opazil, kako hitro so se naši ljudje oprijeli novega dela in s kakšno vestnostjo so ga izvrševali. Ko so zavezniški oficirji videli, da nimajo opravka samo z neko podrejeno delovno silo, marveč z organizirano vojsko, so zaprosili štab 4. prekomorske brigade, naj bi prevzeli naši borci v celoti zavarovanje skladišč, pristanišč in letališč. To pa se je zgodilo zaradi tega, ker so se pojavljale sabotaže in večje kraje. Ne smemo namreč pozabiti, da se je okrog teh zavezniških baz motalo še precej nemških in italijanskih vohunov in diverzanto v, ki so zaveznikom povzročali veliko škodo. Tako so ti elementi nekoč podtaknili ogenj v skladišča, zažgali nekaj letal na letališčih ter ukradli znatne količine materiala, ki je bil mnogokrat namenjen tudi za narodnoosvobodilno vojsko. Spričo vsega tega je bila pri obeh bataljonih 4. prekomorske brigade ustanovljena še posebna stražarska četa. Obe četi sta prevzeli v varstvo vse objekte, v katerih so naši borci pripravljali in odpošiljali material za NOVJ.

Po tem, ko so bile našim vojakom zaupane tako tehtne dolžnosti, so se tudi odnosi med zavezniškimi in našimi vojaki ter oficirji precej izboljšali. Ugled, ki so si ga pridobili s svojim delom borci 4. prekomorske brigade, je kmalu spodrezal korenine sovraštva tudi pri tistih zavezniških oficirjih, ki so prej javno nasprotovali narodnoosvobodilnemu boju jugoslovanskih partizanov. Zdaj so morali utihniti ah vsaj potuhniti se. Vsekakor pa so bili ti v manjšini, kajti več je bilo tistih, ki so z občudovanjem opazovali razvoj narodnoosvobodilne vojne v Jugoslaviji. O tem se nam je ohranil tudi zanimiv dokument, ki govori o razgovoru komandanta zavezniškega taborišča v Brindisiju (Paradise Camp) majorja Woolerja z majorjem Satowom, ki je bil pred tem pri partizanih v Jugoslaviji na obisku. Stab 2. bataljona (prej 1. bataljona) v Paradise Campu je 20. julija 1944 poslal zastopstvu NKOJ — odelku za oskrbo v Bariju naslednji dopis: »V prilogi pošiljamo prepis razgovora komandanta tega taborišča, majorja Woolerja, z zavezniškim majorjem Satowom oz. razlago Satowa o učinku pomoči naši vojski v domovini Obveščamo vas, da smo zapis tega pogovora prej eli na vpogled iz tamkajšnjega zavezniškega urada po skriv-

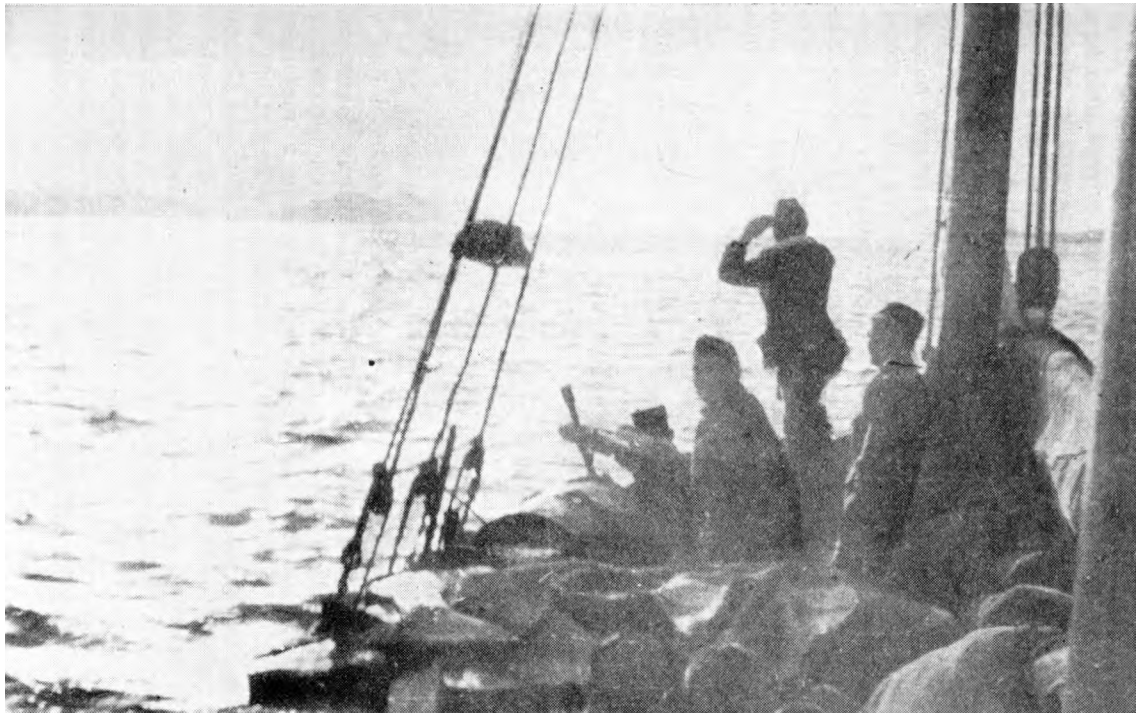

Prevoz zavezniške materialne pomoči iz Italije na otoke v Dalmaciji leta 1944

ni poti. Glede na vsebino priloženega razgovora javljamo, da se zavezniki v tem taborišču v resnici zelo trudijo in skrbijo, da se material čimbolj pripravlja, pa tudi, da je pravočasno odposlan iz skladišč na vzletišče.

Pri izvrševanju svojih dolžnosti so zavezniki do danes v naš prid prikazali precejšnjo dejavnost. Ni jim vseeno, ali bo delo uspešno ali ne. Posebno moram podrčrtati prizadevanje zavezniških oficirjev, predvsem pa komandanta Woolerja, ki večkrat osebno nadzoruje deio in naši eno ti izkazuje veliko pozornost, in kar je najvažnejše, smo opazili, da v stikih z obiskovalci, važnejšimi vojaškimi in civilnimi osebami v našem taborišču, pohvalno govori o naših tovariših in o NOVJ ter da s simpatijami gleda na naše narodnoosvobodilno gibanje.

To dajemo na znanje z željo, da v kolikor smatrate za potrebno, izkažete majorju Woolerju na pristojnem mestu priznanje za njegovo dosedanje delo.«[213]

Omenjeno poročilo majorja Satowa skupini zavezniških oficirjev je polno občudovanja do partizanov in seveda tudi do tistih, ki ta material pripravljajo in odpošiljajo. Med drugim pravi tudi tole: »Takoj ko sem videi poslani material, sem si neznansko zaželel srečati vaše fante in vam pojasniti, kaj se je dogajalo z materialom, ki ste ga poslali.« Nadalje pravi, da partizani izkoristijo vsako najmanjšo stvar, ki jo dobijo. »Odkar iz zalog druge fronte dođeljujejo eksploziv tudi glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, uporabljajo to razstrelivo za rušenje mostov in ti ljudje delajo dejansko čudeže... Za miniranje so partizani odlični in ne želijo, da bi jih kdo poučeval o tem. Število uničenih vlakov in sovražnikovih žrtev je ogromno,« nadaljuje major Satow in pravi dalje, da je partizanom pokazal, kako natančno so pakirane puške ter da so se temu zelo čudili. »Mislim,« nadaljuje Satow, »da je način vašega pakiranja čudovit. Če bi vi pakirali za Peto armado (zavezniška armada v Italiji, op. p.), bi dobivali novice vsak dan o njenem napredovanju.« Potem pa obširneje govori o partizanih in dodaj a: »Partizani so dobra vojska in imajo svoje vodstvo, toda nimajo orožja, da bi operirali kot armada. Njihova metoda

VZI, Bgd., d. Št. 22-6, k. 2108.

borbe je drugačna — ne napadajo sovražnika po nepotrebnem, toda drže ga v stalni napetosti. Ne morejo frontalno napadati sovražnika s sedanjo opremo, toda dajali bodo odpor brez prevelikih žrtev in izgub materiala, nato pa se bodo umaknili. Partizani uporabljajo gverilsko taktiko in so vrhunsko organizirana sila glede na opremo, s katero razpolagajo.« V nadaljevanju svojega govora pravi Satow, kaj se je dogajalo ob desantu na Drvar in kako prav je prišla neka pošiljka materiala po zraku prav tedaj, ko je že zmanjkovalo hrane in streliva in ko je bil tako vrhovni štab kakor tudi sama zavezniška misija neprestano na maršu in umiku pred sovražnikom. Ob koncu major Satow še enkrat pohvali pošiljanje pomoči in prosi, naj bi s tako pomembnim in vestnim delom nadalj evali.[214]

Toda vsi zavezniški oficirji niso tako gledali na naš boj in so nemalokrat postavljali resne ovire našim predstavnikom v Bariju. Eden takih oficirjev je bil npr. komandant 3. distrikta v Bariju, ki je v razgovoru s komandantom baze NOVJ v Bariju generalom Brankom Poljancem vztrajal na tem, da bi našim vojakom v Italiji prepovedali nošenje orožja. V tem razgovoru, ki sta mu prisostvovala tudi angleški general Clark ter namestnik komandanta naše baze polkovnik Pehaček, je bil zelo predrzen. Ne da bi ga kdorkoli izzival, je izjavil, da bo dal razorožiti vse naše patrulje ter je odkrito govoril proti našim politkomisarjem. Toda komandant naše baze se je tej nameri odločno uprl.[215]

Takim incidentom so se naši predstavniki radi izogibali in so se zato raje obračali do tistih zavezniških oficirjev, ki so bili naši simpatizerji in s katerimi se je dalo resnično poiskati določeno rešitev. Vsekakor pa je treba poudariti, da so zavezniki znali ceniti delo pripadnikov 4. prekomorske brigade, saj se je situacija po njihovem prihodu — kakor že rečeno — zelo spremenila. Ko pa so naši borci sprejeli še stražo, ni bilo opaziti diverzij v zvezi s pakiranjem ter odpošiljanjem materiala, ka-

[214] Kratka vsebina govora majorja Satowa, ki se je nedavno od tega vrnil iz Jugoslavije. VZI, Bgd. d. št. 22-6, k. 2108.

[215] VZI, Bgd., — knjiga brzojavk — brzojavka z dne 24. oktobra 1944, poslana vrhovnemu štabu.

kor tudi ne sabotaž na letališčih in večjih krajih po skladiščih. Prav to pa je dvignilo ugled naši vojski.

Pripadniki 4. prekomorske brigade so našli med zavezniškimi vojaki večkrat prave prijatelje. Temu prijateljstvu pa je delal edino oviro jezik, ki so ga naši s težavo razumeli. Vrhunec takega tovarištva je bilo žrtvovanje angleškega kaplar ja Keena, ki je ob neki eksploziji avgusta 1944 odšel reševat v skladišče težko ranjenega Vladimir ja Birsa iz Branika (prej Rihemberk) pri Gorici, ga rešil in ob vrnitvi k skladišču bil tudi sam težko ranjen, da je ranam podlegel. Ob tej eksploziji, za katero nismo mogli ugotoviti, kako je nastala, je izgubilo življenje pet ljudi: 4 Angleži, en pripadnik 4. prekomorske brigade, eden pa je bil težko ranjen.[210]

Hrana, napori, obolenja

Deio, ki so ga pripadniki 4. prekomorske brigade opravljali v skladiščih, na letališčih ter v pristaniščih, je zahtevalo zdravih in močnih ljudi, ki bi bili kos vsakodnevnim naporom. Skladno s tem naj bi bila tudi prehrana izdatna. Toda tu se je pojavilo novo vprašanje, kajti naši tovariši niso bili navajeni jesti angleških obrokov. Anton Bajt iz Goriških Brd, ki je bil tedaj v 3. »leteći« četi 1. bataljona, pravi o tem tole: »Za nas Primorce, pa tudi za vse Jugoslovane, je bila ta hrana res le za silo in je bila težko užitna. Vse je bilo sladkano: konzerve fižola, graha, testenine, solata s smetano.«[217] Tako se je že od vsega začetka začel boj za lastno kuhinjo.

Najprej je dobila svojo lastno kuhinjo 3. »leteča« četa, in sicer že po mesecu dni, ko je prišla na letališče v Brindisi. Odslej so njeni pripadniki prejemali nekonzerviran suh fižol, zmrznjeno meso, suhe testenine itd. To hrano so pripravljali naši kuharji. Tako se je stanje na tem področju popolnoma spremenilo v splošno zadovoljstvo naših ljudi. Opaziti pa je bilo celo, da so tudi nekateri zavezniški vojaki in oficirji raje segali po hrani, ki so jo naši tovariši pripravljali.

VZI, Bgd., d. št. 31-6, k. 2108.

[217] Bajt Anton: Spomini. Zapisal E. P. IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Komandni kader 4. prekomorske brigade. Od leve proti desni: Karei Krautberger, komandant 2. bataljona; Edvin Pervanje, pomoćnik politkomisarja brigade; Albin Dolščak, komandant stana; Anton Mršek-Zvone, pooblaščeni oficir OZN brigade; Anton Černe-Zvone, komandant brigade; Tonček Kovač, politkomisar 2. bataljona. (?), Vlado Cencelj, namestnik komandanta 2. bataljona

Toda pri vseh enotah ni bilo tako. Drugod zavezniki še dolgo niso dovolili, da bi si naši borci sami kuhali. Zaradi tega pa je bilo tudi precej obolelosti med našim moštvom, ki ni preneslo takega načina prehrane.

Obolelost med našimi ljudmd pa ni bila samo zaradi hrane, ampak največ zaradi čezmernih telesnih naporov. Mnogi so morali v bolnišnico, ker se pri dviganju tudi do 250 kg težkih bremen niso niti najmanj štedili. Med našim moštvom je razsajala tudi malarija, ki so jo nekateri naši borci imeli že od prej.

Iz poročil štaba bataljona v Brindisi ju je razvidno, da je moral skoraj vsak dan kdo zaradi malarije v bolnišnico. Tako je bilo 16. julija 1944 v bolnišnici kar 14 tovarišev, 5. julija — 19, 10. julija —- 23, 16. julija — 25, 29. julija — 32, 31. julija — 34, 18. avgusta — 38, 23. avgusta — 40, 23. avgusta — 40 tovarišev. In to se je ponavljalo skoraj vsak dan.[218]

V drugem bataljonu v Monopoli ju je bilo zdravstveno stanje v juniju 1944 takole: 223 tovarišev je iz raznih razlogov iskalo zdravniške pomoći, od teh je bilo 24 poslano v bolnišnico, drugi so prejemali zdravila, nekaj pa se jih je zdravilo v ambulanti.

Iz nekega sporočila prve čete v Bariju je razvidno, da je 27. julija 1944 moralo 6 tovarišev v bolnišnico, ker so bolehali za malarijo.

Zavezniki so sprejemali preventivne ukrepe proti malariji. Ne samo, da so razkuževali močvirnate predele, leglo komarjev, ampak so našim borcem tudi dali mreže ter tablete kinina, ki so jih morali redno uživati. Prav tako je bilo treba vodo prekuhavati. Zaradi napornega dela in ker ni bilo dovolj pitne vode, je štab baze zahteval celo, naj iz domovine pripeljejo vino, kar se je tudi nekajkrat zgodilo.[219]

Poleg vsega tega pa je naše borce tudi mučilo veliko domotožje, saj so bile vse njihove zahteve, da bi odšli v domovino v neposreden boj, zavrnjene z motivacijo, da s svojim delom prav tako prispevajo k osvoboditvi domovine, kakor če bi bili na sami fronti. To pa je bilo že njim samim, kakor verno, težko dopovedati, kaj šele drugim, ki so v resnici mislili, da je njihov delež neznaten.

VZI, Bgd., d. št. 1/1-7, k. 2108.

2'» VZI, Bog., f. 9, k. 2092.

POMOČ DOMOVINI

Pošiljanje materiala v domovino izven zavezniške pomoči

Boj jugoslovanskih partizanov je foil za tujino nekaj skrivnostnega in obenem veličastnega. Tišti, ki so dobro poznali moč nemškega orožja, brezhiibno organizacijo nemške vojske in so s strahom opazovali, kako sta nemški nacizem in italijanski fašizem brezobzirno sejala smrt in razdejanje v okupiranih državah, vsi ki so z grozo videli, kako so velike in mogočne države klonile pred nemškim škornjem, vsd ti so začeli z občudovanjem zreti na trdovraten in zmagovit odpor jugoslovanskih partizanov pod Titovim vodstvom. In prav odpor jugoslovanskih partizanov je viivai vero v zmago ter rušil mit o nepremagljivosti nemške vojske, obenem pa je bil kažipot vsem zasužnjenim narodom, kažipot k svobodi.

Občudovanje do partizanov so kazali tudi tišti novinarji, ki so priši v stik s partizani iz baze Bari ter v kontakt z ljudini, ki so prihajali iz Jugoslavije. Dogajalo se je tudi, da je tuji tisk pisal o »pohodu komunizma« v Jugoslaviji in s tem izražal določeno skepso glede povojne ureditve v tej deželi, toda če je naneslo, da so taki poročevalci obiskali vrhovni štab ter se osebno seznanili s partizanskim bojem, so se vračali spremenjeni in očarani od tega, kar so videli in doživljali. Poslej svojega navdušenja niso mogli več skrivati in tudi zakrknjeni sovražniki socialističnega sistema so začeli drugače vrednotiti partizansko borbo. Ko je npr. šef zavezniškega urada za oskrbo

NOVJ v Italiji (SF — Special Force) general Milles uradoval v Bariju, je povsem podpiral svojega namestnika, lorda Harkourta, ki je besno nasprotoval vsaki iniciativi naših odgovornih ljudi v Italiji. Toda ko je poleti 1944 Milles obiskal vrhovni štab NOV in POJ, se je od tam vrnil povsem spremenjen. To njegovo metamorfozo so naši predstavniki v Italiji takole opisali: »Zanimivo je, da se brigadir Milles po povratku iz vrhovnega štaba celò sam trudi, da bi se pokazal, kako je velik prijatelj jugoslovanskih partizanov. Ko ohiskuje naše ljudi in ustanove, je do tovardšev zelo ljubezniv, prisrčen; prav nasprotno, kot je bil prej. Zelo ga skrbijo naši ranjenci..., kakor tudi skrbi za pošiljanje vseh vrst najmodernejšega orožja za zaščito vrhovnega štaba .. ,«[220]

Tako je razkritje stvarnega položaja v Jugoslaviji spodbudilo v svetu široko akcijo za zbiranje materiala jugoslovanskemu ljudstvu. Po svetu so začeli za jugoslovanske partizane zbirati živila, obleko, obutev in druge potrebščine, kar je tedaj silno primanjkovalo v opustošeni in požgani Jugoslaviji, tako neoboroženemu prebivalstvu kakor tudi partizanom.

Takoj po prihodu prvih skupin partizanov v Italijo se je ta akcija začela in se je potem nadaljevala vse do konca vojne.
V Bari je začel prihajati material, zbran od razlionih društev in posameznikov v Severni in Južni Ameriki, od izseljencev in rodoljubov v Angliji in drugih krajih, mnogo blaga pa so naši predstavniki tudi nakupili na italijanskem tržišču in vse to skušali čimprej spraviti v domovino.

Količina tako zbranega materiala je kmalu dobila tak obseg, da je nastalo vprašanje, kako ga odposlati v domovino, ko pa je že za redni transport vojaškega materiala daleč primanjkovalo prostora na ladjah in letalih. Včasih se je dalo spraviti na kako ladjo, kjer je bila partizanska posadka, to in ono tudi iz tega vira, najbolj kritično pa je bilo vprašanje prostora v letalih, saj so zavezniki daj ali vso prednost materialu, ki so ga oni prispevali za našo vojsko. Nikoli niso hoteli pristati, da bi zavezniška vojska pošiljala tudi pomoč civilnemu

[220] Poročilo iz Italije vrhovnemu štabu in CK KPJ. VZI, Bgd., — arhiv SSUP.

Skupina vodilnega kadra 1. bataljona 4. prekomorske brigade v Brindisiju leta 1944. Sedijo od leve proti desni: Vlado Cencelj, namestnik komandanta bataljona; Ciril Pangeršič, komandant bataljona; Andjelko Siškov, polit-komisar bataljona; Ljubo Paparela, pomoćnik politkomisarja bataljona.
Zadaj stojijo komandirji čet

prebivalstvu, če izvzamemo nekaj pošiljk humanitarne organizacije UNRRA ob samem koncu vojne.

Toda položaj je bil marsikđaj tak, da so bili zavezniški oficirji celò v zadregi, ali naj dovolijo vkrcati material, ki je bil iz Jugoslavije naročen, ali pa tistega, ki so ga zbrale med seboj naše ustanove v Italiji ali nakupile na prostem tržišču.[221]

Skladišča, ki jih je imelo naše predstavništvo v Italiji, so se polnila, pritisk na za veznike za prevoz v domovino pa je rasel. Ker so za te pošiljke zahtevali prioriteto in stopnjo nujnosti, se je dogajalo, da so nenadoma bile vse te pošiljke po prioriteti na prvih mestih in seveda tudi — nujne. Mnogokrat zavezniški oficirji niso več vedeli, kaj in kako in so zahtevali, da bi naš vrhovni štab glede tega intervenira! Tako je v imenu komandanta zavezniške ustanove za oskrbo NOVJ, major N. D. Wilson, poslal s tem v zvezi štabu baze v Bariju dopis, ki nam dodobra osvetljuje tedanji položaj: »Prej in vedno je ta štab vztrajal na tem, da izvrši zahteve štaba baze NOVJ v Bariju, kar zadeva transport blaga v Jugoslavijo in ni tu bilo vprašanja. Zdaj je med tem količina tovora, za katero zahtevajo prevoz, dosegla take razmere, da je potrebno s strani vrhovnega štaba izdati odločitev o tem.«

V nadaljevanju je rečeno, da so zahteve glede prevoza kurirjev in ostalega osebja ter glede transportiran ja materiala. Rečeno je tudi, da se zahteva prevoz 3000 funtov materiala za glavni štab Hrvatske, 3000 funtov za glavni štab Srbije ter mnogo manjših količin blaga za druge štabe, kar bi vse skupaj znašalo nekaj tisoč funtov. Pol eg tega pa da je poslal štab baze NOVJ v Bariju 4000 lb (liber, op. p.) v Paradise Camp, kjer ta material čaka na transport za Jugoslavijo. Rečeno je še,

[221] V zvezi s tem so poslali zavezniki septembra 1944 štabu baze Bari tale dopis:

»Nedavno ste poslali določeno količino materiala v ME 54 (Brindisi), za odpravo v Jugoslavijo.

Poprej, dokler so bile količine materiala še majhne, je bilo moč dati tem pošiljkam prednost poleg normalnih naročil s terena (iz enot). Količina se je sedaj povečala do take stopnje, da je v bodoče nemogoče s takim načinom nadaljevati.

V bodočnosti, ko se material pošilja v ME 54 v Brindisi za odpravo v Jugoslavijo, prosimo, da poprej temu štabu pismeno pošljete tele podatke: število paketov, kam se jih pošilja, stopnja nujnosti.

Paketi bodo tedaj dostavljeni za vkrcanje (v letala — op. p.) po redni poti.« (VZI, Bgd., d. št. 14/4-11, k. 2093.)

da je o tem ta štab informiran, vendar pa da še vedno postavlja zahteve po povećanju količine materiala in osebja. Zato pa prosi, naj bi vrhovni štab dal odlok, kar zadeva prioriteto v smislu zahtev za prevoz materiala, ki izvira od baze NOVJ. Na koncu pa je zapisano: »Maksimum od 2001b materiala, da se v enem tednu prepelje kateri koli misiji (enoti), ražen će VS izrecno ne izjavi, da imajo prednost večje količine od onih, ki se jih zahteva za položaj. Večje količine materiala borno naložili tedaj, ko bomo prejeli pismeno izjavo od štaba baze NOVJ v Bariju in ko bo takšno dovoljenje prišlo.«[222]

Ta dokument nam torej priča, da se je nabralo resnično mnogo materiala, ki so ga naši tovariši dobivali od drugod, nakupovali na tržišču, proizvajali v lastnih tovarnah in laboratorijih v Italiji ter zbirali med seboj in tekmovali, kdo bo več prispeval.

Tekmovanja in zbirne akcije

Med vojno se je na celotnem ozemlju Jugoslavije začelo tekmovanje, ki je zajelo tako partizanske enote doma in tudi enote v tujini. Tekmovalni duh naj bi v prvi vrsti prispeval k še večjim rezultatom partizanskega bojevanja. Tako so partizanske enote tekmovale med seboj v številu borbenih akcij, v uničevanju sovražnika in narodnih izdajalcev, v količini zaplenjenega orožja in drugega materiala, v disciplini in predanosti narodnoosvobodilnemu boju itd. Civilno prebivalstvo pa je tekmovalo v zbiranju različnega materiala za potrebe borcev, v iskanju podatkov o sovražniku in domačih izdajalcih, v pr.irejanju kulturnih manifestacij in mitingov, skratka na celem osvobojenem, pa tudi neosvobojenem ozemlju je prevladoval tekmovalni duh, ki ga v današnjem času le s težavo razumemo, tedaj pa je bilo že samo tekmovanje sveta stvar in so se mu ljudje predaj ali z vsem srcem.

Ta tekmovalni duh je prišel seveda do izraza tudi v ustanovah baze NOVJ v Italiji. Zaradi specifičnosti položaja in

[222] VZI, Bgd., d. št. 30/1-1, k. 2098. Fotokopija V IZDG, Lj. V mapi 4. PB.

nalog, ki so jih imeli partizanski predstavniki na tem ozemlju, so se različna tekmovanja sicer odvijala drugače kot v domovini. Tu je bilo tekmovanje usmerjeno v glavnem v zbiranju materiala in denar ja za domovino, v obnašanje naših predstavnikov, v disciplinirano sti naših enot, v vedenju posameznikov itd. Marsikdaj so se predstave zavezniških vojakov in oficirjev o partizanskih borcih povsem razblinile, ko so prišli v stik z njimi. Prej so namreč mislili, da je gverila v Jugoslaviji zasnovana bolj na principih razbojništva in so tudi gledali na partizane bolj kot na neustrašne divjake, ki preganjajo sicer sovražnika, nimajo pa v sebi moralno etičnega jedra. Zato zavezniški oficirjd nemalokdaj niso mogli skrivati presenečenja, ko so — kakor vemo — prihajali v stik s partizani na prvih partizanskih ladjah, ki so priplule v Bari, kakor tudi ne tedaj, ko so obiskali partizanske štabe v notranjosti Jugoslavije.

2e omenjena specifičnost položaja in nalog naše vojske v Italiji je še posebej narekovala čvrsto organizacijo in budnost, saj so bili naši tovariši nenehno pred očmi ne samo zaveznikov, marveč tudi italijanskega civilnega prebivalstva, med katerim so naši ljudje delali in živeli. Prav zato se je tekmovanje odvijalo zlasti v razvijanju in usposabljanju v vojaških veščinah, v političnem in kulturno-prosvetnem delu, v ponašanju, higieni itd. Med zelo pomembnimi točkami tega tekmovanja pa je bilo vsekakor tekmovanje v zbiranju živil in orožja ter vseh drugih, tudi drobnih potrebšoin za domovino.

Tekmovanje v zbiranju vsega tega blaga je bilo organizirano na prostovoljni osnovi. 3 tem pa je bilo tudi zaobjeto moralno jedro te akcije, ki se ji sami zavezniki niso mogli nikdar načuditi. Tako so se borci iz sestava 4. prekomorske brigade, kakor tudi drugi iz enot in štabov celotne baze NOVJ v Bariju, prostovoljno odrekali zajtrku, kosilu ali večerji, da so zbrali živež in ga potem namenili partizanom v domovini. Zahodni tisk je zlasti z začudenjem podčrtaval dejstvo, da se prav tišti, ki opravljajo v skladiščih, na ladjah in letališčih težaško delo in skoraj brez plačila, odrekajo hrani za svoje sotovariše v domovini, medtem ko je zavezniška vojska dobro plačana in marsikateremu vojaku to še ni dovolj, kaj šele, da bi se čemurkoli odrekal.

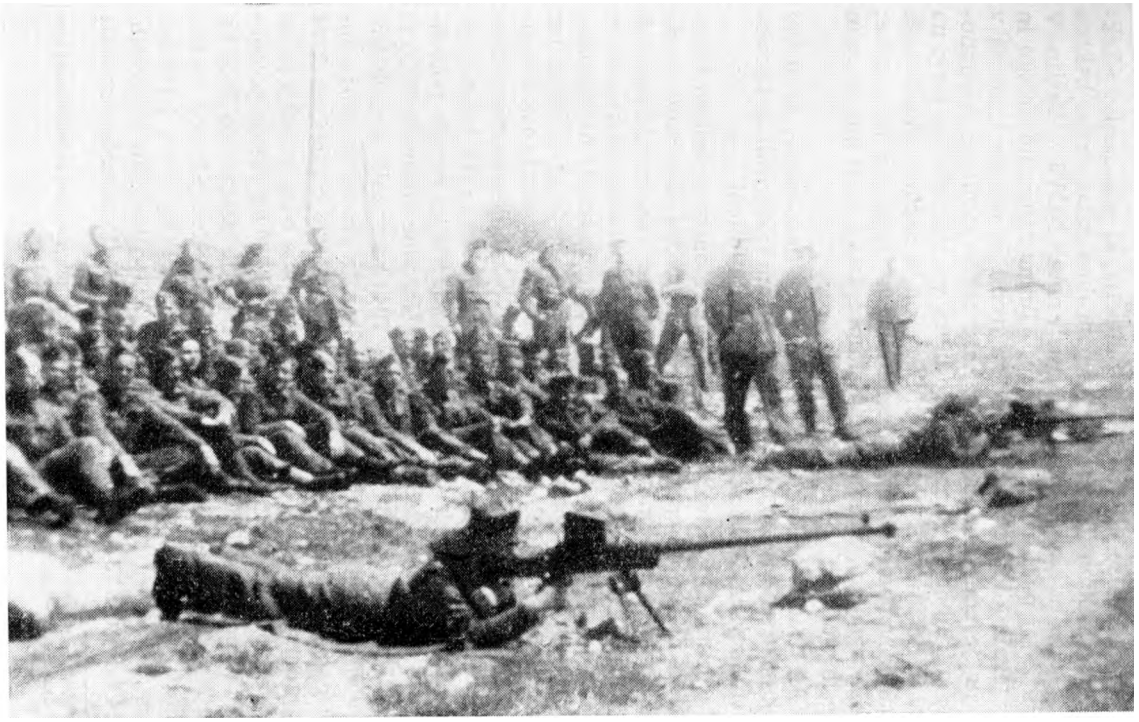

Strelske vaje pripadnikov 4. prekomorske brigade leta 1944 v Brindisiju

Iz tega časa se je ohranila publikacija, ki nosi naslov »Takmičenje« (Tekmovanje), kjer je podrobno zabeleženo, kakšne rezultate je ta akcija dosegla v vseh notah NOVJ v Bariju. V uvodu k tej publikaciji je rečeno: »Tekmovanje, udarniško in požrtvovalno delo naših borcev na fronti in našega ljudstva v zaledju, je eden izmed plodov naše težke štiriletne narodnoosvobodilne borbe. Danes v Jugoslaviji vsi tekmujemo: borci na fronti in naši narodi v zaledju. Samo na ta način je mogla naša narodnoosvobodilna borba doseći tako velike in sijajne uspehe; samo skupni boj, skupno delo, skupne žrtve vseh nas so nam prinesle svobodo.

Tekmovanje je kakor val zajelo tudi naše enote, ustanove in bolnice štaba baze JA v Italiji. Vsi smo tekmovali in tekmovali smo z vsem. Naši uspehi so bili veliki in lepi...«

Za ilustracijo je treba navesti, katere enote in koliko blaga so zbrale na osnovi enomesečnega tekmovanja. Zanimivo je, da so se kot prvi v tekmovanje vključili tudi ranjenci in invalidi ter osebje iz partizanskih bolnišnic na področju Barija, dalje celotna 4. prekomorska brigada, potem bataljon narodne obrambe, prometni bataljon, ustanove štaba baze v Italiji ter letališče. Tako so bolnišnice zbrale 27 134 kg živil, 448 378 cigaret, 34 875 kg raznih potrebščin, 2223 zabojev raznega drugega materiala ter 11 096 odej. Cetrta prekomorska brigada je zbrala 15 244 kg živil, 463 389 cigaret, 33 018 kg raznih potrebščin, 643 odej ter 64 243 lir. Bataljon Narodne obrambe (NO) je zbral 2746 kg živil, 80 150 cigaret, 7044 kg raznih potrebščin 245 odej ter 1900 lir. Prometni bataljon je pri tekmovanju dosegel naslednje rezultate: 3894 kg živil, 11 925 cigaret ter 2724 kilogramov različnega blaga. Ustanove štaba baze v Italiji pa so nabrale :15 595 kg živil, 90 678 cigaret, 14 236 kg raznih potrebščin, 130 odej ter 7500 lir. Letališče pa je prispevalo 2000 kg živil, 21 327 cigaret in 6668 kg raznih potreščin. Skupno so bili rezultati tega tekmovanja naslednji: 66 613 kg živil, 1 155 847 cigaret, 98 547 kg raznih potrebščin, 2223 potrebščin v zavojih. 12 114 odej ter 73 643 hr.[223] Te številke je bilo potrebno navesti

[223] Vsi podatki so vzeti iz publikacije »Takmičenje«, str. 1. Publikacija je last Jelke Sever-Zugelj, Ljubljana, Titova 85.

S t a b
II.Radnog Bataljona
Paradis Samo Brindisi
Broj 118.
15 jula 1944.

PREDMET:Predmeti sabirne akcije u Domovinu odaslati.

ZAMJENIKU NAČELNIKA POVJERENJA OBLOBOĐENJA I NAŠAVA
BAZE N.O.P.JUGOSLAVIJE U ITALIJI SOVJETSKIM ISTI.OBJEKTA

B A R I .

Izvijestavate se,da je ovaj Bataljon dne 14 jula otpodarilo sa avionom Štaba II.Proleterskog Korpusa Tolezaj;predmete sabirne akcije ovog bataljona iz rezerve juna i jula i to:

Cigareta	37.275	kom.
Čokolade	1.253	"
Sibica	1.520	"
Sapuna	181	"
Žrnlica za brijanje	582	"
Gume za žvakanje	347	"
Bombona	110	"
Paste za zube	9	"

Navedene predmete preuzeo je sobom na avion,intendant II.Korpusa drug major Y.Y.

Istog dana poslatu je i Štabu II.Proleterske Brigade Tolezaj i to:

Cigareta	2000	kom.
Sibica	63	"
Sapuna	30	"
Čokolade	46	"

Ove predmete preuzeo je lično drug borac Ljubo Mijatović.

Predmet se dostavlja radi znanja.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu.

Politkomesar:
Marićko Đuro

Br. 139 (primljeno 20 VIII.)
Izjeti sve prevoze.
17-III-44.

Sporočilo o poslanem materialu, ki so ga borci 2. bataljona zbrali za sotovariše v domovini

zaradi tega, da vidimo, kakšne dimenzije je dosegla ta akcija, po drugi strani pa nam razločno povedo tudi, v kakšnem vzdušju je ta akcija potekala.

Tekmovanje pa ni zajelo zgolj zbiranja blaga in denarja, ampak tudi politično in kulturno delo, kakor tudi vojaške veščine. Naravnost pretresljivo pa je bilo tekmovanje naših ranjencev in invalidov, ki so se prav tako kot drugi odrekali hrani in drugim potrebščinam, tako da jih je vodstvo moralo celo brzdati, da to ne bi škodovalo njihovemu zdravljenju. Invalidi pa so zajeli v to tekmovanje tudi prizadevanje za čimprejšnjo usposobitev za njim primerna dela in so hoteli tako postati čimprej aktivni in koristni člani bodoče nove Jugoslavije. »Samo *taki narodi, ki so toliko prispevali v tej borbi, morejo imeti tako herojske invalide, ranjence in bolnike. Samo taki narodi, ki imajo take heroje, lahko zmagajo v tej gigantski borbi«,* je zapisano o invalidili v »Takmičenju«.

Prav tako se je Cetrta prekomorska brigada tudi drugače vključila v to tekmovanje. V času tekmovanja so njeni borci povećali delo v skladiščih in drugod. Ko je neka visoka zavezniška osebnost vprašala nekega tovariša, ki je ravno nakladal zaboj, težak več kot 100 kg, če je delo težko, mu je partizan brez oklevanja odgovoril: »Nič ni težko, ko se dela za narodnoosvobodilno vojsko!« Ta epizoda nam najbolj zgovorno priča, kakšen je bil tekmovalni duh ter s kakšnim navdušenjem so naši tovariši v Italiji pristopili k tekmovanju za pomoč domovini.

Tudi prometni bataljon je poleg zbiranja raznih potrebščin tekmoval v kulturno-političnem delu. V njegovem poročilu je med drugim rečeno: »Pri nas se dela tudi na kulturno-prosvetnem polju. Med tekmovanjem smo imeli 12 kulturnih predavanj, pripravili 12 ‚ustnih časopisov', v dveh mesecih smo izdali 15 številk stenskega časopisa, četnega in bataljonskega. Stenski časopisi visijo na zidovih naših spalnic in v jedilnici... Novost v bataljonu je naš mesečni list ‚Šofer', katerega prva številka je že izšla. Kmalu pa bo izšel mladinski list ‚Avto', ki ga nestrpno pričakujemo. Ustanovili smo pevski zbor in diletantsko skupino. Med tekmovanjem smo imeli štiri prireditve.

Bili smo na gostovanju pri naših ranjencih in bolnikih v bolnišnicah Gravina in San Ferdinando. Toplo, tovariško srečanje in radost je najdražja nagrada za naš trud na tem polju.«[224]

Tekmovanje je zajelo slehernega borca. Poleg že omenjenih so tekmovale tudi tovarišice, ki so bile med ranjenci, invalidi, ali kot bolničarke, kurirke in strežnice. Poseben pečat pa je dobilo tekmovanje v zbiranju krvi, ki so jo tekmovalci darovali za svoje ranjene sotovariše.

Poleg tega »uradnega« tekmovanja so bile med našimi borci v Italiji tudi stalne zbirne akcije, ki so imele tudi zelo pomembne rezultate. Borci so med seboj zbirali cigarete, vžigalice, čokolado, milo, britvice, zobne ščetke, pasto za zobe, sukanec, bonbone, tobak, srajce, pulover je, nogavice in še druge drobne predmete iz osebnega pribora. Vsega tega blaga se je veliko nabralo in ga uradne statistike niti ne beležijo. Pri tem se je zlasti odrezal 2. bataljon v Paradise Campu v Brindisi ju.[225]

Kakor je bilo že omenjeno, pa so nastajale težave pri odpošiljanju tega materiala v domovino. Vsekakor je šio največ blaga po morju v Dalmacijo, kjer se je pojavljala huda lakota in je bilo treba poslati tja zlasti živež. Del materiala pa so uspeli naši »letalci« odvreči svojim sotovarišem v Sloveniji.

Tem darilom naših tovarišev iz Italije so prilagali, kakor vemo, tudi pozdravna pisma, v katerih je bilo mnogo topline in ohrabrujočih besed. Največkrat pa so bile te besede namenjene ranjencem in invalidom, ki so se jih naši borci vedno spominjali. Ker pa je bila večina tovarišev v enotah baze NOVJ v Bariju Slovencev, so še zlasti želeli, da se del tega materiala pošlje soborcem v Slovenijo. Tako je 20. oktobra 1944 poslal tajnik odbora zbirne akcije v Monopoli ju Mirko Pertot štabu baze mornarice naslednje pismo: »Prispevke smo doslej pošiljali največ v Dalmacijo, ker pač ni bilo drugih možnosti. Zadnji čas se je zbralo precej materiala, in to raznih živil, cigaret, oblek in denar ja. Odbor se je sporazumel s štabom baze, da se nekaj tega materiala pošlje tudi v Slovenijo. Uspelo nam je dobiti dovoljenje za vkrcanje v letala v Bariju.

[224] Citati so iz publikacije »-Takmičenje«, str. 3, 11, ki jo hrani Jelka Sever-Zugelj, Ljubljana, Titova 85.

[225] VZI, Bgd., d. št. 28-6, 2108 in št. 18-6, k. 2108. Fotokopije v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

Priprave 4. prekomorske brigade za izvedbo parade 1. maja 1945 v Monopoliju v južni Italiji

2e dolgo je bila naša želja, predvsem Slovencev v enotah baze mornarice v Italiji, da se nekaj materiala, ki ga naši tovariši prostovoljno odtrgavajo od ust za naše hrabre tovariše borce in ranjence v domovini, posije tudi v Slovenijo.

Milo nam bo ob misli, da bomo s tem skromnim darilom mogoče razveselili, čeprav le majhno število naših fantov-junakov, ki bodo kadili teh nekaj cigaret, ki jim jih pošiljajo njihovi tovariši iz Italije, posebno še primorski Slovenci, ki še niso živeli v svobodi, dokler po kapitulaciji Italije niso vstopili v NOVJ. Prav zato pa so tembolj ljubili svojo sveto slovensko zemljo ter želijo s tem pokazati veliko ljubezen do tistih, ki so prelili in še prelivajo kri za svobodo nas in naše domovine .. ,«[225]

Taka in podobna pisma so pošiljale skoraj vse enote NOVJ v Italiji, ki so material zbrale. Naši tovariši v Italiji in drugod pa so zbirali tudi denar. Tako je zbrala skupina Slovencev, ki je prišla iz italijanske vojske v NOVJ od 10. do 18. novembra 1944 vsoto 81 477 lir, spet druga skupina je nabrala kar 92 633 lir.[227] Denar pa je pritekal tudi od drugod. Tako je intendant taborišča Gravina položil na blagajni štaba baze 357,40 francoskih frankov. Ta denar so zbrali tovariši iz bataljona »Maršal Tito« v Parizu in je 10. novembra 1944 prispel v Gravino z naročilom, naj se ga uporabi za invalide. Veliko nabiralno akcijo pa so sprožile tudi »slovanske čete« na Korziki in v južni Franciji, kjer so do srede marca 1945 na Korziki zbrali 2 519 053 lir oziroma 25 196 dolarjev, ki jih je tedaj v imenu teh čet izročil ameriški poročnik (kaplan) Filip Separović Jugoslovanskemu rdečemu križu v Rimu. V Franciji pa so »slovanske čete« zbrale še okrog 4 000 000 francoskih frankov in 10 vagonov raznih potrebščin.[228]

Zanimivo je, da so se v te nabiralne akcije za partizansko vojsko vključili tudi nekateri zavezniški oficirji. Tako je ob neki priložnosti poklonil cei zaboj raznega materiala zavezniški

» VZI, Bgd., d. št. 1-7, k. 403.

™ VZI, Bgd., d. št. 16/1-13, k. 2105 in d. št. 17/1-13, k. 2105.

228 Vilhar Srećko — Klun Albert: Prva in druga prekomorska brigada, Nova Gorica 1967, str. 220 in 221. Natančnejši opis zbiranja pomoči glej tudi v knjigi Vilhar Srećko — Klun Albert: Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji. Nova Gorica 1969.

komandant taborišča Gravina major Grey. Ko pa je prispel 1. bataljun s Srednjega vzhoda v Gravino, je poslal štab te enote komandi taborišča sporočilo, v katerem je rečeno: »Naši prijatelji Kanadčani, pripadniki zavezniške angleške vojske, podoficirji: Johnson, Sadler, Vajs, Ponder in Coner so nam dali nekaj denar ja in razne obleke ter čevlje kot darilo za naše ranjence in hrabre borce narodnoosvobodilne vojske. Cevlje in obleke smo izročili težkim ranjencem, ki so ravnokar prispeli *iz* domovine, denar — 10 000 lir — pa dostavljamo tej komandi s prošnjo, da ga posije, kamor smatra za potrebno. Tem zavezniškim oficirjem pa naj se na primeren način zahvali.«[229]

Kakor smo že omenili, so mnogo materiala in orožja posamezni zavezniški oficirji tudi skrivaj darovali za naše partizane.

Skozi bazo NOVJ v Bariju je prihajala tudi vsa tista pomoč, ki so jo zbrali naši izseljenci v Ameriki in drugod. Veliko tega materiala je šio prav skozi roke borcev 4. prekomorske brigade, ki so to blago prekladali in odpošiljali v domovino.

Poleg zbiranja materiala in denarja je bilo vpeljano tudi varčevanje. Z varčevanjem naj bi maksimalno izkoristili vsako, še tako neznatno stvar, ter smotrno uporabili denar za najnujnejše nakupe. V tem smislu je komandant baze Rado Pehaček poslal enotam dopis z dne 4. januarja 1945, v katerem je rečeno, da je treba vestno ravnati z vso opremo ter voditi točno evidenco o njej. »Z denarjem je treba štediti do skrajnosti,« pravi dopis, »in ga uporabljati samo za najnujnejše stvari. Ukiniti je treba vse nepotrebne izdatke, na naročilnicah pa točno navesti, v kakšne namene se denar troši in vsakopostavko natančno pojasniti. Ves denar, ki biga enoteprejele kot darilo ali od dovoljene prodaje inventarja, se mora predati oddelku za oskrbo, nikakor pa ga uporabljati.«[230]

Tekmovanje in zbirne akcije ter štednja so imele velik pomen ne samo zaradi zbranega materiala in denarja, marveč so mobilizirale naše ljudi, ki so tem bolj začutili, da delajo za svojo trpečo domovino.

[229] VZI, Bgd., d. št. 6/1-3, k. 2110.

[230] VZI, Bgd., d. št. 1/1-2, k. 2123.

Prvi uradni trgovinski stiki z Italijo

Pomen partizanskega predstavništva v Bariju ni bil samo v tem, da organizira pošiljanje zavezniške pomoči partizanom v domovino, da skrbi za ranjence in invalide, za begunce ter pregnance, ki so se zgrinjali iz vse Italije v zbirna središča v okolici Barija, marveč je dobilo s svojo »trgovinsko izmenjavo« tudi na tem področju svojevrstno mesto. Lahko rečemo, da je tako komaj nastajajoča nova Jugoslavija že veliko pred svojim uradnim priznanjem vzpostavila trgovinske stike s sosednjo Italijo, ki se je tudi sama borila po kapitulaciji fašizma za tako priznanje.

2e kmalu po prihodu naše misije v Bari in kmalu po njenem uspešnem odzivu pri zaveznikih je postalo jasno, da zaveziška vojaška oblast ne bo pristala tudi na oskrbovanje civilnega prebivalstva. Kakor verno, so bile tedaj zlasti v Dalmaciji in na otokih izredno kritične razmere glede oskrbe civilnega prebivalstva, saj je grozila lakota na vseh koncih, kajti sovražnik je neusmiljeno pritiskal in preganjal vse, kar je na poti srečal.

Zaradi takega stanja se je partizanska misija, kasneje delegacija in predstavništvo NKOJ, resno spoprijela s problemom nakupovanja živil in drugega blaga za potrebe civilnega prebivalstva in vojske v domovini. Pri oddelku za oskrbo predstavništva NKOJ v Bariju so delovali uslužbenci, ki so se izključno ukvarjali s trgovinskimi posli. Njihova dolžnost je bila v prvi vrsti nakupovati živež na italijanskem tržišču, organizirati uradno trgovinsko men javo blaga na os vobo jenem delu Italije, ustanavljati lastne tovarne, laboratorije in razne delavnice za potrebe enot in ustanov NOVJ v Italiji in domovini.

Prvi zunanjetrgovinski akt delegacije NOV in POJ je bil dopis št. 126 z dne 2. decembra 1943, ki ga je poslala oblastnemu narodnoosvobodilnemu odboru v Dalmacijo. V tem dokumentu obvešča delegacija ta odbor, da obstaja možnost dogovorov za uvozno-izvozne posle z osvobojenim delom Italije, in prosi, naj bi poslali v Italijo ljudi, ki se na trgovino razumejo.[231]

[231] Makiedo: Prva partizanska misija, str. 63.

V poštev sta seveda prišli le Dalmacija in osvobojeni del Italije. Vendar pa je bilo že takoj v začetku možno predvidevati, da se bo »tržišče« tako na eni kot na drugi strani širilo. 2e pred tem je namreč 9. novembra 1943 delegacija postavila za svojega generalnega agenta dr. Lonera, ki je dobil pooblastilo, da do nadaljnjega posreduje pri vseh poslih med našimi in italijanskimi trgovci.[232]

Italijanska vlada tedaj še ni imela urejenih zunanjetrgovinskih zadev, prav tako še ni bil priznan NKOJ. Zato tudi ni bilo mogoče sklepati kakih uradnih trgovinskih sporazumov. To pa ni oviralo, da ne bi bilo mogoče vzpostaviti take stike z lokalnimi italijanskimi oblastmi. In tako se je tudi zgodilo. Prvi zunanjetrgo vinski stiki so bili vzpostavljeni s takratnim prefektom mesta Bari Luciferom in našimi predstavniki.

Tako je dr. Sergije Makiedo poslal temu prefektu 28. junija 1944 pismo, v katerem pravi: »V zvezi z razgovorom, ki smo ga imeli z Vami 26. t. m. sporočamo Vaši ekscelenci, da imamo možnost izvoziti iz Jugoslavije v provinco Bari dva tisoč sodov slanih sardel. Vsak sod tehta okoli 60 kg, kar znaša skupno okoli 120 tisoč kg rib.

V zameno bi želeli fižol, grah, lečo, bob in oreške, in to v količinah, ki naj jih določijo strokovnjaki.«[233] Na to pismo je prefekt iz Barija odgovoril že 2. julija. V svojem odgovoru se najprej zahvaljuje za »ponudbo izmenjave blaga med našima državama« in pravi, da je brž pregledal in dal pregledati merodajnim uradom, kakšne so veljavne norme, ki uravnavajo prehrano in obstoječe cene blaga* o katerem je govora. V nadaljevanju pravi, da je za blago, za katerega je zainteresirana naša stran, v veljavi prepoved izvoza, predvsem pa da ni ugotovljeno še, če je tega blaga dovolj za izvoz. Kakor hitro pa bo to ugotovljeno, da bo zainteresiral ministrstvo za kmetijstvo tako, da bi bilo mogoče ta problem resiti brez večjega odlašanja. »Med živili,« nadaljuje pismo, »s katerimi lahko *sedaj* razpolagamo za izmenjavo, so vina, suhe smokve in rožiči, a se bojim,

[232] VZI, Bgd., d. št. 6/1-3, k. 2091.

[233] Pismo dr. Sergija Makieda prefektu province Bari z dne 28. junija 1944. Fotokopija dokumenta v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

da ne zanimajo Vaše države, z ozirom na to, da jih tudi tam pridelujejo.

V vsakem primeru pa bi Vas lepo prosil, če me lahko seznanite, kljub tem težavam, z možnostjo uvoza slanih sardel iz Jugoslavije in ob kakšnih pogojih.« Ob koncu izraža prefekt obžalovanje, da za zdaj drugače ne more odgovoriti, vendar živo upa, da bo mogoče v prihodnosti učvrstiti izmenjavo blaga ter tako zapečatiti ponovno najdeno prijateljstvo med ljudmi dobre volje.[234]

Med našo delegacijo in prefektom iz Barija je bilo izmenjano še nekaj pišem, iz katerih se vidi, kakšni so bili prvi koraki naše zunanjetrgovinske izmenjave. Tako je polkovnik Makiedo odgovoril Luciferu, da tudi on obžaluje, da mu ne more dati natančnih informacij glede slanih sardel, da pa je o tem obvestil merodajne organe, ki mu bodo, kakor upa, brž odgovorili.[235]

Zanimivo pa je, da se je ta trgovina z ribami in vinom začela že pred omenjenimi izmenjavami poslanic med našo in italijansko lokalno oblastjo. Podatki govorijo, da je bilo mogoče že na samem začetku te »trgovine« dobiti za kilogram slanih sardel pol litra olja, kmalu za tem pa je bilo moč iztržiti za kilogram teh rib kar 90 lir, medtem ko je veljal kilogram olja le 70 lir. Tako je uspelo že do 14. julija plasirati na italijansko tržišče okoli 17 vagonov rib v vrednosti 15 200 000 lir, odsek za industrijo in trgovino pa je v tistem času razpolagal še s tremi vagoni filetov v vrednosti 7 do 8 milijonov lir. Od konca 1943. leta pa do srede julija 1944 je bilo za ta denar nabavljeno in odposlano v domovino raznega blaga v vrednosti 9 milijonov lir. Med tem blagom je prevladovalo žveplo za vinogradništvo (7,5 vagonov), dalje 10 vagonov soli, 15 vagonov krompirja, pol vagona mila, razna semena in drugo.[236] Ta živahna izmenjava blaga pa ni bila le rezultat te komaj začete

[234] pismo prefekta iz Barija Lucifera polkovniku Makiedu z dne 2. julija 1944. VZI, Bgd., d. št. 40/1-3 k. 2115. Fotokopija v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

[235] Pismo polkovnika Makieda prefektu iz Barija Luciferu z dne 13. julija 1944. VZI, Bgd., d. Št. 40/2-3, k. 2115.

[236] VZI, Bgd., d. št. 6/1-10, k. 2093.

»urađne« izmenjave, ampak je šla v glavnem na rovaš neverjetne iznajdljivosti naših trgovinskih predstavnikov in je zaradi tega imela tako velike uspehe. K temu pa je seveda prispevala tudi splošna neurejenost razmer na italijanskem tržišču in v državi sploh, saj ni bilo še nobene kontrole niti glede izvoza kakor tudi ne uvoza. Tako imenovana črna borza je nekontrolirano delovala. Poleg tega so bili tako italijanski trgovci kakor tudi sami proizvajalci povečini brez vsakršnih prevoznih sredstev, da bi lahko dovažali svoje blago na tržišče. Vse to je omogočalo nakupovanje kmetijskih pridelkov neposredno pri kmetih in po ugodnih cenah z ozirom na to, da je bilo mogoče dovažati blago s kamioni štaba baze NOVJ v Bariju.

Iz Jugoslavije so tedaj izvažali poleg velikih količin slanih rib še žganje, konjak, vino, vinske destilate, višnjevo žganje in surove kože. Vse to je bilo tedaj nujno potrebno tudi v domovini, toda izkazalo se je, da je bil prav ta izvoz po drugi strani zelo koristen. Do konca vojne je namreč bilo iztrženo okrog 100 milijonov lir (po takratnem tečaju okrog 300 000 dolar jev). Za ta denar so tedaj nakupili na itali janskem tržišču blizu 5 milijonov kg raznovrstnih živil in drugega materiala, ki ga je v domovini silno primanjkovalo. Med drugim je bilo nabavljeno okoli poldrug milijon kg soli, 700 000 kg krompirja, čebule in drugih prehrambenih artiklov. K tej izmenjavi blaga so veliko pripomogli fratri iz samostana Monte Vergini v južni Italiji, ki so za svojo tovarno likerjev odkupili ves naš višnjevec, in to po visoki ceni. K plasiranju jugoslovanskega blaga na itali janskem tržišču pa so precej prispevale tudi nekatere zadruge, v katerih so imeli komunisti in socialisti velik vpliv.[237]

Nakupljeno blago so vskladiščevali v raznih skladiščih v južni Italiji, od koder so ga občasno vozili v pristanišča le tedaj, ko je bilo kaj prostora na ladjah. Prav zaradi pomanjkanja prevoznih sredstev so se zaloge večale. Glede tega je proti koncu 1944. leta nastal še nov problem, ker so zavezniki zadržali v italijanskih pristaniščih vse italijanske ladje, ki so prej prevažale material v Jugoslavijo. Prav tako pa so zahtevali, naj

[237] Gizdić: Dalmacija 1944—1945.

bi iz Dalmacije pripeljali v Bari še stiri italijanske ribiške ladje, ki so prevažale tovor za potrebe partizanov.[238]

Dne 12. decembra 1944 je oddelek za oskrbo štaba baze v Bariju poslal oblastnemu nabavnoprodajnemu podjetju OBNAPROD v Split tole brzojavko: »Zaustavljena plovba ladij pod italijansko zastavo. Nemogoče je odposlati najavljenih štirinajst vagonov soli. Zahtevajte od mornarice ladje več je nosilnosti.« Naslednjega dne pa je isti oddelek obvestil omenjeno podjetje, da ima v Bariju pripravljeno za vkrcanje 12 tisoč kg fig, 80 tisoč kg čebule, 70 tisoč kg koštanja in še več tisoč kilogramov druge hrane. »Vse je pokvarljivo. Veliko pomanjkanje ladijskega prostora. Zahtevajte od mornarice večjo ladjo. Nujno.« Tako se zaključuje ta telegram.[239]

Kljub veliki stiski s prostorom na ladjah je ta material polagoma le uspelo prepeljati v Dalmacijo in od tam naprej v razne kraje Jugoslavije.

Tako je bila v začetku 19-15 ustanovljena v Biogradu na Moru posebna baza glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki je imela nalogo zbrati del materiala iz Italije in ga prepeljati v Slovenijo. Komandant te baze je bil podpolkovnik Dušan Švara-Dule. Baza je imela vod sposobnih in močnih tovarišev, ki so blago razkladali, vskladiščevali ter ponovno nakladali na kamione za prevoz v Slovenijo ah druga mesta v Dalmaciji, kjer je imel glavni štab Slovenije aU Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) svoja skladišča. V ta skladišča je prihajal material v glavnem iz kontingenta zavezniške vojaške pomoči, kakor tudi iz pomoči, ki jo je tedaj začela dajati zavezniška organizacija za pomoč civilnemu prebivalstvu ALM (American Legion of Merit — Ameriška častna legija), predhodnica organizacije UNRRA. Del materiala pa je prišel kot rezultat že omenjene trgovinske izmenjave.

[238] Oddelek za oskrbo NOVJ v Bariju je 12. decembra 1944 poslal na Vis telegram, kjer je rečeno: »Zavezniki so tu zadržali vse italijanske ladje, ki prevažajo material v Jugoslavijo. 1*6 navajajo razlogov. Javite, če so se morda tam s posadko teh ladij prip^tiii kaki incidenti.-« — Odgovor na ta telegram pa se je glasil: «-S posadka^U italijanskih ladij ni bilo nobenih incidentov. Zavezniki so jih verjetno Zadržali, dokler se ne razčistijo naši medsebojni odnosi.« (VZI, Bgd., — Knjiga brzojavk, k. 2125.)

[239] VZI, Bgd., — knjiga brzojavk, k. 2125.

Iz teh skladišč so material prevažali na letališče Zemunik, od koder so ga v Slovenijo vozili z zavezniškimi letali, predvsem pa s kamioni. Kolona je štela navadno po 15 kamionov in sta jo spremljala dva mitraljezca. Pot je potekala takole: Biograd na Moru—Zemunik—Obrovac—Velebit—Gospić—Lićki Osik—Perušica—Brinje—Jezerane—Josipdol v dolžini 250 km. Razdaljo od Jezeranov do Josipdola so navadno prevozili podnevi. V Josipdolu so prenoćili, naslednjega dne pa so prevozili pot Josipdol—Oštarije—Ogulin. Če je bila smer Ogulin—Ponikve varna, so nadaljevali to pot, če pa so tu ugotovili nevarnost, so spremenili smer čez Ogulin—Gomirje—Vrbsko—Zdihovo—Brod pri Vinici ali Novi most pri Vinici. Brod za prevoz čez Kolpo je bil pri vasi Bosanci. Tu so se prek telefona povezali z glavnim štabom Slovenije, ki je koloni nakazal nadaljnjo smer oziroma cilj. Na povratku so kamioni vozili drva, oglje, apno, prazne posode itd.[240]

Prvi trgovinski stiki in odprtje prvih trgovinskih poti skozi Dalmacijo v druge dele Jugoslavije je bilo — kakor smo videli — popolnoma utemeljeno zaradi hudih problemov prehrane prebivalstva in vojske ne samo v Dalmaciji, marveč skoraj po vsej državi. Dokumenti pričajo, s kakšnimi hudimi problemi so se tedaj ukvarjali preskrbovaici živil skoraj v vseh enotah naše vojske. Tako je delegat ekonomskega oddelka vrhovnega štaba NOV in POJ poslal že 3. decembra 1944 dopis, v katerem pravi, da VIII. korpus še vedno krije 40 % svojih potreb s terena v Dalmaciji. Prav zaradi tega pa, da je postalo aktualno vprašanje prehrane vseh enot na področju Dalmacije, kjer preti resna nevarnost sestradanja. Tu je dalje rečeno, da so enote in ljudstvo pred zimo in zato da je treba storiti vse, kar je možno in nujno, da se takoj in dokončno uredi vprašanje redne prehrane enot, ki jih je mogoče oskrbovati po morski poti. Pred zaveznike naj bi se postavilo vprašanje oskrbe II., IV., V., VII., Vili., XI. korpusa ter mornarice. »Zima je pred vrati in ti korpusi nimajo nikakih zalog hrane. Celo V. korpus, ki je še najbolj oskrbovan s terena, bo treba že v mesecu februar ju oskrbovati s pomorskimi pošiljkami hrane,« zaključuje poročilo.

IZDG, Lj., f. 3, Št. 141.

Iz tega dokumenta lahko sklepamo tudi, da so drugi korpusi, ki tu niso omenjeni, bili bolje oskrbovani ali da so si drugače pomagali.

Za primer naj navedemo IX. korpus, ki je, kakor verno, operiral v Slovenskem Primorju. Ta korpus se je sicer v precejšnji meni oskrboval na lastnem terenu, poleg tega pa je vpeljal tudi »trgovinske stike« s severnimi predeli Italije, zlasti pa s Furlanijo. Furlanski trgovci so namreč pristali na pogoje gospodarske komisije Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje ter so v zameno za vino in les dobavljali moko, testenine, govedo in prašiče. Drugo blago pa so naši predstavniki naravnost nakupili pri njih. Zanimivo je, da so to blago furlanski trgovci sami dovažali, saj so imeli prevozniki posebna dovoljenja od Nemcev, seveda pa ti niso vedeli, kam je to blago namenjeno. Tako so Furlani zamenjavali za 100 litrov vina 200 kg koruze, za 200 litrov vina 180 kg pšenice, za 600 kg drv 100 kg koruze, itd.

Potrebe partizanskih enot in prebivalstva so bile naravnost ogromne. Predvsem proti koncu 1944, pred zimo, so se neverjetno povećala potovanja v Italijo dntendantov iz posameznih enot, področij, bolnišnic, ekonomskih referentov raznih odborov in pa privatnih trgovcev, ki so imeli v Dalmaciji še vedno lastne trgovine. Vsi ti ljudje so prihajali z namenom, prvič da pri štabu baze intervenirajo za povećanje dobav, drugič pa da bi za denar nakupili ah svoje stvari zamenjali na črni borzi.

Vprašanje nakupov za denar je bilo še težje. Ne oziraje se na pristojne ustanove so ti ljudje začeli trgovati na črni borzi. To pa je ustvarjalo velike anomalije tudi kar zadeva normalne trgovinske odnose. Prav zaradi tega je štab baze interveniral pri štabu mornarice in jadranski komisiji v Dalmaciji s tem, da je 18. januarja 1945 poslal dopis, kjer je rečeno: »V zadnjem času jih je bilo toliko (naših nakupovalcev, op. p.), da se je to močno poznalo na tukajšnjem tržišču in cene so zelo poskočile. Na italijanski črni borzi se je razširila krilatica, da se z Jugoslovani da dobro trgovati. To je prišlo na ušesa italijanskim oblastem, ki so nas prijavile zaveznikom, češ da podpiramo črno borzo. Posledica tega je, da je zavezniška komanda za

Sredozemlje prepovedala vsem pripadnikom naše vojske vsako nakupovanje na drobno in debelo.«

Kljub temu, da so bila taka nakupovanja na crni borzi opravičljiva zaradi že nakazane situacije, saj je npr. samo VIII. korpus navajal v tistem času, da potrebuje zase mesečno 250 vagonov hrane, zraven tega pa so bile proti koncu 1944 in v začetku 1945 razmeščene v osvobojeni Dalmaciji še bolnišnice, invalidski domovi, okrevališča ter druge ustanove NOVJ, pa vendar je to črnoborzijanstvo močno škodovalo ugledu naše narodnoosvobodilne vojske. Upoštevati je treba, da je italijanska reakcija že tedaj smotrno izrabljala za propagando vsako tako nepravilnost.

Zaradi tega se je štab baze posta vii na čvrsto stališče, da ne bo nikomur dovolil izkrcanja, če pride v Italijo zaradi takih nabav. Tega načela se je tudi striktno držal. Tako se je zgodilo tajniku nabavno-prodajne zadruge iz Dubrovnika, ki je prišel 19. januarja 1945 v Italijo, da bi na črni borzi najprej prodal 1000 kg tobaka, M ga je imel s seboj, za izkupiček pa bi nakupil razno blago za potrebe Dubrovnika. V Italiji so ga pri priči zavrnili, narodnoosvobodilnemu odboru v Dubrovniku pa poslali dopis, v katerem zavračajo tako odkrito tihotapstvo.

Eden od razlogov, da so zavezniki prepovedali tako ilegalno trgovino, pa je bil tudi v tem, da so dajali določene količine živil na osvobojenem delu Italije tudi civilnemu prebivalstvu. Zato je bilo žanje toliko bolj nelogično, da se ta živila preprodajajo in celo izvažajo. Da pa bi le nekako ublažili to situacijo v zvezi z jugoslovanskimi trgovci, so ustanovili urad za lokalne nabave, ki naj bi odobraval ter omogočal določene nakupe živil in drugega materiala za potrebe Jugoslavije.

Poslej so prihajale iz Dalmacije skupine legalnih trgovcev, med katerimi so bili, kot je že omenjeno, tudi privatniki, saj je oblast skušala čimprej spraviti k življenju gospodarstvo v celoti. V nekem dopisu polkovniku Makiedu je v zvezi s tem rečeno, da je celo zaželeno, da bi ta »privatni sektor« zaživel in tako prispeval k obnovi, seveda pa je treba pri tem paziti, da ne bi prišlo do nepravilnosti ali celo do izkoriščanja ali nelojalne konkurence z »družbenim sektorjem«, ki so ga tedaj predstavljali predstavniki podjetja Obnaprod.

Tako smo videli, da so prvi trgovinski stiki dali že na samem začetku dokaj povoljne rezultate, kljub velikim težavam pri izbiranju in nakupovanju materiala ter pri njegovem prevozu v domovino. Ves ta material je šel seveda skozi roke pripadnikov 4. prekomorske brigade, ki so ga tako ali drugače odpošiljali po morju ali po zraku, samo da bi čimprej dospel v domovino, kjer pa so največkrat posamezni predstavniki narodnoosvobodilne vojske, pa tudi drugi, mislili, da izhaja izključno iz zavezniških virov. Kakor pa smo videli, ni bilo tako. Omeniti je treba še, da tudi sanitetni material ni prihajal samo iz zavezniških virov. Pol eg že omenjenih švicarskih zdravnikov, ki so imeli s seboj mnogo sanitetnega materiala, pa je prihajal ta material v Jugoslavijo tudi iz farmacevtskega laborantorija NOVJ v Bariju, ki je izdelal in odposlal v domovino velike količine zdravil, zraven tega pa je sanitetna misija NOVJ v Bariju nabavljala zdravila na italijanskem tržišču in jih prav tako odpošiljali v domovino. Te količine niso bile majhne, saj nam priča podatek, da je samo od 5. junija do 5. avgusta 1944 nakupila ta misija kar 7187 kg zdravil ter jih odposlala v domovino.

JUGOSLOVANSKE PARTIZANSKE TOVARNE IN DELAVNICE V JUŽNI ITALIJI

Med partizanske iznajdljiivosti sodijo vsekakor tudi »tovarne« in različne delavnice, ki so jih partizani ustanovili za potrebe NOVJ v južni Italiji. Tako so lepega dne 14. aprila 1944 prispeli z Visa v Itali jo tri je tovariši: Nikola Agić, Padovan Grga ter Nikola Pirović, ki so se takoj lotili dela. V ulici Bitritto št. 99, nekako pet kilometrov iz Barija, so začeli proizvajati modro galico za potrebe vinogradnikov v domovini. 26. aprila je »tovarna« že pričela z delom. V začetku je imela 9 delavcev, v oktobru 1944 pa že 28. Surovine za to »tovarno« so naši tovariši nakupovali kar na italijanskem tržišču. Tako ni bilo posebnih težav z nabavo odpadnega bakra, ki je osnovna surovina za proizvodnjo modre galice, nastajalo pa je vprašanje žveplene kisline, ki se jo prav tako rabi pri izdelovanju tega proizvoda. V začetku je sicer še šio, a proti koncu maja 1944 so zavezniki prepovedali prodajo te kisline in so dovolili le fiakup do 50 kg dnevno, medtem ko so bile potrebe »tovarne«, znatno večje, saj je bila dnevna poraba te surovine od 1200 do 1400 kg. Spet je bilo treba iskati druge možnosti, da bi dobili več kisline. Tako so povabili major ja Wederl eya, da bi si ogledal to partizansko »tovarno«. Major Wederley se je ob obisku strašno čudil tudi tej partizanski iznajdljivosti, obenem pa je obljubil, da bo omogočil nekaj več surovin za »tovarno«.

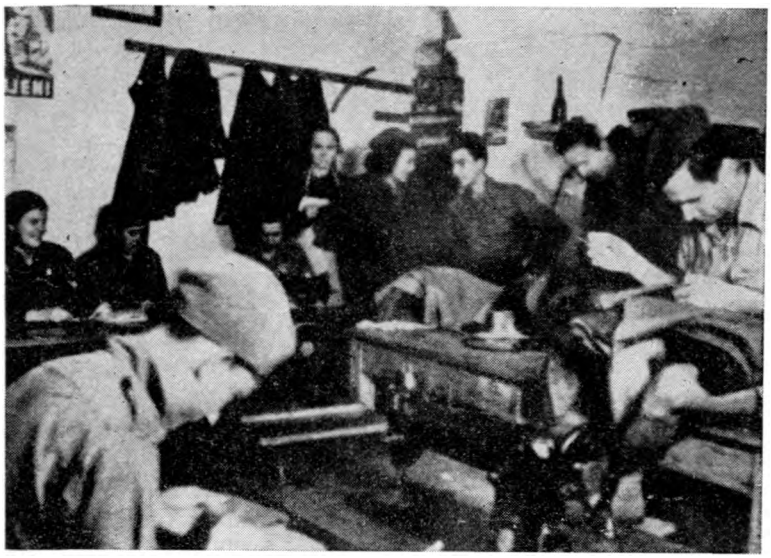

Krojaška delavnica komande stana 4. prekomorske brigade v Monopoliju 1944

Kljub takim in podobnim težavam z nabavo surovin je tu uspelo izdelati v času obstoja »tovarne« okoli 50 000 kg modre galice in to količino tudi odposlati v domovino. Poprečna »proizvodna« cena za kilogram te .galice je bila 43,5 lir, medtem ko je bila cena na italijanskem tržišču kar 250 lir za kilogram.

Naslednja partizanska »tovarna« je izdelovala milo. Razumljivo je, da so partizanska vojska, zlasti pa razne zdravstvene ustanove v domovini, zelo potrebovale milo. Da bi nekako ublažili in resili rta problem, je partizansko vodstvo poslalo dne U. maja 1944 prav tako z Visa v Italijo posebno ekipo za proizvodnjo mila, ki jo je vodil strokovnjak Petar Iljadić. Ekipa se je odpravila na pot s kotlom, v katerem so že v domovini izdelovali milo za bolnišnice in VIII. korpus, s seboj pa je imela tudi 2200 kg kavstične sode, 800 praznih zabojev za embalažo, dišave, olje idr.

V Bariju je ta skupina vzela v najem neko tovarno mila v ulici Capurso št. 114. Lastnik je bil Luigi Flanelli in jo je dal v najem za 15.000 lir mesečno. Kapaciteta te tovarne je bila 30 000 kg mila na mesec.

Ekipa je morala najprej popraviti kotle, nabaviti precejšnje količine surovin in drugih potrebščin. Z ozirom na to, da je loj osnovna surovina za izdelavo mila in ga je bilo težko dobiti, je ta »tovarna« poslala prošnjo vsem kuhinjam v partizanskih ustanovah v Italiji, naj bi zbirale loj ter ga dostavljale tovarni. Tako je uspelo do 30. junija 1944 izdelati okoli 17 000 kilogramov mila.

Del svojih proizvodov je »tovarna« pošiljala begunskim taboriščem ter taboriščem NOVJ v Italiji, dalje bolnišnicam ter drugim ustanovam NOVJ v Italiji. Večino tega materiala pa je odposlala po morju in po zraku v Jugoslavijo. Do 14. julija 1944 je tako poslala v domovino 8312 kg,[2/11] na zalogi pa je bilo takrat še okrog 9000 kg mila.

Sicer pa je oddelek za preskrbo štaba baze Bari določal, kam in koliko mila naj se odpošlje. Tako je prejela »tovarna« nalog, naj odpravi v domovino milo na šifrirane naslove v latinici in cirilici, glede na kraj, kamor ga je bilo treba odposlati.[242]

Tako je iz nekega dokumenta razvidno, da so zaboje mila pripeljali 27. junija na letališče v Brindisi (Paradise Camp), kjer so jih pripadniki 4. prekomorske brigade naložili na letala ter pripravili za spust s padali, pripadniki »leteče« čete in voda pa sodelovali pri odmetavanju nad domovino.

[2/1] Tako je bilo odposlano:

oblastemu NOO za Dalmacijo po morju	4678 kg
glavnemu štabu Srbije z letali	247 kg
glavnemu štabu Hrvatske z letali	550 kg
glavnemu štabu Crne gore z letali	610 kg
glavnemu štabu Makedonije z letali	261 kg
glavnemu štabu Slovenije z letali	557 kg
glavnemu štabu Slovenije za potrebe Istre z letali	265 kg
vrhovnemu štabu vzhodna Bosna z letali	569 kg
vrhovnemu štabu zahodna Bosna z letali	575 kg
Skupno	8312 kg

(VZI, Bgd., d. št. 6/1-6-10, k. 2093.)

[252] V nalogu so bili naslednji (šifrirani) naslovi in količine: Toffee — 2845 komadov, Fungus 2750, Rokeof 3050, Flotsam 2785, Rowena 2875, Gargantuan 1235, Crayon 1315, Brasenose 1305. — »Tovarna« je kilogram mila rezala na 5 delov; vsak del je torej tehtal 200 g. (VZI, Bgd., d. št. 1/2-11, k. 2096.)

Tudi v tej tovarili ni proizvodnja potekala brez zastojev. Zlasti je primanjkovalo kavstične sode, ki je imela vrh tega tudi visoko ceno na prostem tržišču. Vendar pa je tudi tu skušal pomagati major Wederley in tako je proizvodnja skoraj normalno tekla. Drugih surovin je bilo v zadostni količini.

Tako je tudi ta »tovarna« na italijanskem ozemlju odigrala pomembno vlogo v oskrbovanju partizanskih enot in drugih ustanov in lahko rečemo, da je njena proizvodnja poleg zavezniških dobav mila in nakupov na tržišču v precejšnjii meri pokrivala potrebe narodnoosvobodilne vojske.

Nekako čudno se sliši, da so se partizani med vojno ukvarjali tudi s proizvodnjo konjaka. Vendar je bilo tako. Otok Vis je namreč zelo znan po kvalitetnih vinih, ki so jih tedaj obilno tudi pri deio vali. Ker vina v notranjost države ni bilo mogoče odpošiljati zaradi sovražnikovega delovanja, delikatnosti transporta in pomanjkanja vinskih posod, so partizanski intendanti in drugi »trgovci« prišli na idejo, da bi to vino poskusili plasirati na italijansko tržišče. Toda od vsega začetka se je izkazalo, da bo to skoraj nemogoče zaradi tega, ker je Italija sama zelo bogata s kvalitetnimi vini in so ga sami italijanski proizvajalci in trgovci s težavo prodajali. Vendar pa so naši strokovnjaki za italijansko tržišče kmalu ugotovili, da gredo zlasti peneča vina dobro v promet, z ozirom na to, da ameriška vojska najraje sega prav po teh vinih, kd jih je bilo na italijanskem tržišču dovolj. Po natančnem pregledu teh vin so ugotoviili, da so to čisto navadna vina, ki pa jim je dodana ogljikova kislina. Po tej ugotovitvi so strokovnjaki predlagali, naj bi nekje zunaj Barija našli primeren prostor, kjer bi dodajali to kislino tudi viškemu vinu in ga tako laže prodali.

Toda tudi to ni rodilo pravega uspeha. Zato so prišli na drugo zamisel, da bi že na Visu predelovali to vino v vinski destilat, ki bi ga izvažali v Italijo. S tem pa bi rešiH tudi drug problem, in sicer pomanjkanje posode, kajti iz štirih litrov vina se je dalo napraviti en liter destilata. Iz tega destilata so začeli izdelovati konjak, ki je šel dobro v promet. »Tovarna« tega konjaka je bila v nekem skladišču III. oddelka za preskrbo Baze v ulici Podgora, približno dva kilometra zunaj Barija.

»Tovarna« konjaka je tako veliko pripomogla zlasti pri dobivanju finančnih sredstev, ki so jih naši predstavniki nujno potrebo vali za nakup potrebnejših prehrambenih artiklov in zdravil na italijanskem tržišču.

Omenili smo že, da je del zdravil in drugih sanitetnih potrebščin, ki so jih odpošiljali iz Italije v domovino, bil narejen v lastnem laboratoriju. Ker je bila potrošnja prav tega materiala spričo vojne ogromna, ga ni bilo nikdar dovolj. Partizani pa so si pomagali na najrazličnejše načine. Poleg zavezniških dobav so že doma sami organizirali proizvodnjo farmacevtskih preparatov. Tako je bil na Visu v Komiži kemijski laboratorij, ki pa svojih nalog ni mogel zadovoljivo izpolnjevati zaradi velikega pomanjkanja surovin. Zaradi tega je vodja tega laboratorija Flesch dobil nalogo, naj bi v Italiji raziskal, katere kemikalije je mogoče tam dobiti in kakšna zdravila bi bilo mo-

Partizanke na delu v komandi stana 4. prekomorske brigade. Slikano leta 1944 v Monopoliju

goče izdelovati. Brž je ugotovil, da bi bilo najprimerneje postaviti njegov laboratorij kar na italijanskem ozemlju. Poiskal je primeren prostor v ulici Re Davide št. 6 v Bariju, kjer je junija 1944 začel z delom farmacevtsko-tehnični laboratorij.
V njem so začeli izdelovati razne masti za mazanje čevljev, kmalu pa so se vrgli na proizvodnjo zdravil, raznih maž, vazeline, tablet, injekcij in drugega, tako da so tu proizvajali kar 40 vrst zdravil.

Kmalu je začelo primanjkovati embalaže. Zaradi tega je Sekretariat za preskrbo štaba baze v Bariju brž poslal vsem ustanovam in enotam NOVJ v Italiji prošnjo, naj bi za potrebe tega laboratorija zbir ali škatle, zaboje in drugo primerno embalažo.[243]

Tako se je tudi tokrat začela splošna nabiralna akcija, ki je rodila tudi velike uspehe. Samo štab 2. bataljona v Brindisiju je poslal temu laboratoriju julija 1944 340 različnih škatel, v dopisu pa je še pripisano: »Z akcijo nadaljujemo!«

Poleg omenjenih »tovarn« pa je delovalo v južni Italiji za potrebe narodnoosvobodilne vojske tudi več raznovrstnih obrtnih delavnic. To so bile čevljarske, krojaške, sedlarske in druge delavnice, kjer so delali tudi pripadniki 4. prekomorske brigade.

[2U] VZI, Bgd., f. 7, k. 2092.

PROMETNE ENOTE PRI ŠTABU BAZE NOVJ V BARIJ U

Ko se je baza v Bariju zelo razširila in so se vzporedno s tem razvijale zaledne enote, kakor je bila 4. prekomorska brigada, je bilo treba že od samega začetka misliti tudi na to, kako in kdo bo ves zavezniiški in drug material prevažal do letališč in pristanišč in naposled, kdo bo vzdrževal stalno zvezo z enotami in ustanovami, ki so se razprostirale od Barija do Gravine, Brindisija, Taranta in Foggie, do Rima in Neaplja. Poleg tega je bilo treba prevažati ranjence, invalide, begunce v razna področja vse južne Italije. Naposled je bilo treba organizirati tudi kurirske poti. In čeprav prometne enote ne spadajo direktno pod okrilje 4. prekomorske brigade, jih velja na tem mestu omeniti, ker so z njo tesno sodelovale.

Tako je začel štab baze ustanavljati v krajih, kjer so bile stacionirane ustanove in taborišča NOVJ, posebne avto enote, kot so bili avto vodi, avto čete, avto šole, pomožne delavnice ipd. S tem v zvezi so že j ulij a 1944 ustanovili avto čete v Bariju, ki sta jo vodila komandir Aleksander Balković in politkomisar Ciro Cedrljek. Ta avto četa je imela v svojem sestavu 25 tritonskih vozil ter nekaj osebnih avtomobilov za potrebe komande baze. V Monopoliju pa je bila ustanovljena druga avto četa s šofersko šolo ter v Gravini avto četa s šofersko solo in avto četa z mehanično delavnico. Toda potrebe so nenehno rasle, kaj ti v Bari se je zgrinjala velika množica partizanskih prostovoljcev, zlasti primorskih Slovencev in Istranov, in začele so se formirati prekomorske brigade, iz domovine pa je prihajalo

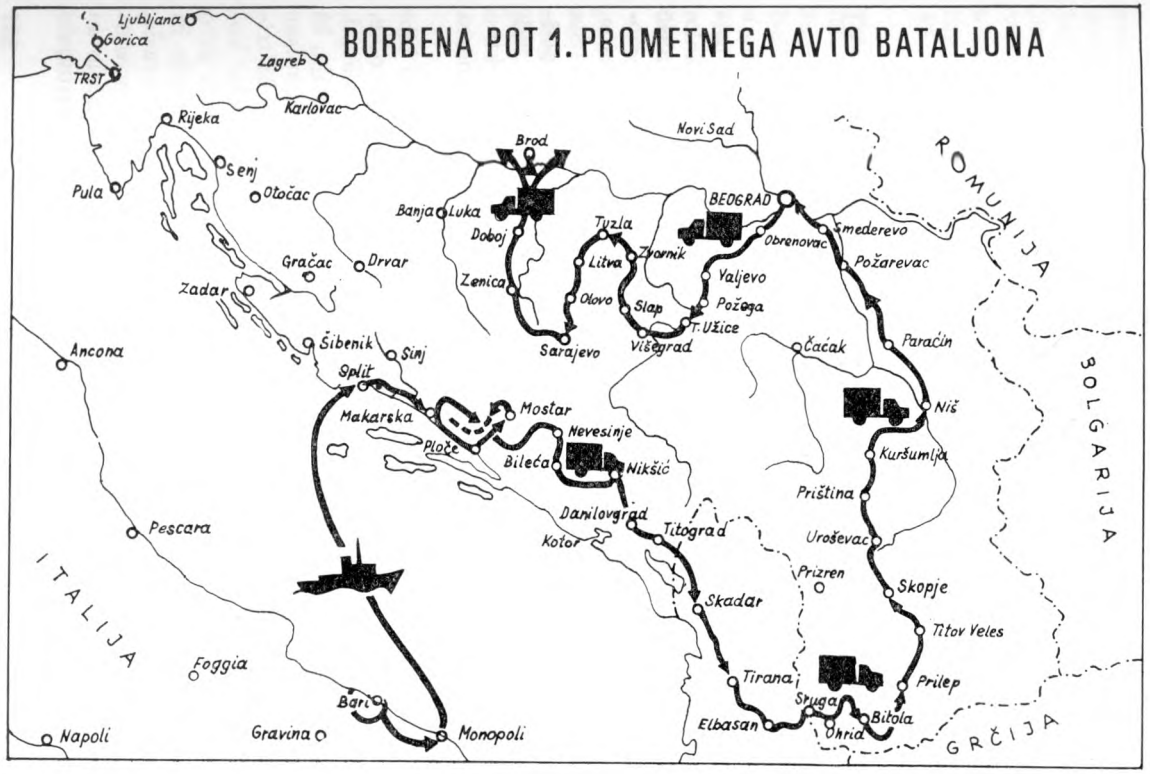
BORBENA POT 1. PROMETNEGA AVTO BATALJONA
Ljubljana
Gorica
TRST
Zagreb
Karlovac
Rijeka
Senj
Otočac
Pula
Brod
Novi Sad
ROMUNIJA
BEOGRAD
Banja Luka
Doboj
Tuzla
Zvornik
Obrenovac
Smederevo
Požarevac
Litva
Valjevo
Gračac
Drvar
Zenica
Olovo
Slap
Požega
T. Užice
Zadar
Šibenik
Sinj
Sarajevo
Višegrad
Čačak
Paraćin
Ancona
Split
Mostar
Niš
Makarska
Nevesinje
Ploče
Bileća
Nikšić
Kuršumlja
Priština
Danilovgrad
Titograd
Pescara
Kotor
Uroševac
BOLGARIJA
Prizren
Skopje
ITALIJA
Skadar
Titov Veles
Foggia
Tirana
Prilep
Bari
Struga
Bitola
Napoli
Gravina
Monopoli
Elbasan
Ohrid
GRČIJA

Skupina pripadnikov avto bataljona. Slikano v domovini 1945. leta

vse več ranjencev in beguncev in zato je že septembra 1944 sklenil štab baze Bari ustanoviti Prvi prometni bataljon z namenom, da bi se vozni park čimbolj organiziral, povezal in smotrno izkoriščal za prevažanje materiala in ljudi. Zato je štab baze izdal dne 23. septembra 1944 odločbo o ustanovitvi Prvega prometnega bataljona. V tej odločbi je rečeno naslednje: »Zaradi boljše organizacije in smotrnega dzkoriščanja vseh motornih vozil, ki opravljajo službo v Italiji za potrebe NOVJ, je štab baze NOVJ odločil, da se avto čete v Bariju, Gravini in Monopoliju preformirajo v I. prometni bataljon.« Po tej odločitvi so bili ustanovljeni: štab bataljona ter 1., 2., in 3. četa.[244]

Vendar s to odredbo enote avto bataljona še niso bile popolnoma formirane. To je bilo regulirano še z drugimi, dodatnimi odredbami.

V tistem času so avto čete iz sestava 1. prometnega bataljona že razpolagale z znatnim številom motornih vozil. Tako je imela Prva avto četa kakih 35 tritonskih vozil znamke GMC in *doddge,* Druga četa 30 tovornih vozil istih tipov in znamk ter nekaj motooiklov in osebnih avtomobilov. Tretja četa pa je imela avtomehanično delavnico s skupino avtomehanikov in drugega pomožnega osebja, potrebnega za nemoteno delo, vsega skupaj približno 120 mož. Organizirane pa so bile še druge prištabne enote in službe.

Avto četi sta vzdrževali redne proge: Bari—Rim, Bari—Neapelj, Bari—Monopoli—Brindisi, Bari—Gravina, Bari—S. Maria ltd., osebna vozila pa so uporabljale prištabne službe kot sanitetna misija, finančni oddelek,'komande raznih štabov v Bariju, Monopoliju in Gravini, vojni misiji v Neaplju in Rimu, baze za begunce ter člani NKOJ v službi v Italiji.

Marca 1945 sta se z novimi okrepitvami formirala dva avto bataljona. Tedaj je slovenski avto bataljon odšel v domovino, v Bariju pa se je formiral avto bataljon štaba baze JA, katerega komandant je postai Ivo Stanić, pomočnik politkomisar ja pa Metod Jurčič.

Bataljon v Bariju je imel za tište čase dokaj močan vozni park ter veliko usposobljenih šoferjev in avtomehanikov, mo-

[2<s] IZDG, Lj. v mapi gradiva za knjigo »Prekomorei«, Lj. 1965.

Metod Jurčič (levi), politkomisar čete v 4. prekomorski brigadi in politični delegat Tomšič. Slikano v južni Italiji januarja 1945

derno opremljeno remontno in servisno delavnico in je raz-
Polagal kar z 62 tovornimi vozili, 30 osebnimi in terenskimi
ävtomobili, imel pa je še 42 modernih 500 cm^3 motooiklov tipa
»BSA« in *triumph*. Sem pa nišo všteta tista vozila, ki so jih
mehaniki sami »napravili« iz različnih delov, najdenih na naj-
različnejših zavezniških »pokopališčih« avtomobilov. Omenjeni
bataljon je še imel v svojem sestavu avto šolo, kjer je bilo orga-
nizirano priučevanje borcev za kvalificirane mehanike in spo-
sobne voznike, ki so zlasti po vrnitvi v domovino prispevali
velik delež **k** njeni graditvi in obnovi.

Prav ta bataljon je s svojim voznim parkom največ prispe-
val pri prevozih materiala, ki ga je pripravljala Cetrta preko-
morska brigada za domovino ter vsega tistega materiala, ki so
ga naši predstavniki nakupili ali so ga naše »tovarne« proiz-
vedle. Poleg tega je, kakor že rečeno, vzdrževal stalne zveze z
vsemi enotami NOVJ v Italiji ter drugimi taborišči in usta-
novami. Zato si lahko mislimo, kakšna je bila obremenitev teh
borcev, ki so noč in dan delali: mehaniki v delavnicah pri po-
pravljanju in usposabljanju vozil, šoferji pa na cesti, motocikli-
sti pa so opravljali v glavnem kurirske posle.

V letu 1944 so mehanične delavnice poleg rednega dela pri
vzdrževanju voznega parka sesta vile in pripravile za redno
uporabo kakih 60 terenskih vozil (džipov), ki so jih
odposlali po morju v domovino. To delo pa je bilo zelo
naporno in je zahtevalo precej iznajdljivosti in znanja.
Najprej je bilo treba dobiti dovoljenje od zaveznikov za
»obisk« avtomobilskega »pokopališča«, kjer so bili zavrženi
kupi V boju poškodovanih in karamboliranih vozil. Tam je bilo
treba poiskati uporabne dele, kot so motorji in drugi deli, de-
montirati je bilo treba kabine, celo karoserije, šasije itd. Vse
to je bilo treba spraviti v delavnice, očistiti in naoljiti ter se-
stavljati nova vozila. Ker je v domovini tudi silno primanjko-
valo avtomobilskih gum, so pripadniki tega bataljona brž spro-
nili akcijo in nabrali na vseh koncih južne Italije okrog 27 000
gUm ter jih prav tako odposlali po morju v domovino. Vso to
delovno vnemo pa je še podžigalo že omenjeno tekmovanje, ki
je zajelo, kakor verno, tudi politično in kulturno delo. Pri vsem
tem je imel veliko zaslug major Karei Kozulič, ki je zlasti mno-

go prispeval k organizaciji, izpopolnjevanju in rasti naših avtomobilskih enot v Italiji. Poleg njega pa so se izkazali še Franc Taurer-Plahun, Franc Biček ter Ivo Stanić.

Ko so začele v začetku druge polovice 1944 italijanske fašistične organizacije prirejati šovinistične demonstracije zaradi Istre in Trsta in ko so se zaradi tega močno ohladili odnosi med zavezniki in partizani, je prav ta avto bataljon ohranil dostojnost in čuval ugled nove Jugoslavije, saj so naši tovariši budno pazili, da ne bi prišlo do kakega nepotrebnega izpada v tej zelo občutljivi situaciji, ko je bilo otežkočeno celo oskrbovanje enote.

Del 1. prometnega bataljona pa se je udeležil tudi neposrednih končnih operacij narodnoosvobodilne vojske v domovini. Kakor verno, je po ustanovitvi dveh bataljonov, krenil marca 1945 1. slovenski prometni bataljon, v katerega sestavu so bili povečini Primorci, večidel šoferji, mehaniki in komandni kader, z namenom, da odide na fronto. Izbrali so tudi najboljša vozila iz 1. prometnega bataljona (blizu 34 vozil GMC in *doddge,)* v Monopoliiju pa se je priključilo še 30 novih tovornih vozil. Tako je 1. slovenski prometni bataljon odšel v domovino v naslednjem sestavu: 64 tritonskih tovornih avtomobilov s 64 vozniki in 64 pomočniki šoferjev, dva voznika motornih koles ter ekonom in bolničar. Kolono 1. slovenskega bataljona je vodil komandant bataljona Franc Biček.

Enota se je otovorjena z rezervnimi deli, gorivom, opremo in sanitetnim materialom odpeljala iz Monopolija proti Splitu z zavezniškimi ladjami. Tu je dobila nalogo, naj takoj krene na pot Mostar—Sarajevo—Beograd in se vključi v sestav avto komande vrhovnega štaba Jugoslovanske armade.

Zgodaj zjutraj naslednjega dne je že krenila na pot Makarska—Mostar—Sarajevo, vendar je morala spremeniti smer, kajti v Mostar je prišlo obvestilo, da je tvegano iti čez Sarajevo, ker kontrolirajo pot četniške in druge tolpe. Zaradi tega je kolona šla v smeri Nikšić—Bileća. Iz Bileće se je po novem nalogu del kolone oddvojil in odpotoval proti Dubrovniku, kjer je bil uvrščen v tamkajšnje operativne enote, medtem ko je glavnina pod poveljstvom Franca Bička in politkomiisarja Viktorja Vrabca nadaljevala pot v smeri Bileća—Nikšić—Titograd

—Skadar, zavila na albansko ozemlje in šla preko Tirane, Elbasana in Struge, preko Makedonije čez Bitolo, Prilep, Skoplje, čez Srbijo v Niš in naposled v Beograd, kamor je prispela 1. aprila 1945 po petnajstih dnevih izredno naporne vožnje.

Enota je prepel jala iz Bileće poleg drugega tudi 120 okrevanih ranjencev, ki so se vmili iz bolnišnic v Italiji.

Vojna situacija je zahtevala, da je morala enota že naslednjega dne, takorekoč brez počitka, v Valjevo. Vozila so vkrcali na vlak. Toda kakor hitro je bataljon prispel v Valjevo, ga je že čakala naloga, da odpotuje v intendantsko bazo v Užice, kjer je vkrcal material in takoj nadaljeval pot v smeri Višegrad—Priboj—Jabuka—Prijepolje—Plevlje. Po desetdnevnem prevažanju materiala na tej zelo naporni poti se je avto bataljon moral odpraviti v Banjo Koviljačo, kjer naj bi prevažal hrano za Tuzlo, od tam pa odvažal sol za Banjo Koviljačo, oziroma za Srbijo.

Dne 28. aprila 1945 se je bataljon razdelil v Banji Koviljači na dva dela: 25 vozil je krenilo za Slavonski Brod v sestav VII. baze intendantskega oddelka JA, drugi del pa je ostai v Banji Koviljači.

Ti skopi podatki pa le bežno povedo, kakšne nadčloveške napore so naši šoferji in njihovi spremljevalci prestajali na teh poteh. Ceste, ki jih že dolgo ni nihče popravljal, so bile razrite, polne lukenj in jam. Ker so bili mostovi skoraj povsod porušeni, je bilo treba voziti po raznih dolinah, njivah in travnikih in vleči vozila z jeklenimi vrvmi, prevažati jih na splavih prek deročih rek, večkrat pa je bilđ kolona tudi izpostavljena četniškim napadom in zato je morala marsikdaj voziti ponoči brez luči. Predvsem pa je bila v nenehnem pokretu in kamor je prispela, povsod so jo nujno potrebovali.

Po odhodu 1. slovenskega prometnega bataljona je bil, kakor smo omenili, ustanovljen avto bataljon štaba baze JA. Njegov komandant je postai Ivo Stanić, politkomisar pa Metod Jurčič. Bataljon so popolnili z novim kadrom, tako da je imel tri avto čete delavniško četo s približno 120 borci ter druge prištabne enote. Bataljon je razpolagal z okoli 62 tovornimi vozili, 30 osebnimi avtomobili in 40 motocikli.

Ta bataljon je imel pomembno nalogo, ker je bil po popolni osvoboditvi Jugoslavije zadolžen, da repatriira ljudi in material iz taborišč in baz v Italiji v domovino. Tako je prevažal ljudi iz invalidskega taborišča, taborišča civilnih beguncev, bolnišnic in zalednih delov štaba baze JA. To pa ni bilo niti najmanj lahko, ker so bili odnosi z zavezniki tedaj, kot smo že nakazali, skrajno hladni zaradi tržaškega vprašanja in je bilo celo težko dobiti ladjo za prevoz.

Avto bataljon štaba baze JA se je vrnil v domovino kot zadnja partizanska enota v Italiji ob koncu julija 1945. Po prihodu v Split pa se je takoj vključil v izgradnjo porušene domovine.

Kakor smo videli so prometne enote pri štabu baze NOVJ v Bariju odigrale pomembno vlogo zlasti pri prevažanju pomoči, ki so jo nudili zavezniki partizanom, pri samem zbiranju in prevažanju materiala, ki so ga partizani nakupili, pritrgovali ali direktno proizvajali v južni Italiji, dalje pri prevozih naših ranjencev, beguncev in invalidov in ne nazadnje s svojo mobilnost jo vzdrževati zveze med posameznimi enotami in ustanovami NOVJ v Italiji. Vestni in požrtvovalni mehaniki in šoferji so marsikdaj delali prave čudeže, saj so pokazali neverjetno iznajdljivost in spretnost pri usposabljanju in sestavljanju »novih« vozil, ki jih je domovina silno potrebovala. Poleg tega pa so bili tudi priča spletkam po koncu vojne in so s svojim zadržan j em tudi oni dostojno očuvali ugled nove Jugoslavije.[245]

[245] Podatki za to poglavje so iz prispevkov Metoda Jurčiča in Viktor ja Vrabca ter iz podatkov, objavljenih v knjigi »Prekomorci«, Ljubljana 1965, str. 371—378.

USPOSABLJANJE
ČETRTE PREKOMORSKE BRIGADE

Da bi prikazali celovitost dogajanja v naših enotah v južni Italiji, se je treba ponovno vrniti k 4. prekomorski brigadi. Videli smo, kakšna je bila njena funkcija na italijanskem ozemlju, spoznali smo, kako in koliko je ta brigada delala na letališčih in pristaniščih, s katerimi enotami in ustanovami je imela vsakodnevne opravke, nismo pa še spoznali njenega notranjega življenja. Zato je treba ugotoviti, kakšno je bilo čisto vojaško življenje te enote, kako je delovala partijska organizacija ter kako se je razvijalo politično, kulturno-prosvetno in drugo delo van je.

Specifičnost položaja, v katerem so se rojevale prekomorske enote, je narekoval še posebej načrtno vojaško in idejno-politično delovanje v enotah, ki so nastajale kot prostovoljne vojaške formacije na tujem ozemlju in pred očmi zaveznikov in italijanskega prebivalstva. Prav zaradi tega je štab baze v Bariju veliko dal na to, da se te enote čimbolj vojaško in politično usposobijo, da bi se tako lažje in hitreje vključile v domovini med ostale borce NOVJ.

Vse to pa je bilo sila težko doseči. Prostovoljci, ki so se zgrinjali v Bari, so izhajali iz najrazličnejših krajev: eni so prišli iz italijanske vojske, drugi iz delavskega bataljona, kjer niso imeli orožja, tretji spet iz konfinacije, internacije ali zapora, eni so bili bivši jugoslovanski ujetniki, večina pa je bila Primorcev in Istranov, ki jih je italijanska oblast oddaljila od rodne grude in tirala na malarična področja južne Italije in

Podoficirski tečaj 4. prekomorske brigade (v začetku 1945). Za mitraljezi klečijo (z leve proti desni): Anton Cerne-Zvone, komandant brigade, Edvin Pervanje, pomoćnik politkomisar ja brigade, Franc Kralj, politkomisar brigade, (harmonikaš, ?), Jelka Sever-Zugelj, kulturno-prosvetni referent brigade, Franc Artač, namestnik komandanta brigade, Anton Mršek-Zvone, pooblaščeni oficir OZN v brigadi, Jože Bombač, starešina tečaja

Afrike. Vse te ljudi različnih starosti, navad in poklicev, različnih narodnosti, je bilo vsekakor težavno »uliti« v vojaško organizirano enoto, ki naj bi delovala po principih sodobne vojske. Toda tudi to, na videz nerešljivo vprašanje, je bilo dokaj zadovoljivo rešeno. Kasnejši dogodki so potrdili, da so se prav prekomorske brigade in druge prekomorske enote že v Italiji tako dobro vojaško usposobile in organizacijsko utrdile, da so dosegaie v direktnem boju s sovražnikom v domovini zavidljive uspehe, bile zato odlikovane in pohvaljene. Da pa je bilo to doseženo, je treba v prvi vrsti podcrtati tišti neverjetni zanos naših ljudi, ki so polno začutili, da je nastopil trenutek svobode in da bo ta svoboda kmalu zasijala nad celo domovino. Prav zaradi tega ni bilo težko poleg trdega vsakdanjega dela še obiskovati razne tečaje in predavanja. Tako se je v Gravini, kjer je bilo središče teh tečajev, razvila v pravem smislu besede vojaška politehnika.[240]

Kljub prezaposlenosti okoli priprav in odprav zavezniške in druge materialne pomoči naši vojski in ljudstvu v domovini, 4. prekomorska brigada ni zanemarjala ne vojaškega ne političnega in partijskega delovanja, kakor tudi ne kulturno-prosvetnega usposabljanja.

Pripadniki 4. prekomorske brigade so bili pri delu in v prostem času v stikih z zavezniško vojsko in z italijanskim civilnim prebivalstvom. Prav to pa jim je nalagalo novo dolžnost, saj so obenem tudi reprezentirali na tu jih tleh svojo domovino. Zaradi tega je bilo treba natanko paziti, da ne bi prihajalo do nedisciplinе, slabega obnašanja, pijančevanja ali pretepov. To je sicer veljalo za vse pripadnike NOVJ tako v domovini kot v tujini, vendar pa je bilo treba na tujem ozemlju še bolj paziti na ugled.

Ker pa se ni bilo mogoče izogniti izgredom posameznikov, ki so se bodisd v mestu napili ali drugače neprimerno obnašali je »Stab trup NOVJ izven domovine«[247] izdal že 8. februar ja

[240] V Gravino se je dnevno stekalo več tisoč ljudi. Tako je bilo številčno stanje 18. oktobra 1944 3258 mož, 27. oktobra 1944 pa 2295, medtem ko je bil že prej 6. julija 4801 tovariš. (VZI, Bgd., d. št. 24/1-1, 33/1-1, 7/1-1, vsi v k. 2111).

[247] Kdo je sestavljal ta štab in kaj je predstavi jal, ni bilo mogoče ugotoviti. Samo na dveh aktih smo opazili odtis štampiljke: »Stab trupa NOVJ izvan domovine.«

Štab logora NOVJ.
Gravina.-
18.X.1944.-

Brojno stanje ljudstva logora Gravina, dne 18.X.1944.-

Ime jedinice:	Oficira:	P.oficira:	Vojnika:	Drugarice:	Djece:	Ukupno:
1 Štab logora	11.-		29.-			40.-
2 Manjenici	13.-		350.-	10.-		373.-
3 Auto četa	33.-	4.-	31.-			38.-
4 I.Tenkovska brigada	5.-	2.-	60.-	2.-		69.-
5 Prihvatna stanica	3.-		151.-	8.-		162.-
6 Pomocni bataljon	34.-	17.-	175.-	14.-	3.-	243.-
7 Štab kurseva	4.-		32.-			36.-
8 Meteorolozi	10.-	8.-	33.-	1.-		52.-
9 Telegraf isti	3.-	3.-	40.-	10.-		56.-
10 Padobranci	8.-	5.-	170.-			183.-
11 V.Dop.Bataljon	6.-	5.-	179.-			190.-
12 Bataljon Trani	6.-	8.-	147.-			161.-
13 Grupa novih oficira	15.-	12.-	16.-			43.-
14 I.Brd.Mot.Art.Divizion	12.-	14.-	211.-	9.-		246.-
15 II. " " "	11.-	7.-	192.-	2.-		212.-
16 Grupa oficira	282.-		20.-	12.-		314.-
17 Auto škola	35.-	45.-	456.-	4.-		540.-
18 Narodno pozoriste	2.-		58.-	12.-		72.-
19 Narodna odbrana	18.-	28.-	97.-	2.-		145.-
20 Bolnica VILLA		2.-	12.-	37.-	32.-	83.-
	481.-	160.-	2459.-	12.-	35.-	3258.-

Došli: Bari 47.-
Gioia di Collo 9.-
Gravina 7.-
Taranto 10.-
Mobil Camp 2.-
Gruma 8.-
Quassano 6.- t.j. 89.-

Otišli: Bari 40.-
Vis 190.- t.j. 230

Intendantura logora:

Stevilčno stanje v taborišču Gravina 18. oktobra 1944

1944 naredbo, kjer je rečeno, da »disciplina pri nekaterih naših vojakih ni na zavidljivi višini« in da mnogi hodijo po ulicah po nepotrebnem, često z razpeto obleko, da obiskujejo razne lokale, nižji višjih ne pozdravljajo, opaziti pa je tu in tam tudi kakega pijanega vojaka. »S takim obnašanjem naši vojaki izven domovine rušijo ugled naših borcev v domovini, ki so s svojo disciplino zbudili začudenje celega sveta. Mi ne smemo umazati lepega imena naših borcev v domovini, nasprotno dvigati jim moramo ugled, ki ga zaslužijo. Ves svet gleda v nas borce Jugoslavije, mi pa moramo biti resnična kopija tistega, kar se v domovini dogaja, to je vzor reda, discipline in organiziranosti.« Tako se zaključuje naredba.[248]

Prav tako je štab baze v Monopoliju s posebnim aktom opozoril dne 24. marca 1944 vse ustanove in enote na njegovem področju, naj svoje podrejene opozorijo na posamezne primere pijančevanja, obiskovanja privatnih hiš, nemarnega oblačenja in nevojaškega ponašanja. »Taki pojavi,« nadaljuje dopis, »dajejo slutiti, da se v naših enotah ne živi v takem duhu, kakršen je značilen za našo vojsko in za narodnoosvobodilno gibanje v domovini. Tu v tujini, kjer živimo, lahko ljudje dobijo o naši vojski popolnoma napačno mnenje, če bi se taki pojavi ponavljali. Zato je nujno, da se tovariše, ki so nagnjeni k takim napakam, opozori, da jih odpravijo in se bolj posvetijo kulturno-prosvetni dejavnosti.«[249]

V 4. prekomorski brigadi, ki je bila sestavljena iz samih prostovoljcev, hujših primerov kršitve ugleda borcev v domovini ni bilo. Treba pa je opozoriti na dejstvo, da je bila ta brigada tudi nenehno zaposlena in so bili borci po končanem delu silno utrujeni in jih ni bila volja hoditi v mesto in tam delati izgrede. Poleg tega so bili po četah vsakodnevni sestanki, na katerih so take posamične pojave nedisciplinirnosti javno obravnavali. Na dnevnem redu partijskih in skojevskih sestankov pa je bila vedno tudi točka — kritika in samokritika. Vse to je toliko zaleglo, da so bili taki problemi hitro rešeni.

™ VZI, Bgd., d. št. 1/1-2, k. 2091.
[2]« VZI, Bgd. — arhiv SSUP.

Odhod čete na vsakodnevno delo. Spodaj na desni je tovariš Zdravko Smrekar, komandir čete, levo od njega Ivo Radelić, politkomisar čete. Slikano leta 1944 v južni Italiji

Vojaška vzgoja

Tiste enote, ki so bile ustanovljene pred regularnim formiranjem 4. prekomorske brigade, so bile zgolj delovne enote. Tu niti ni bilo mogoče zaradi dnevnega in nočnega dela organizirati vojaških vaj. Fizično delo naj bi nekako nadomeščalo tudi vojaško urjenje oziroma vzdrževanje telesne kondicije naših tovarišev. Kljub temu pa je prišlo po nekaj mesecih tudi do čisto vojaških vežb in pouka.

Prava vojaška vzgoja teh enot se je pričela šele takrat, ko je brigada bila ustanovljena. Prodrlo je namreč spoznanje, da je treba doseči tudi v tej brigadi zavedno, borbeno enoto ter vzgojiti vsakega posameznika tako, da bo postal pravi vojak, borec jugoslovanske narodnoosvobodilme vojske.

Posebno skrb je bilo treba posvetiti nižjemu kadru. Zato so v ta namen priredili več tečajev, na katerih so si pripadniki brigade pridobivali vojaško znanje ter se seznanjali s političnimi in kulturnimi vrednotami nove jugoslovanske vojske, da bi tako postali starešine, ki znajo spoštovati človeško dostojanstvo vsakega borca, razvijati v njem čut za prostovoljno disciplino in red ter tovarištvo in samozavest. Zanimivo je, da je prav iz vojaških in političnih podoficirskih kadrov, ki jih je vzgojila brigada, bilo 60 tovarišev poslanih v domovino, in sicer v 26. divizijo NOVJ, kjer so koristno izpopolnili nižji komandi kader.

Strokovna vojaška vzgoja je v brigadi potekala po skrbno izdelanih programih, ki so zajemali vojaška predavanja za desetar je, vodnike, komandir je in njihove namestnike, ter urjenje vseh pripadnikov enot v ravnanju z orožjem. Predavanja so slonela predvsem na vojaških in političnih publikacijah NOVJ, kot so bili članki v »Naši vojski «in »Borbi« in so zajemala vse važnejše téme, kot npr. smelost, spretnost, iniciativa poveljevanja, poveljevanje in kontrola, skrb za soborca, dolžnost mladine v vojski, čuvanje vojaških tajnosti, odnosi med borci in starešinami itd.

Pri praktičnem delu je šio v prvi vrsti za natančno poznavanje osnovnih vrst orožja in nj ego vega vzdrževanja ter rokovanja z njim. Vodstvo brigade, bataljonov in čet se je

Podoficirski tečaj pri štabu 4. prekomorske brigade v Monopoliju leta 1914.
Pred strojem stoji starešina tečaja tovariš Jože Bombač

namreč zavedalo, da bi utegnila tudi ta enota iznenada odpotovati v domovino in poseči v boj.

Na podoficirskih tečajih so predavali oficirji in politkomisarji štabov in bataljonov in štaba brigade, program pa je zajemal téme s področja topografije, zvez in utrjevanja, ražen tega pa še streljanje, vežbanje in politična predavanja. Vodja tečajev je bil Jože Gombač z Rakeka na Notranjskem. Samo v enem tečaju pa je bilo tudi do 70 slušateljev, ki so tečaj zelo uspešno zaključili. Udeleženci so bili oproščeini drugih opravil, zato so se lahko toliko bolj posvetili učenju.

Vojaško urjenje 4. prekomorske brigade pa je postalo tem bolj intenzivno, ko se je brigada pripravljala na vojaško parado.

Parada je bila 1. maja 1945 v Monopoliju. V njej je sodelovalo okrog 700 pripadnikov 4. prekomorske brigade. Komandant parade je bil poveljnik 1. bataljona poročnik Ciril Pangeršič. Defile se je pomikal mimo štaba baze NOVJ na čelu s komandantom baze Radom Pehačkom in mimo predstavnikov angloameriške vojske v Monopoliju. Brigada je uživala tedaj pri njih zaradi svojega dela im vzornega vedenja velik ugled.

Prvomajska parada 4. prekomorske brigade je tako pokazala visoko stopnjo vojaške izvežbanosti in so se o njej pohvalno izrazili vsi navzoči predstavniki jugoslovanskih in zavezniških oblasti.[250]

Politično in partijsko delovanje

V tujini je bilo delo političnih komisarjev težavnejše in delikatnejše kot v domovini. Medtem ko so politkomisarji v domačih gozdovih in vaseh pogostoma odkrito govorili o celem sklopu zunanjepolitičnih vprašanj : odnosov do vzhodnih in zahodnih zaveznikov, jih odkrito grajali, ker zavlačujejo z invazijo proti hitlerjevski koaliciji, ter ugibali, kakšne spletke se skrivajo za tem, pa so morali v tujini natančno pojasnjevati in dosledno izvajati misel o enokopravnosti vojske zavezniških narodov in držav. To pa je bilo sila težavno delo, ker so borci

[250] Glej tudi knjigo Prekomorci, Lj. 1965, str. 146—148.

v glavnem vedeli, da zavezniki igraj o dvorezno politiko, saj jim je prišlo na uho, da podpirajo tako četnike kakor tudi partizane.

Vse te očitke in pomisleke, ki so jih imeli naši borci, je bilo treba v tujini zavračati. Previdno je bilo treba pojasnjevati linijo našega narodnoosvobodilnega gibanja, da ne bi prihajalo do levičarskih odklonov, ki bi jih razni elementi izkoriščali v propagandi proti NOVJ, kar bi partizanom izredno škodilo in povzročalo velike težave zlasti glede materialne pomoći.

V domovini je bilo videti lahko na vsakem koraku znake srpa in kladiva, v tujini med zavezniki pa je bilo te že sektaštvo, v domovini je viselo mnogo samih Stalinovih slik, v tujini je bilo to že podcenjevanje voditeljev zahodnih zaveznikov in so zaradi tega povsod visele slike velike trojice.

Med borci v vrstah 4. prekomorske brigade pa sta prevladovali v glavnem dve mnenji. Eno so zastopali tovariši, ki so jih Angloameričani do kraja razočarali že na Sardiniji, Korziki in v Afriki, saj so z njimi ravnali marsikdaj slabše kot z nemškimi ujetniki, jih onemogočali in psovali, ko so se ti opredeljevali za Tita in narodnoosvobodilno vojsko. Kakor verno, so mnoge že v Afriki šikanirali in naravnost silili v kraljevo jugoslovansko vojsko. Tudi odnos taboriščnih oblasti do prostovoljcev NOVJ je bil skrajno odklonilen. Za ilustracijo naj navedemo, da so npr. dobivali prostovoljci v taboriščih v Alžiru pet cigaret dnevno, kraljevi pristaši pa sedem; naše prostovoljce so puščali v kantino šele tedaj, ko je bilo skoraj vse razprodano, kajti prednost sef imeli kraljevi vojaki. Poleg tega so od naših prostovoljcev zahtevali mnogo več fizičnega dela, vrh tega pa so se angleški podoficirji in kaplarj i prostaško izražali in jih direktno žalili.[251] Zato je razumljivo, da so ti ljudje z nerazpoloženjem gledali na Angleže, kljub temu, da se je zdaj situacija v marsičem spremenila.

Drugo pojmovanje pa so zastopali nekateri starejši ljudje, ki so vrsto let prebili v fašističnih zaporih in konfinacijah ter niso mogli pravilno dojeti linije narodnoosvobodilnega gibanja do zahodnih zaveznikov. Javno so poveličevali Sovjetsko zvezo

[251] VZI, Bgd., f. 6. k. 37.

Skupina komandnega kadra 1. bataljona v Brindisiju. Poročilo o političnem položaju daje politkomisar bataljona Andjelko Siškov

in Stalina, kritizirali in preklinjali zahodne zaveznike — imperialiste. Prav tu pa so bili ti najbolj občutljivi.

Politični komisarji in njihovi pomočniki — partijski voditelji, so bili zlasti reakcionarno nastrojenim zavezniškim ofidrjem pravi trn v peti, kaj ti vedeli so, da politkomisarji niso le politični delavci v svojih enotah, ampak tudi izven njih povezani s prebivalstvom. Predstava o naših politkomisarjih je bila klavrna: prevladovalo je mnenje, da so to ljudje, ki povsod sejejo sovraštvo do Angloameričanov in tako zavirajo njihov vpliv med našimi ljudmi v tujini in domovini. V karakteristikah, ki so jih pisali o teh partizanskih funkcionarjih, so navadno na va j ali negativne ocene. Tako je npr. nek zavezniški agent zapisal o našem odgovornem tovarišu iz baze v Bariju tole: »Ne skriva preveč svojega mnenja, da so Angleži in Američani le začasni zavezniki. Verjamem, da je mišljenje P. istočasno mišljenje ostalih vrhovnih politkomisarjev v Jugoslaviji.«[252] Zavezniki so namreč dobro vedeli, da ustvarjajo politkomisarji in ves politični aktiv prav politično kompaktnost v vsaki enoti in ustanovi NOVJ in da v te enote le s težavo prodira socializmu tuja miselnost.

Zaradi tega so mnogi zavezniški oficirji tudi urejali odnose s partizani tako, da so najraje obšli politkomisarje in se obraćali kar h komandirj em oziroma komandantom bataljonov ali brigad. Kakor je znano, pa v partizanskih letalskih enotah pri RAF politkomisarjev enostavno niso dovolili.

Kljub temu je delo politkomisarjev v 4. prekomorski brigadi potekalo javno in brez posebnih zastojev. Največje breme je padlo na politkomisarje čet, ki so nenehno dobivali novo gradivo od oddelka za propagando štaba baze v Bariju. Ta oddelek je imel namreč tudi svojo tiskamo in je izdajal časopis »Dnevne vesti« in »Domovina« ter druge publikacije. Vsekakor pa je največ gradiva prihajalo naravnost iz Jugoslavije, predvsem iz partizanskih tiskarn v Sloveniji. Večina pripadnikov 4. prekomorske brigade iz Slovenskega Primorja in Istre ni poznala razmer v predvojni Jugoslaviji ter je bila ob prihodu v enoto le bežno seznanjena z dogodki v domovini.

[252] VZI, Bgd., f. 6, k. 37.

Zato so morali politkomisarji v svojih predavanjih zlasti obdelovati razvoj, politiko in cilje monarhistične oblasti v stari Jugoslaviji, vlogo, prizadevanja in sklepe jugoslovanske begunske vlade, vlogo njene četniške vojske in drugih sodelavcev okupatorja v domovini. Obenem pa so morali prikazovati in pojasnjevati nastanek narodnoosvobodilnega gibanja in ljudske oblasti ter razlagati temelje povoj ne družbene ureditve v Jugoslaviji, kakor je bila začrtana na Drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu.

To pa ni potekalo samo v okviru predavanj, marveč so se razvijale zelo zanimive diskusije, spraševanja, ponekod pa so vpeljali celo izpite. Studij je bil obvezen za vse; če kateri niso imeli časa, so prišli na vrsto naslednjega dne. Vsakdo je namreč moral biti seznanjen z našim bojem in njegovim! cilji, z vsebino ljudske oblasti, nacionalnim vprašanjem v Jugoslaviji ter enotnostjo jugoslovanskih narodov. Kakor je bil v domovini skoraj vsak partizan aktivist, prav tako naj bi bili tudi naši borci v tujini iz zlasti v Italiji, kjer so se prebivalci močno zanimali za NOVJ ter postavljali raznotera vprašanja o naši povojni ureditvi. Zlasti pa so se zanimali za to tišti sloji, ki jih je privlačevala ideja socializma in komunizma.

Na sestanke, kjer se je obravnavalo politično vprašanje, pa so večkrat prišli tudi zavezniški oficirji, ki so s svojimi tolmači tudi po več ur sedeli in poslušali, kako in kaj se na njih obravnava. Nekateri so prihajali, ker jih je pač zanimalo, kako poteka politična vzgoja v naši vojski, drugi pa so prav gotovo imeli drugačne namene.

Ko so se odločali za obisk takih predavanj, so vedno prej ob vestili štab brigade, bataljona ali komando čete in prosili za dovoljenje, da smejo na sestankih prisostvovati.

Organizaciji Komunistične partije in komunistične mladine (SKOJ) sta v brigadi odigrali pomembno vlogo, čeprav je bila njuna dejavnost pred zavezniki popolnoma prikrita. Vsaka četa je imela partijsko celico, ki jo je vodil pomoćnik politkomisarja čete. Bataljonski biro so sestavljali sekretarjd celic v bataljonu, sekretar biroja je bil pomoćnik politkomisarja bataljona, pomoćnik politkomisarja brigade pa je bil sekretar brigadnega partijskega biroja, ki so ga sestavljali pomočniki

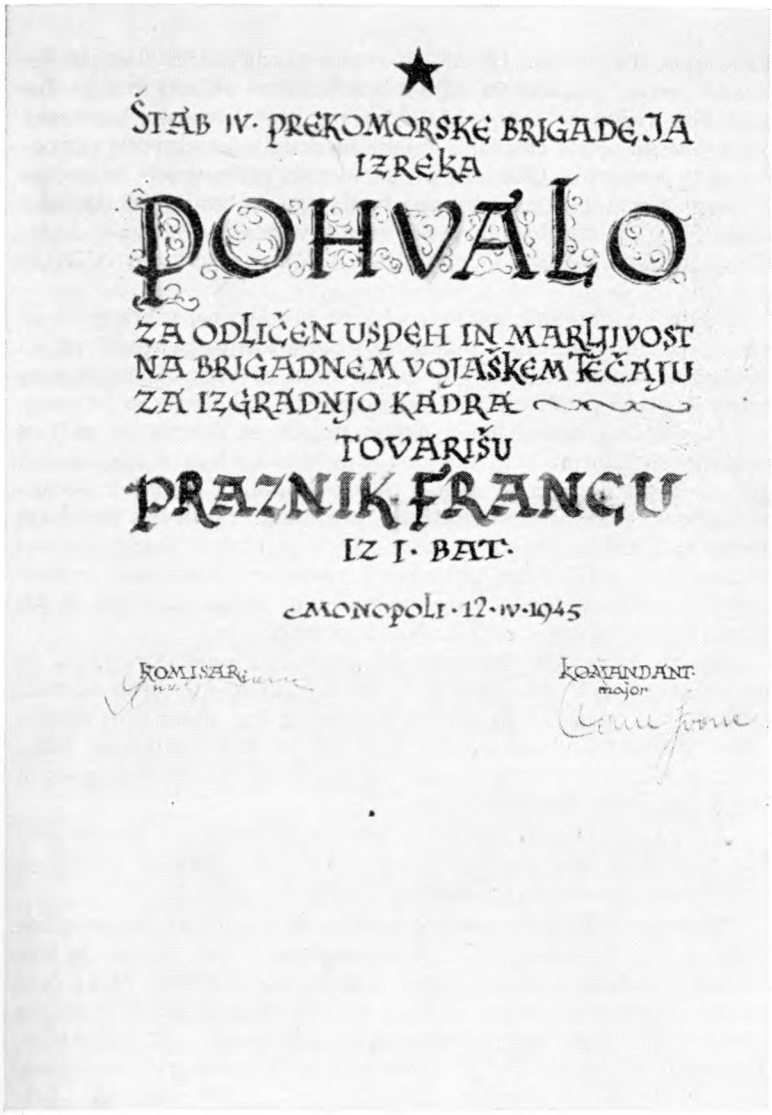

★

ŠTAB IV. PREKOMORSKE BRIGADE JA
IZREKA

POHVALO

ZA ODLIČEN USPEH IN MARLJIVOST
NA BRIGADNEM VOJAŠKEM TEČAJU
ZA IZGRADNJO KADRA

TOVARIŠU

PRAZNIK FRANCU

IZ I. BAT.

MONOPOLI · 12 · IV · 1945

KOMISAR

KOMANDANT
major

Pohvala Francu Prazniku za uspešno opravljen tečaj

politkomisarjev bataljonov oz. sekretarji bataljonskih partijskih birojev. Tako je bil brigadni partijski biro najvišji partijski organ v brigadi. Komunisti iz komand čet so bih člani četnih celic, štabi bataljonov in brigade pa so imeli lastne celice. Sekretarji štabnih partijskih celic so bili cnavadno politkomisarji ali drugi sposobni člani celice v štabu, bataljonske ali brigadne. Bil je torej enak organizacijski sistem kot v partizanskih enotah v domovini.

Vseh članov partije in SKOJ je bilo v 4. prekomorski brigadi nad 200. Mnogo teh komunistov je bilo sprejetih v partijo že prej v domovini in drugod, velika večina pa je bila sprejeta v brigadi zaradi delovnih, moralnih in drugih lastnosti, potrebnih za sprejem v članstvo partije ali SKOJ.

Tudi glede sprejema v partijo in SKOJ so bili pogoji v tujini nekoliko drugačni kakor v domovini. V domovini je npr. bila poleg naštetih pogojev na prvem mestu hrabrost, tu pa ta pogoj ni prišel v poštev. Namesto tega pa so morali komunisti striktno izvajati začrtano politiko do zaveznikov. Zato ni bilo prav, če se je komunist pretirano družil z zavezniškimi vojaki, podoficirji in oficirji, ker je tako postal sumljiv. Prav tako ni bilo na mestu, če je kdo udrihal po zaveznikih, saj je s tem kršil politično linijo. Tako je moral npr. mek četni politkomisar, ki je odkrito napadal zaveznike, na drugi strani pa poveličeval Stalina, celo zapustiti Italijo.

Partijsko delovanje se ni odvijalo v teoretiziranju, marveč je skušalo reševati konkretna vprašanja.

Nekoč so zavezniški oficirji postavili zahtevo, naj bi naši vojaki nosili tudi njihove oznake na uniformah, take kot so jih imeli vsi, ki so spadali pod britansko komando na Srednjem vzhodu. Tej zahtevi pa so se naši tovariši odločno uprli. Skladno s tem je reagirai tudi vrhovni štab, ki je poslal 25. novembra 1944 brzojavko, v kateri je rečeno: »Predlog zavezniških oblasti o uvajanju znakov na uniformah, ki jih dobivamo od njih, ni treba sprejeti, ker je to v nasprotju z našo suverenostjo, kakor tudi z moralo in ponosom naše vojske.«[253]

[253] VZI, Bgd., — knjiga brzojavk, k. 2126/1.

Nekateri nenaklonjeni zavezniški oficirji so tudi skušal'i kdajpakdaj urejati določene zadeve neposredno z našimi vojaki in s tem kazali odkrito omalovaževanje do našega komandnega kadra.

Vsa ta vprašanja so bila na dnevnem redu partijskih sestankov v celicah, pri čemer pa so doživljali posamezniki tudi ostro kritiko, češ da so se do zaveznikov neprimemo vedli. Komunisti v brigadi se niso zapirali v svoj krog, čeprav je bilo njihovo delo ilegalno, marveč so bili na vseh področjih faktor, ki je tudi imel velik vpliv. Kakor v domovini, tako so bili tudi tu komunisti pri političnem, kulturno-prosvetnem in vojaškem delu v prvih vrstah.

Brigada je namreč živela v okolju, kjer so bili ljudje drugačni, tuji socialističnim načelom ali celo tem načelom sovražni. Takšne nazore in poskuse zavestne infiltracije tuje miselnosti v brigadne vrste je uspešno pobijal in onemogočal ravno partijski in skojevski ter ves politični aktiv v brigadi z nenehnim in konkretnim tolmačenjem ter reševanjem posameznih primerov in problemov, ki so se na tem področju pojavljali. Taka politična aktivnost je veljala v vseh ustanovah, med uslužbenci, ranjenci in borci drugih enot NOVJ v Italiji. Zanemarjanje takega dela bi namreč pomenilo kršitev in odstop od linije narodnoosvobodilnega boja.

Glede verskega življenja v brigadi ni bilo nikakršnih zaprek. Verujočim je vodstvo brigade brez ovir dovolj evalo obiskovanje verskih obredov, nekajkrat pa celo priporočalo, z ozirom na to, da so zahodni reakcionarni krogi pripisovali partizanom versko nestrpnost in da so to izkoriščali za svojo propagando proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije.

Kulturno-prosvetno delovanje

Zanimivo je, da je bila, kljub veliki obremenjenosti naših enot v Italiji, kulturno-prosvetna dejavnost dokaj razgibana. Obstajale so igralske, pevske in športne skupine, ki so navadno prihajale iz borbenih vrst v domovini ter posredovale domačo pesem in igro zlasti ranjencem, rekonvalescentom, vojski ter

uslužbencem baze in drugih ustanov. Vsem tem predstavam na nogometnih igriščih, v gledališču Puccini v Bariju in po drugih krajih so redno prisostvovali tudi zavezniški oficirji in njihovi vojaki. Prav tako pa so si ogledovali naši vojaki in oficirji njihove predstave. Tako je marca 1944 obiskal predstavništvo NKOJ v Bariju tedaj zelo znani ameriški igralec John Garfield, predsednik Victory kluba v Holywoodu. Ob tej priložnosti je ta igralec s svojo skupino obiskal tudi partizanske letalce, ki so se ravno tedaj zadrževali v Carovignu pri Brindisiju. Takrat so organizirali prireditev tudi naši igralci in na koncu pa sta obe skupini zapeli himno »Hej Slovani«. Naši predstavniki so Garfielda obdarili s pištolo, ki je bila zaplenjena nekemu nemškemu oficirju v času V. ofenzive. Ameriški igralci z Garfieldom na čelu so bili tako navdušeni nad našimi partizani v Italiji, da se je Garfield odločil posneti filmo jugoslovanskih partizanih.[254]

Prav tako so bile zelo zanimive nogometne tekme, ki jih je reprezentanca NOV iz domovine odigrala z zavezniškimi klubi v Italiji. Predvsem je bila zelo zanimiva tekma 7. oktobra 1944 v Bariju. »Glasnik« Združenih narodov, ki so ga zahodni zavezniki izdajali v Italiji v srbohrvatskem jeziku, po Jugoslaviji pa trošila letala RAF in USA AF (Letalske sile ZDA), je v izdaji naslednjega dne 8. oktobra prinesel na prvi strani večjo sliko naših nogometašev, ki prihajajo na igrišče, pod njo pa članek o tem športnem dogodku.[254a]

2« Poročilo iz Italije z dne 24. 4. 1944. VZI, Bgd., — arhiv SSUP, f. 6, k. 37.

[255]a Clanek se glasi: »V soboto 7. oktobra je bila na stadionu v Bariju reprezentativna nogometna tekma med reprezentanco narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Zmagali so Angleži z rezultatom 7:2 (3:2). Tekmi je prisostvovalo 40 tisoč angleških, jugoslovanskih in drugih zavezniških vojakov.

V britanski ekipi je nastopilo 11 profesionalnih nogometašev prve angleške in škotske lige. V jugoslovanski enajsterici so bili v glavnem igralci splitskega Hajduka, ki so se pred nekaj meseci prebili na osvobojeno ozemlje in so v Italiji odigrali več kot 20 tekem z raznimi britanskimi vojaškimi in letalskimi timi, od katerih niso niti ene izgubili.

V prvem polčasu je bila tekma precej izenačena. Posebno je prihajala do izraza požrtvovalnost Jugoslovanov in sijajna igra Matošiča. V drugem polčasu se je pri jugoslovanih opažalo veliko pomanjkanje treninga in slaba fizična kondicija posameznih igralcev, od katerih neki bolehajo za malarijo. Publika, med katero je bilo tudi nekaj višjih britanskih komandantov, članov sovjetske vojaške misije, poljski oficirji in generalmajor Branko Poljanac, komandant baze NOVJ v Italiji, je sledila igri z velikim navdušenjem. Ta manifestacija zavezniške sloge in prijateljstva je dosegla tak uspeh, da so se odločili za povratno tekmo v Splitu, čim bo osvobojen. Med odmorom v prvem polčasu so zbirali prostovoljne prispevke za britanske in jugoslovanske ranjence.«

Take in podobne prireditve so še bolj pripomogle k razumevanju z zavezniki in še bolj dvigale ugled naše narodnoosvobodilne vojske.

Mimo teh profesionalnih kulturnih ter športnih nastopov pa je bilo kulturno-prosvetno delo v sami 4. prekomorski brigadi tudi dokaj pestro. V vseh četah in bataljonih so delovali kulturno-prosvetni odbori, v štabu brigade pa je bil kulturno-prosvetni referent, ki je vodil kulturno in športno dejavnost brigade. To odgovorno in težavno delo je nekaj časa vodil Rado Bordon, ki je v brigado prišel iz 24. gardbaldinske partizanske brigade »Pio Borri« v Toscani. Ko pa je odšel v domovino, da bi organiziral agitaeijsko propagandni oddelek (agitprop) v Peti prekomorski brigadi, je to funkcijo prevzela akademska slikarka podporočnik Julka Severjeva.

Kulturno-prosvetna dejavnost v brigadi je bila zelo razvejana in zato je lahko našel v njej svoje mesto vsak posameznik tako, da se je sam učil ali pa da je poučeval druge, kakor tudi da je ustvarjalno uveljavljal svoje zmožnosti. Velika ovira pa je bila pri tem oddaljenost posameznih enot brigade, zaradi česar ni bilo mogoče ustanavljati enotnih brigadnih kulturnih skupin, čeravno niso bili uspehi teh posameznih skupin v enotah ravno majhni. Zelo aktivna je bila zlasti skupina 1. čete 2. bataljona, ki je izvedla tudi zunaj precejšnje število skečev, od katerih jih je mnogo napisal sam politkomisar te čete Metod Jurčič, daljni sorodnik pisatelja Josipa Jurčiča.

Likovna sekcija se je izkazala z razstavo, ki jo je priredila v Monopoliju. Ta razstava je presegla vsa pničakovanja, saj si jo je ogledalo veliko ljudi tudi izven vojaških vrst.

Na prosvetnem področju je prišlo zlasti v poštev učenje tujih jezikov: angleškega in ruskega, posebna skrb pa je veljala nepismenim, čeprav je bilo teh v brigadi zelo malo in še ti so se na tečaj ih popolnoma opismenili in tako je bil ta problem v celoti odpravljen. Med prosvetno dejavnost pa je treba prišteti tudi poljudnoznanstvena in kulturna predavanja, ki so prav tako dvigala kulturno raven pripadnikov brigade.

V brigadi, se pravi v četah in bataljonih, pa so delovali tudi nogometni klubi, ki so odigrali veliko tekem med seboj kakor tudi z zavezniško vojsko.

Pevski zbori

Pevski zbori so v vseh prekomorskih enotah imeli izredno pomembno poslanstvo. Slovenska pesem in pesem naših jugoslovanskih narodov je bila v najtežjih trenutkih uteha vsem našim ljudem, ki jih je pregnala vojna vihra širom po svetu. Ne samo, da je imela narodnoobrambni značaj, marveč je v nekaterih primerih bila tudi sredstvo mobilizacije naših ljudi, ki so se zgrinjali tja, kjer so med množico tujih vojakov zaslišali blagozvočno slovensko pet je in se tako okrepili v trdne skupine, ki so se iz zavezniških taborišč prebijale v Gravino. Sam norodnoosvobodilni boj pa je dal pesmi novega poleta. Prav gotovo ni bilo partizanske enote ne v domovini in ne v tujini, ki ne bi imela svojega zbora. Ko se je oglasila ta pesem v tujini, polna hrepenenja in vere, pa so ji prisluhnili vsi. Zavezniki so se ustavljali in poslušali partizansko petje kjerkoli se je razlegalo, silno pa so bili navdušeni ob koncertih, ki jih je prirejal zbor 4. prekomorske brigade. Kakšen odmev je imela pri zaveznikih partizanska pesem, nam priča med drugim tudi izjava novinarja ameriške vojske Walterja Bernsteina, ki je bil leta 1944 med jugoslovanskimi partizani. »Ta vojska,« pravi Bernstein, »vrh vsega še prepeva. Bori se, se uči in poje s svojim ljudstvom. Mogoče izgleda čudno, da ljudstvo, ki je šio skozi take težave, kot je šio to, lahko še poje. Dejstvo pa je, da ta vojska poje več kot katerakoli vojska na svetu. Partizani pojejo od jutra do večera. Njihove pesmi niso nesmiselne. To so pesmi o njihovi zemlji in o tem, kaj bodo storili s fašisti, ki so oskrunili njihovo zemljo. Pojejo o tem, kaj bodo ustvarili, ko bodo uničile fašizem. Njihove pesmi so preproste in zato prekrasne. Strašne morajo biti za nemška ušesa. To so pesmi, ki opominjajo svet, da ljudstvo Jugoslavije dobiva svojo svobodo in da misli to svobodo tudi obdržati.«[255]

V 4. prekomorski brigadi je bilo več zborov, najboljši pa je bil in največ uspeha je požel pevski zbor, ki ga je vodil siepi Nikica Diklić iz Zagreba, ki je spretno igral tudi na harmoniko. Note mu je pisala žena z luknjanjem papir ja in iz teh luknjic

[255] Kaj pravijo Američani o naši vojski? — Brošura. IZDG, Lj.

je izvabljal čudovite melodije. Ta zbor je pel nekaj slovenskih pesmi, pretežni del programa pa so sestavljale puntarske pesmi iz časov kmečkega upora Matije Gubca. Zbor je pod vodstvom slepega Nikice pel tudi nekaj angleških pesmi.

Po odhodu Nikice Diklića v domovino, je prevzel vodstvo tega zbora Milan Komel iz Kopra, ki je potem pomagal tudi drugim pevskim skupinam v brigadi.

Zborovodja Komel je dobil tedaj nalogo, da poveča zbor. Obšel je enote in nabral še druge pevce tako, da je zdaj štel zbor 42 mož (prej 18). Začetek je bil težak tudi zaradi tega, ker pevci niso bili osvobojeni dela in so zgarani prihajali na vaje. Vendar pa je bilo treba pokazati, kaj zmorejo. Začeli so z narodno pesmijo. Toda ker ni bilo not, jih je Komel sam sestavljal s pomočjo harmonike in po spominu. Edino za pesem »Na juriš« so note na veliko veselje vseh prišle. Včasih pa so kar skupinsko ugotavljali, kakšno melodijo ima ta ali ona pesem, sestavljali note in kasneje začuda ugotovili, da se skoraj popolnoma ujemajo s pravimi.

Februarja 1945 je ta okrepljeni Komelov zbor nastopil. Na programu je imel narodne in partizanske pesmi kot: Oblaki so rdeči, Rože je na vrtu plela, Nabrusimo kose, Na juriš, Hej brigade, Vsi smo ubežniki, Bazoviška itd. Po tem koncertu je uspelo štabu brigade najeti v predmestju zgradbo, okoli katere je bil obzidan oljčni gaj. Zbor se je tja preselil in vadil poslej po ves dan. Povečal se je na 47 glasov, imel je svoj odbor in tako dobival svojo organizacijsko obliko.

O teh vajah pripoveduje s^m zborovodja takole: »Dobro smo napredovali ter izpilili pesmi Nabrusimo kose, Na juriš, Hej brigade, Pozdrav delu, Titovo kolo, Bazoviško, Pod oknom; na novo pa smo se naučili pesmi Pobratimi ja, Triglav, Bolen mi leži, O večerni uri, Eno devo le bom ljubil, Soči, Slovenci kremeniti ter žalostinko Gozdič je že zelen, ki smo jo peli umrlemu partizanu. Naučili pa smo se tudi neko rusko pesem. Največ težav nam je delala Pesem o Titu, ki je v molu, kaj ti na va j eni smo bili le pesmi v duru. Dandanes bi kdo rekel, kako je bilo mogoče, da smo se v tako kratkem času toliko naučili. Odgovor pa je tak: prvič so bili vsi fantje zares ‚dobrouharji', drugič večina pevcev je marsikatero narodno poznala že od doma.

Težava je bila le z enim, posebno ko je moral 2. tenor sekundirati prvemu; to je bil menda najmlajši pevec v zboru, mlad korenjak iz Kozane v Brdih. Pri pesmi Triglav prav ni mogel pomolčati, tako da mu je sosed moral vedno zapreti usta ali stopiti na mezinec noge, samo da je tedaj umolknil. Treba je bilo samo še popraviti in izpiliti primorščino, zlasti vokala o in e, odpraviti ‚repe' in izpiliti končnice, naučiti skupne začetke, dih, odmore in povezave — in že je bil program tu.«[256]

Zbor je nastopal v Monopoliju in okolici, kjer so bili bataljoni in čete, v Bariju, Altamuri in Gravini. Zbor so sestavljali samo mladi primorski fantje od letnika 1912 do 1926.

Zbor je nastopal tudi pri samem odhodu brigade v domovino. Komel se spominja tega dogodka takole: »Orkester je igral, mi pa smo peli in vsa brigada z nami. Končno je prišel trenutek, ko so borci po štirih, petih ali celo šestih letih odhajali domov v osvobojeno domovino. Mnogo nas je bilo, ki nismo ničesar vedeli o naših dragih v domovini, pa tudi oni za nas ne. Končno jih borno videli. Kakšna sreča!«[257]

Zbor je priredil veličasten koncert v Splitu v nabito polni dvorani, ki je hrumela od navdušenja, im tudi potem, ko je zbor odpel zadnjo pesem v programu, Titovo kolo, ni popustilo in zbor je moral še in še dodajati. Tako je ta zbor opravil prvo preizkušnjo v domovini in trema je izginila kot bi mignil, malo prej pa so jo skušali pevci tudi odplakniti s kozarčkom dalmatinskega vina.

Pevski zbor 4. prekomorske brigade je kasneje nastopal še v slovenskem glavnem mestu Ljubljani, kjer so pevci in ljudstvo goreli od navdušenja. Tu je tudi nastopil v direktni oddaji Radia Ljubljana. Od tu je zbor potoval skozi Postojno, Divačo, Sežano, čez Kras po sončni Goriški in končno prispel v Tolmin in tu nastopal v okoliških vaseh in v mestu skupaj z drugimi kulturnimi skupinami 31. divizije, ki je bila tedaj v Tolminu. Ponovno je odšel zbor koncertirat v Ljubljano in žel velike uspehe.

[256] Komel Milan: Kulturno udejstvovanje pevskega zbora 4. prekomorske brigade s sedežem v Monopoilju, rkp., str. 3, 4. IZDG, Lj. Mapa 4. PB.

[257] Prav tam, str. 4.

Ko se je 31. divizija preselila v Cerknico, je z njo odpotoval tudi ta pevski zbor, ki je nastopal povsod po okolici, imel pa je še koncert v Gabrjah in Šempasu na Primorskem. Skupaj z divizijskim orkestrom in recitatorji je redno nastopal tudi na proslovah. Ko pa se je divizija preselila v Novo mesto, je zbor nastopal še v Šentjerneju na Dolenjskem, Ribnici in v Velikih Laščah, ob prazniku mornarice pa je ponovno odpotoval v Lj ubij ano, kjer je priredil koncert v dvorani na Taboru. Iz Novega mesta pa je zbor odšel še na turnejo na Gorenjsko in nastopal v Skofji Loki, Kranju, v zdravilišču Golnik, na Jesenicah in kar tri dni na Bledu. Zdaj je bil program iz Italije že močno dopolnjen z novimi pesmimi, ki se jih je zbor naučil v domovini.

Tako so pripadniki 4. prekomorske brigade s svojo kulturno-prosvetno in športno dejavnostjo širili svoje obzorje in plemenitih sebe in svojo okolico, hkrati pa tudi utrjevali in poglab-
1 j ali tovarištvo in borbeno pripravljenost.

Tu velja še omeniti, da so 4. prekomorsko brigado še v Italiji obiskale vidne politične in kulturne osebnosti. Obiskal jo je zdaj že pokojni pisatelj Ferdo Kozak, ki je predavai borcem o Prešernu, profesor Karlo Rupel, ki je tudi že umri, je priredil violinski koncert, Marta Pavlinova-Brina pa je priredila baletno predstavo. Cetrto prekomorsko brigado je v začetku 1945. leta obiskal tudi prvi komandant slovenskih partizanov Franc Leskovšek-Luka, ki je zelo pohvalil njeno delo in naročil štabu brigade, naj predlaga naj zaslužne jše borce za odlikovanje. Te predloge je odnesel v domovino in kmalu je bilo 20 tovarišev tudi odlikovanih.

VARNOSTNI ORGANI

Ceprav smo videli, da so bili Jugoslovani na ozemlju južne Italije vseskozi disciplinirani, borbeni in vestni in so s svojim vedenjem vzbujali začuđen je pri zaveznikih in itali janskem prebivalstvu, je bilo treba zaradi vamosti in gibanja sumljivih oseb okrog naših štabov in ustanov organizirati tudi varnostno službo, vojaško policijo in oddelek za zaščito naroda (OZN). Tako je nastal 5. odsek štaba baze v Bariju, ki je imel na skrbi kontrolo gibanja ljudi. Ta odsek pa je bil ustanovljen tudi pri enotah v Monopoliju.

Naloga 5. odseka je bila, da zasleduje gibanje sumljivih ljudi, cenzurira pošto, zbira material o vojnih zločinih in zločincih ter vzdržuje stike z ustreznimi zavezniškimi ustanovami. V sklopu baze pa je bilo tudi vojaško sodišče, ki je bilo v svojem delovanju samostojno.

Kakor smo že večkrat omenili, se je gibalo na osvobojenem ozemlju južne Italije veliko število četnikov, ki so pribežali iz domovine, pa tudi agentov, ki jih je poslala kraljeva jugoslovanska vlada iz Kaira. Njihov cilj je bil onemogočiti delo misije NOVJ. Ti ljudje so izzivali, napadali, podkupovali naše ljudi in predstavljali tudi določeno nevarnost za življenje posameznikov iz ustanov NOVJ v Italiji.

Peti odsek oziroma oddelek je imel v nekaterih ustanovah in enotah svoje poverjenike. Tako je bil v 4. prekomorski brigadi oficir OZN poročnik Anton Mršek-Zvone z Rakeka na Notranjskem, obveščevalec v 1. bataljonu te brigade pa je bil Rajko Jenko. Vojaška policija pa je opravljala posle javne var-

nosti, reda in miru, medtem ko je OZN imela posle politične narave. Vojaška policija NOVJ v Italiji je bila v Bariju pri vojaški misiji oz. štabu baze, v Monopoliju pa pri štabu mornarice, dalje v taborišču v Tarantu ter v mestih Santa Cesarea, Santa Maria di Nardo ter v drugih krajih južne Italije, kjer so se nahajali jugoslovanski begunci.

Naša vojaška policija je opravljala v begunskih taboriščih dolžnost straže in patruljno službo ter vzdrževala red v taborišču in zunaj njega, njene kompetence pa so bile zelo omejene.

Vojaška policija v Bariju, Monopoliju in drugod, kjer so bile pomembnejše ustanove NOVJ, pa je imela večja pooblastila, širše področje dela in je izvrševala tudi naloge 5. odseka.

Peti odsek štaba baze je dajal vojaški policiji še druge naloge, ki naj jih v pristaniščih opravlja v zvezi z zahtevo zavezniške vojaške policije glede potnikov na ladjah. Zavezniki so namreč zahtevali, da se mora vsak potnik prijaviti zavezniški luški policiji (Port Sicurity), predno odide na ladjo, ladja pa je odpeljala iz luke šele, ko je angleška policija predala kapitanu ladje prekontrolirani seznam potnikov. To je marsikdaj povzročalo preglavice, ker partizani na take formalnosti niso bili navajeni, zavezniška policija pa je ob takih primerih zadrževala ladjo v pristanišču ter posameznike zasliševala in celo kontrolirala sämo ladjo. Ce so na njej našli človeka, ki ga ni bilo v seznamu, je v tem primeru prišlo do velike škode, ker material ni mogel pravočasno v domovino, poleg tega pa je to daj alo vtis dezorganiziranosti in nediscipline.

Na letališčih vojaška policija ni imela toliko dela kot v pristaniščih, saj so bila letališča strožje zavarovana. Medtem ko je bil dohod do letališča prepovedan vsem, ki niso bili tam zaposleni, je bilo v pristaniščih to bolj svobodno in zato so morali zavezniki ukrepati.

Tudi v pristaniščih je bilo treba ustvariti popoln red in disciplino, kar vse je bila naloga vojaške policije NOVJ. Poleg tega je ta policija opravljala tudi dnevno in nočno patruljno službo skupaj z zavezniško policijo in je tako preprečila marsikatero nevšečnost in težavo z zavezniki in tako pripomogla k še večjemu ugledu NOVJ v Italiji, kajti dogajalo se je, da so posamezni zavezniški oficirji zavračali vse, kar je bilo narobe,

kar na Jugoslovane, kot npr. pobijanje rib z razstrelivom, pretepi in drugi incidenti.

Patruljna služba je tako imela dokaj obsežno nalogo. Nadzorovati je morala, če so naši vojaki na ulicah oblečeni po predpisih, če pijančujejo, prekoračujejo predpisane hitrosti z vozili, če obiskujejo gostinske lokale po določeni uri ali če so v lokalih, kjer jim je vstop prepovedan. Policija je tudi pazila, da ne bi prišlo do kraj v vojaških skladiščih ter preprodaje blaga, ovirala je nepravilnosti ter, skratka, skrbela za red im mir. Sredi leta 1944 je bila namreč policijska ura ob 21.30, gostinskih lokalov pa vojska po 18. uri ni smela obiskovati.

V Monopoliju je moral šef vojaške policije NOVJ vsak dan sproti odrediti po enega tovariša za opravljanje patrulje po mestu in se je moral ob 18. uri prijaviti v zavezniški patruljni pisarni (Patrol office).

Kakor smo omenili, je 5. odsek v Bariju in Monopoliju cenzuriral pošto. Da bi cenzura, ki spremlja vsako vojno dogajanje, zaživela, je predstavništvo baze v Bariju še februarja 1944 obvestilo vse enote, ustanove in bolnišnice, ki so bile na ozemlju zavezniške komande za Srednji vzhod, da moraj o vso pošto — ražen uradne — pošiljati temu odseku v cenzuro. Pod uradno pošto so bile mišljene pošiljke, naslovljene na posamezne štabe, komiteje, odbore in je morala biti na vidnem mestu označena z oznako »službeno«. Pošiljanje privatne pošte na katerikoli naslov, ne da bi bila prej cenzurirana, je bilo strogo prepovedano. Tako so morala preko te cenzure vsa pisma in druge pošiljke, poslane v domovino ali naslovljene na posameznike v raznih ustanovah na območju Sredozemlja, to se pravi v Afriki in na Srednjem vzhodu.

Cenzorji pa niso pregledovali vseh pišem, marveč samo tista, ki so se jim zdela sumljiva. Na ostala so le udarjali pečat z oznako »cenzurirano«, ne da bi jih odpirali.[258]

Peti odsek pa je imel opravka še z eno kategorijo ljudi. To so bili ljudje, ki so zaradi svojih zločinov pribežali iz Jugoslavije. Bili pa so tudi zločinci, ki so v fašističnih zaporih in v krajih, kjer so bili naši ljudje internirani, počenjali izdajstva.

[258] VZI, Bgd., — arhiv SSUP, k. 37.

Po razpadu Italije so se celo prijavljali v NOVJ, misleč da za njihova dejanja nihče ne ve in ne bo zvedel.

Naše partizanske oblasti, ki so bile na italijanskem teritoriju, se navadno niso spuščale v aretacije naših državljanov, ražen v primerih, ko je šio za odkrito sovražno dejanje.

Varnostna služba je imela na italijanskem teritoriju med drugim tudi precej opravka, da razreši skrivnost atentatov na naše ljudi. Zgodilo se je namreč, da je bil 17. maja 1944 ob 3,35 zjutraj izvršen atentat na našega stražarja Frana Petkovića iz baze vojne mornarice v Monopoliju. Tisto noč je stražar Petković nenadoma opazil, da gre nasproti po ulici neka oseba. Ker je bila še tema, ni mogel razločiti, ali je civilist ali vojak. Senca je prihajala tiho in s hitrimi koraki. Ko pa je prišla do vogla ulice, se je ustavila in nekaj zakotalila proti stražarju. Stražar je to opazil v im prvem hipu mislil, da je neznanec vrgel kamen, a že v naslednjem trenutku se je spomnil, da bi to lahko bila bomba. V hipu se je vrgel na pločnik, čim dlje od neznanega predmeta. Rešil si je življenje, kaj ti bomba je v naslednjem trenutku eksplodirala in ga ranila le v nogo.

Takoj po eksploziji je bližnji dežurni angleški telefonist skočil k stražarju. Za tem je pritekel še obveščevalec baze vojne mornarice in zgodila bi se bila kmalu nova nesreča. Naš obveščevalec je v prvem trenutku mislil, da je Anglež napadel našega stražarja in že je naperil vanj pištolo. Vendar pa se je k sreči takoj prepričal, da je tudi on pritekel na pomoč našemu stražarju in zato se mu je z obžalovanjem za pomoto oprostil. Po najdenih ostankih je biloi ugotovljeno, da je bila ročna bomba angleškega izvora.[259]

Naslednji atentat se je pripetil v pristanišču Monopoli, ko so neznanci vrgli dve bombi v bližini naših ladij »Zvonimir« in »Amalija«. Prvo bombo so vrgli iz bližnje zgradbe ter je eksplodirala v blizini ladij, pet minut kasneje pa je bila vržena druga bomba, vendar ne iz hiše, marveč izza vogala druge zgradbe. Ugotovljeno je bilo, da je neznanec, ki je vrgel drugo bombo, kadil cigareto, s katero je bombo prižgal ter jo nalahko zakotalil proti ladji, kjer je eksplodirala prav na robu obale.

[259] Poročilo V. odseka štaba baze v Monopoliju z dne 18. maja 1944 zastopstvu NKOJ v Bariju. VZI, Bgd. — arhiv SSUP, k. 37.

Poročilo o tem dodaja: »Preiskali smo vse hiše v bližini, toda odkrili nismo nikogar.«[260]

Naša varnostna služba je imela v Italiji tudi svoje zapore, kjer so bili zaprti ljudje, ki so se bolj ali manj pregrešili zoper vojaški red ali moralo. Ti zapori so bili v Monopoliju in je skozi nje šio od ustanovitve te službe do konca oktobra 1944 277 ljudi, med njimi 40 Slovencev. Mnogo je bilo tudi takih, ki so radi večkrat pregloboko pogledali v kozarec in so se morali čez noč strezndti.

Naslednja naloga varnostne službe je bila, kot že omenjeno, zbiranje gradiva o vojnih zločinih in zločincih, o tistih ljudeh, ki so v okupiranih predelih Jugoslavije zakrivili hudodelstva. Tu ni šio toliko za identifikacijo zločincev, saj so partizani ter civilna oblast vsak zločin, ki ga je okupator storil nad našim ljudstvom, registrirali in zato se je dobro vedelo, kdo, kdaj in kje ga je zagrešil.

Za vse te ljudi ni bilo po kapitulaciji Italije težko ugotoviti, kje se nahajajo. Slo je predvsem za iskanje in zbiranje arhivskega gradiva zoper njih, poleg tega je bilo tudi treba poizvedovati, kje se nahajajo »manjši« zločinci, desne roke velikih na visokih položaj ih.

Treba pa je bilo dobiti tudi podatke o tistih zločincih, ki so naše ljudi v zaporih in internacijah ter drugih prisilnih ustanovah v Italiji mučili in pobijali. Ko je uspelo tem ljudem osvoboditi se, so znali marsikaj povedati. Tako je bilo npr.
28. septembra 1943 v zaporih v Neapelju več Jugoslovanov, političnih zapornikov. Nekega jutra je komandant zaporov, Italijan, pripeljal pred celice nemške gestapovce skupaj z italijansko policijo. Predai jim je seznam, na katerem so bila imena desetih Slovencev, ki so bili še s petimi drugimi sotrpini iz drugih predelov Jugoslavije skupaj v celici. Ko so jih Nemci peljali na streljanje, je komandant zaporov bruhnil drugim smrtno obsodbo: »Pazienza ribelli, verranno anche per voi!« (Potrpite razbojniki, prišla bo vrsta tudi na vas!)[261]

Znano je tudi, da po kapitulaciji Italije niso odprli vseh zaporov, v katerih so trpeli naši ljudje in trepetali pred priho-

[260] VZI, Bgd. — arhiv SSUP, k. 37.
[261] VZI, Bgd., d. št. 9/1-1, 2120. Fotokopija, v IZDG, Lj. v mapi 4. PB.

dom Nemcev. Samo v zaporih v Peruggii je bilo 291 Jugoslovanov, povečini Primorcev in Istranov, ki so bili obsojeni do 30 let ječe, pa tudi na dosmrtno ječo. Prišli so Nemci in jih 105 odpeljali, verjetno v smrt.[262]

Nazadnje je partizanska varnostna služba imela nalogo odkriti tudi tište Jugoslovane, ki jiih je Intelligence Service pošiljal v Italiji v vrste NOVJ kot svoje vohune. Za te ljudi se je kmalu zvedelo in jih odkrilo. Eden od teh vrinjencev je npr. pisaril okrog, češ da je v obveščevalni službi NOVJ in se je tako ujel. Zapadne obveščevalne službe so namreč vtikale nos povsod ter so hotele biti poučene o vsem, kar se dogaja v enotah in ustanovah NOVJ. Za ta posel so poskušale pridobiti ljudi na različne načine. Tako se je zgodilo npr. v tankovskem bataljonu v Gravini, da so angleški oficirji našim ljudem ponujali razne stvari, hoteč s tem pridobiti njihovo naklonjenost in prijateljstvo ter da bi iz njih potem izvabili podatke o delu bataljona. To namero so borci kmalu odkrili in takih »daril« niso hoteli sprejeti.[263]

Delna osvetlitev tega področja delovanja naše baze v Italija omogoča lažje razumeti, v kakšnih okoliščinah in razmerah je delovalo naše predstavništvo v Italiji ter v kakšnem vzdušju so se gibali pripadniki 4. prekomorske brigade in drugi prekomorci. Varnostne službe NOVJ so tudi v Italiji brž spodrezale korenine mnogim, ki so kakorkoli skušali oškodovati naše narodnoosvobodilno gibanje.

» VZI, Bgd. — arhiv v SSUP, k. 36.

263 porocilo o kultumo-političnem delu tankovnega bataljona. Arhiv CKZKJ, Bgd., d. Št. 4881.

NOVO VZDUŠJE NA ITALIJANSKIH TLEH

Jugoslovanski narođnoosvobodilni boj in zadržanje partizanov na osvobojenem ozemlju južne Italije, kakor tudi splošna vojna situacija, so se na ozemlju Italije močno zrcalili v prijateljskem odnosu italijanskega prebivalstva do Jugoslovanov.

Zbliževanje jugoslovanskih partizanov z italijanskim ljudstvom se je odvijalo na več načinov: od trgovinskih, kulturnih in osebnih stikov pa vse do sodelovanja jugoslovanskih borcev v italijanskih partizanskih enotah, kakor tudi sodelovanja itali janskih di vizi j v vrstah NOV in POJ. V naše partizanske vrste pa je prav iz področja, kjer je delovala brigada, odšlo tudi mnogo itali janskih prostovoljcev. Tako je npr. odšla v Jugoslavijo v začetku 1944 s Tretjo prekomorsko brigado skupina 150 Italijanov, ki so se želeli boriti proti nacifašizmu. To priča, da je ideja narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije imela velik odmev med italijanskim prebivalstvom in bi se prav gotovo priključilo jugoslovanskim partizanom še več prostovoljcev, če ne bi posegla v to tako nova italijanska oblast kakor tudi zahodni zavezniki.

Ze februarja 1944 so namreč zavezniki zaprosili partizane, naj ne jemljejo v svoj sestav itali janskih vojakov, ker se s tem »osipa vojska sobojevniške dežele.«[264] Ker je bilo treba to upoštevati, je naša vojaška oblast v Italiji tudi naročila vsem eno-

[264] Komanda enot NOVJ v Italiji je namreč izdala naredbo št. 4 z dne 18. februarja 1944, ki med drugim pravi: »Angleške vojaške oblasti so nas zaprosile, da italijanskih vojakov ne sprejemati v našo NOVJ, ker se s tem osipa vojska sobojevniške (naredba pravi suratničke) dežele.« VZI, Bgd., k. 2092.

tam, naj ne sprejemajo več italijanskih vojakov, ki niso slovanskega oziroma slovenskega porekla ne med naše in niti med italijanske borce, ki se borijo v sklopu NOVJ. Italijanski vojaki lahko odpotujejo v Jugoslavijo samo pod pogojem, če sama komanda njihovih partizanskih enot v Jugoslaviji zaprosi žanje, da bi popolnila svoje divizije v Jugoslaviji.

Na osvobojenem delu Italije je bila splošna situacija za razvoj partizanskega gibanja dokaj ugodna. Ljudstvo, ki se je komaj otreslo fašizma, je težilo k revolucionarnim socialističnim ciljem. Na to razpoloženje pa je brez dvoma vplivalo revolucionarno gibanje v Jugoslaviji in drugod. V Italiji sta ponovno zaživeli komunistična in socialistična stranka, ki sta vse bolj pritegovali zlasti revnejše ljudi v svoje vrste. Zaradi tega je tudi mogoče razumeti odziv italijanskih prostovoljcev v NOVJ in pa nato njihovo razočaranje, ko je bil ta priliv ustavljen.[205]

Na shode, manifestacije ali komemoracije so italijanske napredne stranke redno vabile tudi naše predstavnike. Tako je npr. italijanski narodnoosvobodilni odbor (Comitato di liberazione nazionale — CLN) iz Cerignole v Puglii poslal našemu vojaškemu predstavništvu v Bari vabilo na komemoracijo 11 ubitih italijanskih vojakov, ki so jih Nemci 25. septembra 1943 pobili in vrgli v neko jamo. V vabilu je še rečeno, da je to prva manifestacija te vrste v Italiji in da bi ji želeli dati vseljudski značaj. Ob koncu pa je rečeno: »Da bi se to popolnoma uresničilo in da bi ta manifestacija dobila značaj velike solidarnosti med italijanskim in jugoslovànskim ljudstvom, ki se bori kakor mi za svojo svobodo, si dovoljuje ta komite prositi, da bi Vaša komanda poslala na to manifestacijo enoto zaslužnih partizanov, ki bi skupaj z enotami angloameriške vojske in našimi vojaki izkazali čast enajstim padlim.«[266]

[265] Razpoloženje italijanskega prebivalstva zelo dobro osvetljuje tudi primer italijanskega partizana Nina Pellegrinija. V začetku aprila 1944 mu je naše predstavništvo v Italiji sporočilo, da mora zaradi nekih napak zapustiti vrste NOVJ. V svoji izjavi poudarja, da ne more zapustiti jugoslovanskih partizanov, med katerimi je že 30 mesecev, saj bi ga potem prezirali mnogi Italijani v domovini in tišti, ki so v vrstah NOVJ. Zato iskreno obljubija, da se bo poboljšal. VZI, Bgd., arhiv SSUP, f. 6, k. 37.

[266] VZI, Bgd. d. št. 18/3-2, k. 2115.

Take in podobne manifestacije solidarnosti so pričale, da je v Italiji nastopil nov čas, v katerem bo imel tudi delavski razred svojo besedo, obenem pa so nakazovale prijateljske odnose do Jugoslavije.

Skladno s tem so tudi mnogi italijanski časopisi marsikdaj z občudovanjem pisali o jugoslovanskih partizanih, o njihovem boju za neodvisnost in lepšo prihodnost. 2e 8. oktobra 1944 je na primer rimski časopis »Domenica« objavil obsežen članek pod naslovom »Tito«. Pisec tega članka govori o Titu kot o prvorazredni osebnosti, ki jo je ta vonja spravila na površje. Dobesedno pa pravi o Titu tole: »Prav gotovo se lahko trdi, da je on pravo vstajenje, saj imajo vse ostale politične osebnosti že sijajno preteklost in so prišle na visoke položaje po redni poti, skozi normalen tek dogodkov. Tito pa je stopil na politično pozornico kot bi vstal iz zemlje.« V nadaljevanju avtor članka navaja, da je bil Tito doslej takorekoč v Evropi neznana osebnost, celo malo znana v lastni deželi. Svoji okolici pa da vliva samozavest in da je to človek, ki mu je skoraj brez večje vojaške prakse uspelo povečati partizanske enote od nekaj sto do 500 tisoč mož, ki so osvobodili že preko polovico svoje dežele ter da je dolgo časa zadrževala jugoslovanska fronta do štirideset sovražnih divizij in da je bila ta fronta, takoj za rusko, najvažnejša fronta v Evropi. Ob zaključku pa pravi še tole: »Ceprav je Tito osebno komunist, se zavzema za najširšo osebno svobodo ... Izgleda, da je logična posledica take stvarnosti svečana obljuba parlamenta (misli na jugoslovansko skupščino, op. p.), da zagotavlja privatno lastnino kakor tudi svobodo misli in vere. Na tej podlagi se bo nova Jugoslavija, če bo njena zunanja politika slonela na široki podlagi in na iskrenih težnjah vzajemnega evropskega sodelovanja, predvsem s svojimi sosedi, hitro dvignila in sebi zagotovila mirno bodočnost.«

Toda tako vzdušje v Italiji se je kmalu skalilo. Proti koncu 1944 ter zlasti v začetku 1945 so se začele pojavljati v italijanskem tisku odločne zahteve po neokrnjenosti predvojne Italije, zahteve, obrnjene zlasti proti sklepu Drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu o priključit vi Slovenskega Primorja in Istre k Jugoslaviji. Fašistični in drugi reakcionarni krogi v Rimu, ki so se v začetku potuhnili, so zagnali pravo časnikarsko gonjo proti Ju-

Del 4. prekomorske brigade v Monopoliju 1. maja 1945 pred izvedbo vojaške parade v počastitev 1. maja

goslaviji, s svojo obveščevalno službo pa začeli podpirati skupine Italijanov iz Trsta in Reke. V to častnikarsko kampanjo pa so se vključili skoraj vsi časopisi (tudi vatikanski), ražen komunističnega tiska (Unità), ki je edini skušal iskati rešitev na realni osnovi.

Casnikarska kampanja je imela jasen namen ustvariti nerazpoloženje italijanskih množic do jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja ter oblatiti nasploh novo Jugoslavijo kakor tudi pretrgati komaj dobro razvijajoče se italijansko-jugoslovanske odnose. Imela pa je še en cilj : prepričati za vsako ceno zaveznike, da je Italija prav tako njihova zaveznica, torej na strani protihitlerjevske koalicije in zato nikakor ne bi smela biti po vojni prizadeta. Da bi uresničili vse te namere, so itali— janski reakcionarni krogi navajali v svojem tisku vse mogoče izmišljene statistike, s katerimi so hoteli podkrepiti italijanstvo (italianità) krajev na Primorskem in v Istri ter se odkrito zagnali proti slovanskim narodom nasploh.

Spričo takega stanja so postajali odnosi med Jugoslavijo in Italijo vse bolj napeti, močno pa so se ohladili tudi odnosi med zavezniki in partizani. Tako je prišlo v začetku 1945 celo do bombnega atentata na jugoslovansko misijo v Rimu. Ta incident je takrat jasno naznanil, da se je vnel močan boj za povojne meje, v katerega je bila tedaj usmerjena celotna jugoslovanska politika in ob katerem je vstalo v svojo zaščito enoglasno vse Slovensko Primorje in Istra, kakor tudi njeni sinovi, ki so bil tedaj še močno raztreseni po svetu.

Italijanska propaganda je v tistem času slonela zlasti na prikazovanju nemogočih razmer, v katerih da žive pripadniki partizanske divizije »Garibaldi« in v drugih enotah, kjer da so Italijani poniževani in izpostavljeni nemogočim življenjskim pogojem. V Slovenskem Primorju in v Istri ter v okolici Trsta da je ljudstvo prisiljeno delati v korist Jugoslavije. Dalje, da je Jugoslavija postala tipično sovjetska država ter da medtem ko italijansko letalstvo toliko pomaga jugoslovanskim partizanom, ti masakrirajo in mučijo italijanske vojake in civilno prebivalstvo. Vsi italijanski vojaki iz divizije »Garibaldi« da bi se radi vrnili v domovino, a ne smejo ter da je bilo ustre-

ljeno šest italijanskih oficirjev iz te divizije samo zato, ker so hoteli biti Italijani in so poitalijančili svoja slovanska imena.

Zlasti pa se je ta propaganda osredotočila na Trst, proti kateremu so tedaj nezadržno prodirale partizanske enote. Srdito je italijanski tisk opozarjal na to, da se bo zgodil v Trstu pravi pokol desettisočev ljudi, čim bodo partizani tja prišli. Zato pa naj bi to katastrofo zavezniki za vsako ceno preprečili.

Ta propaganda pa ni zanemarila omeniti tudi naših predstavništev v Italiji, ki da so samo zato, da bi nagovorile čimveč vojakov iz Venezie Giulie (Julijske krajine), da bi dezertirali iz italijanske vojske in da ti jugoslovanski »konzulati« v Italiji tudi omogočajo prevoz teh dezerterjev v Jugoslavijo. (Mišljene so seveda prekomorske brigade in druge prekomorske enote.) Zanimivo je tudi, da so se imena »Jugoslavija« kar se da izogibali in da so imenovali našo državo kar »Balkanija«, Jugoslavija pa da je zgolj proizvod avstroogrskih spletk in propagande. Nekateri časopisi pa so šli celo tako daleč in so trdili, da obstoji na Visu »grobnica italijanskih vojakov«, kjer da je 5000 trupel teh ljudi, ki da so pomrli od gladu in da je bilo 1000 italijanskih vojakov postreljenih samo na otoku Biševo blizu Visa ter da so partizani trupla teh mučenikov vrgli v morje, da zavezniki to ne bi opazili. Poleg tega je italijansko časopisje povzdignilo glas, naj italijanska vlada vendar že stori korake, da bi rešila italijansko ozemlje, kjer da je sicer res nekaj Slovencev, ki pa so trdoglavi in nemogoči, medtem ko se ostala jugoslovanska javnost za to niti ne zmeni.

Predolgo bi bilo naštevanje še drugih klevet, ki jih je italijanski tisk v tistem času naravnost bruhal v javnost, saj je bilo očitno, da skuša s tem preslepiti tako italijansko ljudstvo, kakor tudi zaveznike, ki naj bi na mirovni konferenci upoštevali argumente te propagande. Cim debelejša je bila laž, tem verjetneje je bilo, da se je bo vsaj nekaj prijelo.[267]

Desničarske sile so organizirale v osvobojenih italijanskih mestih tudi silovite demonstracije v podporo zahtevam po neokrnjenosti italijanskega teritorija, množili pa so se tudi incidenti.

[267] Podatki so iz poročiia št. 12, ki ga je poslal v domovino 31. januarja 1945 jugoslovanski predstavnik v Rimu. VZI, Bgd., — arhiv SSTJP, f. 6, k. 37.

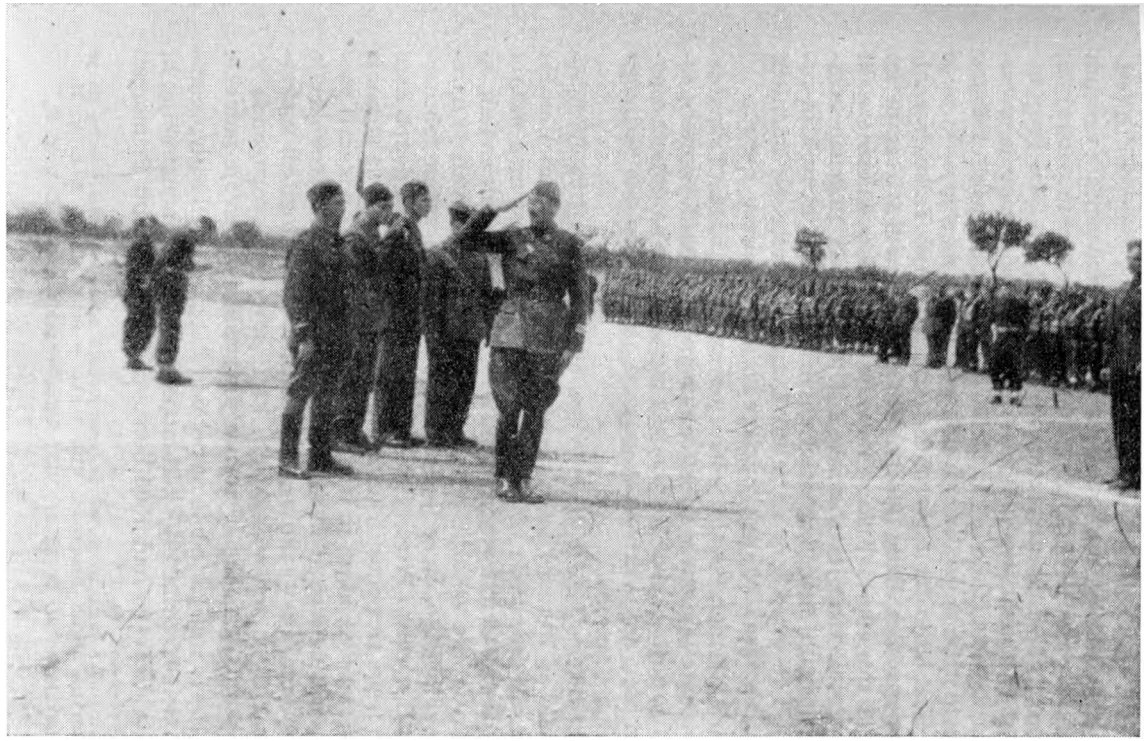

Enote 4. prekomorske brigade se pripravljajo za parado 1. maja 1945 v Monopoliju. Pozdravlja komandant brigade Anton Cerne-Zvone. Levo so: Franc Artač, namestnik komandanta brigade; Edvin Pervanje, pomoćnik politkomisarja brigade; Franc Kralj, politkomisar brigade ter Ciril Pangeršič, komandant prvomajske parade

v TVTnnonnli in

Zaradi vsega tega je naše predstavništvo v Italiji ostro protestiralo pri zaveznikih in zahtevalo, naj bi zavezniška cenzura prepovedala objavljanje laži o Jugoslaviji in njenih partizanih, kar pa ni rodilo nobenega uspeha.[268]

Sovražno vzdušje do Jugoslavije in Jugoslovanov je z vsakim dnem raslo. Tako je 21. aprila 1945 pet italijanskih fašistov že drugič napadlo v Tarantu nekega našega mornarja, ki se je le rešil na ladjo ter oddal nekaj strelov z nje. Težko je ranil enega napadalca. Drug tak incident se je pripetil v Traniju, ko je večja skupina Italijanov napadla naše rekonvalescente, ki so se vračali v svoje taborišče. Pri tem je bilo 10 naših tovarišev ranjenih, med napadalci pa je bilo nekaj mrtvih in ranjenih.[269] Se pred tem pa je bil 7. aprila izvršen že omenjeni atentat na zgradbo jugoslovanske vojaške misije v Rimu.

Vse to je narekovalo veliko opreznost in trezno ravnan je. Te incidente je namreč fašistična propaganda vselej spretno izkoristila, da bi še bolj podkrepila svoje laži o narodnoosvobodilnem boju, saj je krivdo za vsak tak izgred pripisala izključno našim partizanom.

Zaradi tega je naše vodstvo uporabilo vsa sredstva, da bi ne prihajalo do izgredov in da ne bi tako daj ali sovražniku orožja v roke. To pa seveda ni bilo lahko, kaj ti napetost med našimi borci zlasti v Cetrti prekomorski brigadi in v drugih enotah, ki so tedaj še bile v Italiji, je prav tako rasla. Upoštevati je namreč treba dejstvo, da se je šio za ožjo domovino večime teh borcev, za Slovensko Primorje in Istro, od koder so bih doma. Zato je bilo treba na pogostih sestaiakih stalno opozarjati na strpnost in dostojanstvo, ki ga je treba v tem času še bolj pokazati vsemu svetu ter da se je treba načrtno izogibati vsake provokacije ali incidenta. Prav tako naj bi se naši tovariši izogibali vsakršnih diskusi j o teh vprašanjih, kaj ti sovražna propaganda je samo prežala na take stvari ter jih izrabljala v svoje namene.

Namesto tega pa je bila na pobudo štaba baze v Bariju organizirana že 16. aprila 1945 v Monopoliju minna demonstracija, ki se je je udeležilo nad 1500 borcev NOVJ, povečini Primorcev

[268] Angleška cenzura je takrat prepovedala edino objaviti »vest«, da je Tito ubit na ulicah Beograda. VZI, Bgd., — arhiv SSTJP, *i* 6., k. 37.

[263] Brzojavka št. 19, 20, 24. VZI, Bgd., — arhiv SSUP, f. 6, k. 37.

in Istranov, pripadnikov 4. prekomorske brigade. Demonstracija je bila v zaprtem prostoru in ni povzročila incidentov. S tega zborovanja so borci poslali Titu brzojavko, v kateri mu najprej pošiljajo borbene pozdrave in želje, da bi naša jugoslovanska armada čimprej osvobodila drago domovino in da bi izgnala iz nje nemško-fašističnega okupator ja in vse, ki mu pomagajo. »Sestali smo se na delu Italije,« nadaljuje poslanica, »ki so ga osvobodili naši zavezniki in ob tej priložnosti obsojamo vse tište, ki delajo na tem, da bi naše kraje oddvojili od naše domovine. Rojeni v Trstu, Gorici, Pulju in ostalih krajih Slovenskega Primorja in Istre, danes pod Vašim vodstvom in v sestavu JA, smo pripravljeni, da damo od sebe vse, da se odloki Drugega zasedanja AVNOJ sprovedejo v življenje.«[270]

V taki situaciji in v tako težkem vzdušju je 4. prekomorska brigada tudi dočakala odhod v domovino. In kljub besni propagandi ter vsem mogočim klevetam, se je zbralo ob njenem odhodu mnogo ljudi, Italijanov, ki so se želeli posloviti od priljubljenih jugoslovanskih borcev.

[210] VZI, Bgd., d. št. 4-34-1. Brzojavka št. 40 z dne 16. aprila 1945. — Na koncu brzojavke je politkomisar štaba baze v Bariju dodal: »Miting je odlično uspel. Velika manifestacija, veliko navdušenje.«

UKINITEV BAZE NOVJ V ITALIJI IN ODHOD V DOMOVINO

Kakor smo videli, se je iz neznatne Makiedove misije, ki vrh tega še vrhovni štab ni vedel zanjo, razvila v Italiji prava vojaško-politična ustanova, nekakšen otok domovine, ki je imel svojo vojsko, policijo, diplomatske predstavnike, stalne »zveze s tujino«, cenzuro, svoje bolnišnice, šole, avto park, tovarne in druge delavnice. Do jeseni 1944 se je Baza širila, toda po tem času se je situacija tudi v domovini že močno spremenila. Partizanska vojska je osvobajala čedalje večje predele Jugoslavije in vztrajno potiskala okupator ja iz države. Tako so partizani že proti koncu 1944 osvobodili večji del otokov in obale in zato je bilo mogoče prepeljati naše ranjence, invalide in rekonvalescente v obmorska zdravilišča osvobojene obale. Prav tako so se lahko vračali begunci na svoje domove.

V tem obdobju pa se začno tudi že močno ohlajati odnosi med zavezniki in partizani, zakaj vse bolj se je bližal čas, ko bo treba najti politično rešitev jugoslovanskega problema. Očitno je namreč postalo, da je Titova pozicija postala tako močna, da Angleži niso več mogli računati na kakršenkoli obrat v korist restavracije kraljevine in predvojnega družbenega sistema v Jugoslaviji. V interesu čimprejšnjega poraza skupnega sovražnika so, kakor vemo, še vedno materialno podpirali fronto proti Nemcem, vendar je to potekalo bolj po zakonu vztrajnosti ter ustaljenih zvez in služb kakor resničnih simpatij. Tedaj se je tudi mlada Jugoslavija začela vse bolj naslanjati

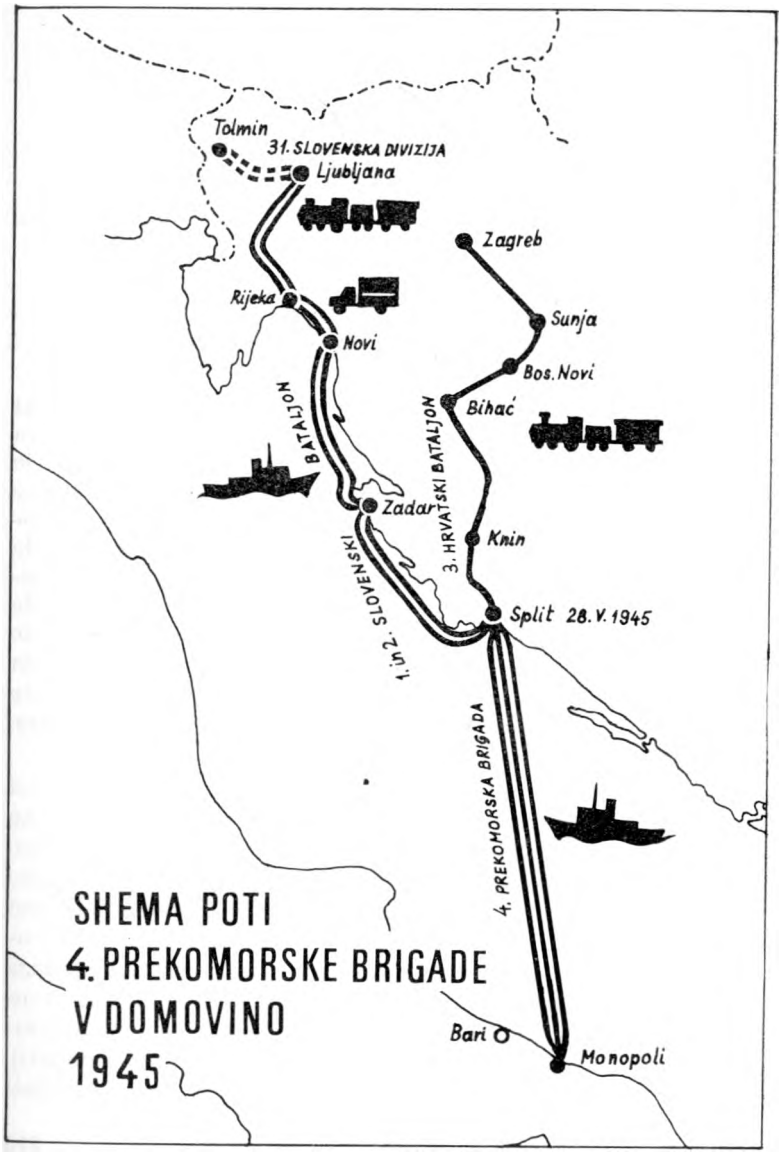
Tolmin
31. SLOVENSKA DIVIZIJA
Ljubljana
Zagreb
Rijeka
Sunja
Novi
Bos. Novi
Bihać
BATALJON
3. HRVATSKI BATALJON
Zadar
Knin
1. in 2. SLOVENSKI
Split 28. V. 1945
4. PREKOMORSKA BRIGADA
SHEMA POTI
4. PREKOMORSKE BRIGADE
V DOMOVINO
1945
Bari
Monopoli

na svojo zaveznico Sovjetsko zvezo, kar spet nikakor ni bilo pogodu zahodnim zaveznikom.

Ni minilo niti leto dni, ko se je izkazalo, da je bil ta strah popolnoma upravičen, saj je tedaj morala kloniti grška partizanska vojska pred zavezniško vojaško silo, ki je mahoma zbrisala pridobitve narodnoosvobodilnega boja grškega ljudstva in vzpostavila ponovno monarhijo.[271]

Vse to je narekovalo postopno zmanjševanje baze v Bariju in pa postopno ukinitev ter popolno premestitev na jugoslovansko ozemlje.

2e 25. novembra 1944 je vrhovni štab poslal v Bari brzojavko, v kateri sporoča, da je komandant baze generalmajor Branko Poljanac odpoklican na novo službeno mesto namestnika komandanta glavnega štaba Srbije. Vodstvo štaba baze pa naj bi prevzel polkovnik Rado Peha ček. Brzojavka pa še dodaja: »Vse ***ljudi, ki se sedaj nahajajo v Italiji in okoli baze, je treba takoj odposlati v Dubrovnik. Bazo je treba zmanjšati na tako mero, da jo je možno ukiniti, kadarkoli bo to potrebno.«***[212] (Podcrtala p.)

Doma pa so zahtevali od baze, naj čimprej pošlje tudi strokovnjake, ki jih v domovini na vseh koncih primanjkuje. V domovino so začele odhajati skupina za skupino in baza se je začela krčiti. Med drugimi je odšel, kakor verno, tudi 1. slovenski prometni bataljon. Tako je štab baze že 22. aprila 1945 brzojavil domov, da je številčno stanje ljudi zmanjšano na minimum ter da se v 4. prekomorski brigadi nahaja kakih 800 primorskih Slovencev (brigada je tedaj štela približno 1200 borcev, op. p.), ki so obremenjeni s fizičnim delom. Brzojavka se nadaljuje: »Pri caku jemo transport iz Sviće, Franci je, Korzike — vseh okoli 10 tisoč Slovencev. Sedaj vam pošiljamo samo ozdravele borce, drugih do razformiranja baze ne moremo poslati.«[273]

[271] Ko so pripadnik! 4. prekomorske brigade zvedeli, da so Angleži napadli grške rodoljube, so iz protesta ustavili vsako delo pri nakladanju ladij, »letalci« pa niso hoteli sodelovati pri prevažan ju materiala v Grčijo. Stavka je trajala tri dni in šele potem je prišlo do sporazuma med našimi predstavniki in Angleži, da se deio nadaljuje. Slednji so namreč zagrozili, da bodo ustavili vsako dobavo Jugoslaviji, če se stavka ne preneha.

[272] VZI, Bgd., — knjiga brzojavk, k. 27.

[273] VZI, Bgd., k. 2125.

Prihod 4. prekomorske brigade v Split 27. maja 1945

Kakor pa so nam kasnejši dogodki potrdili, baza omenjenega transporta 10 tisoč primorskih Slovence v in Istranov (v resnici 6000) ni nikoli dočakala. Zavezniki so namreč te naše ljudi, ki jih je bila italijanska fašistična oblast popolnoma izolirala na Sardiniji, najprej premestili na Korziko, nato pa v južno Franci jo, kjer so delali kot »Slav companies« (»slovanske čete«) v sklopu VII. ameriške armade. Te ljudi so zavezniki zadrževali še dolgo po koncu vojne in so se vračali domov šele septembra in oktobra 1945. leta.[274]

Medtem pa je v bazo dotekalo še vedno veliko ljudi, ki so prihajali od vsepovsod, bolj iz severnih predelov Italije, namreč od tam, do koder je že prodrla zavezniška vojska.

Ko pa je bila osvobojena tudi severna Italija z glavnim mestoni Milanom, se je izkazalo, da je na tem območju veliko število slovenskih žena in otrok, ki so jih fašisti odgnali od doma in jih tu internirali. Ti pregnanci so živeli v nepopisni bedi in je bilo treba najti žanje takojšnjo rešitev.[275]

Toda šele mesec dni po koncu vojne so zavezniki dovolili ustanoviti urad za repatriacijo. Sef tega urada je bil Edvin Pervanje. Toda ta jugoslovanski urad je delo val le malo časa, kajti v Milanu je tedaj mrgolelo četnikov, ustašev in belogardistov, ki so nenadoma postali »zavezniki« in so imeli tudi resnično oporo v Angloameričanih. Zato je nekega dne moral šef urada pod zavezniško stražo odpotovati iz Milana v Rim, njegovega naslednika pa so četniki ubili, pomoćnika pa težko ranili. Tako je žalostno propadel poizkus vzpostaviti bazo, preko katere bi se tedaj čim hitre je lahko repatriiralo večino naših ljudi.

9. maj 1945! Vojna se je končala in človeštvo si je oddahnilo od krvave šestletne morije. Oči so bile poslej uprte v svetlejšo prihodnost, v graditev novega človeštva in novega sveta.

[274] Več o tem glej v knjigi Vilhar Srečko — Klun Albert: Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in južni Franciji. Nova Gorica 1969.

[275] Stab baze v Bariju je 16. maja 1945 poslal NKOJ brzojavko, v kateri je rečeno: »Naše predstavništvo in delegacija v Rimu je prejela dopis Jugoslovanskega narodnoosvobodilnega odbora za severno Italijo. Naših ljudi je na severu preko 30 tisoč. Odbor prosi odobrenja, denar in navodilo za delo. Podrobnih podatkov ni, ker so zavezniki odbili zahtevo za odhod našega predstavništva na sever.« (VZI, Bgd., d. št. 5-1, k. 39.)

Tako razpoloženje je zajelo tudi borce 4. prekomorske brigade, ki so 13. maja popolnoma prenehali z delom. Luke in letališča so utihnila, v skladiščih je obstalo blago, saj je vojna končana in sovražnik potolčen; tisoče rok naših borcev je prenehalo z nakladanjem, razkladanjem in upogibanjem hrbtov pod težkimi bremeni. Bilo se je treba pripraviti na odhod, na odhod v domovino. Končno ta veseli trenutek, da bo moč po tolikih mukah stopiti na svojo zemljo, objeti svoje drage, obnavljati porušene domove!

Cetrto prekomorsko brigado, ki je štela tedaj 1226 borcev, je komanda 19. maja reorganizirala, in sicer tako, da je ustanovila dva bataljona Slovencev ter en bataljon Hrvatov in pripadnikov drugih narodnosti v Jugoslaviji. Slovenci naj bi odšli v Slovenijo, ostali pa na Hrvaško. Zraven tega so zavezniki odpustili iz RAF tudi 3. »letečo« četo. Prav tako naj bi odpotovala z brigado tudi avto šola z deset poltovormimi kamioni, zraven pa še 100 tovarišev iz šoferskega tečaja.[276] Dne 27. maja 1945 so bile zbrane vse enote 4. prekomorske brigade iz Barija in Brindisija z vso opremo v pristanišču Monopoh. Brigada je tedaj za slovo priredila veličastno vojaško parado, ob 18. uri pa se je vkrcala na štiri angleške bojne ladje ter odplula proti Splitu, domovini naproti.

V Splitu so se Slovenci poslovili od tovarišev Hrvatov, ki so krenili kasneje v Zagreb, medtem ko so sami nadaljevali pot po morju v Zadar, Novi in na Reko, od tu pa z vlakom v Ljubljano, kamor so prispeli 2. junija 1945. Deset dni po tem je bila brigada razformirana. Glavnina borcev je odšla v Tolmin v sestav 31. divizije, ki pa se je kmalu preselila v Novo mesto. Od tu so se mnogi borci vrnili na svoje domove.

Tako je tudi Četrta prekomorska brigada skupaj z vsemi drugimi enotami štaba baze narodnoosvobodilne vojske v Bariju dala svoj prispevek k skupnemu boju jugoslovanskih narodov proti okupatorju, prispevek, ki pa ni izkazan samo s tonami prepelj anega materiala jugoslovanskim borcem v domovino, marveč bo tudi zapisan v zgodovino prizadevanj za miroljubno sožitje med narodi.

[276] Po brzojavki, ki jo je poslal štab baze Bari vrhovnemu štabu dne 23. maja 1945. (VZI, Bgd., — knjiga brzojavk, k. 64.)

VIRI IN GRADIVO (BIBLIOGRAFIJA)

A. *ARHIVSKO IN DOKUMENTARNO GRADIVO*

arhiv CK ZKJ v Beogradu;

arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani;

arhiv Muzeja v Makarski;

Arhiv Vojaškega zgodovinskega instituta v Beogradu;
dokumenti, zapiski in fotografije, ki jih hranijo nekdanji pripadniki 4. prekomorske brigade.

B. *SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE*

Babić Manojlo — Luštek Miroslav: *Tankisti prekomorci.* Nova Gorica 1969;

Butorović Radule — Klun Albert: *Tret ja prekomorska brigada.* Nova Gorica 1968;

Churchill Winston: *Druga svetovna vojna.* Ljubljana 1964;

Dedijer Vladimir: *Dnevnik,* 1. in 2. del. Ljubljana 1951;

Ferenc Tone: *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilni boj Slovenije jeseni 1943.* Maribor 1968;

Gizdić Drago: *Dalmacija 1944—1945.* Zagreb 1964;

Huot Louis: *Puške za Tita.* Ljubljana 1965;

Kreft Ivan: *Spomini ljudskega agitator ja.* Maribor 1964;

Levičnik Karei: *Artileristi prekomorci.* Nova Gorica 1968;

Maclean Fitzroy: *Zlatni drum, Pijesak Orijenta, Rat na Balkanu.* Zagreb 1953;

Makiedo Sergi je: *Prva partizanska misija.* Beograd 1963;

Nešović Slobodan: *Inostranstvo i nova Jugoslavija 1941—1945.* Beograd — Ljubljana 1964;

Pi jade Moša: *Priča o sovjetskoj pomoći za dizanje ustanka u Jugoslaviji.* Beograd 1950;

Perhauc Rafael: *Letalei prekomorci.* **Nova Gorica 1968;**

Plenča Dušan: ***Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svijetskog rata.*** **Beograd 1962;**

skupina avtorjev: ***Allied Airmen and Prisoners of War rescured by the Slovene Partisans.*** **Ljubljana 1946;**

skupina avtorjev: ***Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije.*** **Ljubljana 1963;**

skupina avtorjev: ***Prekomorci — oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ.*** **Ljubljana 1965;**

skupina avtorjev: ***Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda.*** **Tom VII, knjiga I. Beograd 1950;**

Strugar Vlado: *Osvobodilna vojna v Jugoslaviji.* **Ljubljana 1967;**

Šmit Jože — Bordon Rado — Klun Albert: ***Peta prekomorska brigada.*** **Nova Gorica 1969;**

Vilhar Srečko — Klun Albert: ***Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji.*** **Nova Gorica 1969;**

C. ***ČLANKI***

Dejstva o »miroljubnem poslanstvu« Rima v Jugoslaviji; **Ljudska pravica — Borba 239/1953 (Ljubljana 23. 9.) ;**

Klun Albert: ***Predgradnja spominske kostnice pokojnih Jugoslovanov.*** **TV-15, Ljubljana 1968 (5. 2.);**

Premalo ubijate! **Ljudska pravica — Borba 235/1953. (Ljubljana 9,** 10.**);**

Primorski Slovenci v letalih nad svojo domovino. **Ljudska pravica 19-20/1944 (Ljubljana 13. 9.);**

Zavezniška pomoč jugoslovanskim partizanom. **Glas zaveznikov 367/1946. (Trst 29. 8);**

Jones William: ***Dvanajst mesecev med Titovimi partizani.*** **Borec 4/1952.**

C. ROKOPISNO GRADIVO* V *ZVEZI S 4. PREKOMORSKO* BRIGADO

Bajt Anton: *Spomini.* **Zabeležil Edvin Pervanje.**

Dovžak Adolf: ***Pisma Edvinu Pervanje;***

Dragojević Lino: ***Pisma Edvinu Pervanje;***

Dreščček Janko: ***Moji spomini iz zadnje svetovne vojne v boju zoper nacifašizem;***

* Rokopisno gradivo je v mapi 4. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Grželj Jože: ***Spomini.*** **Zapisal Zdravko Smrekar;**
Jenko Rajko: ***Pisma Edvinu Pervanje;***
Jenko Rajko: ***Spomini iz Italije;***
Jurčič Metod: ***Spomini;***
Konec Adolf: ***Dogodki iz druge svetovne vojne;***
Macana Antun: ***Dnevnik*** **(hrani ga lastnik);**
Perovič Jože: ***Podatki in spomini.*** **Zapisal Edvin Pervanje;**
Pervanje Edvin: ***Poročilo iz Rima;***
Praznik Franc: ***Nekaj podatkov o 4. prekomorski brigadi.*** **Zapisal Edvin Pervanje;**
Siškov Andjelko: ***Pisma Edvinu Pervanje;***
Smrekar Zdravko : ***Dnevnik*** **(prepis) ;**
Smrekar Zdravko: ***Pisma Edvinu Pervanje;***
Smrekar Zdravko: ***Ustanovitev 3. »leteče« čete.***

SEZNAM PADLIH IN UMRLIH BORCEV*

Padli :

BOŽEGLAV DRAGO, r. 8. novembra 1914 Lokve pri Divači, p. 23. junija 1944 pri prevozu materiala z letalom v domovino.

PREGELJ STANISLAV, r. 4. avgusta 1924 Lom pri Tolminu, p. 29. junija 1944 pri prevozu materiala z letalom v domovino.

POBERAJ ALOJZ, r. 1912 Solkan pri N. Gorici, p. v zadetem letalu nad Albanijo jeseni 1944.

TURK ZELJKO, r. 1921 Zburga pri Kopru, p. 21. avgusta 1944 pri prevozu materiala z letalom v domovino.

ZIZIC IZAK, r. 1921 Dubrovica pri Šibeniku, p. 21. avgusta 1944 pri prevozu materiala z letalom v domovino.

STOJCIC MARJAN, r. Istra, žrtev prometne nesreće 25. februarja 1945 v Brindisiju v Italiji.

LIJEŠEVIĆ ILIJA, r. 15. julija 1907 Crna gora, se ponesrečil ob eksploziji v skladišču municije v Brindisiju 18. avgusta 1944.

Umrli :

CERGOLJ FRANC, r. Misliče, Sežana, umri 16. aprila 1945 za posledicami bolezni, izvirajočih iz NOB.

GABERŠCEK IVAN, r. Gaberje, umri leta 1945.

GRBEC FRANC, r. 1923, Vrbica, Ilirska Bistrica, umri 1945.

KOMEL, r. Komen, Sežana, umri leta 1945 Monopoli.

RIJAVEC STANISLAV, r. 12. oktobra 1910, Ravnica, Gorica, umri 20. septembra 1945 za posledicami ran, dobljenih v NOB.

ROJC JOŽEF, r. 1917, Vrbica, Ilirska Bistrica, umri 1945.

VRABEC FRANC, r. Pliskovica, Sežana, umri 27. julija 1945 za posledicami bolezni, izvirajočih iz NOB.

*** Seznam padlih in umrlih borcev je nastal na podlagi dokumentov in podatkov v anketnih listih, ki so jih izpolnili borci prekomorskih brigad ob proslavi 4. julija 1965 v Ilirski Bistrici. Dodatne podatke pa so dali odbori ZZB NOV vseh primorskih in istrskih občin ter nekaterih občin iz Dalmacije in Crne gore.**

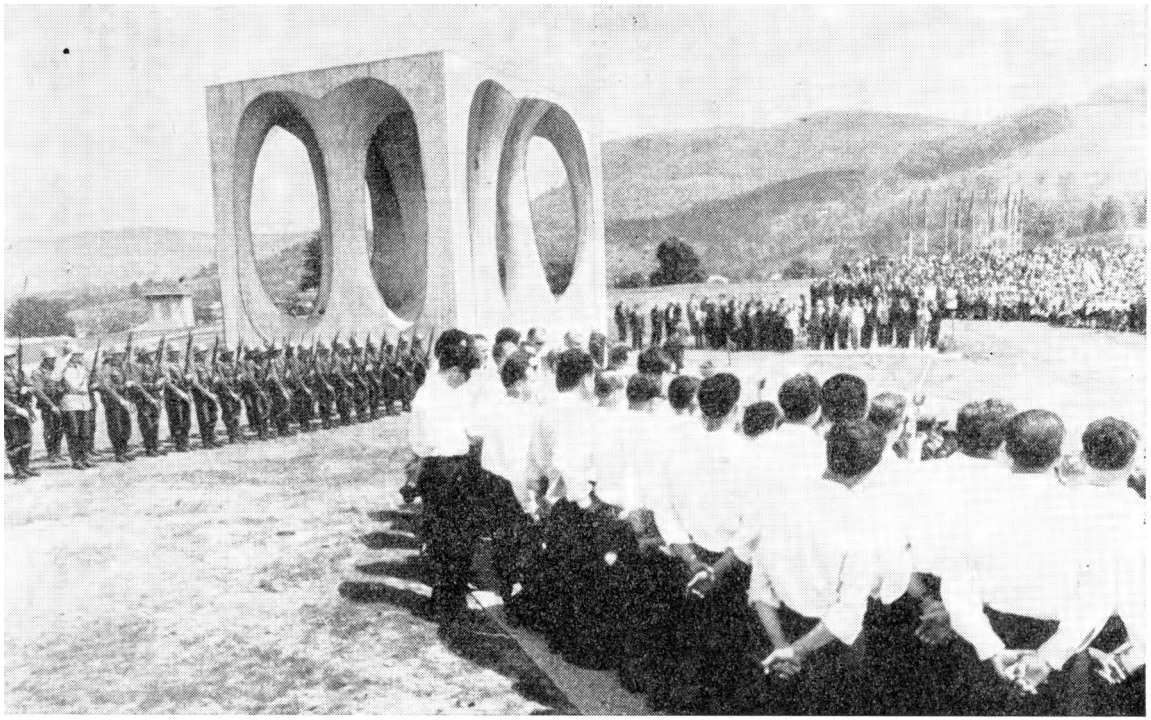

Veličasten spomenik padlim borcem prekomorcem, borcem Jugoslovanske armade in borcem domaćinom, ki so ga 4. julija 1966 odkrili v Ilirski Bistrici. Spomenik sta zasnovala in izdelala akademski kipar Janez Lenassi in inž. arh. Ziva Baragova. Kipar Lenassi je zanj prejel nagrado Prešernovega sklada za leto 1965. Na plošči pri vhodu v podzemni del (grobnico) spomenika so vklesani verzi Rada Bordona: »Iz kraške globoćine vaš zadnji dom kipi; spomin na vas ne mine, med živimi živi.«

SEZNAM VODILNEGA KADRA BRIGADE

Stab brigade:

Komandant:

1. **DUŠAN VUKOVIC,**
2. **ANTON CERNE-ZVONE**

Politični komisar:

1. **v. d. BOŠKO KERKEZ,**
2. **FRANC 2UGELJ - ZVONE,**
3. **FRANC KRALJ,**
4. **v. d. TONCEK KOVAČ.**

Namestnik komandanta:

1. **FRANC ART AC**

Pomoćnik političnega komisarja:

1. **BOSKO KERKEZ,**
2. **EDVIN PERVANJE.**

Pooblaščeni oficir OZN :

1. **ANTON MRŠEK- ZVONE**

Kulturno-prosvetni referent :

1. **RADO BORDON,**
2. **JELKA SEVER - ŽUGELJ.**

Zdravnik:

1. **dr. OVADIA ELI AS**

Sekretar SKOJ:

1. **JURAJ ZANINOVIC,**
2. **JANEZ ERBEZNIK.**

Sekretar štaba brigade:

1. **IVICA BUTKOVIC**

Komanda stana:

Komandant:

1. **BRUNO UNGAROV,**
2. **SERGIJE FUGOSIC,**
3. **ALBIN DOLSCAK,**
4. **JOŽE JANEZlC.**

1. bataljon

Komandant :

1. **ANDRIJA STIPANO VIC,**
2. **MIHAEL SPOLENAK,**
3. **MARIN KASTRAPELI,**
4. **CIRIL PANGERŠIC.**

Politični komisar:

1. **JOSIP PAVLIC,**
2. **MARIN KASTRAPELI,**
3. **MARICKA KUSLAN,**
4. **ANDJEJKO SlSKOV.**

Namestnik komandanta:

1. **MARKO KOMASAR,**
2. **DAVID PUŽ,**
3. **VLADO CENCELJ.**

Pomoćnik političnega komisarja :

1. **DIMITAR TODOROVIĆ,**
2. **EDVIN PERVANJE,**
3. **LJUBO PAPARELA.**

Sekretar SKO J :

1. **JANEZ ERBEZNIK**

Oficir za zvezo:

1. **ZLATKO GOLDNER**

Obveščevalni oficir:

1. **RAJKO JENKO**

Sekretar štaba bataljona:

1. **JOŽE KRIST AN**

Intendant :

1. **VENCELJ SIMNOVČIĆ,**
2. **IVAN POROPAT.**

2. bataljon

Komandant:

1. **ANTE KUZMANIĆ,**
2. **MIHAEL SPOLENAK,**

3. KAREL KRAUTBERGER,
4. FRANC KRIŽAJ - SORC.

Politični komisar:

1. ANDJELKO ŠIŠKOV,
2. TONČEK KOVAČ.

Namestnik komandanta:

1. ANTE KUZMANIC,
2. JAKOV KEVO,
3. DJURO STOJISAVLJEVIC,
4. FRANC KRIZAJ - SORC,
5. VLADO CENCELJ.

Pomoćnik političnega sekretarja:

1. MILOS ST ANO JE VIC,
2. SIBE DUŽEVIC,
3. STIPE DRUSKOVIC,
4. IVO ŠIRCELJ.

Oficir za zvezo:

1. JOZE PEROVIC

Intendant:

1. MILJENKO KAPILOVIC

Sekretar štaba bataljona:

1. MILIVOJ LONČAR

3. bataljon

Komandant :

1. JERNEJ TEROPŠIC

Politični komisar:

1. MIROSLAV PREMK-LIST

Namestnik komandanta:

1. JOŽE JANEŽIC

Pomoćnik političnega sekretarja:

1. IVO ŠIRCELJ

Samostojna četa brigade:

Komandir :

1. FRANC STR A JN AR

Politični sekretar:

1. MILENKO ŠEGVIC

Komandirji čet:

BAKOTIN MARIN,
BIRSA VLADIMIR,
BOROVIC VIDOJE,
CAC IVAN,
DRAGOJEVIĆ LINO,
GAZIVODA VIDOK,
GRADASEVIC BOZO,
JOGAN ERNEST,
KRISTAN JOZE,
LAZAR JOŽEF,
LESJAK JOZE,
MAVRA PETER,
ORLANDIĆ NIKOLA,
PEŠELJ PETER,
PETRICEVIĆ MILAN,
PLOŠNIK ROBERT,
PRIMO JULIJ,
PUZ DAVID,
ROSA STEFAN,
SPOLENAK MIHAEL,
SMREKAR ZDRAVKO,
STOJISAVLJEVIC DJURO,
STRAJNAR FRANC,
SIVEC RUDOLF,
STARAJ IVAN,
SIKMAN JOSIP,
TICA LAZAR,
VUJANOVIĆ SAVO,
ZANIĆ IVO,
ZA VRSNIK MIROSLAV - PASTIR,
ZENČIĆ IVO,
ZAGAR JANEZ.

Politični komisarji čet:

ALEKSA MILIVOJ,
BATISTIC NIKOLA,
BENOVIC VLADIMIR,
BERDAJS FRANC,
BORCIC LJUBO,
DOVZAK ADOLF,
HINIC MIRKO,
JURČIC METOD,
KINKELA FRANJO,
LAKIĆ MILIVOJ,
MALALAN RIKO-HENRIK
MITROVIC DUJE,
PETROVIC MILOŠ,

RADOMAN NIKOLA,
RADELIC IVO,
POPOVIC MILIVOJ,
PRAZNIK FRANC,
SMREKAR ZDRAVKO,
SEGVIĆ MILJENKO,
ŠIMERA RAJMOND,
TODOROVIC DIMITAR,
TURZO KARLO,
VOLF MILIVOJ,
ZANINOVIC JURE.

Namestniki komandirjev:

ANTISIN VICE,
BAJLO IVAN,
BIRSA VLADIMIR,
BOROVIC VIDOJE,
DRAGOJEVIC LINO,
GAZIVODA VIDOK,
MARKOV STIPE,
MAROVEC SAVO,
MOKOLE LUDVIK,
ROSA STEFAN,
STARAJ IVAN,
STUP AR ALOJZ,
VITEZ IVAN,
ZAGAR JANEZ.

Pomočniki političnih komisarjev čet:

ANDJUS RADE,
ASIĆ MILAN,
DUZEVIC SIBE,
HINlC MIRKO,
JURClC METOD,
MITROVIC DUJE,
PAPARELA LJUBO,
RADELIC IVO,
RADOMAN NIKOLA,
VOLF MILIVOJ,
ZENClC IVO.

OPOMBA: Vrstni red imen v seznamu vodilnega kadra je urejen po vrstnem redu opravljanja funkcije. Ime za priimkom, ločeno z vezajem (-), je partizansko ime. Zaradi pogostih sprememb v organizaciji enot 4. prekomorske brigade ni bilo mogoče rekonstruirati četnih komand. Zato navajamo komandirje, politkomisarje, namestnike komandirjev ter pomoćnike politkomisarjev čet skupaj po abecednem redu.

SEZNAM TOVARIŠEV IN TOVARIŠIC IZ ODDELKA ZA PRESKRBO BAZE JA V BARIJ U Z DNE 6. MAJA 1945

I. Sekretariat:

Pisarna oddelka:

MILAN KMET, načelnik,
ANDRIJA STIPANOVIĆ, pom. načelnika,
JOVAN UZELAC, sekretar,
HELENA KRASEVEC, šef pisarne.

Kurir ji:

MIRKO GULIN,
JOSIP HINIC,
FRANC ŠKRLJ,
ANTON PODBRŠČEK.

Menza:

JOVO GRGINIC,
NIKOLA BABIC,
ANGELA GERSIC,
ANTUN SIROTIC,
FRANC ŠKRT,
FRANC TROST,
MARICA RELJAC.

Skupina v komandi stana (pranje perila):

MARIJA BOGDANIC,
LJUBICA BOGDANIC,
TEREZIJA SKOK,
MARIJA GABRŠCEK,
JOZE DRIUSA.

Soferji:

VIKTOR LENARCIČ,
JANKO TOMŠIČ,
HERMAN PAVLIN,
ALOJZ KARIS,
PETER TORKAR.

II. Blagajna in knjigovodstvo:

BOZO MIKULIĆ,
DUŠAN RADOMAN,
FERDO KULISIC.

III. Trgovinsko industrijski odsek:

IVAN ANTUNAC,
PAVLE MARKOVIĆ,
JAKOB SVILIČIC,
PROSPER GRGIČEVIĆ.

IV. Odsek za zračni transport:

RAJKO BENEDIKT,
HUGO MIZNER,
MIMI ČESAREK.

V. Odsek za pomorski transport:

Pisama :

FRANJO BACIČ,
DANILO STUBELJ,
VINKO KOSIR,
JOSIP PAVLETIĆ,
BOGO PUHAR,
RIHARD MADJAROS.

Oficirji za zvezo:

IVAN KARADJIJA,
DUJO GABRIC.

Skladišče pogonskega materiata:

VLADO GLAZER,
ANTON SMREKAR.

Odpravništvo v Monopoliju:

VIKTOR SKERBIS,
MIRKO PERTOT,
ZLATKO PREVEDAR,

ANTE CARIĆ,
FRANC KOGOJ,
FILIP MIOSlC,
AVGUST LANGO,
ELA MANDIL.

VI. Ekonomski odsek:

Pisarna :

NIKOLA AGIC,
IVAN PETROVlC,
JOSIP ZAMBERLIN,
MATEVZ ISTENIC,
FRANE HRANUELI.

Brivnica:

VLADIMIR ST ANTA.

Mehanična delavnica:

ANTON MIKUŽ.

Mizarska delavnica:

KARLO PADJEN,
KRSTO ZlVKOVlC.

Cevljarska delavnica:

JOŽE GABRŠČEK,
JOZE REBOLJ,
FRANC PAGON.

Krojaška delavnica:

ANTON BAJT,
LUDVIK DAKSKOBLER,
JOŽE SIVEC,
ANTON CERMELJ,
FRANClSKA MIKLAVClC,
MILEVA KATIC,
HEDVIKA STEZINAR,
JOZE JAMSEK.

Skladišče pisarniškega materiata:

MIRKO CERNIGOJ,
FRANC RUZlC.

Skladišče obutve in oblačil:

PETAR RADOVČIĆ,
ALOJZ BARAGA,
VIKTOR MLADENIČ,
IVAN VALENČIC.

Skladišče živil:

LEOPOLD OGRIN,
GROZDAN ZVOKELJ,
ALOJZ KOVIC,
IVAN KALUZA.

Delovni vod:

STANISLAV PUZ,
MIRKO PARIZ,
IVAN ČERIN,
ANTE DUJMOVIĆ,
DARKO DOMINIS,
SVETOZAR NIKOLIC,
KRSTO JOVANOVIĆ,
FRANC OGRIC,
ANTON CERNELHA,
SILVESTER FRANKIĆ,
ARTUR PAHOR,
SILVESTER LAVRENCIČ.

Tovarna mila:

MATE BAJIC,
MILKA MARIC,
JURAJ KARUZA,
MARJAN VIDOVIC,
ANTE VODANOVIC,
IVAN GAVRILOVIĆ,
DUŠAN POPOVIĆ,
ANTON ZIDARIČ,
MIROSLAV NEVREDEN,
STANISLAV KREČIC,
ANGEL PEHARC,
KUZMA RONCEVIĆ.

OPOMBA: Seznam tovarišev in tovarišic iz oddelka za preskrbo štaba baze JA v Bari ju spada v knjigo zato, ker so pripadniki 4. prekomorske brigade delali v neposredni povezavi s tem oddelkom. Seznama tovarišev iz drugih tovarn in delavnic ni bilo mogoče dobiti.

ABECEDNI SEZNAM OSEB

Jože A. Hočevar

A

Agić Nikola 261, 337
Aleksa Milivoj 332
Alexander 18, 22, 161, 165, 166
Anders 73, 130
Andjelković 31
And jus Rade 333
Angelič 190
Antisin Vice 333
Antolin Roman 360, 367
Antunac Ivan 92, 336
Armanda Adam 31, 32, 37
Armstrong 14
Artač Franc 107, 109, 131, 209, 278, 311, 329
Asić Milan 333
Avbelj Viktor 104
Augustinčić Antun 110
Avšič Jaka 161

B

(Babič?) Branko 82
Babić Franjo 336
Babić Manojlo 69, 323
Babić Nikola 335
Badoglio 69
Baf Milivoj 71
Bajlo Ivan 202, 333
Bajic Mate 338
Bajt Anton 203, 204, 233, 324, 337, 358
Bajuk Josip 98
Bakotin Marin 332
Balković Aleksandar 267
Baraga Alojz 338
Baraga Živa 328
Barbato 210
Barbić 63, 64
Barišić Mario 72
Batistić Nikola 332
Bavcon Danica 357
Benedikt Rajko 336
Benović Vladimir 332
Berdajs Franc 98, 332
Bernastein Walter 295
Biček Franc 273
Birsa Vladimir 233, 332, 333
Bobnar Stane 357, 359
Bogdanić Ljubica 335
Bogdanić Marija 335

Opomba: Seznam obsega vse priimke in imena oseb, ki so omenjene v knjigi: v osnovnem besedilu, v virih in gradivu, v seznamu padlih in umrlih borcev in bork, v seznamu vodilnega kadra brigade, v seznamu tovarišev in tovarišic iz oddelka za preskrbo štaba baze JA v Bariju, v opombah pod črto, v napisih k reproduciranim fotografijam in dokumentom, v spremni besedi, v vsebini knjige in v kolofonu.

Bole Adolf 179, 181, 186, 201, 202, 208, 358
Bole Andrej 202
Borčić Božo 92
Borčić Ljubo 332
Bordon Rado 69, 136, 294, 328, 329, 357, 359, 360
Borović Vidoje 98, 332, 333
Božeglav Karei 188
Božeglav Drago 207, 214, 327
Božeglav Anton 207
Bratanić 53, 54
Bratuž Franc 191
Butković Ivica 329
Butorović Radule 69, 323
Buzet Mario 72

C

Cankar Ivan 107
Carić Ante 337
Caruana Walter 83
Catango Domenico 66
Cedrljek Ciro 267
Cencelj Vlado 107, 109, 131, 136, 234, 239, 330, 331, 358
Cergolj Franc 327
Cerkvenik 206
Churchill Randolph 14
Churchill Winston 11, 12, 14, 19, 22, 50, 150, 323
Clark 232
Clisold 151
Coner 250
Cvetković 53
Cvitanović Vinko 51

C

Čač Ivan 332
Čerin Ivan 338
Cermelj Anton 337
Cerne Anton-Zvone 104, 107, 109, 131, 136, 209, 234, 278, 311, 329
Cernelha Anton 338
Cernigoj Mirko 337
Cešarek Mimi 336

D

Dakskobler Ludvik 337
Deackin 11, 14
Dedijer Vladimir 17, 18, 39, 40, 41, 45, 49, 56, 58, 156, 159, 323
Denčević Luka 47
Detoni 110
Dewis 227
Diklić Nikica 295, 296
Dobrilo Orest 71
Dolščak Albin 107, 111, 131, 136, 234, 330
Dominis Marko 338
D'Orlando Carlo 83
Dovžak Adolf 96, 178, 208, 210, 324, 332, 358
Dragojević Lino 324, 332, 333, 358
Dreščck Janko 97, 18, 182, 192, 193, 196, 324, 358
Drhačku Lujže 190
Drius Jože 335
Druhovka Stanislav 202
Drušković Stipe 109, 331
Dukmović Ante 338
Dužević Sibe 331, 333

E

Eden Anthony 19
Eisenhower Dwight 33, 35
Elias Ovadia 329
Erbežnik Janez 214, 329, 330

F

Farish M. Linne 21, 22, 37
Ferenc Tone 12, 19, 323
Ferjančič Anton-Zvone 358
Flanelli Luigi 263
Flesch 265
Forster 54
Frankić Silvester 338
Fugosić Sergije 111, 330

G

Gabrić Dujo 336
Gaberšček Jože 337
Gaberšček Marija 335
Gaberšček Ivan 327
Gamulina 53, 54
Garfield John 293
Gavrilović Ivan 338
Gazivoda Vidok 96, 332, 333
Geršić Angela 335
Gizdić Drago 30, 61, 64 65, 66, 954 32S
Glazer Vlado 336
Glušić David 70
Goldner Zlatko 213, 330
Golob 182
Gombač Jože 278, 284, 285
Goodwin J. 85
Gradaševič Božo 98, 332
Grabec Franc 327
Gregorčič Edvard 359
Gregorič Ivan 70
Gregorčič Simon 98, 183, 192, 201
Greif Martin 358
Grgičević Prosper 336
Grginić Jovo 335
Grželj Jože 325, 358
Gubec Mati ja 296
Gulin Mirko 335

H

Hamilton John — Heidin Sterling 38
Harding 161, 163
Harkourt 40, 51, 53, 238
Harrison 173
Hinić Josip 335
Hinić Mirko 98, 332, 333
Hitler Adolf 49, 159
Hočevar France 357, 358, 359, 360, 367
Hočevar A. Jože 358, 360, 367
Hranueli Frane 337
Hrovat Silvo 357
Hudson 7
Huot Louis 35, 36, 37, 38, 39, 41, 73, 74, 118, 323

I

Iljadić Petar 263
Istenić Matevž 337

J

Jamšek Jože 337
Janežič Jože 107, 109, 111, 330, 331
Jelkič Žarko 71
Jenko Rajko 72, 73, 74, 299, 325, 330
Jerman Janez 182
Jogan Ernest 94, 332
Johnson 250
Jones William 12, 24, 25, 41, 228, 324
Jovanović Krsto 338
Jukas Antun 47
Jurčič Josip 294
Jurčič Metod 102, 104, 107, 270, 271, 274 ,275, 294, 332, 325, 333, 358

K

Kaplarski Angel 190
Kapilović Miljenko 331
Kalic Adam 71
Kaluža Ivan 338
Karadjordjević Petar 15, 24, 47
Karadjija Ivan 336
Kardelj Pepca 72
Kardelj Edvard 75
Kariš Alojz 336
Karuza Juraj 338
Kastrapeli Marin 96, 330
Katić Mileva 337
Kerkez Boško 107, 109, 209, 329
Keen 233
Kevo Jakov 331
Kidrič Boris 75
Kinkela Franjo 332
Klanjšček Zdravko 360, 367
Kliskić 73
Ključevšek Alfred 72, 73

Klun Albert 53, 58, 69, 183, 249, 319, 323, 357, 358, 359, 367
Kmet Milan 34, 44, 94, 335
Knapić Kazimir 71
Knight Donald 45
Kocjan Miro 357, 359
Kogoj Franc 337
Kokot Antun 71
Kolumbin Andjelko 71
Komasar Mirko 330
Komel Milan 296, 297, 327, 358
Konec Adolf 196, 201, 325, 358
Kornjejev 14
Košir Vinko 336
Kovač Tone 107, 109, 131, 136, 234, 329, 331
Kovič Alojz 338
Kozak Ferdo 49, 298
Kozulić Karlo 49, 272
Kraigher Uroš 357
Kralj Franc 109, 278, 311, 329
Kraševec Helena 335
Krautberger Karei 107, 109, 131, 136, 234, 331
Krečić Stanislav 338
Kreft Ivan 66, 323, 357, 359
Krsitan Jože 213, 215, 330, 332
Krivec Joško 360
Križaj Franc-Sorc 104, 107, 109, 213, 331
Kulišić Ferdo 336
Kukovec Ivan 359
Kup 123
Kuret Albin 357, 359
Kušlan Marička 109, 213, 215, 330
Kuzmanić Ante 94, 330, 331

L

Lakić Milivoj 332
Lakovič Vladimir 367
Langmann 64
Lango Avgust 337
Lavrenčič Mira 359
Lavrenčič Silvester 338
Lazar Jožef 332
Lenarčič Viktor 336
Lenassi Janez 328
Lekić 218
Lesjak Jože 332
Leskošek Franc-Luka 75, 298
Levičnik Karei 69, 220, 323, 357, 359
Licul Grašić Franjo 70
Liješević Ilija 327
Lončar Milivoj 331
Lonero 252
Lovrenčič Ivan 192, 193
Lucifer 252, 253
Luštek Miroslav 69, 323, 357, 360, 367

M

Macana Antun 203, 325, 358
Maclean Fitzroy 14, 19, 21, 22, 41, 43, 50, 151, 163, 323
Madjaros Rihard 336
Magajna 135
Mahne Stane 357, 359
Makiedo Sergije 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 49, 73, 77, 87, 90, 94, 125, 160, 163, 251, 252, 253, 258, 315, 323
Malalan Riko-Henrik 215, 332
Mandil Eia 337
Marie Milka 338
Marinček Tone 34, 44. 166
Markić 63, 64
Markov Stipe 333
Marković Pavle 336
Marovec Savo 333
Masterović Djuro 49
Mastrović 71
Matas Ivan 202
Matošić 293
Mavra Peter 332
Mihailović Draža 7, 11, 12, 14. 17
Mihajlović Boško 70, 71
Miklavčič Frančiška 337
Mikulić Božo 336
Mikuž Anton 337
Milojević Miloje 43, 45, 48
Milles 238

Miošić Filip 337
Mitrović Duje 332, 333
Mizner Hugo 336
Mladenić Viktor 338
Mokole Ludvik 333
Molin 80
Moor Peter 22, 228
Morse 90
Mršek Anton-Zvone 107, 131, 136, 234, 278, 299, 329
Mussolini Benito 41

N

Nešović Slobodan 22, 323
Nevreden Miroslav 338
Nikolić Svetozar 338
Novak Karei 12, 78

O

Odrljin Jakov 47
Ogrić Franc 338
Ogrin Leopold 338
Orišenkov 141
Orlandić Nikola 98, 332

P

Padjan Karlo 337
Padovan Grga 261
Pagon Franc 337
Pahor Artur 338
Pangeršič Ciril 107, 109, 209, 213, 239, 285, 311, 330, 358
Paparela Ljubo 109, 239, 330, 333, 358
Pariz Mirko 338
Parker 160, 161, 163
Pavletić Josip 336
Pavlič Josip 96, 330
Pavlin Herman 336
Pavlin Marta-Brina 298
Pears 123
Pehaček Rado 34, 50, 232, 250, 285, 317
Pehare Angel 338
Pellegrini Nino 306
Perat Janko 212, 357, 359
Perhauc Rafael 45, 69, 75, 324
Perovič Jože 325, 358
Pertot Mirko 247, 336
Pervanje Edvin 107, 109, 131, 136, 204, 234, 278, 311, 319, 325, 329, 330, 357, 358, 360, 367
Petaros Drago 69, 70
Petković Fran 302
Petrič Miloš 89
Petričević Milan 332
Petrović Ivan 337
Petrović Jože 331
Petrović Miloš 332
Pijade Moša 16, 41, 323
Pirović Nikola 261
Pitti 83
Planine Franc 360
Plenča Dušan 324
Plošnik Robert 332
Poberaj Alojz 204, 208, 327
Podbrščček Anton 335
Poljanac Branko 50, 232, 293, 317
Ponder 250
Popović Dušan 338
Popović Milentije 43, 50, 66
Popović Milivoj 333
Poropat Ivan 330
Powers 36, 38
Praznik Franc 198, 199, 200, 204, 206, 290, 325, 333, 358
Pregelj Valentin 207
Pregelj Stanko 190, 207, 208, 214, 327
Premk Miroslav-List 107, 109, 331
Prešelj Peter 332
Prešeren France 298, 328
Prevedar Zlatko 336
Pribičević Stojan 151
Prime Julij 332
Puccini 293
Puhar Bogo 336
Puž David 330, 332, 338

R

Radelić Ivo 98, 282, 333
Radman Nikola 96, 178, 332, 333
Radoman Dušan 336
Radovčić Petar 338
Radović 41
Rankin L. 214
Ranković Aleksandar 102
Ratković Bude 34
Rakuljić Ivan 47
Rebolj Jože 337
Reed Owen 81
Reljac Marica 335
Ribar Ivo-Lola 43, 45
Rijavec Stanislav 327
Rjaven Peter 190
Rogers 54
Roje Jožef 327
Rončević Kuzma 338
Rosa Štefan 332, 333
Roosevelt D. Franclin 22, 37
Rozman Franc-Stane 102, 104, 228
Rubinjoni 73
Rupel Karlo 298
Ružič Franc 337

S

Sadler 250
Samec Smiljan 182
Sapartnikarski Tone 190
Sardelić Miro 45, 49
Satow 229, 231, 232
Selasije Haile 41
Separović Filip 249
Sever-Zugelj Jelka 52, 244, 247, 278, 294, 329
Simčić Josip 210
Simnovčić Vencelj 330
Simoniti Rado 182
Sinovčič Franc 99
Sirotić Antun 335
Sivec Rudolf 96, 179, 201, 202, 232, 358
Sivec Jože 337
Skok Terezija 335
Skubi 169
Slavec Rudolf 96
Smrekar Anton 336
Smrekar Zdravko 96, 179, 181, 186, 187, 191, 282, 325, 332, 333, 358, 360
Smodlaka Josip 110
Spolenak Mihael 88, 89, 94, 96, 217, 330, 332
Stalin 16, 22, 37, 139, 141, 286, 288, 291
Stanić Ivo 270, 273, 274
Stanojević Miloš 94, 331
Stanta Vladimir 337
Staraj Ivan 332, 333
Stegu Alojz 359
Stezinar Hedvika 337
Stipanović Andrija 92, 94, 96, 330, 335
Stojćić Marjan 327
Stojisavljević Djuro 331, 332
Stopar Alojz 178
Strajnar Franc 107, 110, 172, 331, 332
Strugar Vlado 173, 324
Studina 110
Stupar Alojz 333
Svetlin Ivan 183
Sviličić Jakob 336

S

* **Segvić Milenko 109, 110, 172, 331, 333**
Šircelj Ivo 107, 109, 331
Sikman Josip 96, 178, 332
Simera Rajmond 333
Siškov Andjelko 93, 94, 109, 239, 287, 325, 330, 331, 358
Skerbis Viktor 336
Skrlj Franc 335
Skrt France 335
Smit Jože 69, 324, 357, 359
Stolfa Milko 360, 367
Stubelj Danilo 336
Subašić 154
Svara Dušan-Dule 255

T

Talbolt 151
Taylor Maxwell D. 80
Taurer Franc-Plahun 273
Teropšič Jernej 107, 109, 140, 331
Teršar Albin 202
Thompson 35, 39, 118
Tica Lazar 332
Tiljk 110
Tito 7, 11, 15, 16, 19, 21, 22, 37, 41, 49, 50, 69, 72, 74, 75, 118, 141, 160, 161, 171, 173, 179, 182, 202, 208, 237, 249, 286, 297, 307, 312, 313, 315
Todorović Dimitar 330, 333
Tomažič Tonko 71
Tome Ljubo 360
Tomšič Janko 336
Tomšič Vida 72, 359
Tomičič Evgen 71
Torkar Peter 336
Tripković Ivan 181, 183
Trošt Franc 335
Turk Željko 208, 327,
Turzo Karlo 94, 333
Twining Natan F. 85

U

Ubertali 31
Umek Orest 71
Ungarov Bruno 111, 330
Uršić Božo 45
Uzelac Jovan 335

V

Vais 250
Valenčič Ivan 338
Velebit Vladimir 43, 45, 48, 49, 50
Velikonja Janko 357, 359
Vidović Marjan 338
Vilhar Srećko 69, 183, 249, 319. 324, 357, 360
Viskić 183
Vitez Ivan 333
Vogelnik Dolfe 49, 50
Volf Milivoj 333
Vovk Rudolf 202
Vrabec Franc 327
Vrabec Viktor 273, 275
Vujanović Savo 94, 332
Vukero R. Henry 187
Vuković Dušan 107, 329

VV

Wederley Robert 45, 261, 264
Weichs 49
Wiggens 83
Wilson 22, 33, 43, 159, 165, 166, 240
Wooler 229, 231

Z

Zamberlin Josip 337
Zanić Ivo 332
Zaninović Juraj 94, 329, 333
Završnik Miroslav-Pastir 107, 332
Zenčić Ivo 332, 333
Zidarić Anton 338
Zagar Janez 107, 332, 333

Ž

Zehelj Janko 360
Zivković Krsto 337
žižić Izak 208, 327
Zugelj Franc-Zvone 107, 109, 209, 329
Zvokelj Grozdan 338

ABECEDNI SEZNAM KRAJEV

Jože A. Hočevar

A

Abesinija 41
Afrika 24, 25, 45, 63, 64, 65, 72, 75, 77, 79, 87, 89, 118, 130, 134, 161, 175, 179, 182, 183, 184, 279, 286, 301
Ajdovščina 358, 360
Albanija 29, 62, 92, 130, 150, 188, 193, 204, 327
Aleksandrija 45,
Altamura 297
Alžir 33, 35, 36, 28, 41, 73, 82 150, 183, 386
Alžirija 35, 38, 62, 190
Andrea 56
Apeninski polotok 8
Arsan 65
Avstrija 14, 75, 78, 79, 83, 171
Azija 63, 65
Aquaviva 66
Aquila 71

B

Balkan 11, 14, 19, 21, 22, 30, 33, 150, 323
Banija 104
Banja Koviljača 274
Banjaluka 154, 191
Banjska planota 145
Bari 14, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55. 56, 57, 58, 62, 66, 68, 69, 70. 71, 72, 73, 74, 79, 81, 83, 87, 89, 90, 92, 94, 96, 98, 99, 100, 102, 105, 107,109, 110, 111,113, 115, 116,117, 118, 120,121, 122, 125,126, 129, 134,140, 141, 143,156, 157, 160,163, 166, 172,174, 177, 179181, 183, 184,206, 207, 208,216, 220, 221,223, 226, 227,229, 235, 237,238, 240, 241,242, 244, 247,250, 251, 252,253, 254, 255,259, 261, 263,264, 266, 267,270, 275, 277,288, 293, 297,299, 300, 301,306, 312, 313,317, 319, 320,335, 338
Bari-Palese 89, 98, 99, 109, 134, 139, 141, 145
Barletta 58, 59, 89, 122, 125

Opomba: Seznam krajev in dežel, omenjenih v knjigi, obsega vse kraje in dežele, omenjene : v osnovnem besedilu, v opombah pod črto, v napisih k fotografijam in dokumentarnim reprodukcijam. V seznamu so vključeni tudi rojstni kraj i in kraj i smrti iz seznama padlih in umrlih borcev in bork.

Bela krajina 85, 102, 104, 145, 146, 208, 210, 227
Beograd 16, 22, 36, 41, 45, 110, 141, 150, 160, 163, 173, 190, 273, 274, 312, 323, 324, 358
Bihać 11
Bileća 273, 274
Biograd na Moru 255, 256
Biokovo 61, 191
Bisceglia 66
Biševo 310
Bitola 274
Bled 298
Bližnji vzhod 11, 33, 45, 75, 77
Bolgarija 130, 148, 150, 188
Borjana 192
Bosanci 256
Bosansko Grahovo 191
Bosanski Petrovac 14
Bosiljevo 104
Bosna 17, 30, 157, 159, 190, 263
Brač 190
Branik 233
Brindisi 33, 38, 70, 89, 92, 96, 98, 99, 100, 102, 107, 109, 118, 122, 125,129, 133, 134,135, 178, 179,180, 181, 182. 183, 184, 188,190, 191, 192,193, 201, 202,204, 210, 211,213, 214, 220,220, 223, 229,233, 239, 235,240, 243, 247,263, 266, 267,270, 287, 293,320, 327
Brinje 256
Brise 147
Brod pri Vinici 256
Bronomo 58
Bugojna 90

C

Carbonara 65, 69, 72
Carovigno 293
Caserta 163
Castrignano del Capo 58
Celje 78, 81
Celovec 81
Cerignola 306
Cerkno 147, 218, 219
Cerknica 298
Cesarea 66
Colf ioritta 71
Cosenza 74, 93
Cozzano 110

C

Cepovan **145, 201, 203**
Crna gora **7, 16, 157, 220, 263, 327**
Crni vrh **147**
Crno morje **188**
Crnomelj **104, 105, 107, 147, 228**
Curkiće **203**

D

Dalmacija 21, 29, 30, 36, 37, 41, 53, 55, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 79, 89, 110, 118, 121, 125, 157, 159, 183, 211, 230, 247, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 263, 323, 327
Dinarsko gorstvo 190, 191
Diso-Castro 179, 208
Divača 207, 297, 327
Dobra 104
Dolenjska 79, 298
Donava 188, 190
Dragatuš 104, 145, 218
Drage 227
Dropiće 17
Drvar 141, 232
Dubravica 208, 327
Dubrovnik 41, 122, 258, 273, 217

E

Egipt 17, 28, 47, 62, 63, 65, 207
Et Shatt 63, 64
Elbasan 274

Evropa 8, 15, 18, 21, 79, 146, 154, 159, 169, 175, 212, 225, 307

F

Feramonte di Tarsia 93
Firence 71
Foggia 89, 109, 110, 188, 267
Francija 41, 69, 72, 130, 150, 212, 214, 249, 317, 319, 324
Furlanija 83, 257

G

Gabrje 298, 327
Gallipoli 65
Generalski Stol 104
Glamoč 90
Glamoško polje 43
Glina 105
Golnik 298
Gomirje 256
Gorenjska 145, 298
Gorica 81, 313, 327
Goriška 297
Goriška Brda 184, 203, 233, 297
Gorjanci 147
Gospić 256
Gravina 56, 69, 72, 73, 78, 133, 247, 249, 250, 267, 270, 279, 280, 297, 304
Grčija 29, 62, 74, 130, 148, 150, 169, 188, 192, 317
Greenwich 143
Griblje 145
Grotaglie 56
Grumo Apula 58, 78
Grumo 51, 54, 56, 57

H

Holywood 293
Hrvatska 12, 62, 71, 102, 104, 157, 160, 188, 240, 263, 320
Hvar 110, 190

I

Ilirska Bistrica 327, 328, 357, 359
Imenje 203
Indija 130, 225
Irak 130
Iran 17, 130
Istra 68, 70, 83, 157, 159, 179, 184, 203, 210, 211, 263, 273, 288, 307, 309, 312, 313, 327
Italija 8, 9, 11, 12, 14, 17, 18, 19, 21, 24, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 39, 41, 45, 46, 49, 50, 51, 53, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 78, 79, 80, 83, 84, 90, 92, 94, 97, 102, 104, 105, 110, 113, 114, 117, 125, 130, 141, 143 146, 148, 150, 151, 160, 165, 169, 175, 177, 179, 182, 183, 188, 192, 195, 196, 204, 207, 216, 219, 223, 228, 230, 231, 232, 238, 240, 241, 242, 244, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 254, 255, 257, 258, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 279, 282, 289, 291, 292, 293, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 312, 313, 317, 319, 325, 327

J

Jabuka 274
Jadransko morje 21, 29, 30, 33, 35, 37, 41, 48, 53, 121, 122, 125, 126, 159, 186, 187, 188, 190, 191, 193, 204
Jajce 24, 37, 289, 307
Jal ta 150
Jelovica 145
Jesenice 81, 298
Jezersko 146
Jezerane 256
Josipdol 256
Jugoslavija 7, 8, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 31, 35,

39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 58, 66, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 78, 79, 82, 85, 89, 92, 99,110, 116, 117, 118, 122, 123, 126, 129, 130, 134, 135, 139, 141, 147, 148, 150, 151, 153, 156, 157, 159, 160, 163, 165, 166, 167, 169, 171, 173, 174, 175, 177, 181, 182, 186, 188, 193, 202, 204, 206, 207, 208, 210, 220, 225, 229, 237, 238, 240, 241, 242, 244, 246, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 263, 273, 275, 288, 289, 292, 293, 295, 301, 303, 305, 306, 307, 309, 310, 312, 315, 317, 320, 323, 324
Julijska krajina 310
Julijske Alpe 190
Južna Amerika 238

K

Kairo 12, 14, 19, 35, 43, 45, 74, 77, 78, 150, 299
Kanada 77, 130, 175, 225
Kanfanar 202
Kitajska 41
Kobarid 192
Kobariško 193
Kočevje 228
Kolpa 104, 256
Komen 327
Komiža 265
Kneža 179
Knin 110
Koper 208, 296, 327, 360
Korana 104
Korčula 62
Kordun 104
Koroška 78, 146
Korzika 69, 72, 249, 286, 317, 319, 324
Kozana 297
Kozje 146
Kranj 298
Kras 184, 211, 297
Krasinac 143, 147
Krbavsko polje 12
Kresnice 145
Krim 204
Krupanj 7
Kvasica 147

L

Lastovo 30, 190
Lički Osik 256
Lika 12, 62
Litija 80
Livno 90
Ljubljana 12, 17, 18, 22, 58, 69, 75, 81, 85, 130, 202, 212, 244, 247, 275, 297, 298, 320, 323, 324 357, 358, 360, 367
Lokev 207, 327
Lom 207, 327
London 12, 19, 49, 50, 159, 169, 171, 174, 228
Loška dolina 147

M

Madžarska 14, 75, 79, 148, 150, 171
Maglie 56
Majevica 206
Makarska 63, 64, 273, 323
Makarsko primorje 62
Makedonija 157, 263, 274
Mala Azija 62
Malta 38, 45, 56, 63, 118
Manfredonia 48, 89, 122
Maribor 66, 81, 323
Maverlen 228
Messina 74
Milano 319
Misliče 327
Mljet 190
Modugno 51, 56, 58
Mola di Bari 48
Molfetta 48
Molino 94

Monopoli 47, 48, 49, 50, 58, 71, 88, 89, 92, 94, 95, 96, 99, 100, 107, 109, 110, 111, 118,120, 121, 122, 125, 129, 132,133, 136, 205, 209, 235, 247,248, 262, 265, 267, 270, 273,281, 284, 285, 294, 297, 299,300, 301, 302, 303, 308, 311,312, 320, 336
Monte Vergini 254
Monte Cassino 130
Moravče 147
Moskva 14, 16, 19, 161, 171
Most na Soči 80, 190
Mostar 191, 273
Mužinac 191

N

Nadlesk 145, 146
Neapelj 267, 270, 303
Negubečko polje 14
Nemčija 12, 14, 18, 41, 78, 79, 81, 154, 171, 175
Neretva 61
Nikšić 143, 273
Niš 159, 190, 191, 274
Notranjska 145, 146, 285, 299
Nova Gorica 45, 69, 75, 183, 204, 208, 220, 233, 249, 319, 323, 324, 357
Nova Zelandija 130, 225
Novi 320
Novi most pri Vinici 256
Novo mesto 143, 298, 320

O

Obrovac 256
Ogulin 256
Oštarije 356
Otok 105, 145

P

Paka ob Starem trgu 147, 219
Palermo 74
Pelješac 62
Perjasnica 104
Peruggia 71, 72, 304
Perušica 256
Perzija 14
Perzijski zaliv 141
Pescara 71
Pivka 81
Pleče 190
Plevlje 274
Pliskovica 327
Pohorje 84, 147
Podzemlje 102, 105
Polhograjski Dolomiti 12
Poljska 92, 130, 148, 196
Ponikve 256
Portugalska 150
Popoviči 147
Postojna 297
Predgrad 147
Prestranek 81
Priboj 206, 274
Prijepolje 274
Prilep 274
Primorska 12, 17, 68, 69, 70, 79, 82, 145, 159, 202, 211, 219, 298, 309, 357
Ptuj 81
Puglia 306
Pulj 81, 202, 313

Q

Quassano 56

R

Rab 210
Raduša 159
Rakek 285, 299
Ravnica 327
Reggio Calabria 73
Reka 30, 81, 210, 309, 320
Ribnica 298
Rim 56, 249, 267, 270, 307, 309. 310, 312, 319, 324, 325
Roglja 147

Romunija 75, 130, 150
Rondinelli 58
Rut 28

S

San Ferdinando 56, 247
San Domino 72
San Severino 73
Santa Cesarea 65, 300
S. Maria 270
Santa Maria di Bagno 65
Santa Catarina 56
Santa Maria di Leuca 65
Santa Maria di Maglie 65
Santa Maria di Nardo 56, 300
Sarajevo 273
Sarat 202
Sardinija 46, 69, 72, 184, 190, 249, 286, 319, 324
Sava 80, 145
Savinja 145
Savinjska dolina 147
Severna Amerika 238
Sežana 82, 297, 327
Sicilija 8, 24, 38, 40, 46, 66, 75, 90
Sinajska puščava 62, 63
Skadar 274
Skadarsko jezero 190
Skoplje 159, 274
Slavonija 157, 159
Slavonski Brod 274
Slovenija 12, 17, 22, 24, 25, 27, 41, 44, 53, 55, 58, 63, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 102, 104, 105, 107, 117, 143, 145, 146, 147, 148, 152, 155, 157, 158 160, 162, 166, 167, 174, 182, 183, 188, 201, 203, 212, 216, 218, 219, 227, 228, 231, 247, 249, 256, 263, 320, 323, 357, 360
Slovensko Primorje 17, 80, 83, 85, 89, 179, 183. 257, 288, 307, 309, 312, 313
Solkan 204, 327
Soška dolina 184
Sovjetska zveza 15, 16, 17, 41, 50, 56, 126, 130, 139, 141, 150, 160, 161, 163, 165, 169, 171, 173, 174, 196, 204, 286, 317
Split 21, 30, 62, 125, 191, 210, 255, 273, 275, 293, 297, 318, 320
Srbija 50, 150, 157, 160, 171, 206, 240, 263, 274, 317
Srednji vzhod 7, 12, 18, 22, 35, 43, 45, 50, 74, 75, 118, 177, 179, 250, 301
Sredozemlje 33, 150, 165, 166
Sredozemsko morje 56
Srem 157
Stari trg 107, 145
Storžič 147
Strana 190
Struga 274
Suez 63
Suhor 147
Sv. Filomena 145
Sv. Tri je kralj i 12

Š

Šempas 208, 298
Šentjernej 298
Šentviškogorska planota 145
Šibenik 61, 208, 327
Škofja Loka 298
Španija 150
Štajerska 78, 145, 146, 167
. Svica 58, 317

T

Tabor 298
Tabuta 206
Taranto 35, 36, 38, 56, 58, 62, 65, 70, 78, 89, 118, 129, 267, 300, 312
Teheran 19, 22, 37
Termoli 197
Tirana 274
Titograd 273
Tolmin 196, 297, 320
Tolminsko 82, 190, 211

Tomaj 202
Topusko 104
Torre a Mare 113
Toscana 294
Trani 56, 312
Trbiž 80, 81
Tremiti 72
Trnovo 145
Trst 22, 71, 80, 83, 273, 309, 310. 313, 324
Tržič 80
Tunizija 40, 75
Turčija 29, 159
Tuturano 65, 69
Tuzla 145, 195, 206, 207, 274

U

Ugljevik 206
Užice 274

V

Vada 58
Valjevo 274
Varšava 92, 196, 203
Vederjan 203
Velebit 256
Velika Britanija 16, 43, 50, 118, 126, 130, 175, 181, 225, 238
Velika Planina 147
Velike Lašče 79, 298
Videm 80, 81
Vinica 104
Vipava 184
Vipavsko 211
Virgin Most 104
Višegrad 274
Vis 24, 30, 31, 37, 41, 42, 59, 62, 89, 102, 113, 116, 118, 121, 122, 123, 128, 171, 181, 182, 210, 220, 221, 222, 225, 255, 261, 262, 264, 265, 310
Vojnić 104
Vojsko 144, 149, 185, 189, 194. 219
Vojvodina 157, 165
Volče 196
Vrbica 327
Vrbsko 256

W

Westerham 50
Wolfsberg 81

Z

Zadar 202, 320
Zadni travnik 147
Zagreb 19, 30, 81, 150, 190, 295, 320, 323
Zdihovo 256
Združene države Amerike 16, 22, 41, 50, 77, 85, 118, 126, 130, 225, 250
Zemun 110, 174, 190
Zemunik 256
Zidani most 81, 146

Ž

Zabljak **16**
Zburga **208, 327**
Žitni potok **191**
Zužemberk **107, 147**

SPREMNA BESEDA

Kakor druge knjige o prekomorcih, ki izhajajo v »Knjižnici NOV in POS«, tako je tudi to delo nastalo na pobudo komisije svèta za razvijanje tradicij pri RO ZZB NOV Slovenije. Po izidu knjige Prekomorci (oris zgodovine prekomorskih brigad in drùgih prekomorskih enot NOVJ, Ljubljana 1965), ki jo je izdal in založil osrednji odbor za proslavo prekomorskih brigad, je to v okviru »Knjižnice NOV in POS« že osma knjiga iz tega področja naše novejše zgodovine.

Tako široko akcijo je v relativno kratkem času izpeljal osrednji odbor prekomorskih brigad, ustanovljen leta 1966 po veličastnem zborovanju prekomorcev v Ilirski Bistrici. Zahvaljujoč takemu delu je danes slovenski javnosti že dokaj dobro znano, kakšno je bilo mesto naših ljudi zlasti s Primorske in Istre v težkih dneh narodnoosvobodilnega boja na tujem in kakšen je bil njihov neposredni delež v osvoboditvi domovine.*

Tudi knjiga »Četrta prekomorska brigada in zavezniška pomoč NOV in POJ« razkriva tako še eno, neobdelano stran iz široke zgodovine prekomorcev v drugi svetovni vojni. Specifičnost te brigade je prav v tem, da je sodelovala pri pripravak, odpošiljanju in organizaciji materialne pomoči, ki so jo partizanom nudili zavezniki.

* Osrednji odbor prekomorskih brigad v Ljubljani sestavljajo: predsednik dr. France Hočevar, sekretar Albert Klun, člani pa so Danica Bavcon, Stane Bobnar, dr. Rado Bordon, Silvo Hrovat, Miro Kocjan, Uroš Kraigher, Ivan Kreft, Albin Kuret, Miroslav Luštek, Stane Mahne, Janko Perat, Edvin Pervanje, Jože Smit, Janko Velikonja in Srećko Vilhar. Med člani osrednjega odbora je, žal, ostalo prazno mesto, kajti general Karei Levičnik, avtor knjige »Artileristi prekomorci«, Nova Gorica 1968 in pisec pomembnih študij o vlogi artilerijskih enot v narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, je žal malo pred izdajo svojega dela leta 1968 nenadoma umri.

Pri nastajanju dela je prišlo skoraj do nepremostljive ovire prav zaradi tega, ker še vse doslej ni bilo mogoče odkriti arhiva Četrte prekomorske brigade. Ta arhiv je bil namreč ob razformiranju te enote izročen juni ja 1945 komandi zaledja v bivši belgijski kasarni v Ljubljani in od tedaj je za njim izginila vsaka sled. Vendar pa je kljub temu uspelo dobiti pomembne arhivske dokumente v Vojaškem zgodovinskem inštitutu v Beogradu ter v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, kakor tudi v muzejih NOB in drugih sorodnih ustanovah, tako da je bila s tem najvažnejša ovira odstranjena.

K osvetlitvi nekaterih vprašanj, zlasti pa živih vtisov o dogodkih izpred 25 let, so tudi mnogo pripomogli spomini posameznih borcev Četrte prekomorske brigade, še bolj pa njihovi originalni zapiski in dnevniki iz tistega časa. Zato gre naša zahvala zlasti naslednjim tovarišem, ki so to gradivo pismeno ali ustno prispevali. Našteti so po abecednem redu: Adolf Bole, Anton Bajt, Vlado Cencelj, Janko Drešček, Adolf Dovžak, Lino Dragojević, Jože Grželj, Metod Jurčič, Adolf Konec, Milan Komel, Antun Macana, Ciril Pangeršič, Franc Praznik, Ljubo Papar eia, Jože Perovič, Rudolf Sivec, Zdravko Smrekar in Andjelko Siškov.

Pričujoče delo je nastalo tako, da je Edvin Pervanje zbral celotno gradivo za knjigo ter napisal tekst zanjo, medtem ko je Jože A. Hočevar ta tekst predelal in dopolnil ter pripravil za tisk. Pri nastajanju rokopisa pa je sodeloval tudi sekretar osrednjega odbora polkovnik v p. Albert Klun, ki je pripravil skice, objavljene v knjigv, sodeloval pri zbiranju fotografskega gradiva, pri izdelavi seznama vodilnega kadra in seznama preživelih borcev in bork Četrte prekomorske brigade (posebna priloga h knjigi), prebral krtačne odtise in odtise v straneh ter aktivno sodeloval pri celotni akciji za izdajo knjige.

Naša zahvala gre zlasti osrednjemu odboru prekomorskih brigad in njegovemu predsedniku dr. Francetu Hočevar ju, kakor tudi domicilni občini Četrte prekomorske brigade Ajdovščina in njenemu predsedniku Martinu Greifu ter predsedniku ZZB Ajdovščina narodnemu heroju Antonu Ferjančiču-Zvonetu in vsem tovarišem, ki so se zavzeli za to. Skupaj s pripravljalnim odborom za proslavo Četrte prekomorske brigade, ki mu

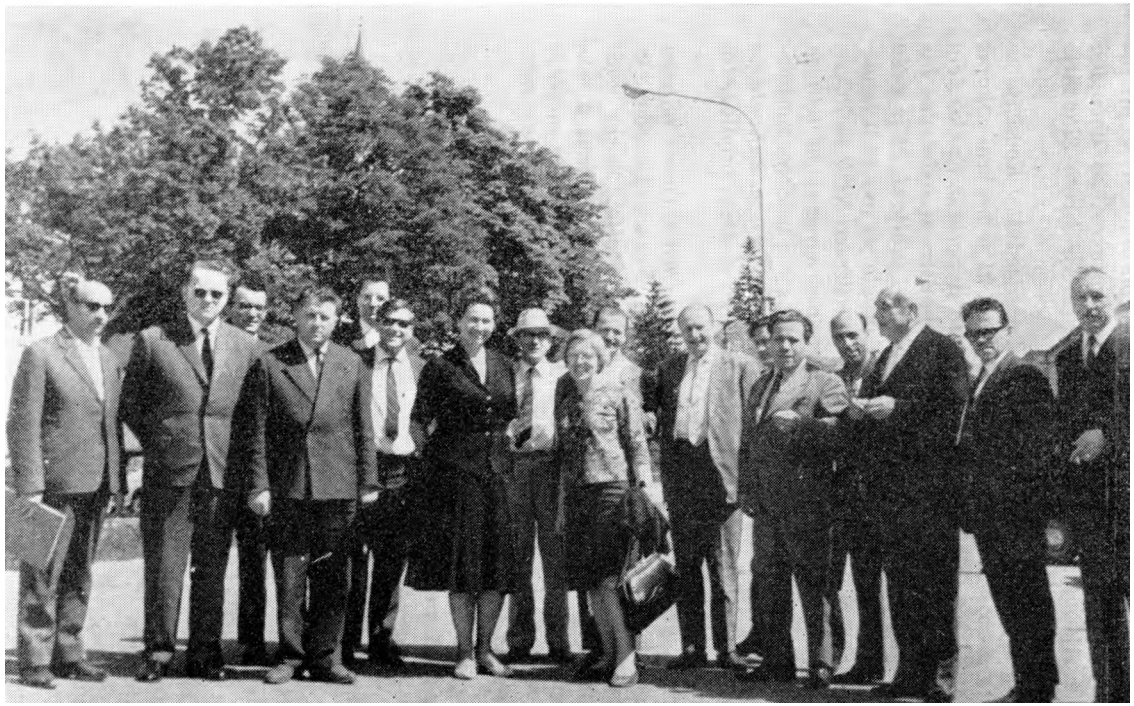

Osrednji odbor prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ (ob odkritju spomenika v Ilirski Bistrici 4. julija 1966). Z desne proti levi: Stane Mahne, Janko Perat, Karei Levičnik (umri 25. marca 1968), Edvard Gregorčič, Stane Bobnar, Ivan Kukovec, dr. France Hočevar, Jože Smit, Mira Lavrenčič, Ivan Kreft, Vida Tomšič, Miro Kocjan, dr. Rado Bordon, Albin Kuret, Janko Velikonja, Albert Klun in Alojz Stegu

predseduje Jožko Krivec, in stalnim odborom Četrte prekomorske brigade, ki ga vodi Zdravko Smrekar, so občinska skupščina Ajdovščina in delovne organizacije širom Slovenije prispevale k izdaji tega dela.

Se posebej se avtorja zahvaljujeta predsedniku komisije za zgodovino polkovniku Zdravku Klanjščku, ki je prebral rokopis in dal več dragocenih nasvetov in drugih napotkov. Enako delo je opravil tudi prof. Miroslav Luštek, znanstveni sodelavec Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ki je prav tako prispeval k izboljšavi rokopisa. Zahvala pa gre tudi komisiji za zgodovino, ki je delo uvrstila v »Knjižnico NOV in POS«.

Avtorja se zahvaljujeta tudi članoma osrednjega odbora dr. Radu Bordonu in Srečku Vilharju, ki sta z velikim zanimanjem spremljala prizadevanja ob nastajanju knjige. Zahvala pa gre tudi grafiku Romanu Antolinu, ki je na podlagi predloženih osnutkov izdelal skice, objavljene v knjigi.

Naposled gre zahvala tudi založnikoma osrednjemu odboru prekomorskih brigad, ki ga zastopa dr. France Hočevar, in »Partizanski knjigi«, ki jo vodi Milko Štolfa, kakor tudi celotnemu kolektivu tiskarne TJčnih delavnic v Ljubljani, direktorju Janku Zehlju, tehničnemu vodji Ljubu Tomcu in metèrju Francu Planincu, kakor tudi vsem delavcem, ki so prav tako doprinesli, da je knjiga v predvidenem roku izšla.

Ljubljana—Koper, novembra 1969

Edvin Pervanje
Jože A. Hočevar

K A Z A L O

UVOD..... 7

RESNICA O JUGOSLAVIJI PRODIRA V SVET..... 11

ORGANIZACIJA IN POSILJANJE PRVE MATERI ALNE POMOĆI JUGOSLOVANSKIM PARTIZANOM.....15

ZAVEZNIŠKA MATERIALNA POMOĆ PO MORJU 29

Stanje v Dalmaciji po kapitulaciji Italije.....29

Prva partizanska misija pri zaveznikih.....31

Uresničevanje programa naše misije v Bariju.....38

REORGANIZACIJA PARTIZANSKE MISIJE..... 43

Vzpostavitev rednih uradnih stikov med NOVJ in zavezniki 43

NASI RANJENCI V ITALIJI.....51

EVAKUACIJA OGROZENEGA PREBIVALSTVA S PODROC-JA DALMACIJE.....65

Skrb baze v Bariju za zbiranje Jugoslovanov..... 68

Zavezniške službe za pomoč NOVJ in konkretni prispevek partizanov zaveznikom.....73

FORMIRANJE DELOVNIH ENOT BAZE V BARIJU 87

Naraščanje oskrbovalnih enot NOVJ v Bariju..... 94

Ustanovitev Četrte prekomorske brigade..... 105

Cetrta prekomorska brigada prevzame nove dolžnosti . . 110

NAROCANJE MATERI ALA ZA NOV IN POJ.....113

Priprava in odprava materiala po morju.....117

Odpošiljanje materiala v Jugoslavijo po zraku..... 126

SOVJETSKA BAZA V BARI-PALESE..... 139

LETALISCA IN SPUSCALISCA MATERIALA V DOMOVINI 143

Količine materiala, poslane za NOV po zračni poti . . . 147

SOVJETSKA MATERIALNA POMOĆ NOVJ.....171

V TRANSPORTNIH LETALIH NAD DOMOVINO.....177

Tretja »leteća« četa in »leteći« vod.....177

Vprašanje oborožitve »letalcev« tretje »leteče« čete . . . 212

Vračanje padal..... 219

DELO BORCEV 4. PREKOMORSKE BRIGADE PRI PRIPRAVLJANJU IN ODPOSlLJANJU MATERIALA V DOMOVINO 225
Hrana, napori, obolenja 233
POMOĆ DOMOVINI 237
Pošiljanje materiala v domovino izven zavezniške pomoči 237
JUGOSLOVANSKE PARTIZANSKE TOVARNE IN DELAVNICE V JUŽNI ITALIJI 261
PROMETNE ENOTE PRI ŠTABU BAZE NOVJ V BARIJU . . 267
USPOSABLJANJE CETRTE PREKOMORSKE BRIGADE . . 277
Vojaška vzgoja 283
Politično in partijsko delovanje 285
Kulturno-prosvetno delovanje 292
Pevski zbori 295
VARNOSTNI ORGANI 299
NOVO VZDUSJE NA ITALIJANSKIH TLEH 305
UKINITEV BAZE NOVJ V ITALIJI IN ODHOD V DOMOVINO 315
VIRI IN GRADIVO (Bibliografija) 323
SEZNAM PADLIH IN UMRLIH BORCEV 327
SEZNAM VODILNEGA KADRA BRIGADE 329
SEZNAM TOVARISEV IN TOVARISlC IZ ODDELKA ZA PRESKRBo Štaba baze ja v bariju z dne 6. maja 1945 335
ABECEDNI SEZNAM OSEB 341
ABECEDNI SEZNAM KRAJEV 349
SPREMNA BESEDA 357

Knjižnica NOV in POS 25-111

Ureja komisija za zgodovino svèta za razvijanje tradicij NOB
pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije
v Ljubljani

Predsednik Zdravko Klanjšček

*

Edvin Pervanje
Jože A. Hočevar

CETRTA PREKOMORSKA BRIGADA
IN ZAVEZNISKA POMOĆ NOV IN POJ

Rokopis je odobrila komisija za zgodovino
na seji 30. oktobra 1969

Strokovna recenzenta
Zdravko Klanjšček in Miroslav Luštek

Opremil Vladimir Lakovič

Po zasnovi Alberta Kluna
zemljevide in skice narisal Roman Antolin

Tehnični urednik in lektor Jože A. Hočevar

Založila osrednji odbor prekomorskih brigad v Ljubljani
(zanj dr. France Hočevar)
in »Partizanska knjiga« (zanjo Milko Stolfa)

Natisnila in vezala tiskarna Učnih delavnic v Ljubljani
novembra 1969 v 1600 izvodih

Klišeje izdelala tiskarna »Ljudska pravica« v Ljubljani

CETRTA PREKOMORSKA BRIGADA IN ZAVEZNISKA POMOĆ NOV IN POJ

(Iz ocen strokovnih recenzentov)

Med prekomorskimi brigadami, ki so nastale v južni Italiji, je bila Cetrta prekomorska brigada posebna v toliko, ker je v primerjavi z driigimi brigadami opravljala preskrbovalne naloge in je služila pošiljanju pomoči, ki je iz jugoslovanskih baz v Bariju in Monopoliju tekla k NOVJ v domovini po morju in zraku v času od poslednjih mesecev 1943 do maja 1945. Vzporedno s prodiranjem resnice o boju jugoslovanskih narodov v svet in z zboljševanjem oziroma urejanjem odnosov z zahodnimi zavezniki se je ta pomoč krepila in organizirala ter postajala čedalje bolj pomemben vir preskrbe partizanskih brigad in odredov z orožjem, strelivom, obleko in hrano.

Avtorja sta v sodelovanju z odborom prekomorskih brigad pravilno zastavila zasnovo orisa Cetrte prekomorske brigade, ko sta ražen razvojne poti od nastanka do ukinitve oziroma odhoda v domovino sklenila* orisati tudi nastanek baze NOVJ v južni Italiji, širjenje stikov z zavezniškimi organi ter naraščanje in obseg pomoči NOVJ. Pri tem sta uspešno prikazala vse vire preskrbe : od »uradne« poti iz skladiščnih baz zalednih organov zavezniške vojske na italijanskem bojišču, preskrbovanja iz zalog zaplenjenega italijanskega orožja in opreme, nakupov na italijanskem tržišču, do zamenjav blaga že osvobojenih krajev Dalmacije z blagom, ki je bilo na voljo v južni Italiji. Pri tem ništa izpustila niti blaga, ustvarjenega od lastnih partizanskih proizvodnih enot, ki so jih organizirali iznajdljivi partizanski predstavniki v Bariju in drugod. Omeniti je tudi treba, da je v orisu dejavnosti Cetrte prekomorske brigade še posebno zanimiv njen internacionalni donesek protifašističnemu boju drugih evropskih narodov, saj so njeni pripadniki kot dispečerji letali v zavezniških letalih nad vso srednjo, vzhodno in južno Evropo in jim metali v neštetih nevarnih nočeh težko pričakovano pomoč.

V metodološkem smislu so v rokopisu upoštevana navodila komisije za zgodovino. Obilno so navedeni viri iz številnih fondov in spominskega gradiva. S tega stališča in tudi s stališča, v kakršni meri je obsežena tema v naslovu, je rokopis solidna obdelava in je s svojim sistematičnim pristopom k tej precej komplicirani tematiki ter tekočim jezikom in tehtnim stilom dopolnil že doslej objavljene knjige o prekomorcih v »Knjižnici NOV in POS«.

ZDRAVKO KLANJSCEK
polkovnik
Vojaški zgodovinski inštitut

S »Cetrto prekomorsko brigado« avtorjev Edvina Pervanje in Jožeta A. Hočevarja je obdelanih vseh pet brigad NOV Jugoslavije, ki so se formirale v posebnih pogojih po kapitulaciji Italije v naših bazah v južni Italiji.

Medtem ko so ostale Stiri brigade (prva, druga, tretja in peta) po formiranju odšle v domovino in skupaj s posebnimi enotami, ki so bile prav tako ustanovljene v Italiji (artileristi, tankisti), sodelovale pri zaključnih bojih za osvoboditev, je Cetrta prekomorska brigada ostala v južni Italiji, kjer je imela posebne naloge.

Prav zaradi tega je rokopis izredno zanimiv, saj sta avtorja posegla v dokaj problematično in še skoraj povsem neraziskano področje zavezniške pomoči NOVJ. Mislim, da je povsem pravilno, da se avtorja ništa omejila samo na pomoč, ki j.o je zbrala in odposlala v domovino Cetrta prekomorska brigada, temveč da sta posegla nazaj, v same začetke zavezniške pomoči.

Ce so nasplošno knjige o prekomorskih brigadah in drugih prekomorskih enotah za širši krog bralcev vsaka zase nekako odkritje, velja to posebno za Cetrto prekomorsko brigado. V njej bodo prvič sistematično in argumentirano prikazani odnosi NOVJ — zavezniki z vseh strani, od prihoda zavezniških misij, njihovih obveščevalnih organov, prek dajanja pomoči, evakuacije prebivalstva iz ogroženih področij, evakuacije ranjencev in celo prvih oblik trgovinskih stikov med osvobojenim ozemljem v Jugoslaviji in osvobojenim ozemljem v južni Italiji.

MIROSLAV LUŠTEK
sodelavec Inštituta za zgodovino
delavskega gibanja v Ljubljani

KNJIGE O PREKOMORSKIH ENOTAH

Komisija za zgodovino svèta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije in osrednji odbor prekomorskih brigad imata zaslugo, da je doslej izšlo že osem knjig o prekomorcih:

skupina avtorjev, Prekomorci, Lj. 1965;

Vilhar-Klun, I. in II. prek. brigada, 1967;

Butorović-Klun, III. prek. brigada, 1967 ; Smit-Bordon-Klun, V. prekomorska brigada, 1969;

Levičnik, Artileristi prekomorci, 1968;

Perhauc, Letalci prekomorci, 1968;

Babić-Luštek, Tankisti prekomorci, 1969;

Vilhar-Klun, Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji, 1969.

»Cetrta prekomorska brigada in zavezniška pomoč NOV in POS« je že osma knjiga, ki je izšla v »Knjižnici NOV in POS«.

V pripravi pa so še (delovni naslovi) :

Pevski zbor »Srečko Kosovel« ;

Kulturna dejavnost med prekomorci;

V boju za domovino na vročih afriških tleh ;

Slovenski partizanski pomorščaki.

ČETRTA PREKOMORSKA BRIGADA

25-III